

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40

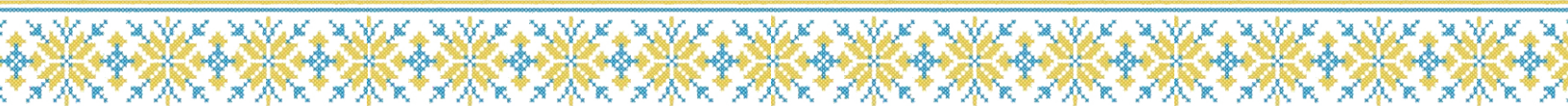
МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

• Випуск 40 •

ЧЕРКАСИ 2026

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ISSN 978-966-493-821-8

ISSN 2226-4388

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 40

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ – 2026

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-01518.

Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / гол. ред. : Калько В. В. Черкаси : Вид-во ФОП Іванченко І. С., 2026. Вип. 40. 193 с.

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми історії мови, граматики, діалектології, дискурсології, когнітивної лінгвістики та перекладознавства, лінгвостилістики, лінгвокультурології, прикладних технологій. Представлено рецензію на монографію.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 40 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендований до друку та до поширення через мережу «Інтернет» вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 10 від 16 квітня 2026 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2024: 57.98).

Головний редактор: В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

Вінтонів М. О., доктор філологічних наук, професор;

Денисюк В. В., доктор філологічних наук, доцент;

Калько М. І., доктор філологічних наук, професор;

Костусяк Н. М., доктор філологічних наук, професор;

Левчук П. доктор гуманітарних наук з лінгвістики, доцент (Польща);

Осовський Б., доктор габілітований, професор (Польща);

Степаненко М. І., доктор філологічних наук, професор;

Таран А. А., кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. 068 8168656

web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>

e-mail: movoznavchy_visnyk_chnu@ukr.net

© Авторські тексти, 2026

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

Media ID in the Register of Media Entities R30-01518.

Linguistic Bulletin: Collection of Scientific Works / Editor-in-Chief: Kalko V. V. Cherkasy : Ivanchenko I. S. Publ., 2026. Issue 40. 193 p.

The collection of scientific works clarifies the current issues of the history of language, dialectology, grammar, discourse studies, cognitive linguistics and translation studies, linguistics, linguo-cultural studies, applied technologies. Review of the monograph presented.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 40th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 10 of April 16, 2026).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2024: 57.98).

Editor-in-Chief: V. V. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: T. V. Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

Vintoniv M. O., Doctor of Philological Sciences, Professor;

Denysiuk V. V., Doctor of Philological Sciences, Associate Professor;

Kalko M. I., Doctor of Philological Sciences, Professor;

Kostusyak N. M., Doctor of Philological Sciences, Professor;

Levchuk P., Doctor of Humanities in Linguistics, Associate Professor (Poland);

Osowski B., Doctor habilitated, professor (Poland);

Stepanenko M. I., Doctor of Philological Sciences, Professor;

Taran A. A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. 0688168656
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchyi_visnyk_chnu@ukr.net

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

Гороф'янюк І. В. ІЗ ДОСВІДУ УКЛАДАННЯ І ПРОЧИТАННЯ ТЕМАТИЧНОЇ ХРЕСТОМАТІЇ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ «ХЛІБ У НАРОДНОМУ СЛОВІ ВІННИЧЧИНИ».....	8
Денисюк В. В. ПРОСТОРОВА ПРОПРІАТИВНА НОМЕНКЛАТУРА «ЩОДЕННИКА» М. ХАНЕНКА.....	17
Дзира І. Я. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ КОРЕСПОНДЕНТІВ В ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛАХ ДІЛОВОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ ГЕТЬМАНЩИНИ.....	25
Мартинова Г. І., Щербина Т. В. СПОЛУЧНИКИ ПІДРЯДНОСТІ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	32
Титаренко В. М. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЦЕРКОВНО-ОБРЯДОВА ЛЕКСИКА В ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКИХ ДІЛОВИХ ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVII СТ.....	52

ГРАМАТИКА

Степаненко М. І., Степаненко Н. С. ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ЛОКАТИВНИМ ТИПОМ ДЕТЕРМІНАЦІЇ.....	62
Христіанінова Р. О. ДИСТРИБУЦІЯ СПОЛУЧНИКІВ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ ПРОТИСТАВНИХ РЕЧЕННЯХ.....	76

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Дяченко Н. М. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ЖАНРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛИСКОВОЇ В ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВІЙНИ.....	86
Калько В. В., Калько М. М. КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ ПЕРСУАЗИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ	94
Литвин І. М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ МЕДІАТЕКСТІВ ПРО КІНОМИСТЕЦТВО.....	103
McGowan T. V. TEACHING ENGLISH-UKRAINIAN LEGAL TRANSLATION AS A KIND OF SPECIALIZED TRANSLATION.....	109
Нежива О. М. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ НУМЕРОНІВ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	120
Турчин І. М., Іщенко О. Я., Бондарчук Л. Й. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ МІЖНАРОДНИХ ПРОЄКТІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ.....	126
Хуторний О. В. ПРАГМАТИЧНІ МАРКЕРИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНСЬКОМУ ОНЛАЙН-ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НОВИННИХ ПУБЛІКАЦІЙ ПРО БЛЕКАУТИ).....	133

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Губарсва Г. А., Трифонов Р. А. ВОДНІ ПРОСТОРИ ЯК ДОНОРНА МЕТАФОРИЧНА СФЕРА В ЗБІРЦІ ЛІНІ КОСТЕНКО «ВІТЕР З МАРСА».....	139
Кондратюк О. І. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АРХЕТИПУ ЗЕМЛІ-МАТЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	146

Луцак С. М., Юрчак Г. М. МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК СКЛАДНИК ІДІОСТИЛЮ Ю. ЩЕРБАКА: КОРПУСНИЙ ПІДХІД.....	163
Сімович О. І. ВЕРБАЛЬНИЙ СИМВОЛ У СЛОВНИКУ: МІЖ ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ТА ФІКСАЦІЮ СМISЛУ.....	174
Chemerys I. M., Kulish I. M. LINGUISTIC DETERMINANTS OF PROFESSIONAL MOBILITY FOR IT SPECIALISTS IN A GLOBALIZED ENVIRONMENT.....	183

РЕЦЕНЗІЇ

Хібеба Н. В. ВІД ЕКСПЕДИЦІЇ ДО АВДИТОРІЇ: НАВЧАЛЬНИЙ ФОРМАТ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ (Рец. на кн.: Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.; Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія (видання друге, виправлене і доповнене). Львів : ПП «Магнолія 2006», 2024. 552 с.	188

CONTENT

DIALECTOLOGY. HISTORY OF LANGUAGE

Horofianiuk Inna

FROM THE EXPERIENCE OF COMPILING AND READING A THEMATIC ANTHOLOGY
OF DIALECT TEXTS "BREAD IN THE FOLK SAYINGS OF VINNYTSIA REGION".....8

Denysiuk Vasy

SPATIAL PROPRIATIVE NOMENCLATURE OF M. KHANENKO'S «DIARY»..... 17

Dzyra Ivan

FEATURES OF THE REFLECTION OF THE SOCIAL STATUS
OF CORRESPONDENTS IN THE ETIQUETTE FORMULAS
OF THE BUSINESS CORRESPONDENCE OF THE HETMAN STATE..... 25

Martynova Hanna, Shcherbyna Tetyana

CONJUNCTIONS OF SUBORDINATION IN THE MIDUPPERDNIEPER PATOIS.....32

Tytarenko Valentyna

WESTERN EUROPEAN CHURCH AND RITUAL VOCABULARY
IN NORTH UKRAINIAN BUSINESS MONUMENTS OF THE 16TH-17TH CENTURIES.....52

GRAMMAR

Stepanenko Mykola, Stepanenko Nina

FUNCTIONAL POTENTIAL OF VERBAL-NOMINAL CONSTRUCTIONS
WITH LOCATIVE TYPE OF DETERMINATION.....62

Khrystianinova Raisa

DISTRIBUTION OF CONJUNCTIONS IN ADVERSATIVE COMPOUND SENTENCES.....76

DISCOURSE. TRANSLATION SCIENCES

Dyachenko Nataliia

LEXICAL-SEMANTIC AND GENRE TRANSFORMATIONS
OF THE CHILDREN'S LULLABY IN THE LINGUOPRAGMATIC DISCOURSE OF WAR..... 86

Kalko Valentyna, Kalko Mykola

COMMUNICATIVE TACTICS OF PERSUASIVE COMMUNICATION
IN EDUCATIONAL DISCOURSE..... 94

Lytvyn Iryna

CONCEPTUAL METAPHORICAL MODELS IN THE ORIGINAL
AND TRANSLATION OF CINEMATIC MEDIA DISCOURSE.....103

McGowan T. V.

TEACHING ENGLISH-UKRAINIAN LEGAL TRANSLATION
AS A KIND OF SPECIALIZED TRANSLATION.....109

Nezhyva Olga

SPECIFICS OF TRANSLATING NUMERONYMS: LINGUISTIC ASPECT.....120

Turchyn Iryna, Ishchenko Olha, Bondarchuk Liudmyla

PECULIARITIES OF TRANSLATING LEXICAL UNITS
IN INTERNATIONAL PROJECTS UNDER DIGITALIZATION..... 126

Khutornyy Oleksii

PRAGMATIC MARKERS OF MANIPULATIVE INFLUENCE IN UKRAINIAN
ONLINE DISCOURSE (BASED ON NEWS PUBLICATIONS ABOUT BLACKOUTS).....133

COGNITIVE LINGUISTICS

Hubarieva Halyna, Tryfonov Roman

WATER SPACES AS A METAPHORICAL SOURCE DOMAIN
IN LINA KOSTENKO'S COLLECTION "WIND FROM MARS".....139

Kondratiuk Olha

TRANSFORMATION OF THE LINGUOCULTUROLOGICAL ARCHETYPE
OF MOTHER EARTH UNDER MARTIAL LAW..... 146

LINGUISTYLISTICS. LINGUISTOCULTUROLOGY. APPLIED TECHNOLOGIES

Leshchenko Hanna

EMOTIVE SIGNALS OF DETECTIVE NARRATIVE:
A LINGUISTYLISTIC PERSPECTIVE..... 153

Lutsak Svitlana, Yurchak Halyna	
MEDICAL TERMINOLOGY AS A COMPONENT OF YURII	
SHCHERBAK'S IDIOSTYLE: A CORPUS-BASED APPROACH.....	163
Simovych Oksana	
VERBAL SYMBOL IN THE DICTIONARY:	
BETWEEN INTERPRETATION AND FIXATION OF MEANING.....	174
Chemerys Inna, Kulish Iryna	
LINGUISTIC DETERMINANTS OF PROFESSIONAL MOBILITY	
FOR IT SPECIALISTS IN A GLOBALIZED ENVIRONMENT.....	183

REVIEWS

Khibeba Natalia	
FROM THE EXPEDITION TO THE AUDIENCE:	
THE EDUCATIONAL FORMAT OF DIALECTOLOGY OF THE 21ST CENTURY	
(Review of the book: Hlibchuk N., Kostiv O. Ukrainian Dialectology.	
Lviv: LA "Pyramid", 2023. 552 p.; Hlibchuk N., Kostiv O. Ukrainian Dialectology	
(second edition, corrected and supplemented)	
Lviv: PP "Magnolia 2006", 2024. 552 p.)	188

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

УДК811.161.2'28'42(477.44)(082.2)

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-8-16

ІЗ ДОСВІДУ УКЛАДАННЯ І ПРОЧИТАННЯ ТЕМАТИЧНОЇ ХРЕСТОМАТІЇ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ «ХЛІБ У НАРОДНОМУ СЛОВІ ВІННИЧЧИНИ»

**І. В. Гороф'яннюк, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,**

**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)**

e-mail: gorofyanyuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9836-8270>

У статті висвітлено досвід укладання тематичної хрестоматії діалектних текстів «Хліб у народному слові Вінниччини» (Вінниця, 2026), що відтворює текстову палітру знань подолян про хліб в обрядовому й номінативному аспектах. Книга містить записи із 175 н. пп. Вінницької області, які формують центральноподільські говірки південно-західного наріччя української мови. Тексти структуровано за тематичним принципом: одне питання програми репрезентують десятки відповідей-мікротекстів інформаторів про способи й особливості випікання хліба, актуальні при цьому застереження, про обрядові хліби, про особливості розрізання, споживання й зберігання хліба тощо. Більша частина друкованих текстів у книзі має також QR-код, за яким доступно аудіозаписи говіркового мовлення. Обґрунтовано високий евристичний потенціал тематичної діалектної хрестоматії текстів через моделювання максимально повного корпусу знань про калач як обов'язковий атрибут календарної обрядовості подолян. Застосовано методи суцільної вибірки, моделювання, контекстуальний аналіз, елементи лінгвістичного картографування. Встановлено, що функційне навантаження калачів дуже широке: вишанування божеств, мертвих родичів, тварин, відвідування старших представників родини, задобрювання міфічних істот, обдаровування колядників. Етнолінгвістичне дослідження калача як обрядового печива виявило, по-перше, функціонування в подільських говірках широкого ряду назв на позначення різновидів калачів, мотивованих їх роллю, зовнішніми характеристиками, функцією, особливостями приготування і споживання. Аналіз засвідчив розлогу семантичну структуру лексеми калач: у діалектних текстах про календарну обрядовість засвідчено 12 сем, згрупованих навколо трьох знакових контекстів – жертвний, вішувальний, символіка заможного життя. Доведено, що тематична хрестоматія діалектних текстів дає максимально повну інформацію про досліджуване явище чи предмет, про територіальну поведінку аналізованих назв, можливість повного моделювання семантичної структури лексем, пізнання етнолінгвістичної характеристики понять, знакових для культури народу.

Ключові слова: хрестоматія діалектних текстів, діалектний текст, Поділля, календарна обрядовість, калач, назва, сема.

Мова – феномен буття народу, яка, з одного боку, є однією з форм вираження його культурної традиції, а з іншого – одним із джерел реконструкції культури. Етнолінгвістичні студії – це спроба пошуку балансу між мовою та культурою етносу. Діалектні тексти на обрядову тематику безперечно становлять евристично цінне джерело для розкриття бачення світу народу крізь призму його національної мови. П. Гриценко зауважує: «... тематично оповіді мають охоплювати передусім традиційну культуру, що уможливорює поєднання мовної інформації з етнокультурою» [4, с. XV].

Усвідомлюючи це, упродовж 2013–2026 рр. студенти-філологи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського систематично збирали діалектний матеріал за нашим питальником «Традиційний хліб подолян: термінологія та символіка» [3, с. 77–80]. Програма передбачала збір інформації щодо особливостей випікання хліба на щодень і на свята – календарні (Святий вечір, Великдень, Трійця, Маковія) та родинні (хрестини, весілля, поминки, перехідчини), щодо заборон і рекомендацій, пов'язаних із випіканням і споживанням хліба, його частин і різновидів.

Актуальність. Обрана проблематика записів не випадкова: Вінниччина здавна славиться обрядовими хлібами, у 2022 році Національний перелік нематеріальної культурної спадщини поповнився елементом «Традиційний обрядовий хліб Вінниччини (населені пункти Вінницької обл.)», а в обласному переліку нематеріальної спадщини маємо більше десятка позицій, пов'язаних із хлібом. Уже традиційними стали щорічні виставки обрядових хлібів різних територіальних громад Вінницької області до Дня Незалежності України.

Отож укладена тематична хрестоматія діалектних текстів «Хліб у народному слові Вінниччини» [2] містить записи із 175 н.п. Вінницької області, які формують центральноподільські говірки південно-західного наріччя української мови, більшу частину з них представляють декілька інформаторів.

Архітектоніка праці «Хліб у народному слові Вінниччини» підпорядкована її меті – відтворити текстову палітру знань подолян про хліб в обрядовому й номінативному аспектах у широкому часовому зрізі. Тексти структуровано за тематичним принципом: одне питання програми репрезентує десятки відповідей-мікротекстів інформаторів про способи й особливості випікання хліба, актуальні при цьому застереження, про обрядові хліби, про особливості розрізання, споживання й зберігання хліба тощо.

З одного боку, «органічний зв'язок між елементами культури та їх мовним вираженням дозволяє виявити кореляцію між ними та з'ясувати характер взаємозумовленості» [4, с. XIV], з іншого, саме тематичні діалектні хрестоматії вважаємо на сьогодні єдиним інструментом дослідження варіативності мови на рівні найбільшої її одиниці – тексту. У цьому й вбачаємо найвищу евристичну цінність тематичної хрестоматії: тільки зафіксувавши локальні мікротексти, можемо максимально точно змодельовати обрядовий гіпертекст ареалів різного обшару – подолян, українців, слов'ян.

Тематична діалектна хрестоматія, побудована за принципом матриці, містить більше сотні мікротекстів – відповідей на одне питання. До прикладу, на перше питання з 19-ти, що представлені в хрестоматії, «Як пекли хліб? Чи однаковий хліб пекли на свята і на щодень?» подано 200 відповідей наших подолян. На перший погляд це повторювана інформація, але кожний мікротекст – то своєрідний пазл, який працює на прирощення відомостей. І що більше відповідей на одне питання ми зафіксуємо, тим більш цілісну, інформаційно повну картину можемо створити. Такий підхід врешті-решт дозволив максимально змодельовати феномен хліба як мовного та культурного явища в діалектному просторі Вінниччини.

Даємо читачеві можливість відкриття нових етнографічних, етнолінгвістичних, діалектних раритетів і через звукозаписи, адже більша частина друкованих текстів у книзі має також QR-код, за яким удоступнено аудіозаписи говіркового мовлення, збережені на Інтерактивній платформі діалектних текстів [7] Наукового діалектологічного центру при Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Отож, як саме розкриває тематична хрестоматія діалектних текстів повноту етнолінгвістичного портретування хліба? Відповідь на це питання проілюструю аналізом одного обрядового хліба подолян – калача – через моделювання семантичної структури лексеми, територіальну поведінку її варіантів, з'ясування обрядового контексту використання різних видів калачів, розкриття мотивації назв зафіксованих видів цього хліба.

Мета розвідки – розкрити евристичний потенціал тематичної діалектної хрестоматії текстів, зокрема через моделювання максимально повного корпусу знань про калач як обов'язковий атрибут календарної обрядовості подолян.

Задля досягнення задекларованої мети ми послуговувалися відповідними **матеріалами і методами дослідження**: методом суцільної вибірки було вилучено діалектні мікротексти

про калач із розповідей говірконосіїв про хліб, що представлені в хрестоматії «Хліб у народному слові Вінниччини» (2). Вони й формують емпіричну основу цієї розвідки. Для окреслення семантичної структури лексеми *калач* застосовано метод моделювання, для розкриття семантики одиниць використано контекстуальний аналіз. Поширення та варіантність номінацій у досліджуваному ареалі виявлено за допомогою елементів лінгвістичного картографування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед обрядових хлібів, універсальних для українців різних регіонів, є *калач* – «білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста; ознака достатку, небуденності» [6, с. 267]. Як відомо, коло – один із найбільш значущих міфопоетичних символів, що віддзеркалює первісні уявлення людини щодо циклічності часу. Особливого значення надавали можливості дивитися крізь отвір у круглих предметах під час ворожіння чи у важливих подіях життя людини, пор.: окремий різновид весільного калача – *дивень*, крізь який молода мала подивитися на молодого і на всі сторони світу [6, с. 181–182]. На думку М. Сумцова, калач як коло символізував сонце [10]. Він є обов’язковим атрибутом календарних і родинно-побутових обрядів і ритуалів усіх українців, натомість його вигляд, особливості прикрашання, специфіка використання, назви варіюють у різних етнографічних та діалектних ареалах. В україністиці знаходимо відомості про *колачі* у весільному обряді гуцулів [6, с. 268, 299], бойків [12], буковинців [9].

Результати дослідження та їх обговорення. Етимологію слова *калач* виводять від *коло*, що вказує на круглу форму виробу, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя). Зміна кореневого [o] на [a] відбулась перед наступним складом з наголошеним [a] [5, с. 348]. У сучасних подільських говірках лексема *калач* демонструє варіативність – *колач*. Маємо збереження давнього [o] в словах перед складом із наголошеним [a], відоме в західноукраїнських говорах. Ю. Шевельов окреслює ізоглосу цього явища приблизно вздовж лінії Ковель – Броди – Тернопіль – Хмельницький – Могилів-Подільський [13, с. 646]. Важливо, що на теренах Вінниччини ми й сьогодні спостерігаємо локалізацію збереження давнього [o] найбільше в говірках Могилів-Подільського району Вінницької обл. та трохи далі на схід (див. карта 1).

Карта 1. Територіальна поведінка фонетичного варіанта *ко^oлач*

<https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/>

На підставі аналізу діалектних текстів про обрядовий хліб окреслимо семантичну структуру слова *калач* / *колач*, розкриємо її компоненти відповідно до календарної обрядовості подільян, адже широке представлення калачів у родинній обрядовості заслуговує на окреме дослідження.

У розрізі календарної обрядовості засвідчено використання калачів на Різдво, Великдень, Трійцю та Маковія.

Різдвяні калачі. Різдвяні свята символізувати завершення зимового сонцестояння і початок нового річного сонячного циклу. Відголоски язичницької Коляди, яку влаштовували наші пращури на честь народження Сонця – Дажбога, знаходимо в номінації спеціального калача – *кол'ада*: *На цей веч'ір з мамою пекли кол'аду / чи колач // вона була кругла / бо йак ка'заў наш д'ід Пана'с / шо це символ'изувало сонце // додавали туди мед / сухофрукти / гор'ихи* // [2, с. 306]. Отож виділяємо компонент семантичного поля лексеми *калач* – ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який символізував сонце’.

Культ бика / корови був досить поширеним в культурі давніх українців. О. Курочкін стверджує, що образ бика, тура був звіриною іпостассю бога Велеса [8, с. 159]. Стилізоване зображення голови бика має спеціальний калач *рожд'іство / рож:ист'во*, який випікають на півдні Вінниччини: *Це ўже давали на...а на С'в'атий веч'ір // там гост'і приходили / р'ізали кала'ч'і ўже йіли хл'іб / та'к'і кала'ч'і // а пирит тим ше йак ўже хл'ібчик ши с'ходиў / то насамп'ред т'реба було зробити / називалос'а так ши / рож':іст'во йак би колачик / али н...ни вироблини' колачиком д'іло / али пл'іус'а / пл'іус'а / а то д'і наўх'рест складалос'а ў к'ін'ц'і йак получалос'а два...дві ко'с'ічки / це рож:ист'во пикли дл'а того / ши шоб дати йакшо три'мали л'уди худобу / ти коли тилилас'а корова / ти то...то рож:ист'во розводили ў тил'ен'к'ії водичц'і / добаў'али сахар у водичку / добаў'али йа'це і виносили кор'іуц'і дати пити* // [2, с. 327]. Звичай пригощати калачем велику рогату худобу на зимові свята відомий і південним слов'янам у Сербії, Чорногорії, Боснії [11, с. 10]. Засвідчуємо компонент семантичного поля лексеми *калач* – ‘білий хліб особливої форми, схожої на голову бика, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали спеціально для корови’.

Символіка сакральної трійці втілена в трьох калачах, які випікають на різдвяні свята – *гос'подар / тос'подар*, що вербалізує сему ‘білий хліб особливої форми, випечений із кручених і переплєтених трьох частин тіста, який стояв на покуті всі різдвяні свята’: *Але кр'ім того мама мо'її ўсе пикли перед Св'атим вечером кала'ч'і пикли // але саме осноўне було шо вони пикли називали його гос'подар // такий калач з т'рох сплет'аній / з т'рох таких ко'сичок г'рубих / склад'ано о'дин / д'ругий р'а'дочком / т'рет'ій з'верха / і об'у'язаний буў по'ясом / і цей гос'подар сто'йаў на стол'і / коли ми ве'черали Св'атий веч'ір // Св'атий веч'ір йак заўжди п'існий // і мама зр'ізали шку'ринку ле'гесен'ко бо хл'іб буў по'машчений йа'цем / і не допус'калос'а йісти ц'у шку'ринку на Св'атий веч'ір // коли приходиў Но'вий р'ік / чотир'надц'ятого с'ічн'а / це ўже с'в'ато Ва'с'іл'і'я / то мама то д'і вистаў'али / а цей гос'подар бер'ігс'а на по'кут'і // ку'т'а сто'йала з'варана і цей гос'подар / там ле'жаў ў'с'і ц'і д'н'і // а коли наста'вало с'в'ато Ва'с'іл'і'я / то мама вистаў'али на с'т'іл гос'подар / а тато його розр'ізали з таким торжест'вом / а ми кру'гом заб'ігали і чи'кали коли ўже будем йісти гос'подар* // [2, с. 11]. Імовірно, такий потрійний калач міг символізувати Дажбога, який вважався триєдиним. За стародавніми міфами, Сонце в небі супроводжують три побратими: Ярило – бог весняного рівнодення, Семиярило – бог літнього сонцестояння та Коляда – бог зимового сонцестояння [1, с. 124].

Також окремі види різдвяних калачів – *ва'сил' / ва'сил'ій, лежсин'* вербалізують сему ‘прикрашений білий хліб особливої форми, який стояв на покуті всі різдвяні свята’: *На Св'атий веч'ір пи'кли / то д'і старалис'а / ўже їжитн'ого не пи'кли / а старалис'а му'ки / купл'али му'ку / по'я'вилас'а му'ка б'іла / то то д'і ўже купл'али му'ку / пи'кли б'ілий хл'ін / пи'кли ст'рудл'і / пир'ішки // і пи'чут' калач / в'ін назива'йе'ц'а ва'сил' / ва'с'іл'і'єм // в'ін сто'їт' дв'і не д'іл'і // спи'кли його / гарно ўкв'ічали / і в'ін дв'і не д'іл'і сто'їт на стол'і / а пот'ім на Ва'сил'і'я його розр'іза'ють і спожи'вають* // [2, с. 316]; *На Різдво пекли кала'ч'і клали на ст'іл / лежсин' йа ўс'о ўремн'а пекла / ўкл'уча'йу такий гарний здо'ровий коро'ваї напечу / це лежсин' це це в'ін ле'жаў в'ід Різд'ва до Водох'решча по'винен на стол'і буў ле'жати / о'й та'ке до'ц'а шо ше там ти хочеш* // [2, с. 311].

Аналіз діалектних текстів подолян про хліб засвідчує ще такі компоненти семантичної структури слова *калач*:

– ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обмінювалися, коли йшли в гості до батьків на Святий вечір’: Нуу на Св’а¹тій¹ веч’ір¹ пик¹ли пик¹ли кала¹ч’і // – І що потім з тими калачами робили? – А ў¹ г¹ос’т’¹ і хо¹дили / б¹рали / йак¹ Тан’а (невістка) іде до¹ ма¹ми то би¹ре кала¹ча во¹на йі’йі / ли¹шайе св’й’ / а во¹на йі’йі да¹йе св’й’ / у¹б’м’ін’ у¹йе // [2, с. 315];

– ‘два білих хліби особливої форми, випечені із крученого й переплетеного тіста, якими відвідували хрещених батьків на Святий вечір’: На ве¹чер’у це на Р’ізд’во // на¹п¹риклад / це хо¹дили до / хреш’чених бат’к’іу // хо¹дили д’іти і йа¹ т¹ое хо¹дила так // и / два ка¹лачики ма¹ма / пик¹ла / та¹ких **то¹нен’ких два ка¹лачики** пик¹ла / о / і це / и / ка¹лачик на ка¹лачик / во¹на с¹тавила ми¹н’і / от і / хус’тинку заў’йазувала / от / і / на Р’ізд’во / йа¹ хо¹дила до хреш’чених сво’йіх нана’шок / о // і до т’ітки р’ідної хо¹дила / з цим з цими хус’тинка зав’йазана два ка¹лачики і йа¹ хо¹дила / і / м / на Р’ізд’во з з¹ранку / і / мож¹на і з’вечора / мож¹на і з’вечора / т’іки на С’в’а¹тій¹ веч’ір¹ в¹ечором мож¹на іти і / рано ў¹ нас так хо¹дили на Р’ізд’во на дру¹гий ден’ / на на¹ першій ден’ Р’ізд’ва // то / при¹ходила / і ка¹зала // п¹росили ма¹ма п¹росили т¹ато на ве¹черу / і йа¹ вас // і ўс’о / і пос¹тавила ц’і ка¹лачики пос¹тавила / во¹ни ме¹не ўгош’чали там / йідлом шо мали ўгош’чали / от // і то¹д’і у / на ц’і ка¹лачики во¹ни с¹ипали / кол’а¹ду ме¹н’і // і да¹вали г¹рош’і / і ўс’о й йа¹ ц’і ка¹лачики з¹ тойу кол’а¹дойу зв’а¹зала / ч’и’ / поч’валила до¹дому // вис¹ипала / п’иш¹ла до дру¹гих // та¹ке // [2, с. 327–328];

– ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили старій людині за померлого родича на Святий вечір’: **г¹руб’і кала¹ч’і** це та¹ка п’ідош¹ва ск сп¹лечеина іс¹ т¹рох // о / це п’ідош¹ва / і на ц’у п’ідош¹ву / сп¹л’італи ше с’¹ т¹рох / або / п¹росто г¹рубе п¹ере так і переки¹дали / ў¹ ко¹сичку / і ше накла¹дали / і це та¹к’і ўже здо¹ров’і кала¹ч’і полу¹чалис’а // і на ц’і кала¹ч’і / п’ід ц’і кала¹ч’і с¹тавила / ем // ку¹т’у // с¹тавила // е / там / кан¹ф’ети / на ц’і е / на ц’і кала¹ч’і на ц’у ку¹т’у / з¹ миска з ку¹т’ойу / и / кала¹ч’і / по¹том е / кола¹да там кан¹ф’ети п¹ран’іки / і / з’верху йак’ио це ж’ін за ж’інку / на¹п¹риклад за ма¹му йа¹ но¹сила / то йа¹ с¹тавила там / хус’тину / і с¹тавила у ц’і кала¹ч’і с’в’ічку // от / і от йа¹ / хух / ц’й’ ба¹б’і З’ін’і по¹койн’й но¹сила // ка¹жу на С’в’а¹тій¹ веч’ір // шо от йа¹ вам при¹несла ве¹чер’у / за ма¹му сво’йу / с’в’ічичка ўс’о / о // то / ц’у хус’тину шо йа¹ в’н’йі при¹несла йа¹ йі’йі заби¹раіу а це ўс’о оста¹ўл’айу л’у¹дин’і йа¹ка / за йа¹ку йа¹ / при¹несла ма за ма¹му при¹несла ц’й’ л’у¹дин’і // і ц’а л’у¹дина по¹вин’а помо¹литис’а // [2, с. 328]; На С’в’а¹тій¹ веч’ір обо¹ўйаз¹ково пик¹ли кала¹ч’і / кала¹ч’і то то ўже ста¹ралис’а пик¹ти з б’ілойі му¹ки / іі кала¹ч’і п¹лелис’а йак би ў¹ ко¹с’ічку / три ко...п¹лели ии дв’і ко¹с’ічки / а то¹д’і ии п¹лели до тих двох ше дв’і ко¹с’ічки / і цей ка¹лачик нав...нази¹ваўс’а ии ше...у¹шестеро ви¹пичиній / **калачик у¹шестеро** // обично та¹к’і ка¹лачики да¹вали за по¹к’йник’іу // а ви¹п’ікалис’а ше хл’ібчики ии **калачики і увос’миро** // це ўже то¹д’і чо¹тири ко¹с’ічки / і доба¹ўл’али ше чо¹тири / це ўже нази¹ваўс’а **ка¹лач** п¹ечиній **увос’миро** // [2, с. 327].

Святкування Маланки також не обходилося без калачів – ко¹лачик’іу, об¹бар’іночк’іу / об¹бар’інк’іу, що вербалізують сему ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обдаровували колядників’: На С’в’а¹тій¹ веч’ір пи¹чут ко¹лачики ка¹ж¹ут Ма¹ланка ма¹йе хо¹дити ну то¹жи рош¹чи¹н’айут і почи¹найут’ ма¹лен’к’і **ко¹лачики** вос’ми пи¹чут ма¹лен’к’і та¹к’і ко¹лачики / ну кан’ешно ше ран¹че Ма¹ланка хо¹дила то ц’і ко¹лачики на муту¹зочок да¹йем йім а во¹ни нам ди¹ро¹чок с¹ил’айут’ Ма¹ланка хо¹диш¹ пати¹ком на па¹тик / носиш ма¹лен’к’і ко¹лачики та¹к’і ма¹лен’к’і йак от на по¹хорон но¹сили ма¹лен’к’і да¹йут с’в’іци¹чку кл¹али та¹к’і пик¹ли на С’в’а¹тій¹ веч’ір // [2, с. 325]; А так са¹мо хл’іб пик¹ли // йак бу¹ли бу¹ла му¹кичка / то¹й ка¹лачики с¹пик¹ли а йак ни бу¹ло / а на С’в’а¹тій¹ веч’ір ко¹лачики ни ко¹лачики а та¹к’і **об¹бар’іночки** / бо ии ни бу¹ло // те¹й цей то ви¹хо¹дити кол’а¹дувати чи ича¹дру¹вати при¹ходить / і на муту¹зочок хто да¹сц’ **об¹баріночко** і то¹й то¹й то¹й / те¹й с¹ цим муту¹зочком носиш **об¹бар’інки** ц’і // [2, с. 580].

Також на півдні Вінниччини засвідчено випікання на Святвечір спеціальних калачів, назви яких мотивовані кількістю сплетених кіс – кала¹ч’і под’в’йники / под’в’йний ка¹лач, в’іс’мира¹ки: На Р’ізд’во / пек¹ли **кала¹ч’і под’в’йники** // це та¹кий дж¹гут’ік // не ко¹с’ічка п¹лелас’а / а так ў¹род’і би / йак дв’і пел’устки т’іста ск¹ручу¹валис’а та¹койу сп’ірал’койу / і це / з¹нач’іт’ / отак во¹на зап’ікалас’а / та¹кий хл’іпчик / ка¹лачик та¹кий // а то¹д’і та¹кий

точно са́миї / т'і́л'ки мени́шї за ро́зм'іром / і їх то́же так ста́вили і на́зи'вали їх шо це **подв'ї́нїй ка́л'ач** // [2, с. 320]; Кола́ч'ї пік'ли // кола́ч'ї пік'ли // га́рн'ї йак га́рн'ї дро́жд'ї то га́рно сп'лече посп'л'їта́йеца / бо за́ра то в'іс'м **в'іс'мира́ки** пі'чут / бо йе му́ка а пе́рше лиш п'ли пле́ли три пи́л'устки та́ко / сп'л'їтали а з'верхи дв'ї п'їл'устки к'л'али і та́к'ї бу́ли кола́ч'ї // а посп'л'ї у́же йак бу́ло му́ки до́вол'ї то пе́кли в'іс'мира́ки пі'к'ли на сп'л'їт / та йак це йе три по́лоски а з'верхи ш'їри // дв'ї сп'л'їту́йеца од'ел'но і ту́д'ї цих ш'ї і цих дв'ї і ту́д'ї сп'л'їту́йеца: а у́купу / і ту́д'ї лиш ди́витис'а шо́б п'раві́л'но / бо йак не п'раві́л'но то не ви́ход'ат пе́л'устки до пу́т'а // а йак п'раві́л'но сп'лела то во́но га́рно // і т'ї́й йак кола́ч'ї га́рн'ї та́к'ї з гу́л'гами ус'о / а йак нип'раві́л'но то во́ни розл'а́га́йуца // [2, с. 324].

Калачі на Трійцю. На Вінниччині з калачами на Зелені свята ходять провідувати могили померлих родичів, їх роздають за покійників. Отож постає нова сема лексеми *кал'ач* – 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили на кладовище на Зелені свята': Кола́ч'ї / кола́ч'ї пік'ли / шо́би на ц'винта́р їти бра́ти ка́л'ач / ка́л'ач цу́керки / та́к хто їде / ап'ї́л'с'їну куп'л'а́йут чи йа́блука ше ма́йе (сміється) / хто шо ма́йе / о // – І що з тими калачами робили? – Ко́лис' бу́ло ба́гато та́ких б'ї́дних / т'ї́ї да́вали тим б'ї́дним л'у́д'ам / а ти́пер дес' їх ни́ма / та́ких б'ї́дних / т'ї́ї за́би'ра́йут до́дому // [2, с. 392]; П'ї́р'їшки з сиром с' зе́лен'у йа́йц'ами / це п'ї́р'їшки пал'а́ниці на Зи́лен'ї с'ва́та і то́жи ка́л'ачики по́мани за спа́с'їба // [2, с. 399]; На Зе́лен'ї с'ва́та то́же пе́чут' кола́ч'ї // за упо́кої да́йут на ц'винта́р'ї ти́ там п'ра́ў'ат' парас'тас / ба́т'ушка хо́де і п'ра́ў'ат' парас'тас на гро́бах // о / і на Зе́лен'ї с'ва́та це то́же так // [2, с. 396].

Засвідчено відомості й про іншу функцію колача на Зелені свята – оберегу від міфічних істот – 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким задобрювали русалок і мавок на Зелені свята': Пік'ли р'і́зне / то п'ро́сто хл'ї́б то кола́ч'ї / оди́н ка́л'ач к'л'али на п'ї́дв'ї́кон':а / за́добру́ючи ним / ру́салок і л'ісо́вих ма́вок / а ма́лен'к'ї ка́лач'ї / розда́вали / б'ї́дним л'у́д'ам // [2, с. 384].

Калачі на Великдень. Зафіксовані свідчення, що й на Великдень господині випікали не лише славнозвісну бабку, паску, а й калач – 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, з яким ішли в гості до родичів на Великдень': А йа́кшо ў́же їти ў́ го́ст'ї до ко́гос' там Паска́ чи Р'і́здво / то ма́ма заў́жди пе́кла ка́лач'ї кр'ї́м хл'ї́ба / з чо́рним хл'ї́бом не хо́дила ў́ го́ст'ї / т'ї́л'ки ка́л'ач ро́била / та́к ку́сочок т'ї́ста та́ко продо́вгува́тиї́ йак ба́тон (показує) ста́вить / і по́т'ї́м три по́лоски та́ких ка́чалочки і пле́ла ко́су та́ку / і ста́вила тут зл'ї́пл'увала / по́т'ї́м в'ї́н с'хо́диў / ну́ це ў́же бу́ў на дро́шчах м: ка́л'ач і заў́жди ў́ го́ст'ї хо́дила / па́па хо́диў з'нач'ї́т' до сво́їїх р'ї́дн'ї́ў ў́ дру́ге се́ло з ка́лачом // [2, с. 55].

Калачі на Маковія. Окремий калач, який споживали з маком, випікали на свято Маковія – **мачаник** 'білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали на Маковія': На Мако́вейа пік'ли це // це мако́веї́ це пік'ли з ма́ком п'ї́р'їшки / з ма́ком пік'ли та́к'ї / и // ро́с'качу́вали йак ко́л'ач а по́тому скру́т'ували та́ко у́ у ко́л'е́чко / ў́ ко́л'е́чко / ў́ ко́л'е́чко і во́но ви́ходило́ йак / к'руглі́й ко́л'ач / то о́це на́зи'вало́с'а ма́н'ї́ў / ма́ч'ї / ма́чаники // то т'ї́ **мачаники** по́тому йак с'печин'ї́ вит'а́гали ми с'печ'ї́ / те́рли ма́к і на́р'ї́зали то́го / по́кропи́ли // е / по́кропи́ли во́дичкою́ / і с' тим ма́ком / і / и / по́соло́дили / і та́к л'у́ди йї́ли // це на́зи'ва́йеца / ма́чаники // [2, с. 416].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отож, усі центральні свята традиційного календаря подол'ян супроводжує випікання і споживання калачів, функційне навантаження яких дуже широке: вшанування божеств (ко́л'а́да, го́спода́р, ва́сил', ле́жин', ма́чаники), мертвих родичів (ка́л'ачики по́мани за спа́с'їба, в'іс'мира́ки), тварин (ро́ж:ист'во), відвідування старших представників родини (ка́л'ач), задобрювання міфічних істот (ма́лен'к'ї ка́лач'ї), обдаровування колядників (ко́л'ачики, о́бар'ї́нки). Етнологістичне дослідження калача як обрядового печива виявило, по-перше, функціонування в подільських говірках широкого ряду назв на позначення різновидів калачів, мотивованих їх роллю (го́спода́р), зовнішніми характеристиками (ка́л'ачик у́шесте́ро), функцією (ле́жин'), особливостями приготування і споживання (ма́чаники). По-друге, аналіз засвідчив широку семантичну структуру лексеми *кал'ач*. У діалектних текстах про календарну обрядовість

засвідчено 12 сем, згрупованих навколо трьох знакових контекстів – жертovníй (‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який символізував сонце’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили старій людині за померлого родича на Святий вечір’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким задобрювали русалок і мавок на Зелені свята’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який носили на кладовище на Зелені свята’), віншувальний (‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого і переплетеного тіста, який стояв на покуті всі різдвяні свята’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із кручених і переплєтєних трьох частин тіста, який стояв на покуті всі різдвяні свята’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обмінювалися, коли йшли в гості до батьків на Святий вечір’, ‘два білих хліби особливої форми, випечені із крученого й переплетеного тіста, якими відвідували хрещених батьків на Святий вечір’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, яким обдаровували колядників’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, з яким ішли в гості до родичів на Великдень’), символіка заможного життя (‘білий хліб особливої форми, схожій на голову бика, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали спеціально для корови’, ‘білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста, який випікали на Маковія’). По-третє, дослідження окреслило складний комплекс раціонально-практичних та ритуально-магічних дій, пов’язаних із калачем, а також звичаїв, вірувань у контексті календарної обрядовості подолян. Вони постали як трансформація язичницьких світоглядних уявлень наших предків.

Таку інтерпретацію лексеми і символа *калач* ми засвідчили в діалектних текстах подолян про використання хліба тільки в календарній обрядовості. Натомість стверджуємо, що подальший аналіз текстів про хліб у родинних обрядах значно розширить етнолінгвістичне портретування поняття *калач*, адже й до сьогодні подоляни активно використовують калачі на хрестинах, весіллі, у поховально-поминальній обрядовості. Отже, тематична хрестоматія діалектних текстів дає дослідникові максимально повну інформацію про досліджуване явище чи предмет, про територіальну поведінку аналізованих назв, можливість повного моделювання семантичної структури лексем, пізнання етнолінгвістичної характеристики понять, знакових для культури народу.

Список використаної літератури

1. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 662 с.
2. Гороф'янюк І. Хліб у народному слові Вінниччини. Київ: Ліра-К, 2026. 596 с.
<https://doi.org/10.31652/811.161-2026-1-596>
3. Гороф'янюк І. В. Курсова та кваліфікаційна роботи з проблем лінгвістичного краєзнавства: навчальний посібник для здобувачів закладів вищої освіти. Вінниця: ТВОРИ, 2024. 166 с.
4. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. *Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. С. I–XVI.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1985. 572 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
7. Інтерактивна платформа діалектних текстів. URL : <https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/> (дата звернення: 05.05.2026).
8. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. Київ, 2004. 248 с.
9. Руснак Ю. Архетип «калач» у буковинській весільній обрядовості та його відтворення у діалектних текстах. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці. 2008. 382–384: Слов'янська філологія. С. 244–250.
10. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков, 1885. 140 с.
11. Творун С. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. Вінниця, 2006. 96 с.
12. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово. Львів, 2021. 712 с.
13. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002. 1056 с.

References

1. Horofianiuk, I. (2026). *Khlib u narodnomu slovi Vinnychchyny* [Bread in the folk sayings of Vinnytsia region]. Kyiv: Lira-K, 596. <https://doi.org/10.31652/811.161-2026-1-596> (in Ukr.).
2. Horofianiuk, I. V. (2024). *Kursova ta kvalifikatsiina roboty z problem linhvistychnoho kraieznavstva: navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv zakladiv vyshchoi osvity* [Coursework and qualification work on problems of linguistic local history]. Vinnytsia: TVORY, 166 (in Ukr.).
3. Hrytsenko, P. Yu. Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukrainskykh hovirok Rumunii [Texts as a source for researching Ukrainian dialects in Romania]. In: Pavliuk M., Robchuk I. *Ukrainski hovory Rumunii. Diialektni teksty* [Ukrainian dialects of Romania. Dialect texts]. Edmonton – Lviv – Niu-York – Toronto, 2003. Pp. I–XVI (in Ukr.).
4. *Interaktyvna platforma dialektnykh tekstiv* [Interactive platform of dialect texts]. Available at: <https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/> (data zvernennia: 05.05.2026) (in Ukr.).
5. Khibeba, N. (2021). *Boikivske vesillia v tekstakh: obriad i slovo* [Boyko wedding in texts: ceremony and word]. Lviv, 712 (in Ukr.).
6. Kurochkin, O. V. (2004). *Ukrainci v simi yevropeiskii: zvychai, obriady, sviata* [Ukrainians in the European family: customs, rituals, holidays]. Kyiv (in Ukr.).
7. Melnychuk, O. S. (Ed.) (1985). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t.* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: In 7 volumes]. Vol. 2. / AN URSSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka, 572 (in Ukr.).
8. Rusnak, Yu. (2008). Arkhetyp «kalach» u bukovynskii vesilnii obriadovosti ta yoho vidtvorennia u dialektnykh tekstakh [The archetype «kalach» in Bukovina wedding rituals and its reproduction in dialect texts]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Chernivtsi University]: zb. nauk. prats / Ed. B. I. Bunchuk. Chernivtsi, 382–384; *Slovianska filolohiia*, 244–250 (in Ukr.).
9. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy* [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv, 1056 (in Ukr.).
10. Sumtsov, N. F. (1885). *Khleb v obriadakh i pesniakh* [Bread in rituals and songs]. Kharkov. 140 (in Ukr.).
11. Tvorun, S. (2006). *Ukrainski obriadovi khliby: Na materialakh Podillia* [Ukrainian ritual breads: Based on materials from Podillia]. Vinnytsia, 96 (in Ukr.).
12. Voitovych, V. M. (2002). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid, 662 (in Ukr.).
13. Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira, 703 (in Ukr.).

FROM THE EXPERIENCE OF COMPILING AND READING A THEMATIC ANTHOLOGY OF DIALECT TEXTS “BREAD IN THE FOLK SAYINGS OF VINNYTSIA REGION”

Inna Horofianiuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

e-mail: gorofyanyuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9836-8270>

Abstract. Introduction. The article highlights the experience of compiling a thematic anthology of dialect texts “Bread in the folk sayings of Vinnytsia region” (Vinnytsia, 2026), which reproduces the textual palette of Podolia people’s knowledge about bread in ritual and nominative aspects. The book contains records from 175 dialects of Vinnytsia region, which form the Central Podolian dialects of the southwestern dialect of the Ukrainian language. The texts are structured according to the thematic principle: one question of the program is represented by dozens of answers-microtexts of informants about the methods and features of baking bread, relevant warnings, about ceremonial breads, about the features of cutting, consuming and storing bread, etc. Most of the printed texts in the book also have a QR code that provides access to audio recordings of spoken language.

The purpose of the article is to prove the high heuristic potential of the thematic anthology of dialect texts through modeling the most complete corpus of knowledge about kalach as an obligatory attribute of the calendar rituals of the Podolia people.

Results. It has been established that the functional load of kalach is very broad: honoring deities, dead relatives, animals, visiting older family members, appeasing mythical creatures, and giving gifts to carolers. The ethnolinguistic study of kalach as a ritual cookie revealed, firstly, the functioning in Podolian dialects of a wide range of names for varieties of kalach, motivated by their role, external characteristics, function, features of preparation and consumption. The analysis demonstrated the extensive semantic structure of the lexeme kalach: in dialect texts about calendar rituals, 12 semes are attested, which are grouped around three symbolic contexts – sacrificial, congratulatory, and symbols of a prosperous life. A complex set of rational-practical and ritual-magical actions associated with the kalach, as well as customs

and beliefs in the context of the calendar rituals of the Podolia people, is outlined. They emerged as a transformation of the pagan worldviews of our ancestors.

Originality and conclusion. *It has been proven that a thematic anthology of dialect texts provides the researcher with the most complete information about the phenomenon or subject under study, about the territorial behavior of the analyzed names, the possibility of fully modeling the semantic structure of lexemes, and learning the ethnolinguistic characteristics of concepts that are significant for the culture of the people.*

Key words: *anthology of dialect texts, dialectal text, Podolia, calendar rituals, kalach, name, sema.*

Надійшла до редакції: 17.02.2026

Прийнято до друку: 24.03.2026

ПРОСТОРОВА ПРОПРІАТИВНА НОМЕНКЛАТУРА «ЩОДЕННИКА» М. ХАНЕНКА

**В. В. Денисюк, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та журналістики, Уманський національний університет
(Умань, Україна)**

e-mail: dvv2812@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6773-1380>

Scopus Author ID: 57483421300

У статті представлено комплексний діахронний аналіз і лексико-семантичну класифікацію мікротопонімного простору, зафіксованого в «Щоденнику» генерального хорунжого Миколи Ханенка, визначній писемній пам'ятці першої половини XVIII століття. Обґрунтовано теоретичні засади розмежування понять «топонім» і «мікротопонім» у сучасній лінгвоукраїністиці. Термін «мікротопонім» потрактовано як гіперонім для різних пропріативів, що позначають малі географічні об'єкти, а за умов специфічної текстової локалізації – також суміжні класи. Доведено, що робота з історичним онімним матеріалом вимагає від лінгвіста-діахроніста поєднання контекстуального та дискурс-аналізу з порівняльно-картографічним і джерелознавчим методами. Це необхідно для верифікації реального статусу дрібних денотатів і запобігання появі «ілюзорних онімів» унаслідок історичної полісемії апелятивів. Виокремлено й проаналізовано мікротопоніми, що репрезентують три географічні центри перебування автора: Східне Полісся (історична Чернігівщина), Санкт-Петербург і Дагестан. Проведено класифікацію зафіксованих номенів за вузькими онімними класами (ороніми, сепулкроніми, препунтоніми, агрооніми, потамоніми, ремітатіоніми, моліноніми, понтоніми, пилеоніми, домоніми, арконіми, дримоніми). Чітко розмежовано стійку регіональну мікротопонімію та індивідуальну ситуативну номінацію. Схарактеризовано автентичні фонетичні й лексичні варіанти назв, що побутували в мовленні (Вора, Імищукое, Доч), та запропоновано етимологічні й історико-культурні коментарі до специфічних найменувань (Могила Дъвка).

Ключові слова: мікротопонім, «Щоденник» М. Ханенка, ономастика, діахронія, лексико-семантична класифікація, Східне Полісся, онімний клас, верифікація, українська мова XVIII ст.

Актуальність. У мові простір вербалізують різні одиниці, зокрема і власні назви, що синкретизують безпосередню номінацію та фоновий код. Ступінь вияву другого в пропріативах різна, що досить помітно в їхній площині географічного поширення. Оніми, що позначають невеликі географічні об'єкти і здебільшого мають незначну територію поширення, вивчає мікротопоніміка, яка нині має потужну емпіричну базу (дослідженнями охоплені різні території України, зокрема західне (Н. І. Лісняк) і південно-східне (О. В. Заінчовська) Поділля, західне Полісся (Г. Л. Аркушин), Покуття (Л. П. Білінська), північ (О. І. Проць) та центральні і східні райони (Н. Р. Яніцька) Львівської області, північна (І. Я. Ординська) і центральна (Я. В. Янчишина) Хмельниччина та ін. У деяких працях натрапляємо на історичні коментарі (мікротопонімія Підгір'я (О. І. Михальчук)), чи то й узагалі вони виконані в руслі діахронії (мікротопонімія історичної Уманщини (О. Б. Василик), хоч дослідженням охоплено не всі групи мікротопонімів)). Незважаючи на це, проблеми регіональної мікротопоніміки продовжують бути недостатньо розробленими, що зумовлено тим, що в мікротопонімах відображено не тільки мовні риси, зокрема діалектні, але й історію народу, особливості його життєвого устрою, світобачення, менталітету.

Вивчення мікротопонімів, як переконують наведені праці, сконцентровано переважно на синхронному рівні, оскільки основним завданням дослідники вважають збирання і збереження мовного матеріалу, що може безслідно зникнути. Підтвердженням цього є діахронія, що засвідчує функціонування в українській мові того чи того періоду мікротопоніма, утраченого сучасною мікротопонімійною системою регіону внаслідок різних причин, передусім зникнення денотата.

Проблемою є і кваліфікація назви географічного об'єкта як топоніма чи мікротопоніма. Наприклад, О. П. Карпенко запропонувала таку дефініцію мікротопоніма: «Мікротопонім (від грец. *μικρος* – малий і топонім) – вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окремих каменів тощо). Напр., урочища в с. Васьковичі на Житомирщині: *Пасіка, Берестовець, Селецьке*; ліски в с. Іллінці на Київщині: *Бір, Химисте*. Для мікротопоніма здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. Межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізично-географічними об'єктами. Значна частина мікротопонімів виконує функцію локальних орієнтирів на прилеглий місцевості (напр.: лісок *Марків Рівець*, поле *За Вергунихою*, пасовище *За Річкою* тощо)» [3, с. 345], де основним критерієм розрізнення мікротопоніма і топоніма є розмір. М. М. Торчинський, дискутуючи з ономастами про сутність мікротопоніма, наводить такі аргументи: «По-перше, більш раціонально розглядати макро-, мезо- і мікротопоніми як типологію, що ґрунтується на розмірах денотата, а не на денотатно-номінативних критеріях; по-друге, наявні певні неточності серед вказаних підгруп (складниками мікротопонімікону недоцільно вважати назви об'єктів, закладів культури, спортивних споруд тощо, які, безумовно, відносяться до прагматонімів); по-третє, значна частина різновидів мікротопонімії (наприклад, назви струмків, ставків, криниць, колодязів тощо) має стільки диференційних особливостей у творенні та функціонуванні, що обов'язково потребує спеціальних дефініцій» [12, с. 53].

Попри наявність двох ключових на сьогодні позицій, низка аспектів поняття «мікротопонім» і досі викликає багато дискусійних запитань. По-перше, суперечливим є критерій розміру та значення досліджуваного об'єкта, оскільки чіткої та універсальної межі між «малим» і «великим» географічним простором не існує: те, що в одному регіоні можуть сприймати як макрооб'єкт, в іншому можуть вважати мікрооб'єктом. По-друге, значні труднощі зумовлені специфікою співвідношення мікротопонімів з апелятивами. Перебуваючи на межі між власними та загальними назвами, такі номени часто переходять у розряд власних без жодних словотвірних змін, через що вкрай складно зафіксувати точний момент, коли апелятив набуває статусу усталеної та унікальної географічної назви. По-третє, вагомим чинником є відносна нестабільність та особливості фіксації цих одиниць. Порівняно з макротопонімами, мікротопоніми менш стійкі, історично мінливі й можуть легко зникати чи зазнавати змін разом із трансформацією ландшафту, зміною поколінь мовців або особливостей їхньої господарської діяльності; до того ж більшість із них побутує тільки в усній місцевій традиції та не зафіксована в писемних джерелах, що суттєво ускладнює їхнє системне вивчення. По-четверте, проблему створює надзвичайна різнотипність самих об'єктів, оскільки до цієї категорії належать абсолютно гетерогенні за своєю природою географічні об'єкти – від гідронімів та оронімів до хоронімів, унаслідок чого назва невеликого пагорба і найменування частини великого лісу мають кардинально різні об'єктивні характеристики, хоч обидві номінації можуть бути кваліфіковані як мікротопоніми. Невідомі широкому загалу за межами конкретного адміністративно-територіального утворення, мікротопоніми водночас стають ключовими просторовими й ментальними маркерами для жителів окремого населеного пункту. Прикметно, що мікротопонімна система навіть одного давнього села чи селища, відомості про яке збережені в історичних джерелах, здатна слугувати базою для глибокого ономастичного дослідження, адже такі назви дають змогу і проілюструвати сучасний стан мікротопонімії в синхронному зрізі, і докладно простежити її динаміку – від кількісних змін номенів до появи нових варіантів навіть упродовж порівняно короткого проміжку часу. Це, власне, дає підстави стверджувати, що термін «мікротопонім» є гіперонімом для різних пропріативів, що номінують невеликі географічні об'єкти і, за відсутності в тексті «спеціальних» об'єктів, які локалізують дію/подію, включати до їхнього реєстру й урбаноніми, прагматоніми.

«Щоденник» М. Ханенка вже був об'єктом ономастичних студій. Зокрема, деякі особливості антропонімів дослідив В. І. Кліменков [4; 5], топонімікон і периферійні оніми

пам'ятки – В. В. Денисюк [1; 2]. Цілісна картина онімного простору щоденникових записів генерального хорунжого Миколи Ханенка можлива тільки за умови студіювання всіх класів онімів, оскільки дасть змогу з'ясувати, використовував автор реальний мікротопонімікон чи індивідуальну номінацію, що повністю задовольняла його в разі відтворення послідовності тих чи тих подій. Це, власне, й визначає актуальність розвідки.

Мета статті полягає в аналізі та класифікації мікротопонімного простору, зафіксованого у «Щоденнику» М. Ханенка – писемній пам'ятці першої половини XVIII століття.

Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати такі **завдання**: окреслити теоретичні проблеми сучасної лінгвоукраїністики для розмежування понять «топонім» і «мікротопонім»; обґрунтувати важливість «Щоденника» М. Ханенка як надійного джерела для вивчення історичної мікротопонімії та відображення мовного стану початку XVIII ст.; проаналізувати критерії відбору та верифікації мікротопонімів у діяхронії; провести тематичну та лексико-семантичну класифікацію зафіксованих у тексті мікротопонімів, розподіливши їх за онімними класами; етимологізувати та прокоментувати окремі специфічні назви історичних українських земель (зокрема Східного Полісся), залучаючи додаткові історико-статистичні та картографічні джерела.

У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних **методів**, зумовлених діяхронним характером розвідки, зокрема: описово-аналітичний (для суцільної вибірки, систематизації та загальної характеристики онімного матеріалу зі щоденникових записів), метод лексико-семантичного аналізу (для класифікації мікротопонімів за тематичними групами залежно від типу денотата (природний рельєф, водні об'єкти, рукотворні споруди, земельні ділянки)), історико-порівняльний (для порівняння історичного функціонування лексем і назв із сучасним станом мови та виявлення архаїчних мовних явищ), контекстуальний і дискурс-аналіз (для верифікації сумнівних випадків номінації), метод компонентного аналізу (для вивчення словотвірної структури та моделей творення мікротопонімів), джерелознавчий і порівняльно-картографічний (залучення зовнішніх історико-статистичних матеріалів XIX ст., словників і географічних карт необхідне для підтвердження реального існування об'єктів).

Результати дослідження та їх обговорення. Джерельним підґрунтям нашої розвідки слугував «Щоденник» Миколи Ханенка, що демонструє стан розвитку української мови в першій половині XVIII століття. Завдячуючи пристрасі автора до нотування власних буденних клопотів та справ, маємо нині змогу простежувати й виокремлювати особливості номінування не тільки значних географічних об'єктів, а й передовсім локальних, відомих місцевому населенню і часто не зафіксованих в інших писемних пам'ятках. Значною мірою це стосується неукраїнських територій, що можна пояснити існуванням внутрішньої географічної опозиції «своє – чуже», коли «своє» не вимагає укладання (це всі знають / про це всім відомо), тоді як «чуже» можливо зрозуміти тільки за допомогою докладного опису.

Лінгвіст-діяхроніст має володіти великою енциклопедичністю, аби не потрапити на гачок «ілюзорного» мікротопоніма. На відміну від синхроніста, для якого і денотат, і номен, і носій місцевої говірки слугують безпосереднім відображенням функціонування мікротопоніма в системі мови, діяхроністові важливо враховувати значно ширший спектр критеріїв. Наприклад, у досліджуваному «Щоденнику» за 1723 р. М. Ханенко занотував: *6 и 7. Жестоко былъ боленъ на рецидиву горячки, на которую въ прошломъ году въ декабрь по возвращеніи изъ Астраханской и Дербенской дороги захороваль* (190; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727–1753 г. Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 584 с.). На перший погляд може видатися, що генеральний хорунжий використав дромоніми – власні назви шляхів сполучення з, відповідно, Астраханню та Дербентом. Однак розуміння того, що апелятив *дорога* в українській мові XVI–XVII ст. був полісемантом, змушує звернутися до його семантичної структури, аби правильно з'ясувати, із яким значенням він функціонує в наведеному контексті. За даними «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», лексема *дорога* в семантичній структурі мала значення «3. поїздка, подорож» [11,

с. 142], чого не кодифікують сучасні ні одинадцяти-, ні двадцятитомний тлумачні словники. З таким же значенням апелятив функціонував і в тодішній польській мові [13, с. 186; 14, с. 35]. Тож у наведеному контексті автор занотував про поїздки у два міста на березі Каспійського моря й аж ніяк не власні назви доріг.

Проблемним є і визначення виду мікротопоніма. До прикладу, М. Ханенко занотував: *Быль въ Городищѣ и за Ворою и на Бѣлявицѣ* (122). Якщо перший пропріатив – ойконім, другий – потамонім (?), то належність третього до мікротопонімів можлива тільки з урахуванням логіко-лінгвальних і семантико-синтаксичних зв'язків, оскільки часовий (ми не свідки описуваних подій) і територіальний (ми не місцеві жителі) фактори нам не дають змоги цього зробити. Логічне узгодження з попереднім контекстом про придбання поля за Ворою та використання конструкції «прийменник **на** + іменник у місц. в.» дають змогу припустити, що слово *Бѣлявиця* позначає об'єкт місцевості, який, своєю чергою, можна кваліфікувати як агроонім (якщо це оброблювана ділянка землі), як оронім (якщо це об'єкт рельєфу, наприклад, поляна) чи як препунтонім (якщо це урочище, верхній шар якого – піщаний ґрунт (білий пісок)). Звернення до статистичних матеріалів, що описують соціально-економічне життя регіону, дало змогу конкретизувати, про який об'єкт писав М. Ханенко: *ровокъ Бѣлевица по Чубаровской межѣ* [7, с. 84]; *Земли въ дачѣ по сю сторону Судости хороши – черноземъ, только къ ровку Бѣлевицѣ, да посрединѣ есть немного глинистой земли* [7, с. 85]. Щоправда, наявність апелятива *ровокъ* ставить під сумнів належність його і до каньйононімів (власні назви каньйонів і глибоких ярів), і до рівулусонімів (власні назви невеликих струмків і потічків), оскільки достеменно не відомо, чи стікали по ньому хоч би сезонні води в річку.

Лексико-семантичний аналіз мікротопонімів, засвідчених у «Щоденнику», дає підстави виокремити такі кількісно невеликі групи, що номінують географічні об'єкти переважно трьох територій, де бував М. Ханенко: Східне Полісся (історична Чернігівщина), Санкт-Петербург і Дагестан (короткі коментарі стосуватимуться тільки мікротопонімів першої групи):

ороніми: *Шахъ гора* (Дагестан), *Тихвинскіе горы* (біля Санкт-Петербурга);

сепулкроніми: *Могила Дѣвка (Сего числа зъ лукинцями розехали поле за Ворою и онымъ перегонского часть грунта уступлена за Могилою Дѣвкою, при бытности атамана городского погарского* (116)). Поки що проаналізовані нами писемні тексти і картографічні матеріали не дають змоги однозначно стверджувати, про який об'єкт ідеться. Припускаємо, що *Могила Дѣвка* – це давнє поховання, могила, на якій височіла жіноча кам'яна фігура на кшталт половецьких баб, можливо, є свідченням того, що половецькі племена дісталися аж до Стародубівщини. Проте на картах відсутнє будь-яке позначення в цьому місці підвищення чи захоронення. Словотвірний дериват *дѣвка* 'дівчина, якій час одружуватися' також може пролияти світло на творення сепулкроніма: так місцеві жителі могли назвати місце, де загинула чи похована дівчина (причиною смерті може бути будь-що: зрада коханого, насильне видання заміж за старого та ін.);

препунтоніми: *урочище Имищкое, урочище Унчи* (Дагестан), *урочище Количи* (Дагестан), *урочище Улличи* (Дагестан). З чотирьох урочищ історично українським є перше: *Послѣ обѣда ездили на слободу въ урочище Имищкое* (140), інші розташовані на території сучасного Дагестану. Щоденникові записи зберігають стару назву урочища, яке свого часу купив М. Ханенко, заселив і перейменував на Курганівку. Дані про це з покликанням на купчу від 1740 р. наводить О. Лазаревський: «*грунтъ свой дѣдизный въ селѣ и при селѣ Лотокахъ, прозываемый Семковицина, въ разныхъ мѣстахъ и урочищахъ, а именно при урочищу Имищкое и Селище и в другихъ положеняхъ, съ селидебными, огородными, сѣнокосными и лѣсовыми розроботками и съ бортными ухажаями до того грунту надлежащими, оной весь грунтъ, якъ въ своей околечности по обычаю здѣшнему полѣскому найдуется, а именно двѣ четвертки сполна ... завелъ въ вѣчную продажу обозному полковому стародубскому его милостевому пану Николаю Ханенку, за 30 рублей монеты российской*» [6, с. 367]. Прикметно, що М. Ханенко вживає форму з початковим **и** (фонетичний варіант для полегшення вимови), тоді як у статистичних даних фігурує варіант без нього: *Кургановка (Имищкое)* [8, сс. 15, 49, 61], *Имищкое (Кургановка)* [8, с. 89];

агрооніми: *поле за Мамикиномъ* (сучасна назва – Мамекине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) (*Віехалъ я зъ Новгородка послѣ вечерень и ночоваль въ полѣ за Мамикиномъ о милью* (116)), *поле за Ворою* (*Сего числа зъ лукинцями розехали поле за Ворою* (116)). Більшість дослідників такі найменування кваліфікує як описові і традиційно зараховує їх до мікротопонімів, у нашому разі – до агроонімів. Однак використання контекстуального та дискурс-аналізу змушує засумніватися в цьому, адже маємо справу із ситуативною номінацією, зумовленою необхідністю вказівки на точне місце знаходження суб'єкта чи об'єкта в просторі. Основною локальною прив'язкою слугує макроденотат, вербалізований у досліджуваному тексті ойконімом і потамонімом. Якщо ж урахувати різні аспекти такої номінації, то з позицій місцевого жителя доведеться висновувати, що *поле за Ворою* (річка) ще можуть так назвати, а от *поле за Мамикиномъ* (село) – навряд чи. Це може зробити тільки людина з іншої місцевости. У нашій розвідці їх зараховуємо до агроонімів умовно;

потамоніми: *Вора, Доч, Фонтанка* (Санкт-Петербург). Як засвідчує «Щоденник», М. Ханенко вживає потамонім *Вора* самостійно або в складі описових найменувань багатьох географічних об'єктів, розташованих на або біля денотата. Генеральний хорунжий використовував фонетичний варіант, що продовжує нині функціонувати в живій мові місцевого населення (пор.: річка *Вора* [9, с. 131]), тоді як у російському гідроніміконі, за даними картографічних джерел, зберігається варіант *Вара*, який також реєструє і «Словник гідронімів України» (*Вара* [10, с. 81]). Є, очевидно, віддієслівним дериватом кореня **ворот-** «крутити, повертати» (пор. *вир* – *вирувати*).

Фіксує М. Ханенко і назву невеликої річки *Доч* (*Віехавши зъ Батурина, мѣрили трактъ вправо, обезджая село Палчики, и намѣрили той обездки 13 верстъ и 400 сажень до мосту, что на Дочѣ, зъ чего явилось, что накладу токмо будетъ двѣ версти безъ ста сажень, переехавъ-же мостъ ветхый на Дочѣ, тутъ засталъ сотника борзенского Пантелимона Забѣлу, для строенія вновъ того мосту отправленного* (228)). Потамонім утворений, очевидно, від апелятива *дочъ* (діалектний варіант із твердим **ч** властивий східнополіським говіркам) шляхом онімізації. Матеріал, зібраний С. О. Павленком, засвідчує широкий назвотворчий потенціал цього іменника, який функціонує в живому мовленні у двох фонетичних варіантах – *Доч* і *Дочъ* – та номінує річки [9, сс. 15, 30, 31, 32], урочища [9, сс. 24, 29], болото [9, с. 25], випас [9, с. 30], канал [9, с. 32];

ремігатіоніми: *гребля на Ворѣ* (*Писаль до капитана Берга стороны прапорщика Козми Лвова, который на гребль на Ворѣ бралъ у нашихъ людей три конѣ въ подводу до Погари* (143)). Зараховуємо до ремігатіонімів умовно;

моліноніми: *млины на Ворѣ* (*Писаны писма въ Глуховъ до п. Скоропадского и Юркевича зъ посилкою челобитной о млинахъ на Ворѣ* (121)). Зараховуємо до молінонімів умовно;

понтоніми: *Калинкинъ мостъ* (Санкт-Петербург), *синій мостъ* (Санкт-Петербург), *Камяной мостъ* (Санкт-Петербург); *мостъ на Дочѣ* (228), *мостъ на Острѣ* (229). Дві останні назви зараховуємо до понтонімів умовно;

пилеоніми: *Пречистенскіе ворота* (Санкт-Петербург), *Аничковыя ворота* (Санкт-Петербург), *Арбацкіе ворота* (Санкт-Петербург);

домоніми: *дворѣ* / *дворецъ графа Розумовского* (Санкт-Петербург), *дворѣ царевича грузинского Бакара* (Санкт-Петербург), *дворѣ оберъ-гофъ-маршала Шепелева* (Санкт-Петербург), *дворѣ деревяный майора гвардіи преображенского полку, князя Александра Александровича Менишкова* (Санкт-Петербург), *дворѣ князика тамошнего, зовемого Алжи Дерей Шафналь* / *дворѣ Шафналовъ* (Дагестан); *Андрієнковъ дворѣ*, *дворѣ Черняковъ*, *дворѣ* / *дворецъ Дмитровскій*, *дворѣ Петра ткача*, *дворѣ Гавриловъ*, *дворѣ Мовчановъ*, *дворѣ покойного графа Семена Андревича Солтикова*. Мотивація таких найменувань прозора, а їхні структурні особливості детерміновані критерієм посесивности, вербалізованим головно двома моделями: «*дворѣ* + присвійний прикметник / присвійний прикметник + *дворѣ*», «*дворѣ* + антропонім у формі р. в.», зрідка розширені додатковими атрибутивними чи субстантивними кваліфікаторами;

арконіми: *Пітеръ-гофъ* (Санкт-Петербург), *Аранибомъ* (Санкт-Петербург), *зимній дворець* (Санкт-Петербург), *лътній дворець* (Санкт-Петербург), *Смолный дворъ / дворець* (Санкт-Петербург), *Лафортівскій дворъ* (Москва);

дримоніми: *Тихвинскій лѣсъ* (біля Санкт-Петербурга), *лѣсъ калужскій* (за 21 версту одъ Калуги (44)).

Висновки і перспективи. Дослідження мікротопонімного простору «Щоденника» Миколи Ханенка першої половини XVIII століття дало змогу подолати традиційну фрагментарність вивчення ономастичного пам'ятки й увести в науковий обіг унікальний пласт історичної мікротопонімії Східного Полісся, а також зафіксувати специфіку сприйняття «чужого» географічного простору (переважно Санкт-Петербурга, Дагестану). Уточнено теоретичні межі поняття «мікротопонім» у лінгвоукраїністиці, зокрема обґрунтовано його статус як гіпероніма, що за певних умов текстової локалізації дає підстави залучати до мікротопонімного реєстру суміжні класи. Завдяки дискурс-аналізу розмежовано поняття стійкої регіональної мікротопонімії та індивідуальної ситуативної номінації, створеної автором пам'ятки суто для прагматичної орієнтації в просторі.

Обґрунтовано й апробовано методологічний алгоритм верифікації історичного онімного матеріалу. Доведено, що робота лінгвіста-діахроніста вимагає обов'язкового поєднання контекстуального аналізу (для уникнення «ілюзорних» онімів через застарілу полісемію апелятивів) із компаративно-картографічним і джерелознавчим методами (зіставлення тексту пам'ятки з архівами та картами XIX ст. для підтвердження реального статусу дрібних денотатів). Представлено докладну лексико-семантичну класифікацію мікротопонімів за вузькими онімними класами, що дало змогу реконструювати автентичні фонетичні та лексичні варіанти назв, які побутували в живому мовленні XVIII ст., а також запропонувати етимологічні та історико-культурні коментарі до специфічних назв. Перспективи подальших досліджень убачаємо в ширшому залученні інших тогочасних его-документів (щоденників, листів) для створення цілісного атласу історичної мікротопонімії України періоду Гетьманщини.

Список використаної літератури

1. Денисюк В. В. Онімна периферія щоденникового дискурсу української мови першої половини XVIII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2023. V. 68. Issue 1–2. Pp. 59–72. DOI: <https://doi.org/10.1556/060.2023.00093>
2. Денисюк В. В. Топонімікон «Щоденника» Миколи Ханенка. *Поділля. Філологічні студії*: електронний збірник наукових праць / відп. ред. М. Торчинський. Хмельницький, 2025. Вип. 18. Т. 2. С. 56–62.
3. Карпенко О. П. Мікротопонім. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 345.
4. Кліменков В. Антропоідентифікація жінок у щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2025. Вип. 40. С. 62–71. DOI: <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2025-40-06>
5. Кліменков В. Соціолінгвістичний аспект функціонування антропонімів в українському щоденниковому дискурсі XVIII ст. *Філологічний часопис*. 2025. Вип. 1. С. 21–33. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2025.333130>
6. Лазаревскій А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 1: Полкъ Стародубскій. Київ : Типографія К. Н. Милевскаго, 1888. XVI + 470 + XXX, [2] с.
7. Материалы для оцѣнки земельныхъ угодій. Т. 8: Стародубскій уѣздъ / сост.: В. Е. Варзер. Черниговъ : Земская типографія, 1883. 193, II с.
8. Материалы для оцѣнки земельныхъ угодій. Т. 9: Суражскій уѣздъ. Черниговъ : Земская типографія, 1883. 354 с. : 2 л. карт.
9. Павленко С. О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2013. 600 с.
10. Словник гідронімів України / ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1979. 782 с.
11. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. У 28 вип. Вип. 8. Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича, 2001. 255 с.
12. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

13. Słownik staropolski. T. II: D – H / Polska akademia nauk; nacz. red. Stanisław Urbańczyk. Wrocław – Kraków – Warszawa : Wydawnictwo PAN, 1956–1959. 552 s.
14. Słownik polszczyzny XVI wieku. T. VI: DRA – EŻBY / Polska akademia nauk ; nacz. red. Maria Renata Mayenowa. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1972. 584 s.

References

1. Denysiuk, V. V. (2023). Onimna peryferiia shchodennykovoho dyskursu ukraïnskoi movy pershoi polovyny XVIII st. [The onymic periphery of the diary discourse of the Ukrainian language in the first half of the 18th century]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 68/1–2, 59–72. DOI: <https://doi.org/10.1556/060.2023.00093> (in Ukr.).
2. Denysiuk, V. V. (2025). Toponimikon «Shchodennyka» Mykoly Khanenka [Toponymicon of the «Diary» of Mykola Khanenko]. *Podillia. Filolohichni studii [Podillia. Philological Studies]*: elektronnyi zbirnyk naukovykh prats / vidp. red. M. Torchynskyi. Khmelnytskyi, 18/2, 56–62 (in Ukr.).
3. Karpenko, O. P. (2004). Mikrotoponim [Microtoponym]. *Ukrainska mova. Entsyklopedia [The Ukrainian Language. Encyclopaedia]* / redkol.: Rusanivskyi V. M. (spivholova), Taranenko O. O. (spivholova), M. P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 345 (in Ukr.).
4. Klimenkov, V. (2025). Antropoidentyfikatsiia zhink u shchodennykovomu dyskursi ukraïnskoi movy pershoi polovyny XVIII st. [Anthropoidentity of women in the diary discourse of the Ukrainian language in the first half of the 18th c.]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo) [Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)]*, (40), 62–71. DOI: <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2025-40-06> (in Ukr.).
5. Klimenkov, V. (2025). Sotsiolinhvystychnyi aspekt funktsiuvannia antroponimiv v ukraïnskomu shchodennykovomu dyskursi XVIII st. [Sociolinguistic aspect of the functioning of anthroponyms in 18th-century Ukrainian diary discourse]. *Filolohichni chasopys [Philological Review]*, (1), 21–33. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2025.333130> (in Ukr.).
6. Lazarevskii, A. (1888). Opisanie staroi Malorossii. Materialy dlia istorii zaseleniia, zemlevladiiia i upravleniia. T. 1: Polk Starodubskii [Description of Malorossii. Materials for the history of settlement, land ownership and government. Vol. 1: Starodub regiment]. Kiev: Tipografiia K. N. Milevskago, XVI + 470 + XXX, [2] (in Old Ukr.).
7. Materialy dlia otsenki zemelnykh ugodii (1883). T. 8: Starodubskii uezd [Materials for the assessment of land property. Vol. 8: Starodub district] / sost.: V. E. Varzer. Chernigov: Zemskaia tipografiia, 193, II (in Old Ukr.).
8. Materialy dlia otsenki zemelnykh ugodii (1883). T. 9: Surazhskii uezd [Materials for the assessment of land property. Vol. 9: Surazh district]. Chernigov: Zemskaia tipografiia, 354. : 2 l. kart. (in Old Ukr.).
9. Pavlenko, S. O. (2013). Mikrotoponimy Chernihiv-Sivershchyny [Microtoponyms of the Chernihiv-Sivershchyna region]. Chernihiv: PAT «PVK “Desna”», 600 (in Ukr.).
10. Tsiluiko, K. K. (Ed.) (1979). Slovnyk hidronimiv Ukrainy [Dictionary of hydronyms of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 782 (in Ukr.).
11. Slovnyk ukraïnskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (2001) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]. U 28 vyp. Vyp. 8. Lviv: In-t ukraïnoznavstva imeni I. Krypiakevycha, 255 (in Old Ukr.).
12. Torchynskyi, M. M. (2008). Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy [The structure of the onymic space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist, 550 (in Ukr.).
13. Urbańczyk, S. (Ed.) (1956–1959). Słownik staropolski [Old Polish dictionary]. T. II: D – H. Wrocław – Kraków – Warszawa : Wydawnictwo PAN, 552 (in Old Pol.).
14. Mayenowa, M. R. (Ed.) (1972). Słownik polszczyzny XVI wieku [Dictionary of 16th-century Polish]. T. VI: DRA – EŻBY. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 584 (in Old Pol.).

SPATIAL PROPRIATIVE NOMENCLATURE OF M. KHANENKO'S «DIARY»

Vasyl Denysiuk, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Journalism, Uman National University (Uman, Ukraine)

e-mail: dvv2812@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6773-1380>

Scopus Author ID: 57483421300

Abstract. Introduction. The article addresses the issues of regional historical microtoponymy, which remains insufficiently developed due to its fluid nature and tight connection with local dialects, history, and cultural identity. The source base is the Diary of Mykola Khanenko (first half of the 18th century), an important ego-document containing a dense layer of proper names designating small geographic objects that are often absent from other written records.

Purpose. The study aims to comprehensively analyze and classify the microtoponymic space recorded in M. Khanenko's Diary within a diachronic framework.

Methods. A complex of general and specialized linguistic methods is applied, including descriptive-analytical, lexical-semantic, historical-comparative, contextual, discourse, and component analysis, alongside source-studying and comparative-cartographic methods involving 19th-century statistical data and maps.

Results. The study categorizes the extracted microtoponyms into narrow onymic classes (oronyms, sepulcronyms, prepuntonyms, agroonyms, potamonoms, remigationyms, molinonyms, pontonyms, pylononyms, domonyms, arconyms, and drimonyms). It differentiates stable regional microtoponymy from individual, situational spatial markers. Authentic phonetic and lexical variations of the 18th-century live speech [e.g., *Вора* (Vora), *Имшицкое* (Imshitskoe), *Доч* (Doch)] are reconstructed, and original etymological and historical-cultural commentaries are provided for specific configurations [such as the sepulcronym *Могила Дівка* (Mohyla Dievka)].

Originality. The research overcomes the traditional fragmentation in studying the monument's onomasticon and expands the boundaries of the term «microtoponym» by defining it as a hyperonym that can include adjacent classes (urbanonyms, pragmatonyms) under specific textual conditions. A rigorous methodological algorithm for verifying historical onymic material is developed to prevent the misinterpretation of «illusory ononyms» caused by archaic polysemy.

Conclusion. Analyzing M. Khanenko's *Diary* allows for the systematic integration of a unique microtoponymic layer of Eastern Polissia into scientific discourse and captures the author's perception of foreign geographic spaces. Future research lies in utilizing other contemporary ego-documents to construct a comprehensive historical microtoponymic atlas of Hetmanate-era Ukraine.

Key words: microtoponym, M. Khanenko's *Diary*, onomastics, diachrony, lexical-semantic classification, Eastern Polissia, onymic class, verification, Ukrainian language of the 18th century.

Надійшла до редакції: 02.02.2026

Прийнято до друку: 15.03.2026

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ КОРЕСПОНДЕНТІВ В ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛАХ ДІЛОВОГО ЕПІСТОЛЯРНО ГЕТЬМАНЩИНИ

*І. Я. Дзира, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри філології та перекладу, Київський національний університет
технологій та дизайну (Київ, Україна)*

e-mail: dzyraivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6326-3594>

Scopus Author ID: 58566133300

У статті вперше досліджено специфіку відображення соціального статусу кореспондентів у діловому листуванні Гетьманщини другої половини XVII – середини XVIII ст., зокрема визначено екстралінгвістичні фактори, що впливають на склад етикетних формул; з'ясовано основні тенденції функціонування останніх в епістолярних документах й схарактеризовано лексичні засоби вираження соціального статусу дописувачів.

Встановлено, що основним вербальним способом усвідомленого вираження соціального статусу комуніканта є стандартні етикетні формули зачину й кінцівки ділового листа. Роль статусних виконують лексеми, що визначають місце особи в соціальній структурі (соціальні гоноративи, регулятиви) або відтворюють ієрархічну організацію тогочасних військово-адміністративних інституцій та релігійної спільноти (військові чини, адміністративні посади, церковні сани). Розглянуті етикетні формули були відображенням соціального розширення суспільства другої половини XVII – середини XVIII ст. Вони формувалися на ґрунті норм місцевого звичаєвого права, а також під безпосереднім впливом справочинства Речі Посполитої й Московії. Обсяг ініціальних вокативних конструкцій, їх наповнення прикметниками-інтенсифікаторами прямо залежав від соціального становища адресата. По-третє, опрацьовані джерела підтверджують існування в діловому листуванні Гетьманщини успадкованої з попередньої доби статусної асиметрії між адресатом і адресантом, що виявлялася у вираженому етикетними формулами підкресленому звеличенні першого й самоприниженні останнього. При цьому в її основі лежала не лише станова чи майнова нерівність, а й прагнення автора продовжувати спілкування й досягнути поставленої мети.

Ключові слова: адресат, адресант, діловий лист, етикетні формули, офіційно-діловий стиль, соціальний статус.

Актуальність. Питомою жанрово-стильовою особливістю ділового епістолярного тексту є наявність усталених словесних формул, що виконують номінативну, контактну, вокативну, спонукальну, етикетну й меншою мірою емотивну функції. Відповідні стандартні конструкції притаманні певній історичній добі, для них характерна соціальна й соціокультурна диференціація. Враховуючи органічний зв'язок між поняттями мовленнєвого етикету й соціальної ролі, слід пам'ятати, що залежно від обставин спілкування одна із соціальних ролей комуніканта стає провідною. Як слушно наголошує Е. С. Ветрова, «соціальний статус співрозмовників стає вирішальним чинником при доборі етикетних форм в офіційно-діловому листуванні, де всі інші ознаки адресата відходять на другий план...» [1, с. 22–23]. Цитовані рядки зумовлюють актуальність теми запропонованої розвідки, оскільки питання соціального статусу особи, зокрема, й відображення соціальної структури на різних етапах історичного розвитку суспільства в цілому, безумовно, належать до істотних проблем сучасної соціолінгвістики. Діахронійне дослідження соціально маркованих етикетних формул дозволить глибше висвітлити процес формування офіційно-ділового стилю української мови, зокрема й стосовно успадкування та передавання книжно-традиційних зв'язків у писемному діловому мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення форм і функцій стійких етикетних виразів і формул, їх зміна під впливом лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів посідає помітне місце в доробку сучасних українських мовознавців. Так, у роботах М. П. Білоус і Н. П. Плющ докладно схарактеризовано мовленнєву та соціальну природу засобів вираження

ввічливості, розглянуто правомірність їх використання в різних стилях та комунікативних ситуаціях. Однак, якщо функціонуванню етикетних одиниць у розмовному мовленні, художній літературі та фольклорі приділена належна увага, то студій, присвячених їхній реалізації в офіційно-діловому й епістолярному стилях, маємо значно менше. Зокрема, Н. В. Павлик проаналізувала різні типи дискурсивних одиниць епістолярного тексту в комунікативно-прагматичному та функціонально-стильовому планах. У кандидатській дисертації Е. С. Ветрової виконано комплексний аналіз функціонально-семантичних особливостей етикетних одиниць епістолярію українських письменників ХІХ ст. [1]. При цьому науковець неодноразово звертала увагу на соціальну зумовленість засобів вираження ввічливості. Формування й розвиток лінгвоетикетних засобів у діяхронійному аспекті дослідила О. М. Миронюк [5]. Розглядаючи історію функціонування звертань, вона не забуває вказувати також на їх соціальний характер. Мовним формулам у дипломатичних текстах сучасної української мови присвячена дисертація О. М. Мацько [4].

Матеріали й методи дослідження. Об'єктом дослідження є ініціальні й заключні етикетні формули ділового листа, а предметом – лексичні засоби вираження в цих утвореннях соціального статусу особи зокрема та соціальної диференціації в цілому. Метою статті є характеристика особливостей відображення соціального статусу кореспондентів у діловому листуванні Української гетьманської держави другої половини ХVІІ – середини ХVІІІ ст. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: з'ясувати екстралінгвістичні фактори, що впливають на склад етикетних формул; виявити основні тенденції функціонування етикетних формул в діловій кореспонденції Гетьманщини й схарактеризувати лексичні засоби вираження соціального статусу. Джерельним підґрунтям дослідження стали опубліковані різні типи офіційно-ділових і приватно-ділових листів, зокрема звертання, запити, попередження, прохання й відповіді. Звернення до текстів супліскарг і чолобитних зумовлене тим, що їх споріднює «задовга оповідна частина, виклад від 1-ї особи, спільна з листами формула звертання, а також заклична формула прохання...» [2, с. 37]. Поділяючи погляди дослідників, які, крім офіційної кореспонденції, зараховують до жанрів ділового стилю ХVІІІ ст. також і приватне листування, ми послуговуємося запропонованими ними правилами відбору документів [6, с. 7]. Специфіка мовного матеріалу, мета й завдання дослідження зумовили використання описового методу, методів статистичного й контекстуального аналізу, а також підходів спостереження та інтерпретації. Враховуючи вплив не лише лінгвістичних, а й екстралінгвістичних факторів на писемне ділове мовлення, автор застосовує й такий метод соціолінгвістичного аналізу, як кореляція мовних і соціальних явищ.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що використання типових етикетних формул визначене загальною культурою спілкування, а також комунікативними факторами, насамперед соціальним статусом мовців, рівнем їхньої освіти та виховання, віком, статтю, фахом, інтенцією та емоційністю ситуації [3, с. 333]. «Отже, – висновує Е. С. Ветрова, – вибір етикетних форм в епістолярному стилі визначається абсолютними й перемінними ролями комунікантів. Згідно з цими ролями опис засобів вираження ввічливості в листах... здійснюється за допомогою понять “вищий – рівний – нижчий”» [1, с. 22]. У діловому листуванні Української гетьманської держави виразно простежуємо асиметрію в стосунках між адресатом і адресантом, що полягала у свідомому, демонстративному завищенні статусу першого та пониженні статусу останнього. Цьому явищу сприяло те, що вибір окремої форми етикетної одиниці залежав не лише від обставин спілкування та змісту листа, а й від станової належності кореспондентів. Тому соціальне походження адресантів, особливо якщо вони належали до нижчих або середніх станів українського суспільства, не могло не позначитися на етикетних формулах складених ними або від їхнього імені документів. Особливо яскраво лінгвістичні репрезентатори суспільних взаємин маркують кінцівки листів селян, міщан, панської челяді та рядових козаків до представників козацької старшини, шляхти або церковних ієрархів. Пор.: *Сие до ознйменя в. мсці пну преподавши, зостаю назавше слуга твой пна моего млстивого Лукьян Василевич* (НДІС, 2023, № 4, с. 105); *А при тим Господу Богу в. мсці яко добродія своего поручаю слуга и подножек*

вашмосці Корнилий Василичевич (НДІС, 2021, № 4, с. 54); *О чом вашой пнскої млсти о всем извѣстивши, зостаю до услуг поволним вашой пнскої млсти нижайший слуга и подножок Лаврин Лукянов* (НДІС, 2023, № 3, с. 75); *Ясневелможности вашой, моему всемилостивійшему пну и великому добродієви, найнижший раб и подножок Стефан Данилович Стожок, козак и жител кролевецкий* (НДІС, 2023, № 3, с. 76); *Ясневелможности вашой многомилостивого отца и патрона посліднійшие раби сосницкие обиватели 1728 го году генваря [...]* (НДІС, 2020, № 3, с. 87). Як свідчать наведені приклади, ім'я відправника в заключних етикетних формулах уточнене додатковими відомостями. Їх обсяг був не регламентований суворими вимогами формуляра, а ґрунтувався на узвичаєних традиціях. Тому в кінцівці письмового звернення поряд з антропонімами ми можемо побачити формули васальної залежності, а також інформацію про професію, рід занять, посаду, станова належність автора тощо.

Слід зауважити, що ієрархічність і презентація соціальних характеристик комунікантів були характерними рисами писемного ділового спілкування і серед вищих прошарків тогочасного українського суспільства. Пор.: *Ясневелможности вашей, всемилостивійшего моего пна патрона и великого добродія, найпокорнійший слуга и подножок Семен Боровский, сотник бахмацкий, т[ану] р[оприя]* (НДІС, 2023, № 3, с. 74); *Ясневелможности вшей премилостивійшаго нам пна и единонадежднійшого добродія, нижайшие слуги бунчуковый товариш Иван да Матвій и Васил Себастиановичи* (НДІС, 2023, № 4, с. 107). А в листі седнівського сотника Івана Римші до гетьмана Данила Апостола від 1 серпня 1733 р. читаємо: *Ясневелможности вашой нижайший раб и слуга Иван Римша, седнівский* (НДІС, 2020, № 3, с. 91).

Наведені приклади підтверджують усталену практику використання в справочинстві Гетьманщини наприкінці подібних документів для самономінації адресанта лексичних елементів *слуга, раб, подножок*. При цьому в більшості етикетних формул самоприниження наявні прикметники-інтенсифікатори, що підсилюють міру вияву ознаки, названої означуванням іменником, і утворюють з ним мовленнєві кліше: *всепокорнійший слуга, найнижший слуга, найпокорнійший слуга и подножок, нижайший слуга и подножок, найнижший раб и подножок, нижайший раб и слуга, посліднійшие раби, нижайшие раби и подножки* й под. Стрижневі слова «раб», «підніжок», а нерідко й «слуга» в наведених прикладах вжиті не в прямому, а в переносному значенні – «Той, хто сліпо виконує волю вищестоящої особи...» [7, с. 424]; «вірнопідданий». Подібне фразеологічно зв'язане значення слова «раб», «раба» набували в складі фразеологічних одиниць «раб Божий», «раба Божа», які побутували в конфесійних, а також ділових текстах, входячи, зокрема, до складу інституції тестаментів. Слід зауважити, що в досліджуваних пам'ятках випадків використання недетермінованого апелятива *раб (раби)* ми не виявили. Такі усталені сполуки, як *усердный слуга, слуга смиренный, нижайший богомолиц* побутували серед епістолярію духовенства. Пор.: *Вашего архипастирского блгословение просечи, нижайший бо[го]молиц Глинской пустони строител, иеромонах Корнилий, подписуюся своею рукою* (НДІС, 2025, № 1, с. 125). Попри семантичний перетин наведених стандартних зворотів, з функціонально-стилістичного боку ті з них, що містять лексему *раб (раби)* з більшою експресивністю реалізують мовленнєву тактику запобігання перед співрозмовником. Подібні клаузульні формули постали під впливом справочинства Речі Посполитої й Московії, де вони відображали васальні стосунки між кореспондентами, що передбачало засвідчення пошани й відданості до адресата насамперед шляхом підкресленого самоприниження й самозневаги з боку адресанта.

Однак заключні етикетні формули з епістолярію шляхти та козацької старшини були регламентовані не лише соціальними обмеженнями, а часто заразом виконували роль стереотипу ввічливості під час завершення тексту документа. З цією метою до гонорифічних конструкцій прощання для підтримки самооцінки співрозмовника поряд із запевненнями адресанта в залежності й покірності також залучали переконування в особистій дружбі, відданості, доброзичливості тощо: *В. мс., м. мс. пану, всего добра зычливий и всегда поволный слуга Афанасий Покорский* (НДІС, 2023, № 3, с. 74); *Велможности вашой, моего велце*

милостивого пана и добродія, счирозычливый и уніжоный слуга Василий Борковский, полковник Войска их царского пресвітлого величества Запорозького черніговский (НДІС, 2022, № 1, с. 64); *В. мсти, моему мсци пану и добродієви найнижший слуга и зычливый приятел Михаил Миколаевич* (НДІС, 2023, № 4, с. 105); *В. м. м. пна, зычливый слуга В. Кочубей* (НДІС, 2023, № 1, с. 59). У подібних етикетних формулах шляхом детермінування прикметниками *зычливый, счирозычливый, поволий* апелятива слуга авторам послань вдається продемонструвати більшу самоповагу.

Реалізації статусної асиметрії в заключних етикетних формулах сприяє й номінація адресата за допомогою різних соціальних гоноративів: *ваша яснелможност, ваша велможност, премилостивійший пан, милостивий пан, добродій, ваша панская милость* тощо.

Статусна асиметрія виразно помітна також у доборі форм звертання, що зазвичай містять назву посади, вибіркові й канонізовані гоноративи: *Пане староста нехаевский* (НДІС, 2023, № 4, с. 104), *Милостивий мой добродію* (НДІС, 2023, № 4, с. 105). У прескриптах послань частіше фігурує розчленована вокативна конструкція, утворена з кількох поєднаних сурядним зв'язком звертань до адресата. Кожне з них може бути розгорнутим, тобто складеним з більше, ніж із двох компонентів; елементарним, побудованим сполученням іменника з прикметником-інтенсифікатором чи присвійним займенником; або вираженням непоширеним вокативом. «Що вище за рангом стояла особа, – слушно наголошує О. М. Миронюк, – то більше означень якісної семантики вимагалось при прямому звертанні» [5, с. 86]. Наприклад: *Мсци пане полковнику, мой велце мсци пане и великий добродію* (НДІС, 2023, № 4, с. 105); *Яснелможний мсці пне гетмане, нам премилостивійший пне и единонадежднійший добродію* (НДІС, 2023, № 4, с. 106); *Ясне в Бгу преосвещений мосце пане пастир, нам премилостивійший(й) пане и великий добродію* (НДІС, 2025, № 1, с. 125); *Мсці пне сотнику мглинский, мой велце мсці пне брате, древний друже и блгодітелю* (НДІС, 2023, № 3, с. 74). Щоправда, на практиці, особливо в приватно-діловому листуванні, спостерігаємо й відхилення від цієї норми. Так, у листі від 1 березня 1688 р. до полковника Іллі Новицького його слуга Ясько Остапович вживає двокомпонентну модель *Добродію мой* (НДІС, 2021, № 4, с. 51).

Вокативні конструкції, які містять шанобливо-ввічливі звертання *пане брате, древний друже* й компліментарний суб'єктно мотивований вокатив *блгодітелю*, що не вказують на соціальну диференціацію кореспондентів, а використовуються для вираження поваги й шанобливого ставлення до адресата, вживалися в листуванні між козацькою старшиною або шляхтичами.

На переконання Я. С. Бистроня, братерське титулування слугувало одним із засобів формального ствердження рівності всіх належних до шляхетського стану. Шляхтич «був паном, бо був вільним, мав високий соціальний статус; був братом, бо передбачалося спільне походження шляхти та її теоретична кровна спорідненість» [8, с. 157]. Безумовно, що це звертання в козацькому середовищі постало під безпосереднім впливом шляхетського. У писемному діловому мовленні Української гетьманської держави таке номінування підкреслювало соціальну рівність кореспондентів й одночасно виконувало мовно-етикетну функцію.

Подібне призначення мав також традиційно детермінований шанобливо-ввічливими означеннями «зычливый» або «ласкавий» регулятив «*приятелю*», який поряд із назвою посади вживався в ініціальному вокативі при листуванні з рівними або нижчими за рангом представниками шляхетства, козацької старшини й міських урядів. На відміну від найменування посади чи титулу, таке звертання не увиразнює соціальну диференціацію кореспондентів, а виражає підкреслену повагу й шанобливе ставлення до адресата. Щоб ще більше скоротити комунікативну дистанцію між відправником і одержувачем, до його складу неодмінно включали присвійні займенники «мой», «наш» або особовий займенник «нам»: *Мой ласкавий приятелю пне полковнику Новицкий* (НДІС, 2018, № 1–2, с. 133). Однак етикетне значення лексеми «приятель» в епістолярному дискурсі Української гетьманської держави розвинулося із соціально-регулятивного, адже в справочинстві Речі Посполитої називати «приятелем» було прийнято лише тих осіб, які не належали до шляхетського стану [9, с. 199].

Як справедливо зазначає О. М. МIRONЮК, також «виражало семантику васальної залежності адресанта від адресата» староукраїнське okazіональне звертання «патроне» [5, с. 94]. Пор.: *Яснє велможній мсцѣ пне гетманъ и кавалеръ Даніілъ Апостоль, мнѣ всемилостивѣйшій і єдинонадежній пне патроне і великій добродѣю* (ДДГ, с. 87).

Яскравим прикладом прояву соціальної диференціації в писемному діловому мовленні є номінація на ім'я та по батькові, якою мешканці Гетьманщини послуговувалися передусім під час написання чолобитних на ім'я російських монархів: *Всепресвѣтлѣйшая державнѣйшая великая государиня-императрица Елисаветъ Петровна самодержица всероссійская, государиня всемилостивѣйшая!* (ДДГ, с. 236). Тільки в документах цього жанру виразно простежена жорстка кореляція форми антропоніма-звертання й особи адресата, соціальний статус якого вимагав неухильного дотримання регламентованих норм контакту. Необхідно зазначити, що обмеження вибору відповідних антропонімів на українських теренах було зумовлене також безпосереднім впливом норм тогочасного російського діловодства, оскільки ще указом 1627 р. офіційно використовувати патронім на **-вич** мали право тільки члени Боярської думи, номінувати ж усіх інших царських підданих повним по батькові в документах було не допустимим. У другій половині XVIII ст. Катерина II законодавчо закріпила використання повного по батькові серед найвищого прошарку суспільства, звелівши писати на **-вич** осіб перших п'яти класів «Табелю про ранги». Зауважимо, що в інскрипціях тогочасних приватних листів трапляються випадки звертання до одержувача на ім'я та по батькові. У виборі відповідних лексичних засобів убачаємо намагання козацької старшини наслідувати стиль приватного епістолярію російського дворянства.

Із суворим дотриманням ієрархічної організації вибудовувалися вокативні конструкції в посланнях до церковних владик. Подібні формули обов'язково містили стандартний набір статусних канонізованих звертань, що відображали наявну систему ступенів священства православної церкви. Пор.: *Преосвященнійший владыко, милостивый архипастир* (НДІС, 2022, № 1, с. 86); *Яснє в Бгу преосвященний мсці отче архиепискп черніговский, мой велце мсцѣй пане в Дху Стом отче и приятелю* (НДІС, 2019, № 3, с. 73). Натомість у звертаннях до звичайних служителів другого священного чину, як правило, використовували з одним або кількома означеннями давньоукраїнську лексему «отець», що поєднувалася з особовим ім'ям: *Честний отче Дамаскин, мой зичливый приятелю* (НДІС, 2023, № 1, с. 64). Базові моделі, домінантою у яких є особове ім'я, okazіонально можуть траплятися і в документах військово-адміністративної верхівки, адресованих підлеглим урядовцям, як от: *Мой ласкавий пне Михайло* (НДІС, 2019, № 4–5, с. 107).

Висновки й перспективи. Таким чином, стандартні етикетні формули зачину й кінцівки ділового листа є основним вербальним засобом усвідомленого вираження соціального статусу кореспондента. Роль статусних виконують лексеми, що визначають місце особи в соціальній структурі (соціальні гоноративи, регулятиви) або відтворюють ієрархічну організацію тогочасних військово-адміністративних інституцій та релігійної спільноти (військові чини, адміністративні посади, церковні сани). Розглянуті етикетні формули були відображенням соціального розшарування суспільства другої половини XVII – середини XVIII ст. Вони формувалися на ґрунті норм місцевого звичаєвого права, а також під безпосереднім впливом справочинства Речі Посполитої й Московії. По-третє, опрацьовані джерела підтверджують існування в діловому листуванні Гетьманщини успадкованої з попередньої доби статусної асиметрії між адресатом і адресантом, що виявлялася у вираженому етикетними формулами підкресленому звеличенні першого й самоприниженні останнього. При цьому в її основі лежала не лише станова чи майнова нерівність, а й прагнення автора продовжувати спілкування й досягнути поставленої мети. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні реалізації соціального статусу кореспондентів в етикетних одиницях на позначення подяки, прохання, вибачення й побажання, що містяться в основній частині тексту ділового листа.

Умовні скорочення використаних джерел

НДІС – Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.). *Сіверянський літопис*. 2018. № 1–2. С. 119–162; 2019. № 3. С. 59–102; 2019. № 4–5. С. 81–141; 2020. № 3. С. 61–

103; 2021. № 4. С. 42–82; 2022. № 1. С. 58–89; 2023. № 1. С. 54–75; 2023. № 3. С. 67–84; 2023. № 4. С. 95–116; 2025. № 1. С. 114–132.

ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / упорядн., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; авт. вступ. ст. В. В. Панашенко; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, Л. А. Дубровіна (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.

Список використаної літератури

1. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Донецький національний університет. Донецьк, 2004. 182 с.

2. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / упорядн., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; авт. вступ. ст. В. В. Панашенко; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, Л. А. Дубровіна (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.

3. Єрмоленко С. Я. Мовний етикет. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 333.

4. Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 244 с.

5. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ : Логос, 2006. 167 с.

6. Передерієнко В. А. Передмова. *Приватні листи XVIII ст.* / уклад. В. А. Передерієнко, відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1987. С. 5–16.

7. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. 928 с.

8. Bystroń J. S. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Warszawa : Państwowy instytut wydawniczy, 1966. T. 1. 456 s.

9. Łoziński W. *Życie polskie w dawnych wiekach*. Kraków : Wyd-wo literackie, 1974. 286 s.

Sources

1. НДИС – Mytsyk, Yu. A., Tarasenko I. Yu. (2017–2023). Iz novykh dokumentiv do istorii Sivershchyny (XVII–XVIII st.) [From new documents to the history of the Sivershchyna (XVII–XVIII centuries)]. *Siverianskyi litopys [Severian Chronicle]*, 2018. (1–2), 119–162; 2019. (3), 59–102; 2019. (4–5), 81–14; 2021. (1), 72–99; 2021. (4), 42–82; 2022. (1), 58–89; 2023. (1), 54–75; 2023. (3), 67–84; 2023. (4), 95–116; 2025 (1), 114–132 (in Ukr.).

2. ДДГ – Dubrovina, L. A. (Eds.) (1993). *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zbirnyk dokumentiv [Business documentation of the Hetmanate of the 18th century: Collection of documents]*. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).

References

1. Vietrova, E. S. (2004). Semantyka i funktsionalno-komunikatyvnyi aspekt etyketnykh odynts v epistolarnii spadshchyni ukrainskykh pysmennykiv XIX st. [Semantics and functional-communicative aspect of etiquette units in the epistolary heritage of Ukrainian writers of the 19th century]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk, 182 (in Ukr.).

2. Dubrovina, L. A. (Eds.) (1993). *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zbirnyk dokumentiv [Business documentation of the Hetmanate of the 18th century: Collection of documents]*. Kyiv : Naukova dumka, 392 (in Ukr.).

3. Yermolenko, S. Ya. (2000). Movnyi etyket [Language etiquette]. In: *Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopedia]*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 333 (in Ukr.).

4. Matsko, O. M. (2001). Movni formuly u dyplomatychnykh tekstakh suchasnoi ukrainskoi movy (funktsionalno-stylistychnyi analiz). [Linguistic formulas in diplomatic texts of modern Ukrainian (functional-stylistic analysis)]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 244 (in Ukr.).

5. Myroniuk, O. M. (2006). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu. Zvertannia. [History of Ukrainian speech etiquette. Address]*. Kyiv : Lohos, 167 (in Ukr.).

6. Perederiienko, V. A. (1987). Peredmova [Preface]. In: *Pryvatni lysty XVIII st. [Private letters of the 18th century]*, 5–16. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

7. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. V 11 t. T. 8. Kyiv: Naukova dumka, 928 (in Ukr.).

8. Bystroń, J. S. (1966). *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, Vol. 1, 456 (in Pol.).

9. Łoziński, W. (1974). *Życie polskie w dawnych wiekach*. Kraków: Wyd-wo literackie, 286 (in Pol.).

FEATURES OF THE REFLECTION OF THE SOCIAL STATUS OF CORRESPONDENTS IN THE ETIQUETTE FORMULAS OF THE BUSINESS CORRESPONDENCE OF THE HETMAN STATE

**Dzyra Ivan, Candidate of Philological Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department of the Philology and Translation,
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine)**

Abstract. Introduction. *The social status of the communicants plays a major role in the selection of etiquette formulas in a business epistolary text. In the letter dialogue of representatives of class society, the corresponding linguistic phenomena perform the function of a social sign, reflecting the social realities inherent in a certain historical period.*

The purpose of the article is to characterize the features of the reflection of the social status of correspondents in the business correspondence of the Ukrainian Hetmanate of the second half of the 17th – middle 18th centuries.

Results. It has been established that the main verbal way of conscious expression of the social status of the communicator is the standard etiquette formulas of the beginning and end of a business letter. The role of status is played by lexemes that determine the place of a person in the social structure (social honorifics, regulatives) or reproduce the hierarchical organization of the military-administrative institutions and religious community of that time (military ranks, administrative positions, church ranks). The considered etiquette formulas were a reflection of the social stratification of society in the second half of the 17th – middle 18th centuries. They were formed on the basis of the norms of local customary law, as well as under the direct influence of the clerkship of the Polish–Lithuanian Commonwealth and Muscovy. The volume of initial vocative constructions, their filling with adjectives-intensifiers directly depended on the social status of the addressee. Thirdly, the studied sources confirm the existence in the business correspondence of the Hetmanate of a status asymmetry between the addressee and the addresser inherited from the previous era, which was manifested in the emphasized exaltation of the former and the self-humiliation of the latter expressed by etiquette formulas. At the same time, it was based not only on class or property inequality, but also on the author's desire to continue communication and achieve the set goal.

Originality. The reflection of the social status of correspondents in the business correspondence of the Hetmanate was studied for the first time.

Conclusions. The peculiarities of the social structure of the Ukrainian Hetmanate in the second half of the 17th – middle 18th centuries determined the functioning of a system of standard etiquette formulas of a business letter, which reflected the social stratification of that time with its vertical hierarchy.

Key words: addressee, addresser, business letter, etiquette formulas, official business style, social status.

Надійшла до редакції: 15.01.2026
Прийнято до друку: 13.02.2026

**СПОЛУЧНИКИ ПІДРЯДНОСТІ
В СЕРЕДНЬОНАДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

**Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Scopus Author ID: 59514943600

**Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

У статті досліджено систему сполучників підрядності, засвідчену в діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок, представлено репертуар кон'юнктивів, указано на його специфіку в просторовій проєкції та вирізняє особливості функціонування в народному мовленні.

Застосування текстоцентричного підходу до вивчення сполучників підрядності вможливило докладну характеристику їх репертуару, його варіативності й полісемії щодо вираження різних типів семантико-синтаксичних відношень у складних реченнях із підрядністю в різних групах середньонадніпрянських говірок, забезпечило виокремлення типового для них і специфічного. Спостережено, що репертуар сполучників підрядності в досліджуваному континуумі включає одиниці давнього походження, що загалом відображають склад кон'юнктивів, унормованих у літературному стандарті, проте він менш повний і більш різноманітний за рахунок словотвірної та фонетичної варіативності сполучників *шо, шоб, хот', кол'и, т'іки, йак'шо, йаг'би, йа'би, тому шо, потому шо, то'го шо, йак...да, йак...до, йак...дак, йак...т'іки, йак...ну, йаки'чо...дак, т'іки...дак, йаг'би...то, йа'би...да, йаг'би...так, йаг'би ... дак, хоч...до, хоч...ну, хоч і...ал'и, хот'...а'ле, хот'...а'ле'* тощо, що зумовлює діалектну диференціацію говірок досліджуваного континууму в опозиції північні : центральні та західні : центральні. Уживання літературно нормативних варіантів кон'юнктивів притаманне переважно інформантам із повною середньою освітою. Специфіку функціонування підрядних сполучників у говірковому мовленні середньонадніпрянців репрезентує їх повторення для «нанизування» частин речення для підсилення висловленої думки, нефіксованість місця використання одиничного кон'юнктива в підрядній частині та компонентів парного сполучника чи вживання його частин поряд, імпліцитність підрядної частини за рахунок зосередження її змісту на сполучнику; поліфункційність у вираженні різних семантико-синтаксичних відношень; ширший репертуар кон'юнктивів для вираження часових, умовних, допустових відношень, одночасне використання двох сполучників і редукацію чи заступлення компонентів парних сполучників.

Ключові слова: середньонадніпрянські говірки, діалектний текст, кон'юнктив, сполучники підрядності, репертуар кон'юнктивів, варіативність, редукація, семантико-синтаксичні відношення.

Актуальність. Попри активізацію діалектологічних досліджень наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст., граматичний рівень говірок залишається в сучасному українському мовознавстві ще недостатньо вивченим, зокрема, функціонування сполучників у народному мовленні досліджено спорадично й неповно як щодо їхнього репертуару та навантаження, так і за охопленням українського діалектного континууму. Водночас фіксація морфологічних мікросистем говірок у збірниках діалектних текстів дає дослідникові багатий і достовірний матеріал, що вможливорює всебічний аналіз сполучників стосовно складу, семантики та функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Функціонування сполучників підрядності в діалектному мовленні було об'єктом вивчення здебільшого під час характеристики синтаксису наріч і говорів або окремих говірок. У посібниках із української діалектології

представлено відмінності щодо використання сполучників підрядності в різних наріччях і діалектах української мови для характеристики типів складнопідрядних речень [1, с. 172–176] чи серед низки типових ознак наріч і говорів [3, с. 181, 215, 275, 300, 327–328, 367, 412, 446]. І. Г. Матвіяс, розглядаючи відмінності в синтаксисі діалектів за матеріалами «Атласу української мови», аналізує сполучники та сполучні слова щодо їхніх функцій у складнопідрядному реченні. Дослідник описує функціонування в південно-східних говорах сполучників *що, щоб, щоби* (підрядні додаткові речення¹), *доки, поки* (обставинні речення часу), *якщо* (обставинні речення умови), *щоб, аби* (обставинні речення мети), *бо, що, тому що, через те що* (обставинні речення причини) [10, с. 45–46]. Здебільшого дослідники характеризували підрядні сполучники в зіставленні з літературною мовою, зокрема, в статті М. П. Ковальчук вирізняє гіпотактичні кон'юнктиви в говірці села Глинка Надвірнянського району на Івано-Франківщині, з'ясовано їхні семантико-синтаксичні різновиди, простежено говіркову специфіку функціонування, їхні граматичні значення та вживання в говірковому мовленні [7, с. 47–48]. Системний підхід до аналізу підрядних сполучників як морфологічних одиниць почали застосовувати на матеріалі зв'язних текстів діалектного мовлення. У дисертаціях М. С. Делюсто, О. В. Вінтоняк, А. О. Колесникова відзначено «вужчий репертуар та нижчу частотність уживання» сполучників підрядності в говірках порівняно з літературним стандартом, наявність діалектних кон'юнктивів, поліфункційність багатьох із них і специфіку фонетичного оформлення [6, с. 13; 2, с. 11; 8, с. 465–471]. У монографії А. О. Колесникова підрядні кон'юнктиви українських південнобесарабських говірок схарактеризовано за типами гіпотактичних відношень [8, с. 465–471]. Дисертацію О. І. Сьоміної виконано за матеріалами діалектних текстів, зокрема й зі збірника «Говірки Черкащини», західну зону яких кваліфіковано як перехідні середньонадніпрянсько-подільського типу та східноподільські [12, с. 292–303]. Дослідниця спостерегла, що діалектоносії сучасних східноподільських говірок використовують такі підрядні сполучники: *бо* (найчастіше), *тому що, через те що, того, що* (у підрядних причинових), *йакшо, йакшо ...то, йак* (у підрядних умови), *хоч, хот', хоча* (у підрядних допустових), *шчоб, шоб*, рідко *аби* (у підрядних мети), *коли, йак* (у підрядних часу), *аж, шчо аж, шчо* (у підрядних способу дії), *йак, мов, немов, н'іби, наче, неначе* (у підрядних порівняльних) [12, с. 182–194]. Як бачимо, застосування текстоцентричного підходу до вивчення сполучників уможливлює не тільки докладну характеристику їх щодо репертуару, його варіативності, функцій у досліджуваному континуумі, але й виокремлення спільного з літературною нормою і специфічного. Як відомо, середньонадніпрянський діалект став основою української літературної мови, проте ще не досліджено співвідношення тих одиниць, що стали літературно нормативними, і тих, які поширені в регіональному вжитку. Саме необхідність усебічного вивчення сполучників підрядності середньонадніпрянських говірок і зумовлює актуальність цієї розвідки.

Мета статті – проаналізувати систему сполучників підрядності в діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок, уточнити їхній репертуар, географію в межах досліджуваного континууму, представити особливості функціонування у зв'язному мовленні та літературно нормативний і регіональний компоненти їхнього складу.

Матеріали й методи дослідження. Джерелом для дослідження стали діалектні тексти із середньонадніпрянських говірок, представлені в збірниках та у вигляді електронної фонотеки (ГПК, ГЗП, ГЧ). Говіркові тексти є графічними аналогами зв'язного мовлення діалектоносіїв, що вможливлює цілісне вивчення сполучників підрядності, з'ясування їхнього складу, особливостей семантико-синтаксичних відношень, функціонування й поширення. У статті застосовано такі методи: описовий (для докладного аналізу та презентації мовного матеріалу), моделювання (для представлення системи підрядних сполучників із середньонадніпрянських говірок), контекстуального аналізу (для виявлення специфіки функціонування й семантико-синтаксичних відношень), ареалогічний (для

---

¹ Тут і далі класифікацію складнопідрядних речень подано за працею автора.

характеристики підрядних кон'юнктивів за поширенням) та методику кількісних підрахунків (для з'ясування активності окремих груп сполучників).

Результати дослідження та їх обговорення. Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми засвідчив, що сполучники підрядності схарактеризовано переважно за типами складнопідрядних речень, де ці кон'юнктиви репрезентують гіпотактичні відношення і є важливим засобом вираження граматичної залежності між предикативними частинами. Аналізуючи сполучники підрядності, використовуємо загальне розуміння підрядності як засобу приєднання підрядної частини до головної в складному реченні незалежно від його різновиду, оскільки в діалектах речення з підрядністю вживані рідше, ніж конструкції із сурядним чи безсполучниковим зв'язком, що впливає зі специфіки народного мовлення. Про це зазначав С. П. Бевзенко, наголошуючи, що «чиста підрядність» трапляється порівняно рідко «і звичайно поєднується із сурядними конструкціями» [1, с. 153]. За нашими спостереженнями, використання сурядних і підрядних сполучників у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок приблизно перебуває у співвідношенні 6 : 1, зокрема, на одній сторінці засвідчено 49 сурядних сполучників і 8 підрядних (ГЧ, с. 123). Репертуар підрядних сполучників представлено в таблиці (див. табл. 1)

Таблиця 1

Сполучники підрядності в середньонаддніпрянських говірках

з'ясувальні	Обставинні								
	причинові	часові	наслідкові	умовні	цільові	допустові	порівняльні	способу дії	міри і ступеня
шчо, шо, йак (=коли), йак'би, ко'ли, ко'л'и	бо, тому шо, потому шо, то'го шо	йак, т'іл'ки , т'іки, ко'ли, ко'л'и, поки, йак ... то, йак...т а, йак...т ак, йак...д а, йак...д о, йак...д ак, ко'ли... то, ко'л'и ...то, йак... т'іл'ки , йак... т'іки, т'іки ...так	так що, так шо	йак'шо, йак, ко'ли, ко'л'и, йакш'чо ...то, йак'шо... та, йак'шо ... так, йакш'чо ...дак, йак...то, йак ... так, йак...до, йак...да, йак...дак , йак...ну , раз, раз...то, раз...а, ко'ли...т о, ко'л'и... то, т'іки...д ак, шоб...та к, шоб...то , йак'би, йаг'би, йа'би, а'би,	шчоб, шоб, а'би, дл'а того шоб, а'би...та , а'би т'іл'ки, а'би т'іки	хоч, хот', хоч і, хот' і, хоч...то, хоч...до, хоч...ну, хоч і...а, хоч і...а'ле, хоч і...ал'и, хот'...т о, хот'...а, хот'...ну , хот'...а' ле, хот'...а' ле", хот'... а за'те, хай, хай...а, йак ни, як ни...а'ле, дарма шчо, дарма шо	йак, мов, ни'мов, н'іби, наче, йак і, так само йак і, н'іж, ан'іж, чим, ч'ім	шчо, шо, аж, шоб	

				йак'би... то, йаг'би... то, йа'би...д а, йаг'би... так, йаг'би ... дак, коли б, коли б...то,					

Характеристику підрядних сполучників, засвідчених у текстах із різних груп середньонадніпрянських говірок, провадимо за різновидами семантико-синтаксичних відношень (ССВ) між нерівноправними предикативними частинами. Здебільшого дослідники вирізняють дві основні групи сполучників підрядності: з'ясувальні та обставинні, але в сучасних працях із граматики, що репрезентують функційно-семантичний підхід до сполучників як слівно-морфемного класу одиниць, у межах семантичних груп виокремлено причинові, наслідкові, часові, умовні, цільові, допустові, порівняльні та відповідності [4, с. 71; 5, с. 645]. Асемантичні підрядні сполучники (зокрема, *що*) в позиції з'ясувально-об'єктної підрядної частини зазнають семантичної нівеляції і виконують формально-синтаксичну функцію засобу зв'язку предикативних частин [4, с. 23–29].

З'ясувально-об'єктні відношення виражають переважно відзайменникові (*щчо, шо, шоб*) та відприслівникові (*йак* (=коли), *йак'би, коли, кол'и*) сполучники, серед яких найбільш уживані *щчо, шо*: *пош'л'а пома'гат' / наче' мате"р'і / а во'ни то'д'і по'бачил'и / **шо** йа з'д'ібна* (ГПК, с. 28); *в'ін у ха'тин'і л'и'жит' / а йа й' бай'дуже / **шо** в'н'ого но'ги пухл'и* (ГПК, с. 43); *і хри'стини гул'ал'и й' стр'игли д'і'тей / пост'риж'ини / то все си'ло чу'ло / **щчо** там хри'стини чи пост'риж'ини* (ГЧ, с. 208); *стри'бали хло'пц'і й' д'ів'чата' ч'ириз' вогни'ще / так щчи'талос' / **щчо** т'реба пи'ристриб'нут' / то'д'і суд'ба' буде ха'роша / йак' ч'ириз' вогни'ще пи'ристриб'неш* (ГЧ, с. 209); *хара'шо **шо** ко'рова бу'ла / та моло'ко спас'ло // чу'ла / **щчо** л'уди ме'рл'и* (ГЧ, с. 303); *дак о'то йа з'найу / **шо** кол'о дві'рей з'верху та'ка пол'иц'а* (ГЧ, с. 36); *ну і обна'ружил'и / **шо** сват хо'т'ів об'ма'нит' с'вата* (ГЧ, с. 37); *а то'д'і в'ін ка'зав / **шо** йа ни'жсо'натий* (ГЧ, с. 81); *дак бул'о на'пише / **шо** бат'ка ни'має в нас' зара'з* (ГЧ, с. 81); *йа ж бул'а в Гир'ман'ійі / то бул'о / шо го'товит' / о'це с'тал'о / **шо** ни'ма шо го'товит' / то було шо* (ГЧ, с. 154); *йаг'би ти ба'чив / **шо** то за'риба / йак' хло'пц'і прини'сли два ланту'хи / най'біл'шого ко'ропа* (ГЧ, с. 324); *хтос' по'біг на' поле / зв'іс'тив / **шо** Са'шу по'бив пол'і'цай* (ГЧ, с. 318). Рідше з цим значенням функціює кон'юктив *шоб*: *йа ни' хочу' жит' / йа / ка'жу / **шоб** ви н'і'де ни шу'кали ми'не / у опо'л'он'ц'і* (ГПК, с. 87); *йа ни' помн'у / **шоб** йа'кос' нази'вали ц'у' д'і'жску* (ГПК, с. 363); *к'ва'шу тре ро'бим' / шоб' був / тре **шоб** боро'шно' житн'є бу'ло* (ГЧ, с. 153); *а бат'ко ж ни' хоче / **шоб** зас'н'і'вали ви'с'іл'ноїі* (ГЗП, с. 93); *а то'д'і в'ін оп'йат' ми'не ж пос'лав / ка'же / тре'буйут' / **шоб** же'ни'чину ж пос'лат' на комбай'нери із кол'гос'пу* (ГЗП, с. 108); *прий'де син / це на су'боту і ска'жу / **шоб** в'ін ви'брав та пол'а'годив д'і'рку ту* (ГЧ, с. 174); *а ти бо'йал'ас' / **шоб** ж'інка з'рош'і ни' от'н'ала* (ГЗП, с. 201). Спорадично для вираження з'ясувально-об'єктних ССВ фіксуємо відприслівникові сполучники *йак* (=коли), *йак'би, а'би, коли, кол'и*: *ну са'ме ху'же / **йак** в'опира'ц'і'он'і'й там д'і'жу'рит'* (ГЧ, с. 51); *ну ч'о та'ки ти ла'зиш / ка'жу / **а'би** вже з'д'іли во'в'ки* (ГЧ, с. 283); *йи'дине / шо л'у'дина ду'має / **а'би** ни' в'мерти / **а'би** на'йі'стис'а* (ГЧ, с. 329); *ми'н'і к'раш'чого н'і'чого ни бу'ло / ду'майу / **коли** б'у'же ма'ти ш'видше' оте'го кру'тила* (ГПК, с. 279).

Серед обставинних причинових сполучників (*бо, то'му щчо, то'му шо, пото'му шо, то'го шо*) у середньонадніпрянських говірках найбільш поширений архаїчний кон'юктив *бо*, що в текстах із північних і центральних говірок Черкащини трапляється 753 рази: *дак с'і'дал'и ж об'і'дат' і за ск'рини'ю і за сто'л'ом / **бо** ни' в'м'и'ш'ал'ис'а ж у'с'і* (ГЧ, с. 36); *йі'йі ж н'і'хто ни вк'раде / **бо** йі'йі ни ро'зиб'йеш* (ГЧ, с. 38); *п'р'а'док бул'о / **бо** це ж' доч'ки бул'и*

(ГЧ, с. 38); б'ідн'иших саме б'іл'ше брал'и / **бо** ни бул'о захи'чити (ГЧ, с. 47); во'на прийшл'а / принисл'а ми'н'і од'ежу / **бо** на ми'н'і спод'ниц'а пол'от'н'ана і пол'от'н'аний жи'кет / і кохточка та'ка (ГЧ, с. 49), йа ни буду ка'зат' / **бо** ни з'най'у (ГЧ, с. 124); хло'пц'і купалис'а в ц'ій ополон'ц'і / **бо** ра'н'іше ополонку рубали (ГЧ, с. 390); а то'д'і вби'рат' гр'адку / **бо** т'реба ше с'ійат' й пиш'ничку (ГЧ, с. 447); а пол'убос'і хо'дил'и / **бо** ни бул'о в шо взува'ц'а (ГЧ, с. 450); у північних і центральних говірках Південної Київщини – 669 разів: д'іжка к'васу до'ж'на бут' здо'рова / **бо** на боршч (ГПК, с. 66); то'д'і да'вай розб'і'рат' ту цеглу / **бо** ни можна ку'дойу про'йти (ГПК, с. 187); йа б вам пока'зал'а б і пр'адку / **бо** он на го'р'і (ГПК, с. 222); ну хата бу'ла / а над'вор'і та'ка бу'ла при'чеп'а / і над'вор'і д'вер'і де на при'ч'ілку хати во'на і бу'ла / і називалос' чо во'но / **бо** на при'ч'ілку просто при'чепл'ане просто за'чинен'і д'вер'і (ГПК, с. 362); у північних, центральних та східних говірках Західної Полтавщини – 278 разів: так со'с'едка й зара'з ка'ждого го'ду в мене пас'ки ни'че в ни'ч'і / **бо** у не'й'и ни'ма печ'і (ГЗП, с. 30); цим ци'ганам н'іх'то ни в'ідмовл'ав / **бо** так бу'ло за'ведино (ГЗП, с. 64); ну скатирт'і у'же ни т'кал'и / **бо** то на'чин'а дес' тре шу'кат' (ГЗП, с. 126); ма'ти ни пус'кал'а ми'не / **бо** йа ше нивил'іка бул'а (ГЗП, с. 158); і'дут' до Сул'и ковзайут' / **бо** ра'ніше бул'о пол'от'н'ане все (ГЗП, с. 181); боршч п'іс'ний з ри'бойу / і ри'бу жарил'и / **бо** це ж п'іс'ний ден' був (ГЗП, с. 249). Отже, цей причиновий сполучник широко вживаний у всіх групах говірок досліджуваного континууму. Один раз для вираження причинових ССВ фіксуємо сполучник *шо*: бат'ки й'ідут' зас'ватуйут' / чи во'на йо'му на'равиц'а чи ни на'равиц'а / во'ни й'і'ї зас'ватуйут' / **шо** во'на наре'чена ба'гата (ГЧ, с. 217).

Зрідка причинові ССВ виражає сполучник *то'му шчо*, засвідчений у центральних лівобережних середньонадніпрянських говірках один раз: у т'рид'ц'ат' т'рет'ому ро'ц'і кол'госп май'же був рос'павс'а / **то'му шчо** наступив ви'ликий го'лод / голодо'мор (ГЧ, с. 212); два рази його фонетичний варіант *то'му шо*: і ка'пуста / з'най'е'те / во'на в д'іжц'і л'уча / йак у бан'ц'і / **то'му шо** й'і'ї гарно с'топче'ш (ГПК, с. 185); це бул'а та'ка спи'ц'і'ал'нос'т' / **то'му шо** ку'знец' у'се ви'полн'ав (ГЗП, с. 197). Словотвірний варіанти *потому шо* засвідчено в досліджуваному ареалі 28 разів: йа з'най'у / шо п'ід во'ду / так об'і'зат'іл'но м'ідний ку'хол' / **потому шо** / йак'шо ни м'ідний ку'хол' / да'к во'да би'стро по'ртиц'а (ГЧ, с. 42); ну т'і в'же шо повир'талис'а бат'ки з в'ій'ни / т'і жи'ли кра'шче / **потому шо** в'же бул'а в йі'х бат'ко (ГЧ, с. 136), во'но воб'ше полот'но до'лж'но бут' тон'ше / **потому шо** це полот'но (ГПК, с. 217); і ст'рави во'на го'товил'а до'бр'і / **потому шо** во'на сл'у'жил'а у йав'рейів (ГЗП, с. 163), і можл'иво во'но і жи'л'и то'д'і лу'че в па'рах / **потому шо** вс'і о'т'і обр'ади ви'конувал'и (ГЧ, с. 253), це ж і живо'ти бол'ат' / ну **потому шо** та'ке й'іли (ГЧ, с. 263); а ми'н'і кол'госп був р'ідний бат'ко / **потому шо** йа ни думал'а ни про ко'сар'а / ни про о'ра'ча (ГЧ, с. 279), а в нас і в'ів'ц'і бу'ли / все бу'ло / **потому шо** бат'ко був о'дин / то в нас хл'іба бу'ло ба'гато (ГПК, с. 324); і вс'і разом зби'раймс'а і з'разу пов'на хата / **потому шо** ни'в'істка / син / з'ат' і в'нуки / в нас полу'чайш'ц'а дес' о'динад'ц'ат' / а то й три'над'ц'ат' чо'лов'ік (ГЧ, с. 406); п'іш'ла в'же в д'ев'ят' год у ш'колу / **потому шо** ни бу'ло чо'го взут' і в'д'іт' до пу'т'а (ГЧ, с. 466); а так при'н'ім'ц'ах і ни с'ил'но гул'али / **потому шо** бо'йалис'а (ГЧ, с. 638). Цей варіант особливо частотний у південній зоні середньонадніпрянських говірок, де його вжито 10 разів, а кон'юktiv *то'му шо* – 1 раз.

Ще рідше фіксуємо причиновий сполучник *то'го шо* – переважно в говірках північної частини досліджуваного ареалу (4 говірки Київщини та 2 говірки Черкащини): йа і з ви'л'ами в'м'й'у з у'с'ім / а пр'оте / шо ми'не ни з'в'іл'н'ат' / **то'го шо** йа о'дин / на'кожний вра'ч (ГПК, с. 44); йа д'бав дл'а вас / дл'а вс'і'х / і два б'рати бу'ло / то ти'д'і бат'ко под'т'агу'вав / ка'же / шоб ми'не у тай'гу ни завиз'ли / і ви будите до'ма / і йа / а так зави'зут' / заби'рут' / а чо'го / **то'го шо** три ра'зи бра'ли хл'ібо'пос'тавку (ГПК, с. 82); йа ни п'і'ду п'і'дробл'а'ц'а / **то'го шо** йа ж ни здам (ГПК, с. 110); йа з'разу зам'іж ни й'тиму / **то'го шо** в'матир'і хл'іба (немає – Г. М., Т. Ш.) (ГЧ, с. 66); наба'га'ц'ко весел'іше бу'ло / **то'го шо** то'д'і л'у'дей же бу'ло ба'гато (ГЧ, с. 85); по одному разу у двох центральних середньонадніпрянських говірках Південної Київщини та Черкащини: ну ми'н'і жал'ко / **то'го шо** йак йа тут стра'дал'а / і го'л'одна / і пол'у'гол'а (ГПК, с. 138); у мо'лодос'т'і / на'ша мо'лодос'т' про'пала / **то'го шо** во'йна бул'а (ГЧ, с. 167); в одній говірці східної зони Західної Полтавщини: так са'мо

ро|билис'а із ви|ликого |дери|ва чов'ни / нази|валис'а душо|губка в нас / а чо|го / **то|го шо** во|на пе|рики|дайиц':а ж |бис|тро (ГЗП, с. 289). А. О. Колесников також засвідчує причинний сполучник **то|го шо** в групі українських південнобесарабських говірок із північною діалектною основою [8, с. 468]. Зрідка цей кон'юктив фіксувала О. І. Сьоміна в текстах із східноподільських говірок [11, с. 65].

Засвідчено цікавий випадок контамінації складених сполучників причини й умови **чи|рез те шо і дл'а |того шоб: хо|дит' та ро|бит' / із:а |того / шоб там ку|соч'ок х'л'іба // шоб там кар|манч'ик чо|гото прине|с'ти** [ГЗП, с. 34].

Наслідковий сполучник **так що** (2 рази) та його варіант **так шо** (18 уживань) приєднують підрядну частину, у якій виражено наслідок дії головної частини: з |виб'і|линого пол'от'на |шил'и |верхн'у і с|п'ідн'у о|дежу // т'кал'и і ко|вдр'і / і |л'іж|ники / і на|кидки на |с'т'іл / і рушники // **так шчо** ни|лехко при|ходи|л'ос' п'ридане мол'о|д'ій (ГЗП, с. 66); ну |бат'ко |нас'ішником ро|бив все в'ремн'а / **так шо** жи|л'и ми (ГЗП, с. 67); ну в'ін ро|бив у |Київ'і / **так шо** йїз|див в'ін до|дому (ГЗП, с. 68); брав та|ке наче з |в'і|ничка / об|трушув|ав / і ви|р'і|зав ст'іл'ник / **так шо** ми ше то|д'і ше ос|тал'ис'а й биз |меду (ГЗП, с. 70); а йа ос|тал'ас'а / **так шо** ж п'іш|ла пол'от' (ГЗП, с. 111); б'ратова |ж'інка пови|ривала йїх й по|пал'ила // о|то та|ке / **так шо** ти|пер ко|но|пел' ни хо|т'ат' / ни |л'убл'ат' (ГЗП, с. 184); йшло ж |д'іл'о / **так шо** ни спиш н'і|кол'и (ГЧ, с. 230); |дома в |мене бул'а т'і|ко ста|ра |мамка та б|рат / кал'іка / **так шо** йа са|ма ро|бил'а на с'ім'йу (ГЧ, с. 279); о|це у нас та|ка бул'а жи|з'н' і та|ка |дол'а |наша бул'а / **так шо** йа ха|рошого в |жи|з'н'і н'і|чого ни з|найу (ГЧ, с. 329); все вруч|ну // і пом'і|дори / і ц'і ж го|йірки / і бу|раки / **так шо** ба|гато (ГПК, с. 348). Переважно цей кон'юктив функціонує в складних синтаксичних конструкціях: **сто|л' он сто|йіт' у нас у кор'і|дор'і ше із |пан'с'кого д'вору / і дав |бат'ков'і кро|ват' / так шо** в нас во|на бул'а все в'ремн'а (ГЗП, с. 66); а той |каже / а йа да|руйу |шос' і|ше // а да|руват' н'іх|то н'і|чо ни да|рив / т'і|ки то г'руби по|др'а|нал'и / **так шо** |мазал'и то|д'і вже / досхо|чу (ГЧ, с. 130); да / скла|дал'и в |д'іж|ичку / а то|д'і тим |масл'ом зал'іл'и / шоб |воздух ни про|ходи|в ту|ди / по в'кусу ж зро|бил'и си|р той / а то|д'і о|то |масл'ом зал'іл'и / і сто|йіт' / о|жи|дайим / по|ки |можна йїс|ти |буде |ж'ирне / то п'іст / а то|д'і о|то |ж'ирне / та і ва|реники ва|рил'и / і все бу|ло / **так шо** о|то та|к |раніше жи|л'и / гол'уб'йата (ГЗП, с. 132); то|д'і |в'ішайим / де х|то по|пало / чи на |латах / чи на |л'ісах / а |л'іси бул'и із ло|зи / з г'і|л'чок / то о|то вже |в'ішайут' // **так шо** |добре пи|рижи|л'и (ГЧ, с. 166); |менша це ж вчи|те|л'увал'а / бо во|на бул'а |сама най|менша в с'ім'йі / **так шо** в: |йїну |йї пове|з'л'о (ГПК, с. 183); ни|по|вага |з'ат'а до |ц'ого об|чи|айу |мчи|талас'а би|ж'ес'т'ам і об|ра|зо|йу / і бу|ла та|ким по|водом дл'а |того / шо бу|ла то|д'і спо|кон'в'ічна воро|ж|ба м'іж |теи|чийу і |з'ати|м / **так шо** ста|рали|с'а / шоб |ц'ого ни слу|чилос'а (ГЧ, с. 256); ди|вилас'а йа йа|кес' к'і|но за бло|каду в |Лин'ін|град'і / о|це |дуже по|хоже // **так шо** дай бог / шоб та|ке ни по|вто|р'алос'а (ГЧ, с. 263); і сва|тів л'убл'у / на |В'ін|ич|ин'і / с|ваха |Са|ша / а сват |Іван // о / **так шо** |мусим жи|т' / бо т'ре|ба жи|т' (ГПК, с. 273); о|казу|йиц':а / йа|к'іс' |йї|йі |родич'і про|сили про|дат' |ц'у ко|рову / ну а |л'уди от|ка|зали // і та|ке от за|ка|зали / **так шо** |йе в с'в'іт'і / шо з|найут' і |ч'орного |б'ілого (ГЧ, с. 268); у к|лун'і низ'к'і с|т'іни / та|к'і метр / а|бо |метир |двадц'ат' / а то|д'і ж к|рокви / **так шо** во|на ви|сока |ц'а ж к|лун'а / де |можна бу|ло зби|р'і|гати по|л'ову дл'а ско|тини / і ин|вин'тар |цей зби|р'і|гати (ГЗП, с. 291); дес'ат' ду|ш нас бу|л'о з |бат'ком і з |матире|йу / а |вос'ме|ро нас бу|л'о / **так шо** в нас ха|рошого ни бу|л'о н'і|чого // од|но |б'едство / о|це та|ке (ГЧ, с. 330). Сполучник **так шо** вживаний нечасто, наприклад, у текстах із північних середньонадніпрянських говірок сполуку **так шо** вжито 8 разів, і лише один раз цей кон'юктив зафіксовано в складнопідрядному реченні з підрядним наслідковим: ни|ма ко|му сп'і|ват' / **так шо** ни|весил'о в си|л'і (ГЧ, с. 68), а в центральних середньонадніпрянських говірках – 25 разів із 44 уживань. Сполука **так шо** може виражати наслідкові ССВ з додатковим протиставним значенням: ка|жу // йа по|мо|л'оди|шал'а / |д'іти / бо йа са|ма вже кар|топл'у / во|ни с'м'і|йуц':а з |мене / о|то та|ке / **так шо** ни|чого // а|би та|к у|мерти / шоб ни низ|д'ужат' (ГПК, с. 43); за |палічку // а то|д'і вже ж да|вал'и і по |двац'ат' ко|п'ійок / **так шо** (=але) ж то|д'і |й на|логи ви|лик'і бул'и / м'йасо / мо|локо / йа|йічка / і в го|су|дарство т'ре|ба бу|л'о од|ни|сти (ГЧ, с. 74); м'йі |бат'ко |тоже по|мер по|чт'і у во|йну / **так**

шо (=але) *йак'би ни вмер / то його ж у першу очирид' забрали б / бо в'ін йакес' зван'йе мав / бо у войн'і йак'іс' х'в'інс'к'йй войу'вав* (ГЧ, с. 306).

Зрідка вживані СПР, підрядна частина яких містить лише сполучник *так шо*, а зміст імпліцитний, зрозумілий із контексту або читач його домислює: *зла'мали при'роду // так шо* (ГПК, с. 95); *роз'казували / а йак там / шо сам же ж / шоб так хтос' був на со'б'і іспитував та робив / то ни при'ходило'а та'кого // так шо* (ГЧ, с. 193); *ко'мус' ни пон'равили'а кол'госпи / так шо це та'ке 'д'іло / ми'н'і вже 'вос'імдис'ат первий год / так шо* (ГЧ, с. 279). Зафіксовано речення з еліпсованим першим компонентом наслідкового сполучника: *во'на лехко могла загово'рити 'мат'ір / поро'д'іл':у / шо во'на лехко родила* (ГЧ, с. 214); *і 'д'іда забрали 'тоже // забрали / шо баба са'ма зос'талас'* (ГЧ, с. 305).

К. Г. Городенська зазначає, що темпоральні ССВ виражені переважно сполучними словами *коли, поки, допоки, доки, відколи*, тобто прислівниками, а «статус решти засобів зв'язку визначають по-різному: або як похідні слова, або як похідні сполучники» [4, с. 74]. Критирії розмежування часових сполучників та сполучних слів докладно подано в статті Л. В. Шитик [13, с. 159–176]. У досліджуваних говірках фіксуємо похідні прості сполучники *йак, т'іл'ки, т'іки, коли, кол'и, поки* та парні складені *йак ... то, йак...та, йак...так, йак...да, йак...до, йак...дак, коли...то, кол'и...то, йак...т'іл'ки, йак...т'іл'ки, т'іки...так*, поширені або в усіх середньонаддніпрянських говірках, або в окремих групах. Для всіх говірок досліджуваного ареалу характерне функціонування простих сполучників *йак, коли, кол'и*: *й у мене вже д'воє д'ітей бул'о / йак в'ін учивс'а* (ГЧ, с. 53); *о'це сист'ра 'сорок ден' пройшл'о / йак умерл'а* (ГЧ, с. 56); *о'це йак т'іки два ча'са / в'ін іде ми'не зм'ін'ат'* (ГЧ, с. 76); *т'іки 'саме 'перве позна'йомилис'а йак 'насли те'л'ат* (ГЧ, с. 88); *йак у'же п'ідкисне квас 'той у 'д'із'ц'і / то'д'і 'кидай'ут' ота'к'і гол'овоч'ки ка'пусти* (ГЧ, с. 58); *у'же ж йак 'з'ййде у ма'к'ітр'і / ни в ма'к'ітр'і / а в д'іжи бул'и / йак 'з'ййде / пови'кач'уй'ут' пал'а'ниці'і* (ГЧ, с. 58); *і там заки'нула йак 'дойшла до 'низу* (ГЧ, с. 84); *коли при'ход'ат' 'дружки до 'двору до моло'дойі / с'тарша ки'да і ла'ма ц'і'пок і пе'ре'ки'да 'чере'з 'хату* (ГЗП, с. 47); *кол'и йде мол'ода і зустр'іч'айе на до'роз'і л'удей / три 'рази кл'ан'айи'ц':а / кол'и мол'одий приї'ж:айе до мол'одойі із 'г'іл'цем / його ни впус'кай'ут' / т'ребу'ют' 'викуп / вор'іт'не* (ГЧ, с. 413). Зрідка фіксуємо використання відприслівникового сполучника *т'іл'ки*, а частіше його варіанта *т'іки*: *т'іл'ки побачив 'йайко / заби'рає в 'торбу* (ГЧ, с. 187); *т'іки пор'іг пириступил'а / вже й робота найшл'ас'* (ГЧ, с. 77); *т'іки 'мати на ро'боту / повну 'хату гороб'ц'ів напус'тил'и* (ГЧ, с. 132); *т'іки в'ін одий'шов ми оп'йат' 'вискочил'и дра'туват'* (ГЧ, с. 138); *т'іки висохл'о / умо'чайим / т'іки висохл'о / уп'йат' у'мочимо / і во'но з'роби'ц':а б'іле / б'іле та мн'а'кен'ке* (ГЗП, с. 175); *і там 'порал'ис'а / бро'дили / т'іки с'н'іг із:имл'і* (ГЧ, с. 195); *т'іки п'разник / с'ход'а'ц':а і п'лачут' / і сп'і'вай'ут'* (ГЧ, с. 197); *т'іки су'с'іди повста'вали / бат'ки ви'в'иш'уй'ут' 'простин'у чи ж 'чесна та 'д'івчина* (ГЧ, с. 217); *і т'іки зару'чи'ц':а / над'івайе в'ін о'ц'у 'сорочку роз'шити тут та'ку спе'л'ред'і і 'ком'ір тут та'кий* (ГЧ, с. 221), причому сполучник може бути в середині підрядної частини речення: *во'на т'іки 'д'йхал'а / йа в'пал'а* (ГЧ, с. 82); *йа т'іки нача'ла хо'дит' у клуб / і сп'і'вайемо / і йа сп'і'вай'у* (ГЧ, с. 87). Також для вираження часових ССВ функціують відприслівникові сполучники *коли, кол'и*: *коли ко'ра висих'айе би'р'озова / во'на дно об'т'агує так кр'епко і о'так са'ма заги'найи'ц':а / кру'гом дна / і так 'само і кру'гом к'ришки* (ГЗП, с. 290); *кол'и йа бул'а би'ремин'а 'сином / йа хо'т'іл'а з'робит' 'оборт* (ГЧ, с. 82); *Пит'ро ше м'йй жи'вий був / кол'и вйа'зал'и о'там 'коло Гара'сим'івки / кол'и гара'сим'івс'к'і ж'ін'ки ми'не гу'кай'ут' / Йівго / і'ди с'у'ди* (ГЗП, с. 222). Зазначимо, що в текстах із центральних середньонаддніпрянських говірок слово *коли* вжито 130 разів, зафіксовано 57 випадків використання варіанта *кол'и*, але найчастіше це прислівники зі значенням часу); *хо'дили моло'дого бат'ки до моло'дойі дого'вар'ували'с'а / коли там шо 'буде* (ГЧ, с. 459); *йа й робив на ма'шин'і / коли пири'кинули с'у'ди / у ц'у' ко'лону* (ГЧ, с. 436); *йак п'йшла робит' у 'ланку / коли ми'н'і два'нац':ат' год було* (ГЧ, с. 420); *кол'и можна бул'о хо'дит' до 'церкви / 'дуже / 'дуже 'гарно п'равил'и* (ГЧ, с. 385); *кол'и мол'одий приї'ж:айе до мол'одойі із 'г'іл'цем / його ни впус'кай'ут' / т'ребу'ют' 'викуп / вор'іт'не* (ГЧ, с. 413).

Із часовим значенням також функціонують сполучні засоби *поки, аж поки*: *т'р'анку до кам'ін'я прикл'адал'и і кре^лсал'и / кам'інець' об кам'інець' / поки вискочит' (ГЧ, с. 40); ну а мол'одий же стоїт' на пороз'і / поки ц'і жінки стор'зуйц'а / шишками пом'ін'айц'а (ГЧ, с. 45); а тод'і на возику ка'тайут' / аж поки молод'і ни в'із'мут' графин з гор'ілкою і викупл'ат' їх (ГЗП, с. 50); це ж і н'ісл'а войни так бул'о / і все / аж поки нача'л'ис' ком'байни (ГЗП, с. 147).*

Складені парні сполучники *йак...то, йак...та, йак...так, йак...да, йак...до, йак...дак* виявляють диференціацію за групами говірок. У більшості з них поширений кон'юктив *йак...то*: *а йак ми розп'исал'ис' / то п'ішли до брата по'сид'іл'и (ГЧ, с. 77); а йак ми'н'і бул'о год'ів п'ят'нац'ат' / чотир'нац'ат' / то йа вже воло'чил'а і орал'а / б'ігал'а по р'іл'і / йак собачка о'та (ГЧ, с. 74); а йак пооста'валис'а сам'і мати'р'і і д'ітей по куп'і / то о'то тоб'і й жили йак хоч (ГЧ, с. 87); йак т'іл'ки с'н'іг з'им'л'і / то ми бос'і у ш'кол'у пе'ре'б'ігл'и і сиди'мо за партою (ГЧ, с. 410), йак п'ідиши на ба'зар / то це в їх т'іл'ки ба'ранина (ГЧ, с. 427). Його синонімами можуть бути варіанти *йак...та, йак...так*: *то в ін йак вигнав іж ш'кол'и / та во'на ни п'ішла у ту ш'кол'у / та й остал'ас' ни'грамотна (ГЧ, с. 123); а тод'і ж о'то йак почавс'а л'ікнеп / та йа трохи п'ідн'ал'ас'а (ГЧ, с. 123); йак п'ідемо тан'ц'уват' / так просто ни'ма де в'товниц'а (ГЧ, с. 85), а в північній частині ареалу функціонують *йак...да, йак...до, йак...дак*: *до ми бул'о о'це йак п'разник / да йак по'шійут' мати спод'ниц'у нову (ГПК, с. 31); мол'одий йак приїхав да пос'ідал'и / о'це тод'і дружки й с'п'івайут' (ГПК, с. 34); йак йа й дитину носил'а кол'о себе / да покл'а'ду на сно'пи (ГПК, с. 39); йак у'же бат'ка забрал'и / край ни бул'о ж ч'ім то'пит' / край / до йак р'ічка замерзл'а з'імою / до мати п'ідут' да наб'іут' очирету / да у'ран'ц'і про'топл'ат' / і в'ечир'і / шоб ми ни позамир'зал'и / шоб тепл'о бул'о на пи'ч'і (ГПК, с. 44); а то ми йак йіздил'и / дак дужи ж там гарно йак зустр'ічал'и (ГЧ, с. 54); йак у'же тепл'о / л'овко / дак там тод'і доску таку покл'а'дем / і о'то вмо'ч'аймо (ГЧ, с. 56); н'імц'і вступил'и / його йак забрал'и / дак його й бил'и (ГЧ, с. 81); йак вийшла зам'іж / дак / під войну / о'то вийшл'а зам'іж / дак в мене родил'ас'а це дочка / мал'ен'ка бул'а (ГЧ, с. 81); йа о'це зараз / йак о'це б'іл'е б'іл'о / дак йа у'ноч'ви / з'вечора в'сипал'а порош'ка / замо'ч'ил'а / ну ни в гар'ач'ій во'д'і (ГЗП, с. 30). Зазвичай у таких реченнях підрядна частина перебуває перед головною, але може бути і після неї: *в ін доп'іец'а / а в мене вже тро'є д'ітей / до і чим же йа пл'а'тити'му йак проп'іец'а (ГПК, с. 36). Також компонент то може бути опущений або його заступає сурядний сполучник і (й): ну із ш'сти рок'ів ш'читай йак погнав пасти і на'чав курит' (ГЧ, с. 88); йак йа прийшл'а / й ко'рови ни бул'о (ГЧ, с. 88). У досліджуваному ареалі сполучник йак або компонент парного кон'юктива мовці вживають не тільки на початку підрядної частини, але й у середині: *і йа о'то / йак пошл'а зам'іж / дак ха'з'айіна забрал'и при н'імц'ах (ГЧ, с. 81); і коро'вай бул'о йак гу'л'айут' / дак са'ма чел'ад' (ГЧ, с. 52). Допоміжним маркером часових ССВ у таких реченнях може слугувати співвідносне вказівне слово в головній частині тоді: *у'же його круз на'чин: а йак од'а'гли ту'ди // тод'і вже начи'найут' т'кат' // п'ідн'іжками насту'пайут' (ГЧ, с. 84); дак о'то ж ту'д'іжску йак утас'кайут' у по'гриб / да тод'і о'то п'ів'д'іжски т'іх бур'ак'ів на'мийут' / на'чист'ат' / ну / в ту'д'іжску на'сипл'ут' / во'дойу на'л'ут' (ГЧ, с. 58); д'ітки / ни'хай йак пожи'веи / так тод'і вз'найиши (ГЧ, с. 66).******

Зазначимо, що слово *йак* часто трапляється в говірковому мовленні, зокрема, на 121 сторінці текстів із північної зони середньонадніпрянських говірок його засвідчено 336 разів; а з центральної (375 с.) – 2091 раз. Воно полісемантичне, із 20 вживань на с. 81 тільки в 6 випадках це сполучник чи сполучне слово (прислівник), а з 10 випадків уживання на с. 122 фіксуємо 3 сполучники: *йа ни з'найу / йак о'ц'і д'іти житимут' / шо йак його жит' / йак (= якщо СПР умови) у'се та'ке доро'ге; т'рудно бул'о / і пол'отн'ан'і сорочки носил'и / ну вс'орав'но легше бул'о / йак (= ніж СПР порівняльно-об'єктне) о'це зараз; ти'пер бачте покривал'а та од'ігал'а / а тод'і р'адно бул'о / ота'ко в'ширишки / йак (= наче СПР порівняльне) ди'ван; 6 прислівників, що виконують функцію сполучних слів (У СПР з'ясувальних питального типу та в СПР займенниково-співвідносних з обставинним значенням способу дії та міри і ступеня: *так – як*): *с'ійал'и обикно'вен:о / йак пол'а'гайиц'а /**

йак кажут'; бул'а терниц'а та'ка зроблина / на та'к їх двох / **йак** вам роска'зат' / так два / і так два; і но'гами мн'ал'и / і в попил'і / **йак** т'іки хочите"; йа ни знайу / **йак** оц'і д'іти житимут' / шо **йак** його жит' / йак усе та'ке доро'ге [ГЧ, с. 122]. Нерідко слово йак є часткою: так два / і так два / а по шири'н'і **йак** (=наче) ото п'ілка; коли ма'шина **йак** блисне с'в'етом; д'іду / йа'кас' ма'шина в го'род с'в'етом **йак** дал'а (ГЧ, с. 157); во'на **йак** розплакалас'а; в'ін **йак** розвир'нувс'а (ГЧ, с. 394) тощо.

Реальні часові відношення реалізують також сполучники коли...то, кол'и...то: а коли вже йа п'іросл'а / **то** ми'н'і бу'ло ж о'це так / мати да'є завда'н':а (ГЧ, с. 136); коли коро'вай вит'агнут' із пе'ч'і / **то** його уби'райут' у ка'лину та бар'в'інок / пе'ре'в'іа'зуйут' л'ентами (ГЗП, с. 46); у поїзд'і по'вин:о бу'ти не'парне число / бо **коли** й'ідут' на'зад з моло'дойу / **то** долж'но бу'т' парне (ГЗП, с. 47); **коли** стр'ойіло'с' / **то** ж'інка ви'мазувала [ГЗП, с. 291]; от'у'г'ів ни бу'л'о / от'у'ги о'це / ну дав'нен'ко / це йа ше **кол'и** ро'бил'а на с'танц'ії / **то** купил'а (ГЗП, с. 312); **кол'и** ми з д'ідом п'ятди'с'ат год справл'ал'и / **то** це нар'адил'и ми'не в со'рочку (ГЧ, с. 410); **кол'и** при'ход'ат' й'іх наре'чен'і / **то** разом с'н'і'вайут' (ГЧ, с. 413).

Зрідка засвідчено парні кон'юктиви йак т'іки, т'іки...так, йак т'іки...так: **йак т'іки так** і гу'кайе" (ГЗП, с. 223); бабушка / ти ж ми'не ува'жала та л'убил'а / усе бу'л'о / **йак т'іки** / по го'ловц'і г'лади (ГЗП, с. 224); **т'іки** сн'іг із зимл'і / **так** і гу'л'ат' по'б'ігл'и / дес' на йа'кийс' виг'ін / в кото'п'ірки г'рал'и [ГЧ, с. 167], причому у двох перших реченнях зміст підрядної частини зрозумілий із контексту або його можна домислити.

Умовні сполучники виражають у складнопідрядних реченнях умовні ССВ. К. Г. Городенська вирізняє два значеннєві різновиди таких відношень: реальної умови та ірреальної (потенційної) умови [4, с. 75]. Спостереження А. О. Колесникова підтверджують запропонований поділ, адже в українських південнобесарабських говірках з дієсловами дійсного способу діалектоносії зазвичай використовують кон'юктиви йак'шо, коли, йак, а з дієсловами умовного способу – йак'би [8, с. 469].

Для вираження умови, що реалізує реальний наслідок, у текстах із середньонадніпрянських говірок зрідка фіксуємо літературно нормативні сполучники та їхні діалектні відповідники: йак'ш'о, частіше його фонетичний варіант йак'шо, йак, спорадично коли, кол'и, раз, а також складені парні кон'юктиви йак'ш'о... то, йак'шо ... та, йак'шо ... так, йак'ш'о ... дак, йак... то, йак ... так, йак ... до, йак ... да, йак... дак, раз ... то, раз ... а, коли ... то, кол'и ... то, т'іки ... дак, шоб ... так.

Вторинний кон'юктив йак'ш'о засвідчено 4 рази переважно в мовленні інформантів, які мають повну середню освіту з'ат'ам тешич'і пик'ли млинц'і / влаш'товували насто'йащий бе'н'кет / **йак'ш'о** з'ат' / ко'нешно / на'равивс'а тешич'і (ГЧ, с. 256); а **йак'ш'о** пас'іки ни бу'ло / хва'ту з'н'і'мали з моло'дойі (ГЧ, с. 256); а **йак'ш'о** так у'нав / по'л'ізе пири'верне (ГЧ, с. 329); ну / мон'гол / мон'гол / **йак'ш'о** о'той (ГЗП, с. 285). Фонетичний варіант йак'шо часто вживаний (147 разів) у складнопідрядних реченнях із підрядним умови: ну це **йак'шо** х'лопц'і та'к'і дру'жн'і / х'лопц'і / со'баку підго'товте (ГПК, с. 291); то'д'і й'і'ї од'і'вайут' // над'і'вайут' б'і'л':о і над'і'вайут' верхн'у о'дежу / над'і'вайут' ч'ул'ки / обу'вайут' / напи'найут' / **йак'шо** во'на ж'інка (ГЗП, с. 44); а **йак'шо** ха'з'айка йес'т' / во'на вси'редин'і ви'мазує його (ГЗП, с. 201); **йак'шо** сун'дук / значит' меншій / мал'ен'кий / **йак'шо** ск'рин'а / це ж ви'лика (ГЗП, с. 287); а то'д'і мати зн'і'ма / **йак'шо** во'на у'же його з'робила (ГЧ, с. 84); **йак'шо** д'іжка розс'ихалас'а / й'і'ї л'ітом замочували в:од'і (ГЧ, с. 106); **йак'шо** с'ім'я ви'лика / но'сили од'аг домот'кан:ий (ГЧ, с. 425) та в складних синтаксичних конструкціях (ССК): ро'били к'исле т'істо / **йак'шо** пик'ли хл'іб / оста'вили тро'хи того т'іста (ГПК, с. 290); кл'ал'и / по п'ят' с'ноп'ів / **йак'шо** силно трав'я'не по'кошине / шо зил'ене / кл'ал'и в п'ятки / шоб во'но п'ідсохл'о (ГЧ, с. 43); **йак'шо** в'ін у'же суд'ба тво'я / ни'хай до 'осе'ни / вже шос' ми за'робимо у воси'ни (ГЧ, с. 66); йак'є д'івка на в'ід:ан':і / долж'на обов'яз'ково бу'т' с'вита і ко'жух / бо це бу'де ни д'івка / **йак'шо** в'ней ни бу'де ко'жуха і с'вити (ГПК, с. 302). Засвідчено СПР, де зміст підрядної частини еліпсовано, а увагу зосереджено на сполучнику: а ти'пер / ди'тино / ну ко'му йа ну'жна / о'це **йак'шо** / іди в дом приста'р'іл'их (ГЗП, с. 52).

Парний сполучник *йак'шо ... то* (7 уживань) мовці використовують досить часто в усіх середньонаддніпрянських говірках. Зафіксовано його вживання в СПР та ССК: *йак'шо* *йа* *шо* *кумекайу* / *то* *в'читил'ка* *ше* *дас'т'* *з'рихвил'* (ГЗП, с. 54); *йак'шо* *з'найде* *йак'ку* *ж'мен'ку* / *то* *'д'н'іме* *об'ійжчик* (ГЗП, с. 110); *а* *дома* / *йак* *дома* / *йак'шо* *ко'нопл'і* *йе* / *то* *би'тел'у* *з'разу* / *побий'мо* *на* *би'тел'у* (ГЗП, с. 178); *йакш'чо* *в* *с'ім'ї* *в'ід:а'йут'* *пос'л'ідн'у* *дочку* *або* *сина* / *то* *заби'вайут'* *на* *п'ороз'і* *ч'ін* // *бе'рут'* *колок* / *поли'вайут'* *во'дойу* *і* *гор'іл'кою* *земл'у* *і* *б'йут'* *ко'валдойу* (ГЗП, с. 50); *йак'шо* *прий'їж':а* *молодий* *за* *молодойу* / *то* *с'і'дайут'* *р'ідн'а* *наче* *його* (ГПК, с. 162); *йак'шо* *во'но* *ше* *сиру'вате* / *то* *во'но* *по'лежит'* (ГПК, с. 189); *ран'ше* // *йак'шо* *молод'їж* *дес'* *зби'ралас'а* / *молод'еж* / *то* *шо* *ск'лалис'а* / *знис'лис'а* / *ви'пили* *та* *посп'ївали* (ГЧ, с. 399); *прик'мета* *та'ка* / *йак'шо* *ц'і'пок* *не'ре'ли'тит'* *на* *д'ругу* *с'торону* / *то* *будут'* *хара'шо* *жит'* (ГЗП, с. 47); *йак'шо* *в* *тебе* *бат'ко* *і* *мати* *йе* / *то* *к'расна* *одна* *л'єнта* *вч'їпл'алас'а* / *а* *йак'шо* *ни'ма* *в* *тебе* / *напри'мер* / *ко'гос'* *то* *або* *була* *с'їр'єн'ова* *або* *йа'кас'* *та'ка* *н'єжно* *голуба* *і* *в'їнок* *т'їки* (ГПК, с. 364); *йак'шо* *ч'ол'ов'їк* *ж'їн'кою* / *то* *за* *двадц'ят'* *дн'їв* *в'ін* *од'роби* *за* *те* / *шо* *йому* *все* *привил'ї* *в* *п'ор'адок* (ГЗП, с. 294); *і* *во'но* *ж* *с'уричок* *і* *горит'* // *а* *йак'шо* *ни'має* *о'ц'ого* *ж* *с'урика* / *то* *покла'де* *лой'ку* *і* *с'в'їтит'* / *бо* *кара'с'їру* *ж* *то'д'ї* *ни* *бу'ло* (ГЗП, с. 144).

Рідше в середньонаддніпрянських говірках засвідчуємо варіанти цього сполучника *йак'шо...та*, *йак'шо...так*: *йа* *ни* *хочу* *да'ват'* *хл'їба* *сва'там* / *бо* *йак'шо* *буде* *ни* *в* *лад* / *та* *кажут'* / *шо* *це* *м'їй* *хл'їб* (ГПК, с. 307); *а* *йак'шо* *де* *п'ойїзд* *с'тане* / *так* *сто'їт'* *із* *тим* // *із* *ору'ж'ї* *їам* (ГЗП, с. 42); *а* *йак'шо* *в'їже* *та'ке* *шос'* / *так* *у* *д'їжках* *хра'н'ат'* (ГЧ, с. 37), а в північній частині ареалу – їхні фонетичні відповідники *йак'шо...да*, *йак'шо...дак*: *о'це* *йак'шо* *на* *тр'охл'їт'рову* *банку* *ка'пусти* / *дак* *дв'ї* *л'ожки* *ол'її* (ГПК, с. 45); *йак'шо* *ж* *у'їже* *край* *т'реба* *буде* / *дак* *то'д'ї* / *ка'жу* *Кол'ї* / *зо'реш* / *да* *і* *буде* *то'б'ї* *го'рода* *б'їл'ше* (ГПК, с. 46); *йак'шо* *ни* *м'їдний* *кухол'* / *дак* *во'да* *б'їстро* *п'ортиц':а* (ГЧ, с. 42); *о'це* *йак'шо* *на* *тр'охл'їт'рову* *банку* *ка'пусти* / *дак* *дв'ї* *л'ожки* *ол'її* (ГПК, с. 45); *йак'шо* *ж* *у'їже* *край* *т'реба* *буде* / *дак* *то'д'ї* / *ка'жу* *Кол'ї* / *зо'реш* / *да* *і* *буде* *то'б'ї* *го'рода* *б'їл'ше* (ГПК, с. 45). Особливістю вживання парних сполучників *йак'шо...то*, *йакш'чо...дак*, *йак'шо...дак* у досліджуваних говірках є те, що другий компонент парного сполучника може бути препозитивним: *а* *на'мисто* *д'обре* *бу'ло* / *то* *ба'гата* *д'ївка* / *йак'шо* *бу'ло* *д'обре* *на'мисто* *в* *нейї* (ГЧ, с. 521), виявлено нефіксованість кон'юктива на початку підрядної частини, причому можливе навіть уживання частин парного сполучника поряд та скорочення підрядної частини й зосередження її змісту на сполучнику: *то* *в'їже* *йак'шо* / *то* *мати* *би'ре* *тий* *поп'їлець* / *пи'рис'ї* *на'їє* *його* / *і* *ск'ручує* *і* *скла'дає* *в* *ж'л'укто* (ГПК, с. 230); *су'шил'и* *і* *їаблука* *су'шил'и* / *ну* *все* *в* *пи'ч'ї* *бу'л'о* / *їабл'ука* *і* *сл'иви* / *шо* *в* *кого* *бу'л'о* / *то* *йак'шо* *то* *су'шил'и* *в* *пи'ч'ї* (ГЧ, с. 104); *дос'тиг* *уро'жай* / *косимо* / *йакш'чо* *дак* *косами* *ж* *ко'сил'и* / *скл'а'дал'и* *у* *п'їв'кopi* (ГПК, с. 68); *йак'шо* *той* *та* *ни* *бу'л'о* *та'ке* *шо* *ї* *ни* *можна* *і* *ко'лот'* / *бу'л'о* *це* *т'реба* *ш'куру* *зид'рат'* *та* *і* *здат'* (ГЧ, с. 103).

Відприслівниковий кон'юктив *йак* також слугує для вираження реальних умовних ССВ у різних типах складнопідрядних речень: *а* *ви'б'їл'увал'и* *ж* *на* / *у* *во'д'ї* / *йак* *р'їчка* *б'їл'из'ко* (ГЗП, с. 26); *і* *то* *ж* *на* *о'ц'їй* *л'ав'ї* *сид'їл'и* *в'їже* *ж* *кру'гом* *того* / *йак* *с'їм'їа* *ви'л'їка* *ж* *бу'ла* (ГЧ, с. 36); *йак* *їа* *ц'їв'ку* *змо'тайу* / *о'це* *там* *у* *мене* *буде* *чо'тир'ї* *п'асма* (ГЧ, с. 59); *ну* *де* *вас* *приту'л'ит'* / *йак* *во'но* *б'їдност'* (ГЧ, с. 67); *а* *той* *то'д'ї* / *ой* / *йак* *проз'ї'вав* / *з'начит'* / *ви'ходив* *з* *їз'ри* (ГЧ, с. 71); *а* *шо* *ти* *будиш* *робит'* / *йак* *ти'бе* *горш'чок* *м'їаса* (ГЧ, с. 76); *то'д'ї* *це* *ни* *д'ївка* / *йак* *шал'ї* *ни'ма* (ГЧ, с. 76); *хол'одц'ї* *ва'рил'и* / *капу'сти* *ва'рил'и* / *йак* *дес'* *гул'анка* / *ота'ке* *робил'и* (ГЧ, с. 118); *йак* *ни* *ходиш* / *ни* *п'росиш* *їїсти* / *з'начит'* *ти* *у* *ха'рош'їх* *услов'їях* *жи'вєш* (ГЧ, с. 180); *то'д'ї* *д'ивл'ац':а* / *йак* *одста'їє* *вол'окно* *вит'а'гайут'* / *суш'ат'* (ГЧ, с. 159). Діалектоносії більшості середньонаддніпрянських говірок часто використовують парний сполучник *йак...то* і його варіанти *йак...та*, *йак...так*: *і* *то'д'ї* *о'то* *йак* *їє* *гор'їлочка* / *то* *по* *ч'вертоц':ї* (ГЧ, с. 69); *а* *то'д'ї* *його* *йак* *с'тавл'ат'* *ота'ко* *і* *розд'винут'* / *то* *во'но* *ж* *то'д'ї* *ота'ке'во* / *ота'ке* *ви'ходить'* (показує) (ГЧ, с. 83); *то* *во'на* *о'це* *мати* *йак* *його* *об'їїде* / *то* *отут* *то'же* *п'їдкал'дайц':а* (ГЧ, с. 83); *йак* *ни'ма* *кара'с'їну* / *то* *ї* *гет'* *ни* *с'в'їтиш* (ГПК, с. 183); *йак* *зайшл'и* *у'їже* *н'їмц'ї* / *так* *же* *нас* *пог'нал'и* *на* *до'рогу* / *о'ц'у* / *со'шейна* *до'рога* / *де* *Та'рашча* / *Б'їла* *Церква* (ГПК, с. 183).

У північних середньонаддніпрянських говірках використовують *йак...до, йак...да та йак...дак*: *жил'и не" дуже ба'гато / бо нас бул'о ба'гато / а бат'ко йак по'шов на войну / до ми остал'ис' з мат'ірю* (ГПК, с. 29); *йак ба'гато накидал'и / да йайц'а приймал'а* (ГПК, с. 35); *соснови о'це йак йе д'рова / до во'ни кажут' / бат'к'ів бат'ко / ти о'то вс'о'го соснового ни кол'и / а остав на ш'чепки* (ГПК, с. 33); *а брат йо'го [...] у Кийе"в'і забрал'и йо'го туди / дак брат / йак дас'т' йо'му со'рочку / до в'ін і со'рочку на'д'іне / а то не" бул'о за шчо купит'* (ГПК, с. 35); *йак йа'кий уро'жай / до то'же пол'учал'и сл'авно трудил'ис'а* (ГПК, с. 36); *йак ви'п'є / до та'ке ж / і б'є йі'йі / і го'нит'* (ГПК, с. 38); *йак д'іти йе / до во'ни прийдут' поїд'ат' / шо в'мене йе лучиш' / а до йак ми са'ми / дак ми са'ми з'йіл'и / і нх'то нам ни'чого ни с'каже* (ГПК, с. 38); *а в нас пол'і'цай та'кий / Грензе"л' був / шо ше йак наздожи'не / дак можит' і пл'откойу вл'унит'* (ГЧ, с. 50); *а йа ска'зал'а / ка'жу / йак дочка так ска'зал'а / дак йа ни зна'йу / на'в'єрно / ка'жу / ни прий'їж:ай* (ГЧ, с. 82); *йак л'убиш' хл'опц'а / дак і л'овко ж бул'о / а йак ни'ма ж хл'опц'а л'овкового / дак та'ке / ч'орт'із'нашч'о* (ГЗП, с. 26); *а ти'пер да йак понастанов'л'айут' / дак не" з найе"ш шо вз'ат' / і на поминках так / і на свайбах так* (ГПК, с. 40). В одній із говірок засвідчено парний сполучник *йак...ну*: *о'це йак кол'и забо'л'і'ю // ну по'мага'йут', л'уди* (ГЧ, с. 163).

У ССК для вираження умовної семантики мовці можуть використовувати по кілька сполучників: *і йакшо* ¹вийшла ²дівка ³уже ⁴замуж ⁵ни ⁶їмела ⁷во ⁸на ⁹права ¹⁰голу ¹¹голову ¹²но ¹³сит' / ¹⁴о ¹⁵ч'іпок / *а йак* ¹⁶ни ¹⁷о ¹⁸ч'іпок / *то* ¹⁹шоб ²⁰хусткою ²¹закрита ²²була ²³голо ²⁴ва (ГПК, с. 362); *бул'а* ²⁵така ²⁶пл'аше"чка / *а в* ²⁷пл'аше"чч'і ²⁸з ²⁹пул'і / *у* ³⁰пул'у ³¹гнотик ³²за ³³т'агнутий ³⁴та ³⁵кий / *а* ³⁶ту ³⁷ди ³⁸нал'и ³⁹вайи"ш ⁴⁰кара'с'іну / *йакшо* ⁴¹ше ⁴²їе ⁴³кара'с'ін / *а йак* ⁴⁴ни ⁴⁵ма ⁴⁶кара'с'іну / *то* ⁴⁷ї ⁴⁸гет' ⁴⁹ни ⁵⁰с'в'ітиш / *а йак* ⁵¹їе ⁵²кара'с'ін / *нал'и* ⁵³вайе"ш ⁵⁴кара'с'іну ⁵⁵ї ⁵⁶та ⁵⁷л'ампочка / *та* ⁵⁸ж ⁵⁹гас'ничка ⁶⁰с'в'іти (ГПК, с. 183); *оце* ⁶¹йак ⁶²у ⁶³бериз'і / *оце йак* ⁶⁴ї ⁶⁵в ⁶⁶нас ⁶⁷бериг / *йак* ⁶⁸уже ⁶⁹тепл'о / ⁷⁰л'овко / *дак* ⁷¹там ⁷²то ⁷³д'і ⁷⁴доску ⁷⁵таку ⁷⁶покл'адем / *і* ⁷⁷о ⁷⁸то ⁷⁹вмо ⁸⁰ч'аймо (ГЧ, с. 56); *а* ⁸¹то ⁸²д'і ⁸³мати ⁸⁴зн'іма / *йакшо* ⁸⁵во ⁸⁶на ⁸⁷уже ⁸⁸їо ⁸⁹го ⁹⁰зробила / *то* ⁹¹д'і ⁹²во ⁹³на ⁹⁴їо ⁹⁵го ⁹⁶зн'іма // *то* ⁹⁷же ⁹⁸о ⁹⁹тако ¹⁰⁰го *йак* ¹⁰¹зн'іма / *то* ¹⁰²во ¹⁰³на ¹⁰⁴їо ¹⁰⁵го ¹⁰⁶о ¹⁰⁷тако ¹⁰⁸го (ГЧ, с. 84).

Похідний відіменниковий сполучник *раз* у текстах засвідчено зрідка, наприклад, у правобережних середньонадніпрянських говірках Південної Київщини слово *раз* ужито 26 разів, і тільки в одному випадку це сполучник, а в текстах із лівобережних середньонадніпрянських говірок Полтавщини фіксуємо 55 слововживань, із яких тільки 2 сполучники; у центральних середньонадніпрянських говірках Черкащини засвідчено 104 вживання, із яких 1 сполучник). Відіменниковий кон'юктив *раз* може функціювати в складнопідрядних реченнях та ССК: *йа'кий же ти св'аш'чен:ик / раз та'ке* (ГЧ, с. 73); *а мо'йа сист'ра на Ку'бан'і бул'а // то 'нише / прийї'ж:айте / раз у'же / ни'ма вже |видиржки* (ГЧ, с. 298); *т'іки шо с'ім'йа раз ви'лика / ни було ч'о'го йїсти* (ГЧ, с. 441); *раз кол'госп був з'начит' у'с'і робил'и / бо вой'на / нада ж бул'о отст'ройуват' у'се те / шо вой'ной бул'о зруй'новано* (ГЗП, с. 162); *і раз в'ін ши'рокий ди'мар' / і о'то бул'о із'иийиш ут'роє та'кий м'і'шок / ту'ди |сала / м'н'аса / кап'т'ат / п'ідв'ішуй'ут у дима'р'і метр'ів на два |вишче |заткална* (ГЗП, с. 291). Зрідка засвідчено парний сполучник *раз...то*: *тут бли'з'ко кл'адвишче / |вико'пайте й'аму / і да'вайте йо'го схор'оним / раз н'і'хто ни прийї'жджа / ни при'ходе / то хоро'н'ім'* (ГПК, с. 83). Також фіксуємо кон'юктив *раз...а*, де другий компонент надає головній частині речення ще й протиставного значення: *ну раз ви д'ів'чата ни |будите н'і'чого / а йа |буду все справл'ат' так йак по'ложино* (ГЧ, с. 397). Специфіку діалектного мовлення становить не тільки порушення прямого порядку слів у простому реченні [Бевз., с. 75], але й препозитивне розташування підрядної частин в складному реченні: *а йа ж з'най'у / шо раз |баба* (пропущено *розсердилась* – Г. М., Т. Щ.) / *йа йїй допикла до тих пи'ч'інок / шо вже ж ба'бус'а об'і'зат'іл'но с'каже Васи'лев'і / шоб в'ін пи'рив'і'рив ми'не* (ГЧ, с. 140).

Реальні умовні ССВ репрезентовано в складнопідрядних реченнях із відприслівниковим сполучником *коли* та його фонетичним варіантом *ко|л|и*: *йаг же|будут|, л|'уди жит|' / коли ни мо|л|очине|жито і все* (ГЗП, с. 38); *по до|роз|і / ко|ли зустр|і|чайут| про|хожих л|'удей йім|низ|ко к|лан|айіц|:а мо|ло|да* (ГЗП, с. 46); *ко|ли ко|тушка з на|п|'радиними нитками бу|л|а по|вна / ц|і нитки з|мо|тувал|и у кл|уб|ки* (ГЗП, с. 75); *на с|во|лоц|і за|битий гво|з|д| / і так во|на над кро|ват|:у ни|да|леко / то|ма|ти спит| / і ко|ли*

ди|тина прос|нулас'а / в|з'ати за моту|зок / йа|кий прив'язаний до ко|лиски і ко|лих|нути / ни в|ста|вайучи [ГЗП, с. 288]; ну йа|кий же ти св'а|и|чен:ик / ко|л'и ти ни запи|чатав б'і|дного т'і|л'а (ГЧ, с. 73) та парні кон'юктиви ко|ли...то, ко|л'и...то: тут ко|ли чо|боти ма|те|р'і з ніг // то йа вже йіх п'і|дхва|чу (ГПК, с. 280); ко|л'и хо|л'одна зи|ма / то бу|л'и з сук|на св'и|ти шил'и (ГЧ, с. 410); у по|їзд'і по|вин:о бу|ти не|парне чи|сло / бо ко|ли йі|дут' на|зад з мо|ло|до|ю / то до|лж|но бу|т' парне (ГЗП, с. 47). Зафіксовано речення з нетиповим розташуванням предикативним частин: а с'у|да йа хо|дила в ш|колу / то і д'і|дов'і чо|боти (взу|вала – Г.М., Т.Щ.) / ко|ли д'і|д п|рийде з ко|н'ушн'і (ГПК, с. 306).

Зрідка спостерігаємо заміну компонента то на та: ни|хай ко|ли д'і|в|чатка сло|бодн'і та при|б'і|ж'ат' та на|пли|тут' йа|кий в'і|ночок (ГПК, с. 250). У одному з текстів із північних середньонаддніпрянських говірок виявлено парний умовний сполучник т'і|ки...дак: т'і|ки б'і|л'иш п'і|ди / да|к йа то|б'і й'уши по|д|ри|вайу (ГЧ, с. 50).

Також фіксуємо, що умовні ССВ може реалізувати кон'юктив ко|л'и та його парний варіант ко|л'и...то, синонімічний до йа|к|шо...то: ко|л'и у мо|л'одойі с'і|м'йі зйав|л'айу|ц':а д'і|ти / йіх ко|л'и|хайу|т' у л'о|зов'ій ко|л'ис'ц'і / п'і|д'в'ішн'ій до с|тел'і на пи|ч'і а|бо над п'і|д|лого|ю за до|по|могою ве|р'веч'ок (ГЧ, с. 415); ко|л'и по|ши|ють' / то п|л'ат'ачка но|вен'к'і бу|л'и (ГЧ, с. 412). Зрідка ужито парні сполучники шо|б...та|к, шо|б...то: та|к пенс'і|ка ж ма|ла // шо|б ни го|род / та|к шо ж за ту пенс'і|ю (ГЧ, с. 181); а в'і|н йа|к учивс'а / йа|к год з'і|йде" / йа йа|й'ц'а в рот'і ни ди|р'жу / шо|б ни Паска / то й то|д'і б ни по|ко|шту|вал'а (ГПК, с. 177).

Для вираження потенційної умови, «що не зумовлює реального наслідку» [16, с. 75], у досліджуваному ареалі слугують одиничні йа|к|би, (йа|г|би, йа|би), а|би та парні кон'юктиви йа|к|би...то, йа|г|би...то, йа|г|би...та|к, йа|г|би ... да|к. Умовний складний сполучник йа|к|би та його фонетичний варіант йа|г|би найчастіше вживані з дієсловами умовного способу в ССК: те|пер би мо|йі б д'і|ти і в рот би ни вз'а|л'и / а мо|же / і йі|л'и / йа|к|би зро|бив (ГЗП, с. 146); йа б вас ви|л'ичив / йа|г|би ви мо|ло|дша (ГЧ, с. 164); хва|к|тично в'і|н к'і|ноопи|ратор м'і|г би бу|т' / йа|г|би бу|ла в н'о|го ос'в'і|та і мо|ж|ливос'т'і (ГЧ, с. 216); йа й ш|час би йі|л'а / йа|г|би хто на|п'і|к (ГЧ, с. 358); ц'і|ла ва|тага д'і|тей / і о|це ка|же ви|драту|вали ми|не та|к / шо йа|к|би по|й|мав хо|т'би од|но|го / у|бив би (ГЧ, с. 138). Нерідко спостерігаємо парцельовані конструкції, де подано тільки підрядну частину умови: а ти|пер ле|хко жи|т' / та н'і|ко|л'и // йа|к|би ви|р|нул'ис' го|да (ГЗП, с. 114); стра|ш|на ц'а во|ї|на / д'і|ти // йа|к|би ви йіх ни ба|чил'и і ни з|на|л'и ц'і|йей во|ї|ни н'і|ко|л'и і ва|ш'і д'і|ти / ш|чо|б ни до|ж|дал'и (ГЧ, с. 187); от та|к'і бу|блики / та|к'і ру|м'я|н'і / а та|к'і ж до|бр'і // йа|к|би Ви з|на|ли / Бо-о-же / а|би ти|пер хо|ч та|кий бу|блик (ГЗП, с. 98); і о|то йа|к ви|т'а|гнеш з печ'і / а в'і|н по|ре|паний та|кий / і з бур'а|ком й ка|л'и|но|ю / о / йа|к мо|т|неш / та|к аж // йа|к|би ш|че да|л'и в:о|л'у на|йі|стис' / а то ш|че ж в:о|л'у ни на|йі|сис'а (ГЗП, с. 98); а бу|л'и ж х'л'опц'і / та бу|л'о х'л'опц'ів / йа то|б'і ка|жу // йа|к|би йа т'і|ки схо|т'і|л'а (ГЧ, с. 134); йа ж со|г|ласна / шо|б в'і|н жи|ни|вс'а // ну йа|г|би бу|в жи|ни|вс'а та бра|в у ха|ту с'у|ди (ГЧ, с. 173); хо|ч чим'не|бу|т' йа|к|би по|кр|или // тре ж з|ам'і|ж бу|л'о д'і|в'і|атам ви|хо|дит' (ГЧ, с. 198); йа|г|би ж в мене бу|в ха|з'а|йін // а|бо йа та|ка за|жи|в'і|ша / та тре ж і по|дарки ни|с|ти / та|к жи ж н'і|х'то і ни ди|ви|ц':а на те|бе (ГЧ, с. 164); ну та ми|н'і хва|та й то|го // т'і|ки йа|г|би ж ни та|ке до|ро|ге // а то ж во|но та|ке до|ро|ге / шо ни до|ку|пис'а (ГЧ, с. 205); да|к о|то вже йа|г|би йа л'у|ч:е бу|л'а в|мерл'а // а то йо|го в|би|то (ГПК, с. 41); йа|г|би ж ми хо|ч об|мили йо|го // а то та|к по|с|та|вим (ГПК, с. 108), передаючи незакінчену думку. Спорадично в таких конструкціях фіксуємо варіант йа|би: ; ота|ко вже ми|н'і ва|жко // йа|би ж бу|л'а по|м'і|ч ми|н'і (ГЧ, с. 344); шо|б т'і|ки во|ї|ни ни бу|ло / а шо д'і|т'а|м мо|ло|дим о|це ро|боти ни|ма / це дру|ге д'і|ло // йа|би ро|бота бу|л'а д'і|т'а|м (ГЧ, с. 354).

Зрідка зі значенням умови фіксуємо сполучник а|би: от а|би о|це го|да ве|р'нул'ис' / з|ам'і|ж би н'і|ка|гда ни п'і|ш'л'а б (ГЧ, с. 135); а мо|жна жи|т' / о|це а|би ни це да|влен'і|я (ГЧ, с. 284); та ти|пер би / а|би ва|м о|ц'і жи|н'ва / та|к ви б ни схо|т'і|ли б і ба|ч'ит' / а|би хо|ч вас о|це од|ну по|с|ла|в ви|а|зат' (ГЗП, с. 107).

У більшості говірок досліджуваного ареалу зафіксовано парний сполучник йа|к|би...то та його фонетичні варіанти йа|г|би...то, йа|би...то, що функціують у складнопідрядних реченнях, головна частина яких містить присудок, виражений дієсловом умовного способу: м'і|й ба|т'ко то|же по|мер / по|чт'і у во|ї|ну // та|к шо йа|к|би ни в|мер / то йо|го ж у пе|ршу

очирид' забрали б / бо в'ін йа'кес' зван'їе мав / бо у войн'ї йа'к'іс' х'в'інс'к'їй войував (ГЧ, с. 306); чириз те по'чавс'а та'кий ви'ликий в'ід'т'ік із си'ла / моло'д'ї в основ'ному і **йак'би** ни ц'а михан'їзована / так ска'зат' допо'мога / **то** ни з'найу / йа'к'ї б були ризул'тати (ГЧ, с. 213); ти'пер **йак'би** о'жи'нили на'сил'но / **то** і бат'ки ни всид'їли в хат'ї / лит'їли б безв'істи (ГЧ, с. 220); а на д'ругу н'їч в'ін у'же соб'равс'а та по'їхав // бу'л'о три дн'ї с'їм'нац':а'того / **йак'би** ни т'ї три дн'ї / **то** ни пирипи'сал'и б (ГЧ, с. 289); ти'пер то'же **йаг'би** хто на'п'ік бур'а'к'ів з ка'линою / **то** йїл'и б (ГПК, с. 178); **йаг'би** в'ін був у зуб у'даривс'а / **то** н'їчого б ни бу'ло (ГПК, с. 105); на'ш'ї бат'ки **йаг'би** повста'вали / **то** вообш'че б попе'ре'л'акувалис' (ГЧ, с. 406); **йаг'би** ни в'ї'на / **то** ма'ма гроше'й бу'ла б ба'гато запла'тила (ГЧ, с. 490); ни'є по'дужайиш у'же ж прит'а'г'ти // бо **йаг'би** по'дужала / **то** йа б п'їшла / одру'бала / прине'с'ла йа'ку са'ма з'нала (ГПК, с. 113); ма'ти т'кала / **то** **йаг'би** го'тове бу'л'о / **то** йа б бл'а'том би'ла / а са'ма йа на'кинут' / ни в'м'ї'у / ни нав'чилас'а (ГПК, с. 114); **йаг'би** мо'йа ма'ти / йа'к жи'л'а див'ї'носто три го'ди / **то** мо'же б роска'зал'а (ГЗП, с. 239). Зрідка фіксуємо парний кон'юктив **йаг'би**...так: ка'н'єино / ти'пер жи' ж / **йаг'би** ти'пер та'ко'їу ко'дри'їу вк'ривс'а / ко'л'уч'о'їу та к'їст'рице'ї'у / **так** ни зас'нув би / а то'д'ї с'пал'и й ни ч'ул'и (ГЗП, с. 234), а в північних середньоаддніпрянських говірках зрідка поширені його варіанти **йаг'би** ... дак, **йа'би** ... да: **йаг'би** ви ме'н'ї в'ї'дро 'це'ме'нту де дос'тал'и / **дак** йа б з г'л'їною розви'л'а / да з п'їс'ком / да за'мазал'а (ГПК, с. 41); ну ни 'бил'и / **так** шоб 'бил'и // **йак'би** дак заробив / **дак** і 'бил'и б жи' / п'л'отка й п'їсто'л'ет (ГЗП, с. 43); а йа **йа'би** бу'л'а ни посл'їхал'а **да** і забрал'а б (ГЧ, с. 82).

Засвідчено складну синтаксичну конструкцію, у якій підрядну частину зі сполучником **йаг'би** пояснює ще кілька підрядних частин, уточнюючи її зміст: ну ни ска'жу йа / шо / **йаг'би** о'це у нас / йа'к о'це йа ни'годна / і шоб до мене хто прий'шов / шо о'це допо'мога / шоб ми'н'ї води вит'а'гло / вни'сло топл'ива / **то** мо'же б йа 'рачки (ГЧ, с. 162).

Цільові сполучники **шоб**, **шоб**, **дл'а** **того** **шоб** реалізують у ССК відношення мети. Літературно нормативний кон'юктив у текстах засвідчено зрідка: а то'ж о'тим та'кий с'ї'кач'їе / та бу'ло о'то'ж у др'їб'нен'ке по'терти / **шоб** ва'рити йї'ї бу'л'о [ГЗП, с. 195]; дак 'с'ї'ял'и ко'нопл'ї / то'д'ї р'вал'и / йа'к у'же во'но дос'тигне / мо'чил'и у во'д'ї / ну на два 'тижн'ї / **шоб** вол'окно одста'вал'о (ГПК, с. 63); ше 'хуже бу'л'о / бу'л'о йа ни най'ду т'р'а'почки / **шоб** ди'тин'ї шта'н'їшки пол'а'тат' (ГПК, с. 177); 'зараз же сл'їдом і'де моло'дий і'де з' свої'ми бо'йарами / св'їтил'ки / і старос'ти ж ц'ї / і п'їд поро'гом сто'їат' / у'же **шоб** 'викуп // моло'духу **шоб** куп'л'ати (ГПК, с. 329), причому спорадично фіксуємо паралельне вживання **шоб** і **шоб** в одному реченні: то'пил'и сол'омо'їу / а на ло'мац'ї / **так** йа'к ш'ч'їтка з сол'оми з'робл'ана і вим'їтал'и тим поме'л'ом гет' той поп'їл' / **шоб** 'гарно са'дит' хл'їб / **шоб** ни в поп'їл' / о'то поме'л'о нази'вал'ос'а (ГПК, с. 169). Найчастіше в середньоаддніпрянських говірках функціює фонетичний варіант **шоб** (його вжито 1690 разів): т'реба вс'у ж роз'бит' / **шоб** вит'а'г'ти з в'їд'т'ї мед (ГЧ, с. 38); 'губку це в'же то'жи з 'вати ск'ручува'ли / та'ке кругл'ен'ке / і встав'л'ал'и в поп'їл' / **шоб** во'но розго'р'ал'ос'а (ГЧ, с. 40); і то'д'ї у'же у'тром / **шоб** с'їрни'ки ико'номили ж / дак луч'ини бу'ли (ГЧ, с. 40); а ми до'йар'ки пос'їдали / **шоб** нас 'д'ад'о в'їз (ГЧ, с. 88); старалис'а л'уди / **шоб** йа'кас' ма'синка бу'ла / йа'кас' ко'вбаска бу'ла / ну старалис'а **шоб** на Паску ж та'ки / йа'кус' ко'вбаску спик'ти / до'маи'н'у ко'вбаску (ГЧ, с. 102); а то'д'ї те 'масло пирикидали ку'дис' в хо'лодну во'ду / **шоб** во'но **шоб** на хо'лодн'їй во'д'ї зб'їгалос'а до'купи те 'масло (ГЧ, с. 106); і о'то 'робл'ат' 'кислу ка'пусту / **шоб** ва'рит' (ГЧ, с. 125); отк'рил'и 'заслонку в пи'ч'ї / **шоб** вит'а'гува'ло (ГЧ, с. 133); о туди т'реба 'в'їдир 'шестиро / **шоб** поку'пац':а // ба'гато (ГЧ, с. 148); сто'їат' о'то мнут' / но'гами вими'на'їут' / **шоб** мн'а'ке во'но бу'ло (ГЧ, с. 159); це т'ре п'їв'году скл'а'дат' пенс'ї'у / **шоб** привиз'ти то'ну бри'кету (ГЧ, с. 163); л'уде старалис'а / **шоб** бу'л'а зимл'а і да'рил'и сво'їм 'д'їт'ам (ГЗП, с. 157); во'на бистрен'ко на'сипала борш'чу / там 'кашки йа'ко'їс' на с'т'їл' / **шоб** во'на вича'хла (ГЧ, с. 139); т'їки по'сад'ат' пи'шнич'ки / **шоб** ва'рит' 'д'їт'ам / там р'а'дочк'ів ск'їки [ГЗП, с. 192]; а то бу'л'о йа'к на'сиплиш на ск'овороду / **шоб** і'ж:арит' у п'їч'ї / **так** во'на а порозд'войу'їц':а [ГЗП, с. 193]; там моло'д'ата / о'нук о'же'н'ивс'а / та ше с'пали / а во'на устала **шоб** на'терти бур'а'ка с'вин'ам [ГЗП, с. 195]; йа'к спи'ч'ак 'викине ку'ниц'у / о'цей / очир'їтина / 'викине'

ку¹ниці² у / іди¹мо рват² на в¹іник / **шоб** обм¹ітат² наву¹тину [ГЗП, с. 203]; ши¹ниці² у мел¹ут² у¹же на паску / **шоб** б¹іли бул²о [ГЗП, с. 225]; а то¹д²і бул¹о рубел² і ка¹ч²алка / і р¹аднин²ки ка¹ч²аймо / і соро¹ч²ки ка¹ч²аймо / **шоб** б¹іла бул²а соро¹чка [ГЗП, 278]. Для діалектного мовлення середньонаддніпрянців характерне нанизування підрядних речень мети зі сполучником **шоб** для підсилення змісту висловленої думки: і ми це соб¹іраймос² і б¹іжи²мо / **шоб** поки л¹уди зийду²:а / **шоб** разом стано¹виц²:а на бур¹аки пол²от³ жи¹ж; го¹ду²у / ста¹райус² / йак ми¹н²і ни³йе / **шоб** поро¹с²а зако¹л²от³ і ок Розд¹ву / й од² Пасц¹і / **шоб** у¹мени бул²о всиг¹да с²в³іже / всиг¹да бул²о / ка¹жде бул²о / і во¹на / і йа / і о¹це ми в²дови / і в¹нейі ни²ма / чо¹ло²в³ік у¹мер / а ка¹жде го²товиц³:а / **шоб** бул²о поро¹с²атко хоч ма¹л²ен³ке / хот¹ ви²л³іке / хот¹ йа²кен³і буд⁴ / а **шоб** бул²о на п¹разник [ГЗП, с. 34]; ма¹зал²и / при¹би²рал³и / сти¹рал²и у³се / **шоб** бул²о ч¹исто / **шоб** по¹р²адок був [ГЗП, с. 249]; і ше а¹би тра²ви³чка так бул²а / **шоб** о¹це пол²от³но на во¹диц²:і / і **шоб** із¹верху на тра²виц³:і / **шоб** із¹верху на тра²виц³:і [ГЗП, с. 34]; і шче б¹ жи²лат³іл⁴ного бур¹ака са²харного т³рошки на⁴р⁵ізат⁶ в с¹кибоч²ках і при¹кл²асті / то¹д²і шар ог³ір⁴к⁵ів / то¹д²і вп³іат⁴ шар ка⁵пусти / то¹д²і шар ог³ір⁴к⁵ів / хара¹шо с²топ³чуй⁴им / с²топ³чуй⁴им / **шоб** во¹но са²мо / **шоб** ми ро¹с²іл ни да³вал⁴и / **шоб** во¹но ро²с³іл пу⁴стило / це ми во¹си²ни ро³бим на вс⁴у з⁵иму о⁶то та⁷кички / **шоб** во¹но ро²с³іл пу⁴стило [ГЗП, 198]. Трапляється сполучник **шоб** у незакінченій підрядній частині речення, зміст якої зрозумілий із контексту: пл¹а²точок о³дин / а в¹ечир²і ви³пи⁴риш⁵ і б¹іжи²ш у клуб і йо¹го су²шиш / **шоб** те [ГЗП, с. 208]. Л. В. Шитик кваліфікує складнопідрядні речення зі сполучником **шоб** як причиново-цільові, якщо підрядна частина є заперечною [14, с. 171]. У такому випадку сполучник **шоб** може виражати синкретичні ССВ: то йа поса¹ж²айу / див¹л²ус³а / **шоб** і ни пол¹опал²о / **шоб** ни при¹го²р³іл⁴о все / йак зол¹ота по²пи³чу [ГЗП, с. 30]; наси¹паймо му²ки на стіл / **шоб** ни прис¹тало / наси¹паймо му²ки чи³мало / **шоб** ни прис¹та²в по³пил / а **шоб** му¹ка бул²а (ГПК, с. 203); карто¹плинку об²р³іжимо та накл⁴а⁵дем ту⁶ди / **шоб** во¹но ни за²го³р⁴іл⁵ос⁶а / то ка¹га²нец³ (ГЗП, с. 242); обру¹ч²і над³і⁴валис⁵а жи⁶л⁷із⁸ні / **шоб** ц¹а д²іжка ни роз³палас⁴а (ГЧ, с. 106); і т¹і су²л³ійі бу⁴ли по⁵плетин⁶і ло⁷зо⁸йу / **шоб** во¹ни ни роз²би³валис⁴а (ГЧ, с. 107).

Зрідка фіксуємо складений кон'юктив дл¹а того **шоб** (9 разів), причому частіше такий сполучник ужито в розчленованому вигляді, що в розмовному мовленні відповідає паузі перед **шоб**: ну ди¹ри²вина по³вин⁴:а бу⁵ти д⁶іамитром ни мен⁷ше т⁸ри⁹ди¹⁰ат¹¹ сан¹²т¹³імитр¹⁴ів / дл¹а того / **шоб** полу¹чили²с³ н⁴очви [ГЗП, с. 289]; д¹верки дл²а того / **шоб** в ди³мар⁴ за⁵ходиш і зат⁶к⁷нути / зат⁸кало на⁹зи¹⁰валос¹¹ / і зат¹²к¹³нути це зат¹⁴кало / **шоб** із¹печ²і / **шоб** гар³аче по⁴в⁵ітр⁶а ни ви⁷ходи⁸ло [ГЗП, с. 289]; с¹ічина ка²пуста ж дл³а того / **шоб** зва⁴рит⁵ / а шат⁶кована на п⁷ір⁸іж⁹ки / на ва¹⁰речники / так мас¹¹тит¹² [ГЗП, с. 296]; ко¹лис² так у сто³га / це дл⁴а того / **шоб** нам пол⁵у⁶чит⁷ уро⁸жай сл⁹у¹⁰чай (ГПК, с. 68); до там сто¹йал²о до боро³шно до там шчо та⁴ке су⁵хен⁶ке дл⁷а того / **шоб** в хату брат⁸ / хи⁹жса / хи¹⁰жса бул¹¹а (ГПК, с. 80); шо ми ро¹били о²це пол³от⁴но дл⁵а того / **шоб** у⁶д⁷іц⁸:а (ГПК, с. 347); мо¹ло²тили дл³а того / **шоб** со⁴ломйан⁵і бу⁶ли кри⁷ш і вс⁸і / т⁹реба бу¹⁰ло ку¹¹л¹²і (ГЧ, с. 192); а шче бу¹в та²кий з³вичай / шо за⁴про⁵шина те⁶шча по⁷вин⁸:а з⁹вечора од¹⁰іс¹¹лат¹² до з¹³ат¹⁴а все ну¹⁵жне дл¹⁶а того / **шоб** ви¹п²ікат³ мли⁴н⁵ц⁶і (ГЧ, с. 256).

Цільовий сполучник а¹би фіксуємо значно рідше (119 разів), він приєднує підрядну частину лише спорадично (і йа б за ним шче у¹хажувал²а / а³би в ін т⁴іки бу⁵в жи⁶в (ГЗП, с. 166)) і може бути не на її початку [і то ж во¹ни зби²ралис³а йти а⁴би скор⁵іше в по⁶ле (ГЧ, с. 226)]. К. Г. Городенська зазначає, що в літературній мові серед цільових цей сполучник з'явився лише в середині ХХ ст., а здебільшого його кваліфікують як властивий діалектному і розмовному мовленню, фольклору зі «значенням мети взагалі», а О. О. Потебня «називав це значення умовно-бажальним» [4, с. 77]. У середньонаддніпрянських говірках кон'юктив а¹би часто уживаний у складних реченнях саме з таким значенням: і то тка¹т² та³к і р⁴адна / і вкри⁵вал⁶ис⁷а ж ни⁸ми / то шо ж а⁹би те та по¹⁰бачил¹¹и (ГЗП, с. 189); а то на¹л²и³вал⁴и ол⁵і⁶йу у ка⁷ганч⁸ик / па⁹л¹⁰а¹¹марч¹²ич¹³ок / оч¹⁴ири¹⁵тинка / д¹⁶удоч¹⁷ка / оч¹⁸ири¹⁹тинка / і о²⁰то го²¹рит²² / бл¹иска²йе / а³би бл⁴иска⁵ло (ГЗП, с. 106).

Складений сполучник а¹би т²іл³ки, а¹би т²іки засвідчено 3 рази в складнопідрядних реченнях із підрядними мети: то од¹:а²йеи³ у⁴се / а⁵би т⁶іл⁷ки зай⁸ма⁹в (ГЧ, с. 187); та¹ка ма²ти /

шчо скр'із' би об'їздила **аби** **т'їл'ки** з д'їт'ми бут' (ГЧ, с. 405); доч'ка жи'ве |добре / |держит' і ко'рову / |ї с'вин'ї / |у'се |їе / |ї ми'н'ї да'їут' / **аби** **т'їки** |їа |їїла (ГЧ, с. 283–284) та 3 рази в складних реченнях з умовно-бажальним значенням: *а ти'пер шо / ну ни з'найут' во'ни н'їчого / аби* **т'їл'ки** |добре було |їм (ГЧ, с. 421); *з ка'линойу ва'реники з бур'а'ками / |ї пир'їж'ки з бур'а'ками // і |добре бул'о / аби* **т'їки** бул'о (ГПК, с. 179), причому в одному з них без конкретизації мети: *а ми вже та'ке / аби* **т'їки** (ГЗП, с. 54). Парний кон'юктив *аби...та* засвідчено 1 раз: *аби* ж |розум то'д'ї був **та** за т'їейу су'с'їдкою **та** |приб'їгти **та** в тру'бу за'л'їзти **та** си'д'їт' у ц'їй тру'б'ї (ГЧ, с. 428).

Допустові сполучники реалізують відношення «зворотної зумовленості», коли зміст підрядної частини обмежує дію в головному реченні, однак усупереч цьому вона все-таки відбувається [див. за: 4, с. 78]. У текстах із середньонаддніпрянських говірок фіксуємо кон'юктиви *хоч, хоть, хоч і, хоть і, хоч...то, хоч...до, хоч...ну, хоч і...а, хоч і...але, хоч і...ал'и, хот'...то, хот'...а, хот'...ну, хот'...але, хот'...але", хот'... а за'те*.

Слово *хоч* часто уживане в текстах із досліджуваних говірок, наприклад, у північних і центральних середньонаддніпрянських говірках Південної Київщини його фіксуємо 60 разів, однак часто це обмежувально-видільна частка: *да* |дума'їу / зароб'л'у ж **хоч** |шчо'небуд' (ГПК, с. 31); *во'на ше* |учит' |їїх / |їак там / а |їа |ши'їу / |виши'вайу / |у'же |виши'вайу / а то б |їа |ї ни |грамотна / а то **хоч** |розпи'шус'а (ГПК, с. 42); *їа* |їїсточ'ки ж |хочу / дай ми'н'ї **хоч** раз шо |укинут' у рот (ГПК, с. 85); *по'зичте* ми'н'ї **хоч** м'ї'шечок / |в'їде'р с'т'їки жи'та (ГПК, с. 82); *д'а'дина* сла'б'їл'а / а в'їн п'їшов та робив на рад'гос'п'ї / та'ки **хоч** хл'ї'бинку |прини'се |д'їт'ам |увечир'ї (ГПК, с. 136). Нерідко це усічена форма дієслова *хочеш*, від якої й походить сполучник *хоч*: *ти'пер аби* |гроши / |купиш шо **хоч** (ГПК, с. 73); *Паску* / у |чому |у'годно о'це ж |зараз ни'чем / ... до в |кухл'їку / до у |чому **хоч** / |напи'чеш / |їа'ких **хоч** (ГПК, с. 75); *а цей* |тону зе'р'на дав // а ти шо **хоч** те |ї роби з ним (ГПК, с. 120). І тільки в 13 випадках фіксуємо або простий допустовий кон'юктив *хоч*: *вже во'но с'їда'їе / хоч* де |ї |робиц'а там к'ручка (ГПК, с. 113); *мастимо* |сми'танойу / а |їак ни'ма / то |ї так і су'хен'к'ї |їїмо / **хоч і** ко'рова |їе (ГПК, с. 225), або в складі парних сполучників *хоч...то, хоч...до, хоч...а, хоч...ну, хоч...але, хоч... ал'и*: **хоч** |їа'ку вже |пен'с'їїу да'їут' / **то** ше |кажут' |спа'сиб'ї (ГПК, с. 130); **хоч** |дал'ї од'суниц'а / **то** |би'ре за ти'ї пов'їдок і во'рушиш / а то бл'ї'жче с'їдайши до кол'ї'ски (ГПК, с. 231); *а ти'пер* |с'м'їт'а вс'ї ви'нос'ат' на |улиц'у / **хоч** би |ї хот'їв / **до** ни |будиш |прат' (ГПК, с. 101); **хоч** це вже |го'да |пройш'ї / **ну** з с'їл'с'к'їми в'їс'т'ами |їа |дру'жу (ГПК, с. 120); у кол'госп'ї с'тал'о **хоч і** |кажут' шо |по'гано / а в кол'госп'ї с'тал'о |краш'че (ГПК, с. 133); бул'ї ми і в |хутор'ї |ми'жовому / то там **хоч і** |чу'жа бул'а / **ал'и** бул'о |гукал'и (ГПК, с. 232); *во'на* **хоч і** |мала / **але** та'ка |їак с'тупка (ГПК, с. 253); **хоч** ви |вми'райте ... / а всер'ївно в'їн ми'не вже |зараз |в'їз'ме (ГПК, с. 310); **хоч** в'їн |їо'го і |о'д'ав / ни п'їшов на |Солов'ки / о'д'ав / **але** в'їн вс'ї |жиз'н'ї |п'їкс'а за ним (ГПК, с. 352); **хоч і** |ха'рошим |по'с'їйала / **але** од'не |п'їшло (ГПК, с. 355). Відзначимо, що другий компонент парних сполучників виявляє варіативність: у більшості середньонаддніпрянських говірок фіксуємо *то, а, ну*, тоді як у північній частині – *до*, а в західній – *але, ал'и*. Дослідники називають парні допустові сполучники із другим компонентом *а, але* допустово-протиставними, де перший компонент передає допустово-обмежувальні відношення, а другий – протиставні [див. за: 4, с. 79–80]. Простий сполучник *хоч* та його парні варіанти може ускладнювати частка *ї*: *вс'ї жи'в'ї / хоч і* |бол'їїмо (ГЧ, с. 250); *али* ж |на'їстис'а |можна було / **хоч і** |ни|добре було (ГЧ, с. 316); *вси* до |грами / |го'товилис' |то'жи / **хоч і** |ни було так |рос'кошно (ГЧ, с. 360); **хоч і** |хл'їб |пи'їн'чанний / а ни |гол'о'довка (ГЧ, с. 365); *а жили* ми **хоч і** |б'їдно / **хоч і** |дуже |тру'дилис'а в кол'госп'ї з |ран'о'го |ранку до |п'їзн'ойї |вечора // і |п'їш'ком |ходи'ли |дуже |далеко на |пол'а / і |вруч'ну |все |оброб'ї'али / **але** |були ми і |моло'д'ї (ГЧ, с. 388–389).

Також у досліджуваних говірках фіксуємо фонетичний варіант *хот'*, нерідко ускладнений часткою *ї*: *ми'н'ї чо то так* |с'тукнул'о в |гол'ову / шо |їа в |Чор'нобил'с'ких |сел'ах |їду / **хот'** |їа |їїх ни |бачил'а |ї ни з'нал'а (ГПК, с. 125); *а то'д'ї ми* |могли |шос' |поз'волит' / **хот'** |грош'ї |мени'ї / то'д'ї |ди'шевше |все було (ГЧ, с. 207); *о'то* **хот'** |ї бал'ан'да |о'та / всер'ївно ни |можна |дурно |їїсти (ГЗП, с. 43); *з'верху* |шапку і во'но |со'б'ї |сто'їало /

хот' і дошч воно ни замокало (ГЗП, с. 223); **йа** б у мерла б ни п'їшла туди / **хот'** і ни п'їшки (ГЧ, с. 176); **ц'ї** хати обмазували гліною тоді / **хот'** і кирпична (ГЧ, с. 211); **в'с'ак'ї** ігри організовували / весило було / **хот'** і т'а'жола жизн' була (ГЧ, с. 249). Сполучник **хот'** може перебувати в складі парних сполучників **хот' (і)...то, хот' (і)...а, хот'...ну, хот' (і)...але, хот' (і)...але"**, **хот'...а** **зате:** **д'їти** у мене **їе** / **та** **ж**и'вут' **да**леко / **хот'** **би** **ї** **рад'ї** **помог'ти** / **то** **ни**ма **ж** **воз**можност'ї / **бо** **т**реба **на** **ро**боту (ГЗП, с. 163); **хот'** **во**на **ї** **сог**ласна / **то** **мож**ут' **ни** **о**д'ат' / **а** **т'ї**ки **бат'**ко **та** **м**ати **ї**ак **сог**ласн'ї / **то**ді **во**на **п**їде (ГЗП, с. 251); **н'ї** **хун**даминт'ів **ни** **бу**л'о **н'ї**йак'їх / **а** **хот'** і **ро**бл'ат' / **то** **та**к'ї **ки**рпи'чан'ї (ГЗП, с. 315); **хот'** і **дал**-е-еко **в** **кл**уб / **а** **та**ки **ї**ду **б**оса / **а** **чи**ри'вики **ни**су **в** **ру**ках (ГЗП, с. 272); **хот'** і **го**ре / **а** **тан**'ц'у'ват' **ї**шли (ГЧ, с. 330); **о**це **в**же **хай** **хот'** **за**б'їрайут' / **ну** **ни** **пол**'їзу **н'ї**куди **хо**вац'а (ГЗП, с. 68); **хот'** у нас **го**род і **ни**ви'ликий / **ну** **в**сер'ївно / **ко**пати **ни**ма **ї**ак (ГЧ, с. 407); **їа** **це** **хот'** **ра**бин'а **ко**л'госп'їв'ка **ни**с'часна / **але** **ж** **це** **їа** **пон**'їмайу (ГЗП, с. 352); **їа** **хот'** і **с**тарша **д** **нейї** / **але"** **їа** **бу**л'а **та**ка **за**муче'на (ГПК, с. 137); **хот'** і **б**їдн'їше **бу**л'и / **а** **з**ате **в**исил'їше **бу**л'о / **о** (ГЧ, с. 471), **а** **в** **п**івнічній частині досліджуваного ареалу – **хот'**...**дак:** **д**уже **гу**л'ал'и **г**арно / **а** **ти**пер **хот'** і **гу**л'айут' / **да**к **та**ка **ч**ел'ад' **ни** **с**ходиц'а (ГПК, с. 81). Відзначимо, що трапляються випадки, коли другий компонент парного сполучника вжито першим: **ї**ак **Пер**ше **т**равн'а / **то** **со**бирайимос'а / **хот'** і **на** **х**верм'ї **н'ї**коли (ГЧ, с. 210); **ну** **с**'в'ата / **с**'в'ата **бу**ли **д**уже / **хот'** **бу**ло і **го**ре **на**м **ж**ити (ГЧ, с. 466).

Зрідка з допустовим значенням ужито сполучники **хай, хай...а, ї**ак **ни, ї**ак **ни...але, дар**ма **и**чо...а, **дар**ма **ш**о: і **в**ін **по** **в**'с'ому **си**лу і **ни** **т**'їл'ки **т**ут / **а** **ї** **в** **ї**нших **с**елах **з**б'їрайе **ста**р'ї **х**вотог'раф'її / **ни** **ко**п'її / **ни** **пи**риз'їомку / **а** **са**мий **о**риг'їнал'ний **вар**'їант / **хай** **во**на **по**бита **ї**аши'їл'у / **хай** **там** **в**се (ГЧ, с. 215); **о**це **ж** **на**ша **ко**нчила **в**же / **ну** **хай** у **нейї** **са**ме **ма**л'ї **д**'їти / **а** **ро**бит' (ГЧ, с. 260); **на** **П**аску **то**ж**и** **п**ик'ли / **ї**ак **ни** (=хоч **ї**) **т**рудно (ГЧ, с. 197); **з**найи**те** / **о**це **ї**ак **ни** (=хоч **ї**) **ва**жко / **але** **ж** **мо**лод'о**ж** **їе** **мо**лод'о**ж** (ГЧ, с. 192); **о**так **гу**л'ал'и / **дар**ма **и**чо **в**род'ї **ї** **б**'єдно **ж**ил'и / **а** **ж**ил'и **л**'уди **в**есил'о (ГЧ, с. 186); і **м**'їжду **п**роч'їм **в** **ме**не **ка**вал'єри **бу**ли **ї** **хо**рош'ї **х**лопц'ї / **в**ибрат' **бу**ло **з** **ч**ого **це** **ч**есно / **дар**ма **ш**о **їа** **та**ка **с**'їл'с'ка **д**'ївчина (ГЧ, с. 143).

Порівняльні сполучники (**я**к, **мо**в, **ни**мо^в, **н'ї**би, **на**че, **ї**ак **ї**, **та**к **са**мо **ї**ак **ї**, **н'ї**ж, **ан'ї**ж, **чи**м, **ч**їм) виражають порівняльні ССВ між частинами складного речення. За значеннєвою специфікою ССВ дослідники вирізняють три різновиди цих кон'юнктивів: сполучники ірреального порівняння, або подібності, сполучники, що виражають цілковиту однаковість, та сполучники констатації якісної чи кількісної переваги [див. за: 4, с. 84–85]. У текстах із середньонаддніпрянських говірок значення ірреального порівняння з відтінком сумніву, непевності чи припущення виражають сполучники **мо**в, **ни**мо^в, **на**че, **н'ї**би, **ш**о. Ці кон'юнктиви фіксуємо в текстах нечасто, здебільшого слова **ни**мо^в, **на**че, **н'ї**би є частками: **во**ни **ни** **в**'їр'ат' / **ка**жут' / **ш**о **мо**в **по**бил'и **чи** **ш**о (ГЗП, с. 43); **бу**л'о / **по**гано / **ни**добре" **т**оже / **а** **ж**ит' **ч**ос' **мо**в **в**исил'їше **бу**л'о / **а** **ти**пер **та**ке / **ни**мо^в **ї** **ж**ит' **т**реба / **та**к **у**же **ї** **ж**ит' **ни** **хо**чиц'а (ГЗП, с. 79); **їа** **ї** **за**була / **ну** **ме**д **те**ж **бу**в / **в** **ба**н'ках **ра**нше **на**че **ж** **ни** **бу**ло **ме**ду (ГЧ, с. 107); **їа** **г**арно **в**ч^їлас' / **в**се **н'ї**би **ї**шло **в** **ме**не **но**р'мал'но (ГЧ, с. 141).

Найчастіше фіксуємо порівняльний сполучник **на**че: **к**'їшка **м**'аукаїе / **на**че **кри**чит' (ГЧ, с. 267); **р**'адно **по**стеле / **та** **ми** **с**'їли **кру**гом **м**иски / **та** **ту** **кар**топл'у **ви**їїли / **на**че **ми** **ї**її **ни** **ба**чили (ГЧ, с. 332); **ї**дут' **д**'ївч'ата **на**че **ц**'в'їтут' / **у** **л**'єнтах / **у** **со**роч'ках / **у** **ка**рсетах / **в** **сп**'їдниц'ах (ГЧ, с. 408); **во**ни **ї**ого **за**крили **ї** **т**ри **д**н'ї **де**"р'їжали / **м**учили **та**м **у** **ба**н'ї / **а** **по**т'їм **уз**'али / **ви**дут' **ї**ого / **го**н'ат' / **на**че **їа**кого **про**ст'упника **на** **О**бухов (ГПК, с. 83). Зрідка засвідчено кон'юнктиви **мо**в, **ни**мо^в, **н'ї**би, **ш**о: **да**к **ск**'рин'а / **та**ке **з**робл'їне **мо**в **су**ндуком **д**'їл'о // **да**к **о**то **та** **ск**'рин'а / **о**то **та**ке (ГПК, с. 53); **п**р'амо **о**тако **з**робил'о **ж**и'в'їт' / **мо**в **во**но **ски**п'їл'ас'а **к**ров (ГЗП, с. 196); **то**ді **л**'уди **ї**шли **то**чно **ш**о **на** **п**разник **на** **го**лосу'ван'а (ГЧ, с. 194).

ССВ цілковитої однаковості репрезентують сполучники **ї**ак, **ї**ак **ї**, **ш**о, **та**к **са**мо **ї**ак: **а** **то**ді **ї**їх **т**'ї **па**л'аниц'ї **о**так **с**тавл'айут' **ї**їх / **ї**ак **о**то **у** **ма**газ'їн'ї (ГЧ, с. 56); **ну** **ка**к'л'єт'ів **ме**нше **го**товил'и / **ї**ак **ти**пер (ГЧ, с. 68); **пи**рикл'адал'и **г**'їрки **ка**пустойу / **до**бр'їш'ї **бу**л'и / **ї**ак **ти**пер **у** **бу**тил'ках (ГЧ, с. 87); **в**ис'нойу **г**ойдалку **ро**бил'и / **ї**гри /

танц'і / у кир'сетах д'іс'чата / **йак** ц'ац'ки бул'и (ГЗП, с. 158); та'к'і с'т'іл'чики по'роблин'і / ма'лен'к'і / **йак** о'то п'ід ко'рову / шо до'ят' о'та'к'і стіл'ц'і (ГЗП, 188); т'іки во'но видоб'ане **йак** д'іжич ко'йу о'то до'баноч'ка (ГЗП, с. 283); **йак** і йа о'це вдо'ва бул'а / л'удс'кий роб'іт'ник був / робил'а / а хо'дил'а в ч'ім при'ходил'ос' (ГЧ, с. 451); ой / у нас ка'ут' **так само йак** і ти'пир / так са'мо й то'д'і бу'ло / йа ни зна'йу (ГЧ, с. 365) Частини складеного сполучника **так само йак** і можуть вживати в різній послідовності та в різних частинах речення: **так йак** і ти'пер / **так** і то'д'і с'а'тит' хо'дил'и **так са'мо** (ГЧ, с. 360).

Порівняльні сполучники зі значенням констатації якісної чи кількісної переваги н'іж, ан'іж, чим, ч'ім, **йак** спостережено спорадично (по 1–2 випадки на збірник текстів): ти'пер ба'гато л'єкше жи'вуть / н'іж то'д'і ми жи'л'и (ГПК, с. 196); ви'года в то'му / шо пла'тили пенс'ійі трудо'вого ро'ку б'іл'ш'і / ан'іж в кол'госп'ні ча'си (ГЧ, с. 214); був кол'госп у нас / ми л'уч'є жи'л'и / **чим** у Ди'нис'івц'і (ГЗП, с. 162); сто'ги / а'бо в к'руглий / а'бо в ква'дратний / ну в к'руглий б'ілиши в'ходи вс'і'да / менши зан'іма'є те'ри'тор'ійі / ч'ім ква'дратний / с'т'іж'ок (ГЗП, с. 293); во'но ба'гато л'уч'є у цих ме'д / **чим** у би'тонах / з г'руш'і / ка'жуть ми'д'ан'ка (ГПК, с. 165); і це та'кий бор'иш ва'рили / і в'ін був уку'с'н'иший / **чим** ти'пер із цим та'матом (ГПК, с. 360); с'і'час ше л'учи **чим** то'д'і (ГЧ, с. 360); ну вс'о'равно л'єгше бу'ло / **йак** о'це за'раз (ГЧ, с. 122); а тут н'іх'то рани'ши ни вс'тане / **йак** мо'йа Ду'с'а (ГЧ, с. 158).

Також порівняльні сполучники **йак**, на'че, н'іби, **чим** приєднують порівняльні звороти: **йак** д'іж'ка т'іки ши'рок'і та'к'і (ГЗП, с. 247); ну хата б'іл'ша ж ка'н'єшно / **чим** о'це'го (ГЧ, с. 490); моч'им це пл'ос'к'ін'є з'начит' пол'от'но л'уч'є / **чим** ма'т'ірка / ма'т'ірка тим'н'іша / а пл'ос'к'ін'є ж б'іл'іша / л'ов'ка (ГЗП, с. 102). Специфіку народного мовлення становить можливість використання одночасно двох порівняльних сполучників, що фіксуємо зрідка: а то'д'і ш'че г'руба пири'го'рожувала / в'ід'і'л'ала о'ц'у до'вгу к'ім'нату / н'іби **йак** с'пал'н'а (ГЧ, с. 425).

У збірниках діалектних текстів часто трапляються СПР зі співвідносним прислівником **так** чи займенником **такий** у головній частині та сполучником **шо** в підрядній способу дії: а ше ц'ерк'ва бу'ла // ну во'на з'робл'ина ж **так шо** ни'ма г'возд'к'ів / дири'ві'ана во'на (ГЧ, с. 74); то'д'і ни гу'л'али **так шо** ку'ток с'хо'диц'а / н'є / са'м'і сво'їі (ГЧ, с. 89); і **так** у'пал'а ц'а г'ілка / **шо** ни мо'жна до по'рога до'йти / на с'те'жку (ГЧ, с. 137); п'равда ж бу'ває **так шо** л'у'дина на'че й ха'ро'ша / ну ш'ос' **йак** у'т'не / о'то ди'виши'а і ни пон'і'майши (ГЧ, с. 264); і ми б'і'дно жи'л'и / ни **так шо** це ми жи'л'и ду'жи ро'с'ко'шно / ни жи'л'и ро'с'ко'шно (ГЧ, с. 353); п'іш'ли / нало'вили ку'рей / у ко'го с'к'іл'ки по'пало / ни **так шо** у ко'дорого во'на с'хо'че й'її при'ни'сти йа'кус' ни в'ір'ну / а ко'тору по'пало найк'раш'чу вло'вив / скру'тив го'лову і в то м'і'шок (ГЧ, с. 445); ну йа'кос' **так** за'ведино бу'ло / **шо** до'вго / си'д'ат' / ни управ'ля'юц'а (ГЧ, с. 143); ну а ск'лал'ос'а **так** жи'т'а / **шо** п'іш'ла за'м'іж за Во'лод'ку (ГЧ, с. 144); а ви'ранд'і о'та'ка ши'боч'ка у'гол'чик / ви'пал'о / **так** во'но за'бито **так шо** ви / **йак** ни зна'йите / ви б'й'о'го ни по'бачил'и (ГЧ, с. 157). Фіксуємо кілька випадків вираження ССВ способу дії за допомогою сполучника **шоб**: н'іко'л'и ни п'іш'ли і раз / **шоб** во'ни ни с'н'ідал'и (ГЧ, с. 158); і й'їсти хо'щиц'а / **шоб** до'брен'ке ку'тит' (ГЧ, с. 170), причому в головній частині може бути співвідносне слово **так**: а'би **так** у'мерти / **шоб** ни низ'д'ужат' (ГПК, с. 43); мо'їі ба'т'ко і ма'ти / ро'зумн'і л'уди / во'ни ни жи'л'и **так шо** / **шоб** то'го су'дил'и / **шоб** там с'по'рил'ис' / ма'т'у'халис' (ГЧ, с. 163); то'д'і ро'с'кач у'йши кач'ал'ками **так шо** р'ів'нен'ко бу'ло (ГЗП, с. 87).

ССВ міри і ступеня виражають сполучники **шо**, а'ж, **шо** а'ж: йа й'ї до'пик'ла до тих пи'ч'інок / **шо** в'же ж ба'бус'а об'і'зат'і'л'но с'ка'же Васи'лев'і / **шоб** в'ін пири'в'і'рив ми'не (ГЧ, с. 140); а в'хат'і хо'лодно / **шо** й во'да за'мерз'не (ГЧ, с. 190); ве'рс'тат' / був о'це сто'їт' і до'с'і / у'же до'стойав'с'а / **шо** не'годний став (ГЧ, с. 230); а ру'ки **йак** по'мерз'нут' / ш'пари **йак** за'йдут' / а'ж п'л'аче'ш бу'ло (ГПК, с. 70); ри'го'че'м / а'ж п'лаче'мо **шо** / **шо** в'ін ро'бит' (ГПК, с. 108); йа в све'к'ру'хи ве'ч'ер'ат' ни буду / бо йа о'суд'жина буду // й'їсти хо'чу / а'ж се'рден'ко в'і'ане / х'л'іба од'лом'л'у с'ко'са г'л'ане (ГЗП, с. 49); во'но ки'пит' / а'ж п'і'на вис'ка'ку'є зв'ідти'л'а (ГПК, с. 202); за'в'тра бу'дем ро'бит' Бой'ком а'ж тр'іш'чатиме (ГПК, с. 257); бубон і га'р'мон'а / **йак** ур'є'жут' / **так** т'і д'ру'ж'ки / а'ж кур ли'тит' / та'н'ц' у'йут' (ГЧ, с. 378); по'напи'валис'а / по'най'далис'а / і'дут' сп'і'вайут' / а'ж кур ли'тит'

(ГЧ, с. 383); *жл'укто / воду / і то'д'і кидайут' ту'ди жил'і'з'аку ц'у / і во'но кл'ико'тит' / аж н'ідс'какує"* (ГПК, с. 263); *н'іл та'кий здо'ровий / а то'д'і од'пол'у ота'ко л'ава / довга / довга / аж до у'ла / до по'кут'а* (ГЧ, с. 183); *ви'лик'і та'к'і каза'ни ва'рили / а добра'каша була / аж ст'раино* (ГЧ, с. 208); *о'це'ход'ат' / хоч'і д'вац'ат' к'іломитр'ів во'ни йд'ут' / ото у н'іску витан'ц'ову'ют' аж сп'ідниці' на'голову н'ідл'і'та'ют'* (ГЧ, с. 221); *йак нач'не / то ни трин'дикає / а сп'і'ва / вийшли й над'в'ір шо аж ку'ток розл'а'га'йиц'а / бо о'там гул'анка* (ГЧ, с. 274); *у'хат'і по'маж'им / до'л'и позастил'айим тра'вичкойу / ук'в'і'чайе'м'зелену'хату / шо аж чорно в'хат'і ж та'ке ж* (ГЧ, с. 476). Один раз фіксуємо конструкцію з неповною підрядною частиною, зміст якої зрозумілий із контексту: *закли'ка'йу в са'рай чи ку'ди і но'жниц'ами стри'жу їх / аж ну / а во'ни мов'чат'* (ГПК, с. 237).

У головній частині до кон'юнктивів *шо, шо аж, щоб* можуть бути співвідносні слова *так, такий*: *видратували ми'не так / шо йак'би пой'мав хот'би одно'го / убив би* (ГЧ, с. 138); *а во'на зна на'ш'ч'от у'се те / украї'нс'ку мову / і так набло'тикалас'а / шо з не'ї'й см'і'ялис' / см'і'явс'а вес' Харк'ів* (ГЧ, с. 195); *аж клуб гри'мит' так тан'ц'у'йим бос'а'ком* (ГПК, с. 327); *а во'но з'і'ма / холодно // та так за'мерзла / шо аж н'йати пооб'лазили чут'ни до к'і'сток* (ГЧ, с. 312); *і ми вс'і / і так розгой'далис'а шо аж до ст'р'іхи н'ідл'і'тали* (ГЧ, с. 137); *та та'кий' гарний хл'іб житн'ій / аж та'ко н'ід'н'імец'а* (ГПК, с. 322); *т'іки йа'г'би ж ни та'ке доро'ге / а то ж во'но та'ке доро'ге / шо ни до'купис'а* (ГЧ, с. 205); *у т'і пал'ич'ки вкл'а'да'ют' по'пар'і'ниток / і вже там так ти'чати'лно / щоб'нитка н'і'куди ни по'пал'а / бо пропа'де все* (ГЧ, с. 160).

Висновки й перспективи. Дослідження сполучників підрядності у зв'язному тексті забезпечило цілісне вивчення системи цих одиниць у середньонадніпрянському ареалі. Представлено докладну характеристику її складу, його варіативності й полісемії щодо вираження різних типів семантико-синтаксичних відношень у ССК в різних групах середньонадніпрянських говірок, виокремлено типове для всіх і специфічне для окремих груп. У репертуарі сполучників підрядності в досліджуваних говірках засвідчено одиниці давнього походження, що загалом відображають літературно нормативний склад цих кон'юнктивів, однак він є менш повним і більш різноманітним унаслідок словотвірної та фонетичної варіативності засвідчених одиниць. Серед особливостей функціонування підрядних сполучників у середньонадніпрянських говірках засвідчено повторення їх для «нанизування» частин речення, щоб підсилити висловлену думку, нефіксованість місця вживання одиничного кон'юктива в підрядній частині та компонентів парного сполучника чи використання його частин поряд, імпліцитність підрядної частини за рахунок зосередження її змісту на сполучнику; поліфункційність сполучників у вираженні різних семантико-синтаксичних відношень; ширший репертуар кон'юнктивів для реалізації часових, умовних, допустових відношень, одночасне використання двох підрядних кон'юнктивів і редукцію чи заступлення компонентів парних сполучників. Отримані результати спонукають до поглибленого вивчення поліфункційності підрядних сполучників.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
2. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична системи говірки села Баня-Березів Косівського району : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2011. 19 с.
3. Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.
4. Городенська К. Сполучники української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 204 с.
5. Городенська К. Г. Службові слова-морфеми. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 594–658.
6. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.
7. Ковальчук М. П. Функціональна структура сполучників у синтаксисі говірки села Глинка Надвірнянського району. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 40. Т. 1. С. 47–48.

8. Колесніков А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : монографія / відп. ред. П. Ю. Грищенко. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
9. Мартинова, Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : монографія. Черкаси : Тясмин, 2003. С. 292–303.
10. Матвійс І. Г. Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2007. № 1. С. 38–46.
11. Сьоміна О. І. Динаміка складного сполучникового речення в східноподільських говірках. *Волинсько-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Вип. 26. 2015. С. 61–67.
12. Сьоміна О. І. Синтаксичні особливості східноподільських говірок : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01 / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2020. 315 с.
13. Шитик Л. В. Критерії розрізнення сполучників і сполучних слів. *Україністика в Угорщині та поза її межами* : Матеріали Міжнародної конференції (12–13 жовтня 2023 р.). Ніредьгаза – Ужгород, 2024. С. 159–176.
14. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Вид-ець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

Список використаних джерел

- АУМ, 1 Атлас української мови. В 3-х т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ : Наукова думка, 1984.
- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів / упоряд. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2012.
- ГПК – Говірки Південної Київщини : збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси, 2008.
- ГЧ – Говірки Черкащини : збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси, 2013.

References

1. Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainska dialektolohiia* [Dialectology of the Ukrainian language]. Kyiv : Vyshcha shkola, 246 (in Ukr.).
2. Vintoniak, O. V. (2011). *Fonolohichna, morfolohichna i leksyko-semantychna systemy hovirky sela Bania-Bereziv Kosivskoho raionu* [Phonological, morphological and lexical semantic system in dialects of the village Bania-Bereziv Kosivsky district]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 19 (in Ukr.).
3. Hlibchuk, N., & Kostiv, O. (2023). *Ukrainska dialektolohiia* [Dialectology of the Ukrainian language]. Lviv : LA “Piramida”, 552 (in Ukr.).
4. Horodenska, K. (2010). *Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy* [Conjunctions of the literary Ukrainian language]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 204 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. H. (2017). *Sluzhbovi slova-morfemy* [Subsidiary words-morphemes]. In: Vykhovalnets, I. R., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. & Horodenska, K. H. (Ed.). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 594–658 (in Ukr.).
6. Deliusto, M. S. (2010). *Hramatyka hovirky u svitli tekstu* [Grammar of a dialect in a text perspective]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
7. Kovalchuk, M. P. (2019). *Funktsionalna struktura spoluchnykiv u syntaksysi hovirky sela Hlynky Nadvirienskoho raionu* [Functional structure of conjunctions in the syntax of the dialect of the village Hlynky Nadviriensky district]. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Filolohiia* [Scientific writings of the International Humanitarian University. Philology series], 40, 1, 46–48 (in Ukr.).
8. Kolesnikov, A. O. (2015). *Morfolohiia ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika* [Morphology of Ukrainian SouthBesarabia dialects: genesis and dynamics]. Izmail : SMYL, 676 (in Ukr.).
9. Martynova, G. I. (2003). *Seredn' onaddnipyrians'kyj dialekt. Fonologiya i fonetyka*: monografiya. Cherkasy. 292–303 (in Ukr.).
10. Matviias, I. H. (2007). *Dialektna osnova syntaksysu v ukrainskii literaturnii movi* [Dialect basis of syntax in the Ukrainian literary language]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 1, 38–46 (in Ukr.).
11. Somina, O. I. (2015). *Dynamika skladnoho spoluchnykovoho rechennia v skhidnopodilskykh hovirkakh* [Dynamics of the compound prepositional sentence in the Eastern Podillya patois]. In: *Volyn-Zhytomyrshchyna: Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem* [Volyn-Zhytomyrshchyna: Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem historic philological studies in the regional problems], 26, 61–67 (in Ukr.).
12. Somina, O. I. (2020). *Syntaksychni osoblyvosti skhidnopodilskykh hovirok* [Syntactic peculiarities of the Eastern Podillya patois]: PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 315 (in Ukr.).
13. Shytyk, L. V. (2024). *Kryterii rozrizznennia spoluchnykiv i spoluchnykh sliv* [Criteria for distinguishing conjunctions and conjunction words]. In: *Ukrainistyka v Uhorshchyni ta poza yii mezhamy* [Ukrainian studies in Hungary and beyond its boundaries]: Materialy Midnarodnoi konferentsii (12–13 zhovtnia 2023 r.). Niredhaza – Uzhhorod, 159–176 (in Ukr.).
14. Shytyk, L. V. (2014). *Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi* [Synchronic transitivity of syntactical units in the Ukrainian literary language]: monohrafiia. Cherkasy: Vyd-ets Chabanenko Yu. A., 474 (in Ukr.).

CONJUNCTIONS OF SUBORDINATION IN THE MIDUPPERDNIEPER PATOIS

**Hanna Martynova, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Scopus Author ID: 59514943600

**Tetyana Shcherbina, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

Abstract. Introduction. The article regards the system of the subordination conjunctions found in the dialect texts in the MidUpperDnieper patois as well as the represented conjunctions diversity and its distinguished role in the spatial projection, considering its functioning in folk speech.

The methods. The number of methods are employed: descriptive, modeling, contextual analysis, areal research, numeric calculations that pursued a complete system analysis of subordination conjunctions in the MidUpperDnieper patois.

The purpose. The purpose of the investigation is to analyze the system of the subordination conjunctions in dialectal texts in the MidUpperDnieper patois, to specify their diversity and geographical features within the samples under consideration, to present their specific functioning in speaking, as well as their literary and regional components.

Results. The analysis of subordination conjunctions in a text of speech enabled complete investigation of them as a system of units in the Mid Upper Dnieper areal. The constituents of the system, their diversity and polysemy in expressing various types of relations in compound syntactical constructions in different groups of the patois are characterized in detail and features typical for all and specific for separate groups are singled out. In the diversity of subordination conjunctions in the analyzed patois the ancient lexical units could be stated featuring the literary discreet composition of these conjunctions though it appears to be less accomplished and more diversified that results from word building and phonetic diversity of the units under discussion.

Originality. Text focus approach to analyzing subordination conjunctions enabled investigating their diversity in detail, its variability and polysemy towards expressing various types of semantic and syntactical relations in compound sentences with clauses as to different groups in the Mid Upper Dnieper patois, as well as distinguishing their typical and specific ways.

Conclusion. The diversity of subordination conjunctions in the samples involves the ancient lexical units that generally reveal the conjunctions presented as a literary standard norm though these are fewer and more diversified due to word formative and phonetic variability that accounts for dialectally differentiated patois in the discussed samples in the opposition northern: central and western: central. Specific functioning of subordinate conjunctions in the Mid Upper Dnieper patois lies in their repetition for “adding” certain parts of sentence, with inclination to enforce the sense of utterance. It as well is revealed in the unfixed position of a single conjunction in the sentence clause and that of the complex conjunction components, either used in the same way. It also can be found in the implicit meaning of the clause that emerges due to focusing its meaning on the conjunction, or in multiple conjunction functions for expressing various semantic syntactical relations as well as in a broader conjunction diversity for revealing relations of time, condition and concession. Therefore, here adds a simultaneous usage of two subordination conjunctions and a reduction or a substitution of the components in complex conjunctions.

Key words: MidUpperDnieper dialects, dialectal text, conjunctive, word morpheme, subordination conjunctions, conjunction diversity, variation diversity, reduction, semantic syntactical relations.

Надійшла до редакції: 10.01.2026

Прийнято до друку: 18.02.2026

**ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЦЕРКОВНО-ОБРЯДОВА ЛЕКСИКА
В ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКИХ ДІЛОВИХ ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVII СТ.**

**В. М. Титаренко, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови та методики її навчання, Житомирський державний
університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)**

e-mail: ktytar@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4425-4670>

Scopus Author ID: 60021056700

У роботі розглянуто специфіку вживання запозичених із західноєвропейських мов слів конфесійної царини в північноукраїнській діловій документації XVI–XVII ст. Виявлені лексеми класифіковано за багатьма лексико-семантичними групами: назви посад і представників церковного керівництва та осіб, причетних до релігії; лексеми на позначення титулів служителів церкви; назви людей за віросповіданням; назви релігійних приміщень; назви атрибутів церковних обрядів; назви релігійних книг; назви церковно-адміністративних одиниць та організацій.

Значна частина лексем досліджуваної тематичної групи зберегла свою первинну семантику й надалі залишається складником церковного лексикону. Окремі слова можуть використовуватися й в інших групах лексики. Більшість лексем у діловому тексті вжиті самотійно, окремі використовуються в стійких висловах (боже ухвай). Фонетико-графічні варіанти зумовлені неусталеною тогочасною правописною системою та становленням української фонетичної системи в окреслений період.

Методологічною основою дослідження став описовий метод, прийоми якого – спостереження, узагальнення та класифікація – дали змогу виявити іншомовні лексеми й розділити їх за лексико-семантичними групами. Пояснення фактологічного матеріалу здійснено із залученням прийомів зіставного та порівняльно-історичного методів.

Конфесійна лексика в досліджуваних північноукраїнських пам'ятках офіційно-ділового стилю представлена фрагментарно, що зумовлено їхньою адміністративно-правовою специфікою. Водночас у низці джерел зазначений пласт слів, зокрема терміноодиниці іншомовного походження, високочастотний. Запозичені номени слугували переважно для вербалізації християнських понять. Назви, пов'язані з православною традицією, інтегрувалися в лексичну систему української мови в попередні хронологічні періоди – насамперед під час християнізації Русі та завдяки посередництву старослов'янської мови. А католицький релігійний лексикон з'являвся в українській мові впродовж XIV–XVII ст. унаслідок перебування українських земель у складі великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Ключові слова: запозичення, конфесійна лексика, тематична група, лексико-семантичні процеси, семантика, північноукраїнський ареал, пам'ятка.

Актуальність. Церковно-обрядова лексика, зважаючи на адміністративно-правову спрямованість аналізованих пам'яток, відображена в північноукраїнській діловій документації спорадично. Проте в низці текстів такі лексеми представлені непоодинокі, зокрема й слова іншомовного походження. Аналізовані запозичення використовували переважно на позначення християнської термінології. Лексеми, які вживали в православ'ї, були запозичені ще в попередні століття з прийняттям християнства та через посередництво старослов'янської мови. У пам'ятках також відбитий пласт лексики, використовуваної в католицизмі. Ці лексеми потужним струменем улилися в українську мову після Брестської унії (1596 р.) [7, с. 8], поширювали їх також поляки, які поселялися на наших землях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Описувану тематичну групу лексики в різних аспектах аналізували С. Бібла [1], І. Бочарова [2], І. Ворона [3], А. Ковтун [6], О. Мирончук [8], Ю. Осінчук [8–11], Н. Піддубна [12], Н. Пуряєва [13] та інші науковці. Польський вплив на релігійну лексику української мови досліджувала Г. Нуцковська [14, с. 64]. Конфесійна тематична група була предметом вивчення в монографіях С. Гриценко [4; 5].

Нижченаведений матеріал показує, що лексеми християнської царини своїми джерелами сягали переважно двох мов – грецької та латинської.

Мета статті – проаналізувати функційні особливості запозиченої із західноєвропейських мов релігійної лексики на матеріалі північноукраїнських ділових документів XVI–XVII ст.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалами для аналізу слугували північноукраїнські пам'ятки ділового стилю XVI–XVII ст., писані у Володимирі, Житомирі, Києві, Кременці, Луцьку тощо. Методологічною основою дослідження став описовий метод, прийоми якого – спостереження, узагальнення та класифікація – дали змогу виявити іншомовні лексеми й розділити їх за лексико-семантичними групами. Пояснення фактологічного матеріалу здійснено із залученням прийомів зіставного та порівняльно-історичного методів.

Результати дослідження та їх обговорення. У північноукраїнських текстах засвідчено назви посад і представників церковного керівництва та осіб, причетних до релігії. Відзначимо номени грецького походження, а саме: *архиепископъ* (стсл. *архиепископъ* гр. *ἁρχιεπίσκοπος* (ЕСУМ 1, с. 89–90; 2, с. 180–181)) ‘архієпископ’: ...*ω(т)цу Петрови Моги́лє, архиепи(с)копови, мєтрополитє киє(в)скому, а(р)хима(н)дритови печє(р)ско(му) и все(и) капитулє того жє монастыра, дєдичо(м) добрь сєла Бє(з)рядичь* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 226);

архимандрыть (стсл. *архиманѡдритъ*, гр. *ἁρχιμανδρίτης* (ЕСУМ 1, с. 89–90)) ‘(титул ігумена монастиря) архімандрит’: *тєстамє(н)ту(м) записаны(м) ... я(с)нєпрєвєлєбному в богу є(г)[о] м(л). ω(т)цу Петрови Моги́лє, мє(т)рополитови и а(р)хима(н)дритови Печє(р)скому, и все(и) капитулє того жє монастыра Печє(р)ско(г)[о] Киє(в)ско(г)[о] ... ω(з)на(и)мую* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 224);

жакъ (п. *žak*, ч. *žak* через романські мови, на що вказує початковий ж, з гр. *diakonos* [Brückner, с. 661]) ‘католицький церковний священик’: *князь Кєрєкго(р), викари(и) Голо(в)ного костєла лу(ц)кого, изъ жаками и и(н)шими многими помо(ч)никами своими, напо(л)нившиися воли своеє, по(д) ба(р)ву п̑я(н)ства з оружьємъ рознымъ выбє(г)ши на м̑сто, людє(и) тутюшни(х) м̑стски(х) побили, поранили, шкюды починили и немало р̑чє(и) яко у мєщанъ, та(к)жє и в [ремесников?]/ побрали* (Луцьк, 1586; ТУ, с. 206);

мєтрополитъ, митрополитъ (стсл. *митрополитъ*, гр. *μητροπολίτης* [ЕСУМ III, с. 468]) ‘найвищий титул у православної церкві’: ...*ω(т)цу Петрови Моги́лє, архиепи(с)копови, мєтрополитє киє(в)скому, а(р)хима(н)дритови печє(р)ско(му) и все(и) капитулє того жє монастыра, дєдичо(м) добрь сєла Бє(з)рядичь* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 226). Виявлено лексему в різних фонетико-орфографічних варіантах (*мєтрополитъ, митрополитъ*).

игуменъ (цсл. *игоуменъ*, гр. *ἡγουμενος* [ЕСУМ II, с. 289]) ‘ігумен’: *трєти(и) манасты(р), на има Дубицо Уведєньа Прєчистогє, в которо(м) игумє(н) бываль, и такъжє єсть з в̑ьку подаваньє їсдрьское, а тєпє(р) тотъ манасты(р) вл(д)ка луцки(и) зав̑даєть и только ѡдного попа в нє(м) ховає(т), а хвалы Божєє по-старому немашь* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 188);

єпископъ (цсл. *єпискоупъ*, гр. *ἐπίσκοπος* (ЕСУМ II, с. 181)) ‘єпископ’: ...*ѡбачивъши ста(р)шихъ ѡсобъ яко ѡбоихъ єпископо(в) володимє(р)ского и лукого (!), такъ и старостъ ѡны(х) зам̑ковъ, к̑нжа(т) Чо(р)тори(и)ски(х) и никоторы(х) ин̑шихъ ѡсобъ князє(и) и пановъ и зємянъ...* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 119).

Виявлено лексеми латинського походження: *бискупъ, б̑ьскупъ* (стп., стч. *biskup*, свн. *biscof*, лат. *episcopus* (ESB, с. 29)) ‘єпископ’: *є(з)ди(л) єсми з урядникомъ пна кнзѧ Ви(к)торина Вє(р)би(ц)кого, бискупа луцкого и берєстє(и)ского, присєлка То(р)чи(н)ского прозвѧємого, до Литвы* (Луцьк, 1570; СР, с. 39). В аналізованих текстах слово написано в різних фонетико-орфографічних варіантах (*бискупъ, б̑ьскупъ*);

викары(и), выкары(и) (стп. *wikary, wikarya*, лат. *vicārius* (ЛРС, с. 1075)) ‘вікарій’: *князь Кєрєкго(р), викари(и) Голо(в)ного костєла лу(ц)кого, изъ жаками и и(н)шими многими помо(ч)никами своими, напо(л)нившиися воли своеє, по(д) ба(р)ву п̑я(н)ства з оружьємъ рознымъ выбє(г)ши на м̑сто, людє(и) тутюшни(х) м̑стски(х) побили, поранили, шкюды починили и немало р̑чє(и) яко у мєщанъ, та(к)жє и в [ремесников?]/ побрали* (Луцьк, 1586;

ТУ, с. 206). Ужито лексему в різних фонетико-орфографічних варіантах (*викары(и)*, *выкары(и)*;

деканъ (стп. *dziekan*, лат. *decanus* (BES I, с. 324–325)) (*священник, який відправляє у своїй парафії та керує певною кількістю інших парафій, що становлять деканат*) ‘старший священник, декан’: *служи(б)ни(к) спра(в)цы за(м)ку биску(п)ства лу(ц)кого... станислава дмо(в)ско(г) **дєкана** лу(ц)кого плєбана каменє(ц)ко(г) ю(р)кє(л)тѣника короля єго мл(сти)...* *оповєда(л)* (Володимир, 1567; СЛУМ, с. 222);

ксензь, ксендзь (стп. *ksiądz*, імовірно, калька слат. *dominus* ‘пан’, зокрема, як звертання до духовної особи (ЕСУМ III, с. 117)) ‘ксѣндз’: *Писа(л) и присыла(л) до мене, Григоря Кочуро(в)ского, по(д)старостєго житомі(р)ского, служебника своего Во(и)цєха в бозє вєлє(б)ны(и) **ксєндзь** Стани(с)ла(в) Кочоро(в)ски(и)* (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 76). Звукове наповнення слова свідчить про його запозичення в українську мову з польської;

суфракганъ (п. *suffragan*, лат. *suffragari*) ‘заступник єпископа’: *...зостави(в)ши тєды єго м(л). ксє(н)дзу Стани(с)лавови Лозє, би(с)купови з ла(с)ки божєє а(р)кгивє(н)скому, **суфракганови** луцькому, яко дєдичови то(го) по(д)даного, во(л)ноє чинєнє право(м) с тыми по(д)даными ко(з)лицицькими* (Луцьк, 1637; СР, с. 265);

плєбанъ (п. *pleban*, слат. *plēbānus*, лат. *plēbs* ‘простий народ; плебс; натовп’ (ЕСУМ IV, с. 435)) ‘парафіяльний католицький священник’: *...по(д)лє сєножатє(и) **плєбана** воло(ди)мє(р)ского и мє(л)ни(ц)коє єго мл(сти) пна Станислава Кгразє(в)ского, сто(л)ника зє(м)ли По(д)ля(и)ского, по(д)старостєго тую(и)нє(г)о[о] воло(ди)мє(р)ско(г)о[о]* (ВГ, 1577; с. 187). Структура цього номена свідчить про переймання його з польської мови.

Під впливом польської мови поширилися лексеми на позначення титулів служителів церкви: *вєлєбный* [стп. *wielebny*, стч. *velebny* (ЕСУМ I, с. 345)] ‘преподобний, достойний’: *Писа(л) и присыла(л) до мене, Григоря Кочуро(в)ского, по(д)старостєго житомі(р)ского, служебника своего Во(и)цєха в бозє **вєлє(б)ны(и)** ксєндзь Стани(с)ла(в) Кочоро(в)ски(и)* (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 76);

прєвєлєбны(и) (п. *przewielebny* (BES II, с. 919)): *На врьдє єго ко(р). м(л). за(м)ку Житомє(р)ского пєредо (м)ною, Яно(м) Вити(м)ски(м), по(д)старости(м) житомє(р)ски(м), ставши очеви(с)то шляхє(т)ны(и) Стани(с)ла(в) Гри(ц)кєви(ч) имєнє(м) висоцє **(пр)євєлєбно(го)** в пану Хры(с)тусє єго м(л). о(т)ца Юзєфа Вєлиямина Ру(ц)кого а(р)хиєпи(с)копа, мє(т)рополиты кивєвського, гали(ц)кого и всєя Ро(с)сы, и капитулы єго м(л)...* (Житомир, 1630; СР, с. 222);

я(с)нєпрєвєлєбны(и) (*jaśnie przewielebny* (SP XX, с. 22)) ‘почесний титул біскупів’: *А пото(м) другого стєньника, **я(с)нєпрєвєлє(б)ного** в бозу, єго м(л). ѿ(т)ца митрополиты кивє(в)ско(г)о[о] и капитулы Пєчє(р)ского, позовь трєти(и) по дву(х) и листовь ѿ(т)ро(ч)ныхь выданыхь по(д)нєсєны(и), тыми словы писаны(и)...* (Київ, 1643; ДМВН, с. 232).

У північноукраїнських текстах засвідчено кілька назв людей за віросповіданням, що сягають латинської мови: *дизунить* (стп. *dyzunita*, *dysunita* (СЛ.УМ 8, с. 16), лат. *dysunitus* [Горбачевський, с. 100]) ‘той, хто не приєднався до Брестської унії: неуніят’: *...а то до прислухання се всказаня на них винь правныхь възглядом иньвази и кгвальльвного инь армись вь тумультє и купє немалой месчань Сокальскихь **дизунитовь** и хлоповь розныхь, зь сель зобранныхь и на то згромажонныхь...* (Луцьк, 1646; АрхЮЗР I/6, с. 799–800);

єзуить (стп. *Jezuita*, нвн. *Jesuit*, нлат. *Jēsuīte*, лат. *Jēsus* (ЕСУМ II, с. 180)) ‘єзуїт’: *дєсєты(и) позовь року и мїца того жь дїня два(д)ца(т) второго дїня до села Замысловичь, має(т)ности кьсєнѣдзы(и) и х милости **єзуитовь** виньницькихь, ѿдѣнєслѣ...* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 146).

Лексема-германізм *кацѣрь* (п. *kacerz*, стч. *kasěř*, свн. *katzer* (BES I, с. 603)) ‘єретик, сектант’: *...которы(и), нє маю(чи) до мене жа(д)ноє причины, бє(з)ви(н)нє мя та(к) ѿкру(т)нє а шко(д)ливє нємилосє(д)нє не яко хрє(с)тяни(н), алє яко **кацѣрь** зрани(л), змо(р)дова(л)* (Ружин, 1577; ВГ, с. 182).

До аналізованої тематичної групи лексики належать також назви релігійних приміщень, які походять переважно з латинської мови: *викарѣя* (стп. *wikarya*, лат. *vicārius* (СЛ.УМ 4, с. 56)) ‘посада і будинок вікарія’: *и такь єсми ѿѣхалѣ, спровадиши маєтность свою и*

церковъ Божую, при которой и **викарью** зоставилъ письмомъ объваровавши (Володимир, 1617; АрхЮЗР I/VI, с. 450; цит. за: СЛУМ 4, с. 56). Окрім цього значення, лексема виявлена в північноукраїнських пам'ятках із семантикою 'вікарій: помічник або заступник архієрея, єпископа чи парафіяльного священника': *реченіє кнзи **викарееве** мене... будуть винні и обвезалися в таковыхъ сумахъ... листы квитуючими усъпокоити* (Луцьк, 1559; АрхЮЗР 8/VI, с. 67); *В томъ часе отецъ Иоанъ, витиснувши **викарью** моего,... всю маетность мою взялъ* (Володимир, 1617; АрхЮЗР I/VI, с. 450; цит. за: СЛУМ 4, с. 56);

кляшторъ (п. klasztor, ч. klášter, свн. klöster, лат. claustrum (ЕСУМ II, с. 471)) 'католицький монастир': *...стану(в)ши очевисто шляхетны(и) панъ Во(и)тєхъ Сєтєши(и)ски(и),... оповєдалсьє и о(с)вє(д)ча(л) противко здра(и)цы и по(д)даному єго м(л)є., при выкочованью по(д)даны(х) микулицькихъ с по(д)даными чу(д)новъски(ми) по(и)маному и до замъку тутощнєго подано(му) и утечє(н)є з оногє жє замъку ту(т) до **кля(и)тора** диминика(н)ского Володимє(р)ского и о невыданье оногє за реквизициєю єго м(л)є. кводъ лацу(с) дабиту(р) инъ копиа* (Володимир, 1632; СР, с. 241).

Через посередництво польської мови запозичено назви *костель* (п. kościół, ч. kostel, двн. kastel, лат. castellum (ЕСУМ III, с. 56)) 'костел': *...ть учини(л) по трикро(т) поволанья, та(к)ъ жє и въ **ко(с)телє** коростышєвъски(м) при по(т)ребє небо(ж)чиковъски(м), и(с) єго панъ Жулинъски(и) зъ слугою и кгосподаре(м) свои(м) заби(л) и замо(р)дова(л), и(ж) живого мє(р)твого учинилъ* (Житомир, 1611; АЖГУ, с. 100);

плебания (п. plebani(j)a, лат. plēbānia (BES II, с. 602)) 'двір плебана': *и(ж) кгда року тєпєрєшнєго тисєча шє(ст)со(т) три(д)ца(т) пятаго мїа гєнъвара два(д)цатъ нє(р)вого дня поменєны(и) протє(с)туючи(и) панъ Вилямонъски(и) з дє(р)жавы своє(и), мє(с)тє(ч)ка Каменъки з ма(л)жонъкою и (з) дєтѣками такъ жє и (с) килька чєляди своє(и) для набожє(н)ства // до костєла Вильського приєхавъши сталъ собє v **плєбани(и)** при ко(с)тєлє Вильскимъ* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 115).

З грецького джерела походить лексема *манастирь*, *монастирь* (сгр. μοναστήρι(ον), μοναστήρι(ο)ν, гр. μοναστήριον (ЕСУМ III, с. 506)) 'монастир': *с то(и) жє сумы мєновано(и), дво(х) тисєчє(и) золоты(х) по(л)скихъ чотырыста золотих по(л)ски(х) тому (ж) мє(ст)цу святому **мона(с)тирови** Триго(р)скому и въсє(и) капитулє зако(н)нико(м) того (ж) **мона(с)тира** ты(м) тє(с)тамєнътомъ ѡ(с)татнєє воли мєє(и) и (з) добро(и) воли мєє(и) бє(з) жа(д)но(и) намовы ни ѡ(д) кого и примусу легкую, записую и ѡ(д)казую* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 218). У досліджуваних пам'ятках номен виявлено у фонетичних варіантах з [o] та [a] в першому складі: *манастирь*, *монастирь*, надалі нормативною формою в літературному вжитку лишилося слово *монастир*;

З назв атрибутів церковних обрядів наявні слова латинського походження: *аппарать* [п. aparat, лат. apparātus (BES I, с. 13)] 'церковний або костельний реквізит': *...и з иншими тежъ рєчами от сребра и золота церковного, при **аператах** будучого, и з манастира тежъ Гоского маетности слуг певнихъ, в протєстации першои мєнованих, з собою побрал, сиєє консєнсьу капитули...* (Луцьк, 1643; АрхЮЗР I/6, с. 785);

волтарь (п. oltarz, стч. oltář, свн. altāri, слат. altäre, лат. altāria від лат. altus 'високий' (ESB, с. 390)) 'вівтар': у ***волтари** окон две...* (Луцьк, 1600; АрхЮЗР I/6, с. 288); у пам'ятках спостєригаємо адаптацію лексеми до фонетичної системи української мови – наявність протєтичного в;

крижъ (п. krzyż, ч. kříž, ром. *krōdže, *krōže, лат. crux (BES I, с. 838)) 'криж': *...и(ж) в року прошьлымъ, тисєча шє(ст)сотъ сорокъ ѡсьмымъ, за на(с)тупєнє(м) неприятєля **крижє** свєтого такъ ѡ(д) татаровъ, яко и ѡ(д) рєбєлизанътов козаковъ на Корону По(л)скую...* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 210); *Которого подаючи, таковое ѡповєданье протє(с)туючи(с) чини(л), жє для небє(з)пєчєнъства ѡ(д) неприятє(л) **крижє** свєтого такъ татаровъ, яко и рєбєлиза(н)товъ козако(в) вча(с)нє того тє(с)тамє(н)ту кгроду нинє(и)нєго подати нє мєгъ* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 217);

миша [п. msza, чеш. mše, лат. missa (BES II, с. 221–222)] 'мєса, католицька обїдня': *Тамъ жєє, бынъвши v ко(с)тєлє, **миши** свєтое вы(с)лухавъши бывъ запрошєны(и) ѡ(д) єго м(л)є пана*

Га(н)ского, де(р)жа(у)цы вильского, на обѣдъ до за(м)ку з и(х) м(л)тями паны Броневскими и паны Забилскими и иншою шля(х)тою (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 118);

нешпоръ (п. *nieszpór*, ч. *pešpor*, лат. *vesper* (ЕСУМ IV, с. 83–84)) ‘вечірна’: зъ **нешпору** зъ костела до дому своего власного пришедиши (Володимир, 1646; ТУ, с. 330);

реверенда (п. *rewerenda*, лат. *reverendus* (Brückner, с. 458)) ‘вид одягу ксьондзів’: у попа... взяли, де(и), **реверед(н)у** чо(р)ную *отѣ(р)финовую* за ко(н) по(л)шосты (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 60);

сакрамент (п. *sakrament*, лат. *sacramentum* (ЕСУМ 5, с. 166)) ‘таїнство’: ...оных кгвальтовъное поодбиранье, деляторовъ вышъменованыхъ побитье, помордованье, покалеченье и удеспектованье, **сакраменту** пренасвятшого спровофанье зневажене, такъ аппаратовъ церкожныхъ, яко и речей власныхъ тых же деляторовъ позабиранье, над змерлымъ духовнымъ, в церкви погребу очекивающимъ... (Луцьк, 1646; АрхЮЗР I/6, с. 800);

церемония [п. *ceremonia*, лат. *caerimōnia* (BES I, с. 115)] ‘церемонія’: Ω(д)накъ при(с)то(и)нѣ во(д)лугъ звичаю и **церемоніе(и)** вери нашо(и) хре(с)тианьско(и) кгре(ц)ко(и) на ме(и)сцѣ свето(м) в мана(с)тире Пу(с)ти(н)но-Триго(р)скимъ, за Денешами, в пу(ш)чи Трояновско(и) будучи(м) при це(р)кви Спаса Святого похованая битъ маєть (Житомир, 1650; ДМВН, с. 217).

Поширеними в цій підгрупі були також номени грецького походження: *анатема* (гр. *ἀνάθεμα* (Сл.УМ I, с. 102–103)) ‘анафема’: и на иншую жадную потребу потребу тых грошей рушати не мають, под **анатемою**, которая в день судный от нелицемирного Судии на страшномъ суде его выконана будет (Луцьк, 16038; АрхЮЗР I/6, с. 747). За матеріалами «Словника української мови XVI – першої пол. XVII ст.» в активному вжитку в тогочасних пам’ятках була й форма *анафема* (Сл.УМ I, с. 102–103);

литургия (гр. *leitourgía* (BES II, с. 57)) ‘літургія’: ...таковая служба абы се отпраовала, з вечора пятничного заченишы ажъ до скончания **литургии** светое, на которую то службу божественную и богомолство наше назначаю (Луцьк, 1638; АрхЮЗР I/6, с. 746);

мамона (п. *татапа*, лат. *tattōna* (*tātōna*), гр. *tatōnās*, араб. *tātōna* (BES II, с. 135)) ‘багатство, як перешкода до спасіння’: ...сирич осягнене царства небесного, которого и я многогришный чоловікъ себе зычачи, от **мамоны** неправедное други себе хотяж отворити, подчас оскуденыя моего, по реченному евангелиемъ светым, абы мя во крови своя прыняли... (Луцьк, 1638; АрхЮЗР I/6, с. 745);

стиха(р) (цсл. *стихарь*, сгр. *στιχάριον* (ЕСУМ 5, с. 417)) ‘нижній одяг священника’: у попа... [взяли] рызы и **стиха(р)** коле(с)ки(и) голотогравом(м) ω(б)ложоны(и) за копъ ω(с)мъ (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 60).

Засвідчено грецизми в назвах релігійних книг: *апостоль* [гр. *ἀπόστολος* (Сл.УМ I, с. 116–117)] ‘апостол’: а у церкви книг: евангелие напрестольное, ...**апостол** друкований; (Луцьк, 1600; АрхЮЗР. – ч. I, т. 6, с. 288);

ермолой [гр. *εἰρμολόγιον* (Сл.УМ 9, с. 100)] ‘нотна церковно-богослужбова книга: Єрмолой, Ірмологій’: ...часословъ два, **ермолювъ** два, свѣчи великие поставные и свѣчи малые, – то все вылупили и выбрали (Луцьк, 1597; АрхЮЗР I/6, с. 160);

евангелие [цсл. *евангелиє*, гр. *εὐαγγέλιος* (Сл.УМ 9, с. 51)] ‘Евангеліє’: а у церкви книг: **евангелие** напрестольное, на нем бляшок сребряныхъ пят без позлоты, клевзорьки малые и защепки малые и сребраные, а евангелие адомашкомъ чырвонымъ крыто (Луцьк, 1600; АрхЮЗР I/6, с. 288);

катефизм [лат. *catechizm*, лат. *catechismus*, гр. *κατήχησις* (ЕСУМ II, с. 404)] ‘катехізіс’: у попа... [взяли] **катефи(зм)** не(с)ве(з)ки(и) за золоты(и) по(л)ски(и) (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 60). У «Словнику української мови XVI – першої пол. XVII ст.» форму *катефизм* не засвідчено, натомість частотними були *катехизмъ*, *катахизмъ*, *катихісмъ*, *катехиза* [Сл.УМ 14, с. 61–62].

Небагато слів у досліджуваних текстах позначають назви церковно-адміністративних одиниць та організацій. Ужито латинізми: *деканатъ* [стп. *dekanat*, лат. *decanatus* (Сл.УМ 7,

с. 222; ССІС, с. 204)] ‘(певна кількість парафій, підпорядкована одному церковному уряднику, декану) деканат’: ...на вкорененне такъ блюзницькое и чортоськое професии, в местечках своихъ названыхъ, Киселене и Береску, в **деканате** Володимирскомъ лежащихъ, проводити, якуюсь академию в Киселине, без позволения Речипосполитое, приватне, на заражене людей молодыхъ и хрестіанские дети, также фундовати... (Володимир, 1640; АрхЮЗР І/6, с. 759);

капітула [п. *kapituła*, лат. *capitulum* (BES I, с. 625)] ‘колегія духовних осіб при єпископській кафедрі’: «Дня сегоднєшнєго звы(и)писаного вря(д)ни(к) **капітулы** головного костела луцкого светое Тро(и)цы хотєчовски(и) Фро(н)ць О(л)шевски(и) з многими помо(ч)никами своими, бояры хотєчовскими, за росказа(н)ємъ всеє капітулы, пано(в) свои(х), каза(н)є(м) и(м), зна(т), арє(н)да и(х) мыта якого(с) хотєчов(с)кого, жида володимє(р)ского Давыда А(и)заковича, перєнявши мене яко члѣва купецкою на доброво(л)но(и) дорозе в сєлє Устилузе, а гамуючи мене якобы за промыту якого(с) мыта незвы(к)лого и небывалою, з ру(ч)ни(ц) на мене стреляти хотєли» (Володимир, 1587; ТУ, с. 213).

Унаслідок появи на українських землях різних релігійних течій входить у мовний обіг лексема **секта** [лат. *secta* (ЛРС, с. 911)] ‘секта’: ...будучи **секты** арияньское, ярины розное... на зиму приготованые... упрятоват казал (Луцьк, 1638, АрхЮЗР І/6, с. 742); ...такъ же ку взрушеню покою посполитого, важилисте **секъту** якуюсь новую, презъ костель и все хрестіанство потупленую, але тежъ декретами такъ трибуналскими, яко тежъ сеймовыми забороненую, а правомъ посполитымъ єдностайнымъ голосомъ за чортоськую деклярованную (Володимир, 1640; АрхЮЗР І/6, с. 759);

з давньоєврейської – **рабани** (п. *rabin*, дєвр. *rabbi*) ‘послідовники талмуда’: При то(м) жаловали на(м) жидове мѣста Лу(ц)кого ѡбои(х) зборовъ – караимове и **рабанове** – на кнѣзя Ма(т)фиѧ Чє(т)вє(р)тє(н)ского ѡ погребѣища свои и ѡ ставъ новозасыпаны(и), ижъ, дє(и), ѡнъ того лѣта ставъ засыпа(л) къ и(х) погребѣищомъ и гробы и(х) роскопываетъ (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 171).

Наявні в цій підгрупі грецизми: **дїєцєзия** [п. *diecezja*, стп. *dyjosezyja*, гр. *διοίκησις* (BES II, с. 272)] ‘церковно-адміністративна одиниця, підлегла єпископові: єпископство’: Што ижъ дєляторомъ, яко пастыромъ тамъ-того месца и **дїєцєзии**, абы тая маєстату Божого обєлга презъ далшое вкорєненє блюзницькое тое секты не дєяласє, належитъ, тєды они, почуваючисє в повинности своей, шкѡды собє противко вамъ на двакротъ сто тисєчей золотыхъ полскихъ шацуючи, позывають на всказанє на васъ такъсы тое и вин правныхъ... (Володимир, 1640; АрхЮЗР І/6, с. 763);

катєдра [п. *kafedra*, лат. *cathedra*, гр. *καθέδρα* (ЕСУМ II, с. 573)] ‘кафєдра’: ...з ла(с)ки божое би(с)купа луцкого, по(д)ка(н)цєрого коро(н)ного, всеє капітулы выкарыю(в) **катєдры** Луцкое уска(р)жа(л) и оповєда(л)сє на урожѡны(х) Єрого Базилєго Микули(н)скихъ Мєлєшко(в)... (Луцьк, 1620; СР, с. 174). Як засвідчують матеріали «Словника української мови ХVІ – першої пол. ХVІІ ст.», в активному вжитку в тогочасних пам’ятках була й форма **кафєдра** (Сл.УМ 14, с. 60–61).

Старочеської мови сягає лексема **бискуп(н)ство** [стп. *biskupstwo* (SP II, с. 161–162), стч. *biskupstvo* (Сл.УМ 2, с. 86)] ‘єпископство’: ...того я ѡтъ ва(с) за нєслушную а проти(в)ную раду вашу пры(и)мовати нє буду, ачько(л)вєкъ ма(м) ту в то(и) зємли **бискупъство** ѡтъ панѡвъ мои(х) мѣтивыхъ и многии имѣнѧ к нему дє(р)жу (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 124).

На позначєння релігійних понять у докумєнтах засвідчєно також кїлька германїзмів: **офира**: служба ранняя отправовалась за отпущєнє грєхов моих, на которой абы **офира** светая отправовалась [Луцьк, 1638; АрхЮЗР І/6, с. 746] (п. *ofiara*, свн. *opfer* (ЕСУМ IV, с. 237)] ‘пожертвування’;

труна [п. *trumna*, свн. *truhe* (ESB, с. 644)] ‘труна’: ...гдє видє(л) в **труни** трупъ тєла трупъ тєла забитого небо(с)чика пана Андрєя Сєгєня (Луцьк, 1613; СР, с. 156).

Виявлєно кїлька полонїзмів: **бискуп(и)** [стп. *biskupi* (SP II, с. 159–160)] ‘єпископський’: ...и(ж), дє(и), року тєпє(р) идучого, тисєча шє(ст)со(м) пятого, мѣ(с)ца фѣ(в)рєля, шо(с)того

дня ехали дорогою доброво(л)ною ѡди(н) слуга пѣна Яна Сулико(в)ского на (и)мѣ Сѣмѣ(н) Гла(д)ки(и), а други(и) мѣщани(н) фасто(в)ски(и), по(д)даны(и) **бискупи(и)** на (и)мѣ Игна(т) Сини(ч) на кгру(н)тѣ кѣняжати его мѣ(с)ти котѣлѣ(н)ско(м), по(д) село(м) Кра(с)носе(л)кою (Житомир, 1605; ДМВН, с. 66);

дьябельский [стп. *diabelski* (ESB, с. 113)] ‘диявольський’: *А тамъ, до Любча приехавъши, зараз з розмаитых мер о здорове его перемышливаючи, наперед розмаитыми чарами и кгулами **дьябелскими** розмаитых чаровниц до себе потаемне зводит* (Луцьк, 1604; АрхЮЗР 8/III, с. 497; цит. за: СЛУМ 9, с. 29);

о(и)чець [п. *ojciec* (BES II, с. 361–362)] ‘духівник’: *вѣлѣбного у Хры(с)туса **о(и)ца** Теофила Кѣташушнѣвича, свѣсченика забилоцького* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 109);

геретицкий [стп. *heretycki* (СЛУМ 6, с. 205)] ‘єретичний’: *вѣлю людей... на свою кацѣрскую албо **геретыцкую** фалишвую виру, рачей секту, наводят* (Житомир, 1643; АрхЮЗР 1/VI, с. 778; цит. за: СЛУМ 6, с. 205);

святобливый, светобливый [п. *świętobliwy, światobliwy* (Brückner, с. 537)] ‘набожний’: *такъ тежъ ѡсобливѣ // на права, привилѣя, во(л)ности, свободы, наданя и прерокгатиwy ѡ(д) святое памѣти королевъ ная(с)нѣ(и)шыхъ их м(л). по(л)ски(х), привилѣями своими **святобливыми** мѣ(с)ту тутѡшнѣму наданые* (Володимир, 1646; ТУ, с. 332).

Імовірно, теж під польським впливом поширена конструкція *боже уховаи* [п. *uchowaj Boże* (Brückner, 183)]: *И, чого пнѣ **бжѣ ухова(т)** рачи, на мене чсу смертного, тогда жона моя пни Га(н)на по живѡтѣ мое(м) маѣ(т) на то(и) третѣ(и) части всего имѣ(н)я моего, на которо(и) я ѣ(и) полтора(с)та ко(н) гроше(и) записа(л), споко(и)нѣ сѣдѣ(ти) и то к рука(м) свои(м) дѣ(р)жати и вживати до живота свое(з)[о]* (Бутетичи, 1579; ВГ, с. 25).

Латинізм *маестатъ* [п. *majestat*, нім. *Majestät*, лат. *mājestās (mājestātis)* (ЕСУМ III, с. 358)] найчастіше вживається зі значенням ‘величність’: *...умыслне однакъ на контемтъ и образу **маестату** Божого церкви его святое чинячи...* (Луцьк, 1632; АрхЮЗР I/6, с. 742); *уфундовалисте, онымъ школы якиеь одворити и науки блюзбирские розсивати, на възгарду Божую и маестату его, допустилисте и допускаете, и сеймики якиеь албо згромаженя, права Божому и духовному, такъ и конъституции и декретомъ короннымъ спротивляючисе...* (Володимир, 1640; АрхЮЗР, с. 759).

Пам’яткам притаманна значна орфографічна нестабільність, зумовлена внормуванням тогочасного правопису, становленням фонетичної системи, процесами адаптації чужомовних слів тощо. Тому в студійованих текстах північноукраїнського ареалу низка виявлених слів написані в різних фонетико-графічних варіантах: *митрополитъ* / *митрополитъ*, *бискупъ* / *бѣскупъ*, *викары(и)* / *выкары(и)*, *манастиръ* / *монастиръ*. Лексеми *анатема*, *катедра* записані з буквою на позначення звука [т].

Найбільше із виявлених лексем сягає грецького та латинського джерел. Проникали такі номени часто за польського або церковнослов’янського посередництва. У польську ж мову ці слова потрапляли транзитом через чеську та німецьку, на що вказує структура окремих слів: пор.: *плебанъ* – п. *pleban*, слат. *plēbānus*, лат. *plēbs*; *суфраганъ* – п. *sufragan*, лат. *suffragari*; *жакъ* – п. *žak*, ч. *žak* через романські мови, на що вказує початковий ж, з гр. *diakonos*; п. *kościół*, ч. *kostel*, двн. *kastel*, лат. *castellum*; *крижъ* – п. *krzyż*, ч. *kříž*, ром. **kródže, *króže*, лат. *cruх*; *миша* – п. *msza*, чеш. *mše*, лат. *missa*; *вѣшпоръ* – п. *nieszpór*, ч. *pešpor*, лат. *vesper* та ін. Виявлено складні шляхи проникнення та адаптації запозичення, зокрема слова *жак* < гр. *diakonos* через романські мови.

Отже, проаналізувавши західноєвропейську конфесійну лексику в північноукраїнських пам’ятках, спостерігаємо, що в номінації релігійної номенклатури відображено дві потужні мовно-культурні традиції – візантійсько-православна (грецька) та західноєвропейська (латинська). У православно-церковному устрої поширені переважно грецькі запозичення, а для католицької церковно-адміністративної структури характерні латинізми та полонізми. Більшість грецизмів проникала через посередництво церковно-слов’янської мови, а латинізмів – польської за чеської / німецької участі, що свідчить про інтенсивні міжмовні контакти в досліджуваній період із Річчю Посполитою, а також домінування польського мовного впливу в релігійній царині наших земель.

Висновки й перспективи. Конфесійна лексика в досліджуваних північноукраїнських пам'ятках офіційно-ділового стилю представлена фрагментарно, що зумовлено їхньою адміністративно-правовою специфікою. Водночас у низці джерел зазначений пласт слів, зокрема терміноодиночності іншомовного походження, використаний часто. Запозичені номени, які найчастіше сягають грецького та латинського джерела, рідше польського й чеського, слугували переважно для вербалізації християнських понять. Назви, пов'язані з православною традицією, інтегрувалися в лексичну систему української мови в попередні хронологічні періоди – насамперед під час християнізації Русі та завдяки посередництву старослов'янської мови. Католицький релігійний лексикон з'являвся в українській мові впродовж XVI–XVII ст. унаслідок перебування українських земель у складі великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Виявлені лексеми класифіковано за такими лексико-семантичними групами: назви посад і представників церковного керівництва та осіб, причетних до релігії; лексеми на позначення титулів служителів церкви; назви людей за віросповіданням; номінації релігійних приміщень; назви атрибутів церковних обрядів; найменування релігійних книг; назви церковно-адміністративних одиниць та організацій.

Значна частина лексем досліджуваної тематичної групи зберегла свою первинну семантику й надалі залишається складником церковного лексикону. Окремі можуть використовуватися й у інших групах лексики. Більшість лексем у діловому тексті вжиті з одним значенням, окремі використовуються в стійких висловах (*боже ухвай*). Фонетико-графічні варіанти зумовлені неусталеною тогочасною правописною системою та становленням української фонетичної системи в окреслений період. Перспективи вбачаємо в укладанні словника запозиченої лексики на матеріалі текстів північноукраїнських ділових пам'яток XVI–XVII ст.

Умовні скорочення використаних джерел

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 256 с.

АКЖГУ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 392 с.

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией для разбора древних актов. Ч. 1–8. Киев, 1859–1914.

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ : Наукова думка, 1995. С. 17–223.

Горбачевський – Горбачевский Н. И. Словарь древняго актового языка сѣверо-западнаго края и царства польскаго / Herausgegeben und eingeleitet von O. Horbatsch. München, 1992. 398 s.

BES – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. Warszawa, 2000. T. 1–2.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.

SP – Słownik Polszczyzny XVI wieku. Red. nacz. Mayenowa M. R. T. I–XXXII. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1966–2004.

Список використаної літератури

1. Бібла С. В. Склад, структура й шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 1997. 20 с.

2. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 17 с.

3. Ворона І. І. Функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів в українських богослужбових текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпат. національний ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. 20 с.

4. Гриценко С. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. Київ : КKM, 2017. 936 с.

5. Гриценко С. П. Лексичні латинізми в українських текстах кінця XVI–XVII століття. Київ, 2011. 367 с.

6. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці (на матеріалі художньої прози XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.

7. Крикун М. Г., Боряк Г. В., Страшко В. В. Передмова. *Селянський рух на Україні 1569–1647. Збірник документів і матеріалів* // упорядн. Боряк Г. В., Віслобоков К. А., Гирич Т. Ю. та ін. Київ : Наукова думка, 1993. С. 5–29.

8. Мирончук О. Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2014. 20 с.
9. Осінчук Ю. В. Історія української богослужбово-обрядової лексики. Київ, 2009, 176 с.
10. Осінчук Ю. Лексика, пов'язана з релігійними вченнями та віросповіданнями в українській мові XVI–XVIII ст. *Філологічний часопис*. 2021. Вип. 1 (17). С. 82–93
11. Осінчук Ю. Релігійна лексика в українських пам'ятках XVII–XVIII ст. (на матеріалах «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка). *Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка*. П. Гриценко, Н. Хобзей (відп. ред.). Львів, 2019. С. 318–340.
12. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000, 19 с.
13. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2001, 20 с.
14. Nuckowska H. Wpływ języka polskiego na rozwój ukraińskiej leksyki religijnej. Z badań nad polskoukraińskimi powiazaniami językowymi / pod. red. D. Buczki, M. Łesiowa, Lublin, 2003. S. 62–73.

References

1. Bibla, S. V. (1997) Skład, struktura y shliakhy formuvannia ukrainskoi tserkovnoi terminolohii (nazvy tserkovnykh chyniv ta posad). [Composition, structure and ways of formation of Ukrainian church terminology (names of church ranks and positions)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
2. Bocharova, I. V. (1999). Leksyko-semantychni ta hramatychni parametry nazv relihiinykh sviat u suchasni ukrainskii movi. [Lexico-semantic and grammatical parameters of the names of religious holidays in the modern Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 17 (in Ukr.).
3. Vorona, I. I. (2014). Funktsionuvannia tserkovno-relihiinykh terminiv-synonimiv v ukrainskykh bohosluzhbovykh tekstakh. [Functioning of church-religious synonymous terms in Ukrainian liturgical texts]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 20 (in Ukr.).
4. Hrytsenko, S. (2017). Dynamika leksykony ukrainskoi movy XVI–XVII st. [Dynamics of the vocabulary of the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries]. Kyiv : Naukova dumka, 936 (in Ukr.).
5. Hrytsenko, S. P. (2011). Leksychni latynizmy v ukrainskykh tekstakh kintsia XVI–XVII stolittia [Lexical Latinisms in Ukrainian texts of the late 16th–17th centuries]. Kyiv, 367 (in Ukr.).
6. Kovtun, A. A. (2006). Innovatsiini protsesy v ukrainskii tserkovno-relihiinii leksytsi (na materiali khudozhnoi prozy XX st.) [Innovative processes in Ukrainian church-religious vocabulary (based on the material of 20th century literary prose)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 20 (in Ukr.).
7. Krykun, M. H., Boriak, H. V., Strashko, V. V. (Conductors) (1993). Peredmovva [Preface]. In: *Selianskyi rukh na Ukraini 1569–1647. Zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Peasant Movement in Ukraine 1569–1647. Collection of Documents and Materials]. Kyiv : Naukova dumka, 5–29 (in Ukr.).
8. Myronchuk, O. Ya. (2014). Nazvy chyniv sviatosti v istorii relihiinoho styliu ukrainskoi movy [Names of the ranks of holiness in the history of the religious style of the Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
9. Osinchuk, Iu. V. (2009). Istoriia ukrainskoi bohosluzhbovo-obriadovoi leksyky [History of Ukrainian liturgical and ritual vocabulary]. Kyiv, 176 (in Ukr.).
10. Osinchuk, Yu. (2021). Leksyka, poviazana z relihiinymy vchenniamy ta virospovidanniamy v ukrainskii movi XVI–XVIII st. [Vocabulary related to religious teachings and creeds in the Ukrainian language of the 16th–18th centuries]. In : *Filolohichni chasopysy* [Philological journal], 1 (17), 82–93 (in Ukr.).
11. Osinchuk, Yu. (2019). Relihiina leksyka v ukrainskykh pamiatkakh XVI–XVII st. (na materialakh “Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka” za redaktsiiei Ye. Tymchenka) [Religious vocabulary in Ukrainian monuments of the 17th–18th centuries (based on materials from the “Historical Dictionary of the Ukrainian Language” edited by Ye. Tymchenko)]. In: P. Hrytsenko, N. Khobzei (Eds.). *Dialektolohichni studii. 12: Dialekt i pamiatka* [Dialectological Studies. 12: Dialect and Monument]. Lviv, 318–340 (in Ukr.).
12. Piddubna, N. V. (2000). Formuvannia nomenklatury nazv relihiinykh sporud v ukrainskii movi [Formation of the nomenclature of names of religious buildings in the Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 19 (in Ukr.).
13. Puriiaieva, N. V. (2001). Formuvannia ukrainskoi tserkovno-obriadovoi terminolohii (nazvy bohosluzhbovykh predmetiv) [Formation of Ukrainian church and ritual terminology (names of liturgical objects)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
14. Nuckowska, H. (2003). Wpływ języka polskiego na rozwój ukraińskiej leksyki religijnej [The influence of the Polish language on the development of Ukrainian religious vocabulary]. In: D. Buczka, M. Łesiów (Eds.). *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiazaniami językowymi* [From the research on Polish-Ukrainian linguistic connections]. Lublin, 62–73 (in Pol.).

WESTERN EUROPEAN CHURCH AND RITUAL VOCABULARY IN NORTH UKRAINIAN BUSINESS MONUMENTS OF THE 16TH–17TH CENTURIES

Valentyna Tytarenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

**Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Methods of Teaching,
Ivan Franko Zhytomyr State University
(Zhytomyr, Ukraine)
e-mail: ktytar@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4425-4670>
Scopus Author ID: 60021056700**

Abstract. Introduction. The paper examines the specifics of the use of words of confessional origin borrowed from Western European languages in Northern Ukrainian business documentation of the 16th–17th centuries.

The purpose. To analyze the functional features and evolutionary changes of borrowed religious vocabulary based on the material of Northern Ukrainian business documents of the 16th–17th centuries.

Main results of the study. The identified lexemes are classified into many lexical-semantic groups: names of positions and representatives of church leadership and persons involved in religion; lexemes denoting the titles of church ministers; names of people by religion; names of religious premises; names of attributes of church rites; in the names of religious books; names of church-administrative units and organizations.

A significant part of the tokens of the studied thematic group has retained its original semantics and continues to be a component of the church lexicon. Some can also be used in other groups of vocabulary. Most tokens in the business text are used, some are used in stable expressions (*боже уховай*).

Phonetic-graphic variants are due to the unstable spelling system of the time and the formation of the Ukrainian phonetic system in the outlined period.

The methods. The methodological basis of the study was the descriptive method, the techniques of which - observation, generalization and classification - made it possible to identify foreign-language lexemes and divide them into lexical and semantic groups. The explanation of the factual material was carried out using the techniques of comparative and comparative-historical methods.

Originality. The confessional vocabulary in business documents of the 16th-17th centuries of the Northern Ukrainian area is analyzed.

Conclusions and specific suggestions of the author. The confessional vocabulary in the studied North Ukrainian monuments of official-business style is recorded fragmentarily, which is due to their administrative-legal specificity. At the same time, in a number of sources the specified layer of words is used frequently, in particular, terminological units of foreign origin. Borrowed nouns served mainly for the verbalization of Christian concepts. Names associated with the Orthodox tradition were integrated into the lexical system of the Ukrainian language in previous chronological periods - primarily during the Christianization of Rus and through the mediation of the Old Church Slavonic language. And the Catholic religious lexicon appeared in the Ukrainian language during the 16th–17th centuries as a result of the Ukrainian lands being part of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish–Lithuanian Commonwealth.

Key words: borrowing, confessional vocabulary, thematic group, lexical-semantic processes, semantics, North Ukrainian area, monument.

Надійшла до редакції: 28.01.2026
Прийнято до друку: 16.03.2026

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'367.625

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-62-75

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ЛОКАТИВНИМ ТИПОМ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

**М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)**

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

**Н. С. Степаненко, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)**

e-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Статтю присвячено системному формально-граматичному, семантико-синтаксичному, комунікативно-прагматичному аналізу дієслівно-іменних конструкцій із просторовим значенням, виявлено їхній універсалізм на рівні семантики, структури та функційних потенцій. За типом заповнювачів правобічної позиції виокремлено основні структурні субмоделі структурної моделі Sub + Praed + Adv (Nx) loc → 1) Sub + Praed + Adv (Nx) loc і 2) Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc із наступним вичленуванням їхніх конкретних репрезентантів → 1) Sub + Praed + Adv (Ninst) loc і 2) Sub + Praed + Adv (Prep + Ngen) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Ndat) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Nacc) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Ninst) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) loc, які зазнають внутрішньої субмодельної диференціації, як-от: Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) → Sub + Praed + Adv (B / U+ Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (HA + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (ПО + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (ПРИ + Nloc) loc. Доведено, що виразником того або того різновиду локативної семантики можуть бути як дієслова-предикати, для яких типовими ідентифікаторами є семи 'статика', 'місце дії', 'рух' ('цілеспрямований рух', 'нецілеспрямований рух'), 'конкретна фізична дія' ('дія динамічного характеру', 'дія нединамічного характеру'), 'сприйняття', так і правобічні поширювачі – прийменники, зокрема похідні, та відмінкові форми семантично поліфункційних іменників. На основі кількісних підрахунків, валідність яких забезпечує проведене на основі різножанрових текстів обсягом 800 тисяч уживань суцільне вибирання (4094 одиниці), встановлено функційний потенціал конкретних значенневих сегментів інваріантного плану змісту «локативність» – «напрямок руху: старт або фініш», «шлях руху» та «місце дії» – на рівні вичленуваних вище структурних субмоделей та їхніх конкретних репрезентантів. Докладно схарактеризовано в парадигмі семантичного і квантитативного підходів типологію експлікаторів статичного, директивного, транзитивного, а почасти й директивно-статичного та транзитивно-статичного значення (232 структурні субмоделі).

Ключові слова: дієслівно-іменні конструкції; локативна детермінація; функційний потенціал; суцільне вибирання; структурна модель; структурна субмодель; локативні значення «напрямок руху: старт або фініш», «шлях руху», «місце дії»; кількісні показники.

Актуальність дослідження. А. П. Загнітко образно порівняв граматику з водограєм, «у якому випромінюються і вияскравлюються особливості мовного ладу і водночас

простежуються знакові величини теоретичного осмислення такого ладу» [3, с. 8]. Інтерес до цього рівня мовної системи сягає доби античності й перманентно та послідовно культивується в різні історичні періоди розвитку науки про мову. Найважливішою одиницею граматичного стратуму є речення, яке вважають його вершинним елементом у системі мовних засобів, оскільки всі інші ієрархійно нижчі одиниці, підпорядковуючись одна одній, беруть участь у його формуванні, постають як реченнєвотвірні величини. А. П. Грищенко зауважував, що складний процес конститування речення шляхом актуалізації мовних засобів з огляду на конкретну комунікативну ситуацію нагадує принцип дії «семи нот, на основі синтагматики яких утворюються мелодії від елементарних, найпростіших, до фундаментальних музичних творів, які, очевидно, можна порівняти з найскладнішими текстами як послідовностями відповідних речень» [4, с. 8].

У сучасній лінгвістиці утрадиційнився підхід до витлумачення речення як багаторівневого явища, що його репрезентують формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативно-прагматичний ранги. Між ними, за твердженням Л. Теньєра, немає тотожності, але є паралелізм, що знаходить вияв у зв'язках, а як точніше, то поряд зі структурними зв'язками існують зв'язки семантичні, регулярно співвіднесені з ними [див. 9], а також комунікативні, які віддзеркалюють реальний потенціал використання речення або його компонентів (предиката, суб'єкта, актанта, сирконстанта) в тій чи тій комунікативній ситуації. Усі вирізнені ранги однаковою мірою важливі для речення, вони діють не ізольовано, а перебувають у жорстко регламентованих детермінативних відношеннях і виконують важливу роль у передаванні інформації. Дослідження механізму цих відношень – одне з пріоритетних і перспективних завдань сучасної лінгвістики.

Актуальність пропонованої праці зумовлена спрямуванням новітніх мовознавчих студій на системну характеристику полірангової організації речення, передусім недостатньо вивченого функційного потенціалу одного з важливих його компонентів – правобічного поширювача у вигляді локативної зони (Adv loc) із притаманною їй широтою формально-граматичної організації, семантичної будови, а також комунікативно-прагматичної специфікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природу речення як багаторівневої одиниці обґрунтовано в дослідженнях багатьох українських мовознавців: Л. А. Булаховського, І. Р. Вихованця, М. О. Вінтоніва, К. Г. Городенської, А. П. Грищенка, Н. В. Гуйванюк, С. І. Дорошенка, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, Л. О. Кадомцевої, О. С. Мельничука, М. В. Мірченка, М. Я. Плющ, Р. О. Христіанінової, С. Т. Шабат-Савки, Л. В. Шитик, К. Ф. Шульжука та ін. Особливості реалізації локативного значення в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Adv loc, які є предметом пропонованої наукової студії, на засадах семантико-синтаксичної та формально-граматичної організації, а також комунікативної запроєктованості простежено в працях уже згадуваних лінгвістів І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, а також у публікаціях О. Г. Межова, Л. М. Руденко, І. І. Слинька, М. І. Степаненка, Н. С. Степаненко та ін. Однак констатувати те, що проблему функціонування цих синтаксичних конструкцій в українській мові повністю розв'язано й дано вичерпну відповідь на важливі питання їхньої системності, статусності, варіативності, класифікаційних ознак, семантичних, структурних, прагматичних характеристик, немає достатніх підстав [див. 6], що, з одного боку, посилює актуальність роботи, а з іншого, – вимагає пильного студіювання речень з інваріантними планами змісту «напряму руху: старт або фініш», «шлях руху», «місце дії» та закріпленими за ними диференційованими значеннєвими описами.

Мета статті – комплексно проаналізувати в руслі теоретико-прагматичної парадигми багаторівневої організації речення формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний, комунікативно-прагматичний універсалізм конкретних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub + Praed + Adv loc, простежити їхній функційний потенціал на основі кількісних підрахунків, валідність яких забезпечує суцільне вибирання, базу якого сформували різножанрові тексти обсягом 800 тисяч уживань.

Методи та методики дослідження. Основними методами є описовий (для виявлення і аналізу формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних особливостей конструкцій із просторовим типом детермінації); метод кількісних підрахунків (для встановлення

полірангового ступеня продуктивності конкретних репрезентантів структурної моделі Sub + Praed + Adv loc та вичленовуваних у її складі за різними критеріями структурних субмоделей); контекстуального-інтерпретаційного аналізу (для ідентифікування гіперо-гіпонімічних локативних значень); компонентного аналізу (для встановлення специфіки диференційованих локативних значень та підзначень).

Результати дослідження та їх обговорення. У синтаксичному ладі української мови продуктивну групу сформували дієслівно-іменні конструкції з локативним типом детермінації, в основі яких лежить структурна модель Sub + Praed + Adv loc. Програмовану основним носієм валентності правобічну позицію регулярно заповнюють різні щодо формально-граматичної будови компоненти – субстантивні словоформи та прийменниково-іменникові форми, на основі яких ідентифіковано структурні субмоделі, пор.: *Іде він Золотоворітською вулицею – прямо до Софії – і думає* (В. Малик), *Селом забринів сміх* (В. Баблик) і *Метка дівтора злодійкувато тягла з пристані Бовдюгового човна* (Г. Тютюнник), *Марія розплющила очі, дивиться назустріч сонцю* (У. Самчук), *На другий вечір вона знову вийшла на луки* (А. Дімаров), *Понід стелею літає пір'я* (О. Десняк), *По садах у мене на Вкраїні* Слухають берези й осоки Навесні дебюти солов'їні (Г. Чубач) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub+ Praed+Adv loc	Конкретні репрезентанти структурної моделі Sub+ Praed+Adv loc	
		Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Nx) loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc
800 тисяч знаків	4094	Sub + Praed + Adv (Ninst) loc	Sub + Praed + Adv (Prep + Ngen) loc Sub + Praed + Adv (Prep + Ndat) loc Sub + Praed + Adv (Prep + Nacc) loc Sub + Praed + Adv (Prep + Ninst) loc Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) loc

Кожен із конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep+Nx) loc зазнає внутрішнього диференціювання залежно від типу прийменниково-відмінкової форми, що конститує припрєдикатну позицію, тобто від прийменника та категорійного значення відмінка, яке «вказує на семантику відношень, на відношення іменника до предиката речення ..., на спеціалізацію кожної графеми категорії відмінка» [2, с. 83] (див. табл. 2).

Таблиця 2

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed+Adv loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc	
		Конкретний тип структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc	Конкретні репрезентанти структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + N loc) loc
800 тисяч знаків	4094	Sub + Praed + Adv (Prep + N loc) loc	Sub + Praed + Adv (B / Y+ Nloc) loc Sub + Praed + Adv (HA + Nloc) loc Sub + Praed + Adv (ΠΟ + Nloc) loc Sub + Praed + Adv (ΠΡΙ + Nloc) loc

Інваріантний план змісту «локативність» формують три значеннєві сегменти: «напряму руху», «шлях руху» та «місце дії». Системними конкретними репрезентантами виокремлених типів локативної семантики є речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc. Синтаксичні конструкції, утворені за зразком структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Nx) loc, не виявляють поліфункційності щодо плану змісту (див. табл. 3¹).

¹ Знак – указує на онтологічно не актуалізовану семантику, знак ++ – на регулярну, знак +- – на іррегулярну реалізацію її.

Таблиця 3

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub+ Praed+Adv loc	Типи локативної семантики	Конкретні семантичні репрезентанти структурної моделі Sub+ Praed+Adv loc	
			Sub + Praed + Adv (Nx) loc	Sub + Praed + Adv (Prep+Nx) loc
800 тисяч знаків	4094	директивність (напрямок руху: старт / фініш)	—	++
		транзитивність (шлях руху)	++	++
		власне локативність (місце дії)	+—	++

Вузкість значеннєвого обсягу, одноманітність формально-граматичної організації конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Nx) loc безпосередньо віддзеркалена на їхньому функційному потенціалі (див. табл. 4).

Таблиця 4

Обсяг Досліджуваного Матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	Функційний потенціал конкретних репрезентантів структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	
		Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Nx) loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc
800 тисяч знаків	4094	75 (2%)	4019 (98%)

Конструкції з локативним поширювачем Adv (Nx) loc відрізняються від синтаксичних структур із просторовим поширювачем Adv (Prep + Nx) loc не лише ступенем продуктивності (відсоткове співвідношення – 2 % : 98 %), монофункційністю формально-граматичної будови [співвідношення – Adv (Ninst) loc : Adv (Prep + Ngen) loc, Praed + Adv (Prep + Ndat) loc, Praed + Adv (Prep + Nacc) loc, Praed + Adv (Prep + Ninst) loc, Adv (Prep + Nloc) loc], обмеженістю типу реалізованої семантики [співвідношення – транзитивність (шлях руху) : транзитивність (шлях руху), директивність (напрямок руху: старт / фініш), власне локативність (місце дії)], а й відносною лімітативністю лексико-семантичного складу заповнювачів валентної рамки Praed + Adv loc та почасти конститутивної позиції Sub. Речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Nx) loc актуалізують два типи транзитивного значення: іррегулярно – «шлях руху через внутрішні межі локативного орієнтира, що є отвором», регулярно – «шлях руху по поверхні локативного орієнтира, що є відкритим або внутрішнім простором», пор.: *Вікном* долітали ще здалека уривані тони музики (О. Кобилянська), *Дим бовдурами* повалив (І. Франко), *У когось* бухала *горлом* кров (О. Гаврилюк) і *Марійка* ... пішла вузькою лісовою *просікою* (Ю. Мушкетик), *Молодий верхівець* їде *Чаплинкою* (О. Гончар), *Вівці* котилися *горою*... (І. Франко), *Раз проходив він канцелярією* (Ю. Яновський). У формуванні першого значення беруть участь іменники-найменування людей, тварин, звуків, запахів, рідких або газоподібних станів речовини (позиція Sub), дієслова руху, просторового переміщення, проникнення, оптичного та акустичного сприйняття (позиція Praed), субстантиви з інваріантними семами 'отвір узагалі, без указівки на його природний або штучний характер', 'штучні отвори у стіні приміщення, споруди, в огорожі, між будівлями', 'природні отвори на тілі людини або тварини' [позиція Adv (Nx) loc]. У реченнях із другим значеннєвим описом не спостережено лексико-семантичних обмежень на рівні позиції Sub. Роль основного носія валентності в них виконують дієслова цілеспрямованого та нецілеспрямованого руху й переміщення, а правобічну конституують субстантиви-номінування наземних, підземних, водних,

повітряних шляхів сполучення, ділянок земного рельєфу, водних, космічних об'єктів, континентів, країн, населених пунктів і їхніх частин, будівель, споруд різного призначення і їхніх частин, типів покриву, спеціалізованих територій, місць громадського користування, відпочинку, пристроїв для пересипання, пересування, переливання, транспортування чого-небудь, загальнопросторових понять на взірць *сторона, центр, середина*, які обов'язково програмують граматично узгоджені та семантично сумісні з ними атрибутивні модифікатори.

Як відображено в *Таблиці 3*, конструкції, утворені за структурною субмоделлю Sub + Praed + Adv (Nx) loc, можуть спорадично експлікувати семантику «місце дії». Її реалізація пов'язана з дієсловами, які передають статичні відношення, указують на фізичну дію або зміну положення об'єкта. Лексико-семантичним корпусом позицій Sub та Adv (Nx) loc вони максимально наближені до синтаксичних структур зі значенням «шлях руху по поверхні, що є відкритим або внутрішнім простором», пор.: *Зеленіють берегами квіти, дерева* (П. Грабовський), *Кримські самоцвіти берегом шукаю* (Г. Чубач) і *Вони повільно йшли луками* (А. Дімаров), *Тимко плив Таїанню* (Г. Тютюнник). І. І. Слинько зауважував, що вже в XIV–XVIII ст. в позиції при семантично неоднорідних дієсловах активно розвивалися прийменникові конструкції, витісняючи безприйменникові [8, с. 15]. У всіх слов'янських мовах «процес заміни орудн. місця прийменниковими конструкціями, – наголошувала М. Я. Плющ, – завершився в основному на користь останніх» [7, с. 75]. Ідеться, зокрема, про речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (ПО + N)loc (stat) loc зі значеннєвими описами «дія відбувається в межах просторового орієнтиру» й «дія відбувається на поверхні просторового орієнтиру»: *Народ молився по костьолах* (А. Чайковський), *Михайло ходить по коридору* (І. Микитенко); *По мілководді скрізь розляглося латаття* (І. Нечуй-Левицький), *Діти бігали по городах* (Н. Кобринська), *По огорожі ходить півень* (А. Чайковський), *Коса повзає по плечах* (Ю. Яновський). За твердженням З. І. Іваненко, безприйменникові синтаксичні одиниці активніше побутували у творах західноукраїнських авторів, а на іншій території орудний дистрибутивний помітно поступався перед прийменниковою конструкцією [5, с. 58].

Характеризована безприйменниково-прийменникова конкуренція поширилася також на синтаксичні конструкції з вербативами цілеспрямованої динамічної дії, що виконують роль основних носіїв валентности в реченнях структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (ПО + N)loc (trans), за якими закріплена семантика «шлях руху по поверхні, що є відкритим або внутрішнім простором»: *Той біг по майдані* (Я. Баш), *Хтось пробіг по сінцях* (Г. Тютюнник), *Покотилась крапля крові по кептарику, по смушку* (Д. Павличко), *Сталь біжить по жолобу* (В. Собко).

Речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Nx) loc (stat) належать до розряду максимально пасивних, що засвідчують результати суцільного вибирання (див. табл. 5, пор. із табл. 4).

Таблиця 5

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної субмоделі Sub + Adv (Ninst) loc	Функційний потенціал конкретних семантичних репрезентантів структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Ninst) loc	
		Структурна субмодель Sub + Adv (Ninst) loc (trans)	Структурна субмодель Sub + Adv (Ninst) loc (stat)
800 тисяч знаків	75	72	3
		96%	4%

Як уже зауважено, речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep+Nx) loc представлені п'ятьма конкретними репрезентантами, які мають різну частоту вживання (див. табл. 6).

Таблиця 6

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	Функційний потенціал конкретних репрезентантів структурної моделі Sub+ Praed+ Adv (Prep+Nx) loc				
		Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Ngen) loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Ndat) loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Nacc) loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Ninst) loc	Структурна субмодель Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) loc
800 тисяч знаків	4019	1158	15	1328	407	1112
		28,82%	0,37%	33,05%	10,12%	27,64%

Конкретні репрезентанти кожної із ідентифікованих структурних субмоделей наділені різним ступенем продуктивності, що можна проілюструвати на прикладі структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nacc) loc, ядерну позицію якої формують речення з припредикатними компонентами Prep + Adv (B / Y + Nacc) loc, Prep + Adv (HA + Nacc) loc (вони становлять понад 87% від загальної кількості зафіксованих локативних конструкцій). Синтаксичним конструкціям з іншими зафіксованими в процесі суцільного вибирання правобічними конститuentами Adv (Prep + Nacc) loc відведено периферійну позицію (див. табл. 7).

Таблиця 7

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	З них конструкцій структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep + Nacc) loc	Конкретні репрезентанти структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep + Nacc) loc	Функційний потенціал конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep + Nacc) loc	
				Абсолютна кількість	У %
800 тисяч знаків	4019	1328	Sub + Praed + Adv (Prep B/Y + Nacc) loc	593	44,8
			Sub + Praed + Adv (Prep HA + Nacc) loc	561	42,4
			Sub + Praed + Adv (Prep ЧЕРЕЗ + Nacc) loc	61	4,6
			Sub + Praed + Adv (Prep КРІЗЬ + Nacc) loc	17	1,3
			Sub + Praed + Adv (Prep ЗА + Nacc) loc	35	2,6
			Sub + Praed + Adv (Prep ПІД / ПІДИ + Nacc) loc	34	2,6
			Sub + Praed + Adv (Prep ПОВЗ + Nacc) loc	8	0,5
			Sub + Praed + Adv (Prep МІЖ / МЕЖИ + Nacc) loc	5	0,3
			Sub + Praed + Adv (Prep ПОМІЖ / ПОМЕЖИ + Nacc) loc	1	0,07
			Sub + Praed + Adv (Prep ПЕРЕД / ПЕРЕДИ + Nacc) loc	5	0,3
			Sub + Praed + Adv (ПОПЕРЕД + Nacc) loc	3	0,2

			Sub+ Praed + Adv (Prep НАД / НАДІ + Nacc) loc	4	0,26
			Sub+ Praed + Adv (Prep ПОНАД + Nacc) loc	1	0,07

Аналогічні ядерні та периферійні зони зафіксовано в межах конкретних репрезентантів структурних субмоделей Sub+ Praed + Adv (Prep+ Ngen) loc (див. табл. 8), Sub+ Praed + Adv (Prep+ Ninst) loc (див. табл. 9) і Sub+ Praed + Adv (Prep+ Nloc) gen loc (див. табл. 10).

Таблица 8

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	З них конструкцій структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + Ngen) loc	Конкретні репрезентанти структурної субмоделі Sub+ Praed +Adv (Prep+ Ngen) loc	Функційний потенціал конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep+ Ngen) loc	
				Абсолютна кількість	У %
800 тисяч знаків	4019	1158	Sub+ Praed +Adv (ДО + Ngen) loc	437	38
			Sub+ Praed +Adv (3 / 3I / I3 + Ngen) loc	401	35

Таблица 9

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	З них конструкцій структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + Ninst) loc	Конкретні репрезентанти структурної субмоделі Sub+ Praed +Adv (Prep+ Ninst) loc	Функційний потенціал конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep+Ninst) loc	
				Абсолютна кількість	У %
800 тисяч знаків	4019	407	Sub+ Praed +Adv (НАД/НАДІ/НАДО + Ninst) loc	141	34
			Sub+ Praed +Adv (3A + Ninst) loc	87	21
			Sub+ Praed +Adv (ПІД/ПІДІ/ПІДО + Ninst) loc	84	21
			Sub+ Praed +Adv (ПЕРЕД/ПЕРЕДІ/ПЕРЕДО + Ninst) loc	39	10

Таблица 10

Обсяг досліджуваного матеріалу \ (в знаках)	Усього просторових конструкцій структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	З них конструкцій структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + N loc) loc	Конкретні репрезентанти структурної субмоделі Sub+ Praed +Adv (Prep+ N loc) loc	Функційний потенціал конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub+ Praed + Adv (Prep+ Nloc) loc	
				Абсолютна кількість	У %
800 тисяч знаків	4019	1112	Sub+ Praed +Adv (B / Y + N loc) loc	501	45
			Sub+ Praed +Adv (HA + N loc) loc	404	36

			Sub+ Praed +Adv (ПО + N loc) loc	203	18

Речення з припредикатною адвербіальною позицією Adv (Prep + Nx) loc, яким притаманна широта діапазону реалізованої семантики, репрезентовані 232 структурними субмоделями, що різняться ступенем продуктивності. Найтипівішим для них є значення «місце дії» (див. табл. 11).

Таблиця 11

Обсяг досліджуваного матеріалу(в знаках)	Усього структурних субмоделей структурної моделі Sub + Praed + Adv loc	Функційний потенціал конкретних семантичних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc			
		«місце дії»	«напрям руху»		«шлях руху»
			«старт»	«фініш»	
800 тисяч знаків	232	139	20	49	24
		60%	69		10%
			9%	21%	
			30%		

Відомо, що окремі конкретні репрезентанти здатні передавати директивну й статичну або транзитивну й статичну семантику, отже, інтерпретовану парадигму структурних субмоделей можуть розширювати конституенти зі значенням 1) статично-директивних і 2) статично-транзитивних відношень. Пор.:

1. Sub+Praed+Adv (ВІД / ОД+Ngen) loc [dir] → «напрямок руху від межі локативного орієнтира» → *Він відійшов від дверей* (А. Дімаров), «напрямок руху з меж локативного орієнтира» → *Прибігла мати від сусід* (В. Сосюра), «напрямок руху від локативного орієнтира з обов'язковою контактною локалізацією» → *Кора відставала сама від голих стовбурів дерев* (І. Франко), «напрямок руху з боку локативного орієнтира» → *То влад загриміли тачанки від Оржиці, Прип'яті, Бугу* (А. Малишко) і Sub+Praed+Adv (ВІД / ОД + Ngen) loc [stat] → «дія відбувається на незначній відстані від локативного орієнтира» → *Він стояв од поля* (В. Барка); Sub+Praed+Adv (ПРОМІЖ / ПРОМЕЖ +Ngen) loc [dir] → «напрямок руху в простір, оточений локативними орієнтирами» → *Проміж куців просовує роги марал* (В. Гжицький) і Sub+Praed+Adv (ПРОМІЖ / ПРОМЕЖ +Ngen)) loc [stat] → «дія відбувається в просторі, оточеному локативними орієнтирами» → *Проміж людських голів стирчать рогаті волячі голови* (І. Нечуй-Левицький).

2. Sub + Praed + Adv (ВПОПЕРЕК / УПОПЕРЕК + Ngen) loc [trans] → «шлях руху в напрямі ширини локативного орієнтира» → *Міряльник ішов впоперек поля* (О. Кундзіч) і Sub + Praed +Adv (ВПОПЕРЕК / УПОПЕРЕК +Ngen) loc [stat] → «дія відбувається в просторі, що має протяжність у ширину» → *Степанове ліжко стояло впоперек кімнати* (П. Загребельний); Sub + Praed + Adv (ЧЕРЕЗ + Nacc) loc [trans] → «шлях руху з метою виходу за межі локативного орієнтира» → *Через Францію я добивався додому* (С. Пушик), «шлях руху через внутрішні межі локативного орієнтира, що є отвором» → *Через відкритий люк бапти Леонід звично забрався всередину* (О. Гончар) і Sub + Praed +Adv (ЧЕРЕЗ +Ngen) loc [stat] → «дія відбувається по другий бік локативного орієнтира» → *Секретар сидів через стіну* (Г. Тютюнник).

За обсягом реалізованого плану змісту конструкції з локативним типом детермінації диференційовано на моно- та полісемантичні з виразно задекларованою функційною диспропорцією: перші максимально домінують над другими (див. табл. 12).

Таблиця 12

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього структурних субмоделей структурної моделі Sub + Praed+ Adv (Prep + Nx) loc	Функційний потенціал конкретних семантичних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub+ Praed+ Adv (Prep+Nx) loc	
		Моносемантичні структурні субмоделі	Полісемантичні структурні субмоделі
800 тисяч знаків	232	200 (86%)	32 (14%)

Полісемантичні структурні субмоделі диференційовано на три типи, а саме: репрезентанти 1) двох, 2) трьох і 3) чотирьох значень, пор.: 1) Sub + Praed + Adv [HA + Nloc] loc [stat] → а) «дія відбувається на поверхні локативного орієнтира» → *Стоїть свічка на вікні* (Іван Багряний), *Яків сидів на пні* (Ю. Збанацький), б) «дія відбувається в межах локативного орієнтира» → *Пиріжки лежали на блюді* (Б. Лепкий), ... *на терасі кафе стояли свічки* (Ю. Смолич); 2) Sub + Praed + Adv [3A + Nacc] loc [dir] → а) «напрямок руху за межі локативного орієнтира» → *Чоловік провів його за цвинтар* (А. Свидницький), ... *вони вийшли за місто* (Ю. Мушкетик), б) «напрямок руху за протилежний або зворотний бік локативного орієнтира» → *Вони... заходили за... ліс* (О. Десняк), ... *він вийшов за огорожу* (В. Гжицький), в) «напрямок руху на локативний орієнтир, що є об'єктом діяльності» → *Він сідає за рояль* (Ю. Щербак), *Сагайдак сів за стерно* (С. Добровольський); 3) Sub + Praed + Adv [B / Y + Nacc] loc [dir] → а) «напрямок руху в межі локативного орієнтира» → *У місто греки вїхали волами* (Л. Костенко), *Він зайшов у парк* (Ю. Мушкетик), б) «напрямок руху у внутрішні межі локативного орієнтира, що є отвором» → *Возний іде у двері* (І. Кочерга), *У вуха наб'ється... спів* (І. Калинець), в) «напрямок руху на зовнішню поверхню локативного орієнтира» → *Мати заримала в двері* (У. Самчук), *Хвиля саме вдарила в борт* (Ю. Смолич), г) «напрямок руху в бік локативного орієнтира» → *Я дивився в поле* (О. Десняк), ... [вона] *рушила в протилежний бік* (В. Бабляк). Принагідно зауважимо, що для окремих семантичних описів характерна внутрішня диференціація. Наприклад, у денотативній структурі «шлях руху з метою виходу за межі локативного орієнтира», що її актуалізують речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (ЧЕРЕЗ + Nacc) loc (trans), виокремлено три чітко окреслені диференційовані підзначення з притаманними їм експліцитними ідентифікаторами на рівні валентної рамки Praed + Adv (ЧЕРЕЗ + Nacc) loc (trans): «шлях руху: рух, що перетинає простір з одного боку на інший по його поверхні», «шлях руху: рух, що перетинає простір з одного боку на інший над його поверхнею», «шлях руху: рух, що перетинає простір, який не має конкретного виміру»: *Переповзли ми через насип* (О. Десняк), *Ой летіла зозуленька через гору* (Українська народна пісня), *Шукана пряма переходить через точки О й С* (з підручника).

Що ж до функційних можливостей порівнюваних значеннєвих обсягів, то відчутно переважають, як свідчить проведений статистичний аналіз, речення з двома семантичними описами (див. табл. 13).

Таблиця 13

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього полісемантичних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub + Praed+ Adv (Prep + Nx) loc	Функційний потенціал конкретних полісемантичних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc					
		Конкретні репрезентанти з двома значеннями		Конкретні репрезентанти з трьома значеннями		Конкретні репрезентанти з чотирма значеннями	
		Абсолютна кількість	У %	Абсолютна кількість	У %	Абсолютна кількість	У %
800 тисяч знаків	32	23	72%	5	16	4	12

Функційне ядро конструкцій із двома значеннями сформували речення з ідентифікувальною семантикою «місце дії» та «напрямок руху: старт або фініш» (див. табл. 14).

Таблиця 14

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього полісемантичних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub + Praed+ Adv (Prep + Nx) loc	З них конкретних репрезентантів (субмоделей) із двома значеннями	Функційний потенціал семантичних типів конкретних репрезентантів (субмоделей) із двома значеннями структурної моделі Sub+ Praed+ Adv (Prep+Nx) loc			
			«місце дії»	«напря́м руху»		«шля́х руху»
				«старт»	«фініш»	
800 тисяч знаків	32	23	11	5	5	2
				10		
			48%	21,5	21,5	9%
				43%		

Експліцитним виразником того або того різновиду локативної семантики можуть бути як дієслова-предикати, так і правобічні поширювачі. У заповненні позиції Praed простежено таку чітку закономірність: у реченнях, що повідомляють про локалізацію початку, кінця руху (переміщення), шлях руху об'єкта, предикати виражені лише моторними дієсловами (руху, переміщення, конкретної фізичної дії динамічного характеру, зорової дії, що містить у своєму змісті ідею руху, і т. ін.): *А вночі йшов у поле* (В. Винниченко), – *Неси вже свої паски в комору* (М. Стельмах), *Палилюлька вийняв з рота люльку* (М. Стельмах), *Очі дивилися мимо жертви* (Микола Хвильовий); у реченнях, які інформують про локалізацію в певній точці простору, регулярно функціують на правах предикатів статичні дієслова (місцезнаходження, місцеположення і т. ін.): *Поперек стежки лежало свіжозрубане дерево* (В. Іжицький), *По сусідству з нами на хуторі жив Штефан* (В. Яворівський). Специфіку речень зі статичною та динамічною (директивною і транзитивною) локативністю визначає такий чинник, як цілеспрямованість / нецілеспрямованість руху, позначуваного дієсловами відповідної семантики. Необхідною умовою для формування значення «шлях руху по поверхні локативного орієнтира, що є простором», яке реалізують речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (ПО + Nacc loc) loc [trans], є заповнення предикатної позиції дієсловами не будь-якого руху, а лише цілеспрямованого. Якщо ж позицію Praed заповнюють вербативи нецілеспрямованого руху, речення набувають іншого семантичного опису – «місце реалізації дії»: «дія відбувається в межах локативного орієнтира», «дія відбувається на поверхні локативного орієнтира» й функціують у складі іншої структурної субмоделі – Sub + Praed + Adv (ПО + Nacc loc) loc [stat]. Пор.: *Він ходив по кімнаті* (І. Микитенко) і *Гадюка повзла по стежці* (В. Стефак). Сутнісну роль в ідентифікуванні просторового значення відіграють дієслівні префікси, які корелюють із локативними прийменниками, дублюючи або не дублюючи їх, й утворюють конкретні типи префіксально-прийменникової кореляції. У такому разі «між префіксом дієслова і прийменником існує повна смислова відповідність» [1, с. 25]: *Вони дійшли до Росі* (А. Кашенко), *Цезар уже перейшов через гори Альпійські* (М. Зеров).

Функцію семантичного маркера системно й послідовно виконують прийменники, зокрема вторинні. Вони, зберігаючи семантико-генетичний зв'язок зі словами, що послужили базою їхнього творення, передають конкретніші значення, нерідко перебирають на себе роль індикатора локативних відношень. Регулярним для прийменників, які «походять з відповідних форм слів повнозначних частин мови, передусім із прислівників, зокрема й дієприслівників, та іменників» [2, с. 596], є вживання в реченнях моносемантичної будови. Первинні прийменники, що «дериваційно не пов'язані з іншими словами» [там само],

виражають загальніше значення й активно побутують у реченнях полі- та моносемантичної структури (див. табл. 15).

Таблиця 15

Обсяг досліджуваного матеріалу (в знаках)	Усього структурних субмоделей структурної моделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc	Функційний потенціал конкретних семантичних репрезентантів (субмоделей) структурної моделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc			
		Полісемантичні конструкції		Моносемантичні конструкції	
		Первинні применники	Вторинні применники	Первинні применники	Вторинні применники
800 тисяч знаків	232	32		30	170
		14%	-	13%	73%

Вирішені критерії ідентифікування локативної семантики зазвичай діють не окремо, а в єдності, релевантно доповнюють один одного й формують різнорангові інваріантні та диференційовані значення.

Висновки і перспективи. У синтаксичному ладі української мови продуктивний тип становлять дієслівно-іменні конструкції з просторовим значенням, інваріантні семантичні складники якого – «місце дії», «напрямок руху: старт або фініш», «шлях руху». Їхнім системним актуалізатором є структурна модель Sub + Praed + Adv loc, конкретні репрезентанти якої – різнорангові структурні субмоделі – поранжовано за різними критеріями, а саме: 1) формально-граматичною будовою правобічного поширювача (іменникова словоформа, применниково-відмінкова форма), що її виразно оприявнює такий конкретний ланцюг залежностей: структурна модель Sub + Praed + Adv loc → одна з конкретних субмоделей 1 рангу: Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc, одна з конкретних субмоделей 2 рангу: Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) loc, чинні конкретні субмоделі 3 рангу: Sub + Praed + Adv (B / Y + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (HA + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (ПО + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (ПРИ + Nloc) loc; 2) значеннєвою структурою у вигляді ланцюгової гіперо-гіпонімічної детермінації, що її ілюструє така конкретна семантична рефлексія: локативність → транзитивність → диференційовані значення (для окремих і вужчі утворення, або підзначення) транзитивности, кожне з яких є самостійним вербальним індикатором глибинної структури плану змісту «локативність» у парадигмі антропоцентричного, когнітивного й прагматичного підходів; 3) функційним потенціалом. Щодо останнього критерію, то він органічно пов'язаний із першими двома й визначає активну або інертну запитуваність конкретних репрезентантів тієї чи тієї структурної субмоделі.

Згідно з результатами суцільного вибирання речення структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc кількісно домінують над реченнями структурної субмоделі Sub + Praed + Adv (Nx) loc (відсоткове співвідношення – 96 % : 4 %). Серед синтаксичних конструкцій структурної субмоделі 1 рангу Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc ядерну позицію сформували речення структурної субмоделі 2 рангу з правобічними позиціями Adv (Prep + Nacc) loc (33,05 %), Adv (Prep + Ngen) loc (28,82 %), Adv (Prep + Nloc) loc (27,64 %), напів'ядерну – речення з правобічною позицією Adv (Prep + Ninst) loc (10,12 %), периферійну – речення з правобічною позицією Praed + Adv (Prep + Ndat) loc (0,37 %). Ядерний корпус реалізаторів структурних субмоделей 3 рівня, що функціують на правах конкретних репрезентантів структурних субмоделей 2 рівня, утворюють синтаксичні конструкції з правобічними позиціями Adv (B / Y + Nacc) loc (44,8 %), Adv (HA + Nacc) loc (42,4 %), Adv (ДО + Ngen) loc (38 %), Adv (3 / 3I / I3) + Ngen) loc (35 %), Adv (НАД / НАДІ / НАДО + Ninst) loc (34 %), Adv (B / Y + Nloc) loc (45 %), Adv (HA + Nloc) loc (36 %), напів'ядерний – Adv (ЗА + Ninst) loc (21 %), Adv (ПІД / ПІДІ / ПІДО + Ninst) loc (21 %), Adv (ПЕРЕД / ПЕРЕДІ / ПЕРЕДО + Ninst) loc (10 %), Adv (ПО + Nloc) loc (18 %).

У складі синтаксичних конструкцій, утворених за зразком структурної моделі 2 рангу Sub + Praed + Adv (Ninst) loc, максимальну частотність мають ті, які експлікують семантику «шлях руху» (відсоткове співвідношення – «шлях руху» 96 % : «місце дії» 4 %), тоді для синтаксичних конструкцій структурної субмоделі 2 рангу Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc характерною є суттєва перевага речень із семантичним описом «місце дії» (відсоткове співвідношення – «місце дії» 60 % : «напрямок руху» 30 % : «шлях руху» 10 %). Установлено відчутне превалювання моносемантичних конструкцій над полісемантичними (відсоткове співвідношення – моносемантичні структури 86 % : полісемантичні структури 14 %). Функційне ядро останніх становлять речення з двома семантичними описами (відсоткове співвідношення – конструкції з двома значеннями 86 % : конструкції з трьома значеннями 16 % : конструкції з чотирма значеннями 12 %). Спостережено ще одну очікувану закономірність: припредикатну позицію полісемантичних конструкцій конституюють первинні прийменники та іменникові словоформи, а у творенні моносемантичних конструкцій активнішу участь беруть вторинні прийменники разом із субстантивними словоформами (відсоткове співвідношення – первинні прийменники 15 % : вторинні прийменники 85 %).

Перспективу дослідження визначає комплексний аналіз функційного потенціалу конкретних репрезентантів інших типів адвербіальних значень у проєкції на специфіку їхніх семантичних і стилістичних властивостей.

Список використаної літератури

1. Войцехівська В. Г. Прийменникове керування дієслів з префіксом ви. *Синтаксична будова української мови: (Синтаксичні категорії і зв'язки)* / відпов. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наук. думка, 1968. С. 57–66.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2014. 480 с.
4. Грищенко А. П. Форма в синтаксисі. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія філологічна*. Полтава, 2001. Вип. 4(18). С. 3–16.
5. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові. Чернівці, 1974. 64 с.
6. Межов О. Г. Просторові детермінанти у структурі простого речення. *Наукові записки [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Серія філологічна*. Острог, 2013. Вип. 39. С. 65–68.
7. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Київ : Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2022. 235 с.
8. Слинько І. І. Дослідження з синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст.: (місцеві-просторові звороти). Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. 111 с.
9. Tesnière L. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris, 1959. 690 p. URL : <https://ia800500.us.archive.org/9/items/LucienTesniereElementsDeSyntaxeStructurale/Lucien%20Tesniere%20Element%20de%20syntaxe%20structurale.pdf>.

References

1. Voitsekhivska, V. H. (1968). Pryimennykove keruvannia diiesliv z prefiksom vy [Prepositional Government of Verbs with the Prefix vy-]. In: M. A. Zhovtobriukh (Ed.). *Syntaksychna budova ukraïnskoi movy: (Syntaksychni katehorii i zviazky)* [The Syntactic Structure of the Ukrainian Language: Syntactic Categories and Relations]. Kyiv: Nauk. Dumka, 57–66 (in Ukr.).
2. Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., & Sokolova, S. O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the Contemporary Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 752 (in Ukr.).
3. Zahnitko, A. P. (2014). *Teoriia hramatyky i tekstu* [Theory of Grammar and Text]. Donetsk: DonNU, 480 (in Ukr.).
4. Hryshchenko, A. P. (2001). Forma v syntaksysi [Form in Syntax]. In: *Zbirnyk naukovykh prats Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. H. Korolenka. Seriiia filolohichna* [Collection of Scientific Papers of Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical University. Philological Series], 4(18), 3–16. Poltava (in Ukr.).
5. Ivanenko, Z. I. (1974). *Pryimennykovi konstruksii iz znachenniam mistsia v suchasnii ukraïnskii movi* [Prepositional Constructions with Locative Meaning in Contemporary Ukrainian]. Chernivtsi, 64 (in Ukr.).
6. Mezhev, O. H. (2013). Prostorovi determinanty u strukturi prostoho rechennia [Spatial Determinants in the Structure of the Simple Sentence]. In: *Naukovi zapysky [Nats. un-tu «Ostrozka akademiia»]. Seriiia filolohichna* [Scientific Notes [National University of Ostroh Academy]. Philological Series], 39, 65–68. Ostroh (in Ukr.).

7. Pliushch, M. Ya. (2022). *Vidminok u semantyko-syntaksychnii strukturi rechennia* [Case in the Semantic-Syntactic Structure of the Sentence]. Kyiv: Vyd-vo Natsionalnoho pedahohichnoho un-tu imeni M. P. Drahomanova, 235 (in Ukr.).
8. Slynko, I. I. (1968). *Doslidzhennia z syntaksysu ukrainskoi movy za pamiatkamy XIV–XVIII st.: (mistsevo-prostorovi zvoroty)* [Studies in the Syntax of the Ukrainian Language Based on Written Monuments of the 14th–18th Centuries: Local-Spatial Constructions]. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu, 111 (in Ukr.).
9. Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris. Retrieved from <https://ia800500.us.archive.org/9/items/LucienTesniereElementsDeSyntaxeStructurale/Lucien%20Tesniere%20Elements%20de%20syntaxe%20structurale.pdf> (in Fran.).

FUNCTIONAL POTENTIAL OF VERBAL-NOMINAL CONSTRUCTIONS WITH LOCATIVE TYPE OF DETERMINATION

**Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Science, Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)**

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

**Nina Stepanenko, Candidate of Philological Science, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)**

e-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Abstract. Introduction. In contemporary linguistics, the problem of the multi-level structure of the sentence as the most important communicative unit is acquiring exceptional relevance. Numerous recent linguistic studies are aimed at a systematic, multi-vector characterisation of the formal-syntactic, semantic-syntactic, and communicative-pragmatic dimensions of the sentence in their organic unity. The functional potential of sentences with various types of semantic determination, as projected onto the grammatical matrix in general and onto specifically actualised contexts in particular, requires careful examination. The present study is devoted to the analysis of sentences with a right-hand modifier in the form of a locative zone (Adv loc), with its inherent breadth of formal-grammatical organisation, semantic structure, and communicative-pragmatic specification.

Purpose. The aim of the article is to comprehensively analyse, within the framework of the theoretical-pragmatic paradigm of the multi-level organisation of the sentence, the formal-syntactic, semantic-syntactic, and communicative-pragmatic universalism of specific representatives (submodels) of the structural model Sub + Praed + Adv loc, to trace their functional potential on the basis of quantitative calculations grounded in a continuous sampling (800,000 occurrences; 4,094 units recorded).

Methods. In the course of the research, linguistic methods appropriate to the interpretive mechanism of the problem under analysis were applied, namely: the descriptive method, the method of quantitative calculation, contextual-interpretive analysis, and componential analysis.

Results. The study focuses on a systematic formal-grammatical, semantic-syntactic, and communicative-pragmatic analysis of verbal-nominal constructions with spatial meaning, revealing their universalism at the levels of semantics, structure, and functional potential. According to the type of fillers occupying the right-hand position, the principal structural submodels of the structural model Sub + Praed + Adv (Nx) loc are identified: 1) Sub + Praed + Adv (Nx) loc and 2) Sub + Praed + Adv (Prep + Nx) loc, with subsequent delineation of their specific representatives – 1) Sub + Praed + Adv (Ninst) loc and 2) Sub + Praed + Adv (Prep + Ngen) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Ndat) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Nacc) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Ninst) loc, Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) loc – which undergo internal submodel differentiation [cf.: Sub + Praed + Adv (Prep + Nloc) → Sub + Praed + Adv (B/Y + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (HA + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (PIO + Nloc) loc, Sub + Praed + Adv (IPII + Nloc) loc]. It is demonstrated that the expression of one or another variety of locative semantics may be carried both by verb-predicates – whose typical identifiers are the semes ‘statics’, ‘place of action’, ‘movement’ (‘directed movement’, ‘non-directed movement’), ‘concrete physical action’ (‘action of a dynamic character’, ‘action of a non-dynamic character’), ‘perception’ – and by right-hand modifiers, specifically prepositions (including derived ones) and case forms of semantically polyfunctional nouns. It is established that the identified criteria for determining locative semantics typically operate not in isolation but in unity, relevantly complementing one another and forming invariant meanings of different hierarchical levels – ‘place of action’, ‘direction of movement: source or goal’, ‘path of movement’ – as well as

differentiated meanings: 'action takes place within the bounds of a locative reference point', 'direction of movement into / towards the locative reference point', 'path of movement along the surface of a locative reference point that constitutes a space', and others.

Originality. On the basis of quantitative calculations – the validity of which is ensured by a continuous sampling of 4,094 units drawn from multi-genre texts totalling 800,000 occurrences – the functional potential of specific meaning segments of the invariant content plane 'locativity' has been established: 'direction of movement: source or goal', 'path of movement', and 'place of action', at the level of the structural submodels identified above and their specific representatives. The typology of explicators of static (139 structural models), directive (69 structural models), and transitive (24 structural models) meaning – totalling 232 structural submodels – as well as, in part, directive-static and transitive-static meaning, has been characterised in detail within the paradigm of semantic and quantitative approaches.

Conclusions. Within the syntactic system of the Ukrainian language, verbal-nominal constructions with spatial meaning constitute a productive type, the complex actualiser of which is the structural model *Sub + Praed + Adv loc.* Its specific realisers – structural submodels of the 1st, 2nd, and 3rd levels – are ranked according to various criteria: 1) the formal-grammatical structure of the right-hand modifier (nominal word form, prepositional-case form); 2) the meaning structure in the form of a chain hyperonymic-hyponymic determination; and 3) functional potential. The latter criterion is connected with the first two and determines, on the basis of the obtained statistical data, the active or inert degree of demand for specific representatives of a given hierarchical structural submodel.

Key words: verbal-nominal constructions; locative determination; functional potential; continuous sampling; structural model; structural submodel; locative meaning 'direction of movement: source or goal' ('path of movement', 'place of action'); quantitative indicators.

Надійшла до редакції: 08.02.2026

Прийнято до друку: 15.03.2026

ДИСТРИБУЦІЯ СПОЛУЧНИКІВ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ ПРОТИСТАВНИХ РЕЧЕННЯХ

**Р. О. Христіанінова, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри української мови, Запорізький національний університет
(Запоріжжя, Україна)**

e-mail: khrystianinova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

Scopus Author ID: 59469407800

У статті вперше проаналізовано протиставні складносурядні речення сучасної української мови на основі логічних формул. Установлено, що протиставні складносурядні речення в сучасній українській мові ґрунтовані на кількох логічних формулах: 1) різкої антитези між предикативними частинами; 2) заступлення очікуваної ситуації неочікуваною; 3) обмеження ситуації, відображеної в першій предикативній частині; 4) невідповідності ситуацій у предикативних частинах; 5) компенсації. Підтверджено, що семантику аналізованих речень визначає лексичне наповнення предикативних частин та сполучники, які поєднують предикативні частини в одну конструкцію. Виявлено, що використання тих чи тих сполучників у протиставних складносурядних реченнях визначене логічною формулою, на основі якої постають ці речення. У конструкціях, базованих на антитезі між висловленим у предикативних частинах, уживають лише сполучник **а**. У складносурядних протиставних реченнях, ґрунтованих на заступленні, вживані сполучники **а, але**. Предикативні частини конструкцій, які постають на основі обмежувальних відношень, поєднують переважно сполучники **але, проте**, рідше – **а, однак / одначе, та**. У протиставно-допустових реченнях зазвичай трапляються сполучники **а, але, проте**, рідше – **однак / одначе, та**, спорадично **так**. Конструкції, у яких між предикативними частинами виникають відношення компенсації, структурує зазвичай сполучник **зате**, зрідка сполучники **але, проте**. Найпродуктивнішими в протиставних складносурядних реченнях постають сполучники **а, але, проте**.

Ключові слова: протиставне складносурядне речення, сполучник, предикативна частина, власне-протиставні складносурядні речення, протиставно-обмежувальні складносурядні речення, протиставно-допустові складносурядні речення, протиставно-компенсувальні складносурядні речення.

Актуальність. Протиставні складносурядні речення, так само як і єднальні, є досить уживаними в сучасній українській мові, що зумовлене особливостями людського мислення. Процес пізнання людиною фактів об'єктивної дійсності найчастіше відбувається через установлення певних логічних відношень між ними (зумовленості, просторових, темпоральних) або через їх порівняння (виявлення спільного й відмінного). На основі порівняння двох ситуацій докільля постають два типи складносурядних речень – зіставні та протиставні, що відрізняються неконтрастним / контрастним характером співвідношення змістів предикативних частин [7, с. 127]. Контрастний характер змістів предикативних частин у складносурядних протиставних реченнях дослідники кваліфікують як їхню основну семантичну ознаку, зазначають, що в цих реченнях ідеться про невідповідність між діями, процесами та станами [2, с. 303, 311; 7, с. 127; 18, с. 401; 24, с. 240].

Протиставні складносурядні речення репрезентовані переважно сполучниковими конструкціями. Автори граматики української мови початку – 60-х років ХХ ст. визначають від п'яти до чотирнадцяти сполучників, що виражають протиставлення: **а, але, однак, однакож, прієцинь, та, таки** [17, с. 153–154]; **а, але, та, так, таки** [16, с. 334]; **а, але, однак, та, таки, а все ж, тільки** [14, с. 172]; **але, та, а, проте, зате, тим часом, так, тільки, лише, однак, ж** [10, с. 43]; **але, тільки, лише, зате, проте, однак, а втім, тим часом, так, та, а, аж, коли, як (ось)** [23, с. 106–107]; **а, але, та** (в значенні **але**), **зате, проте, однак, тільки** [11, с. 189]; **а, ж (же), але, проте, а проте, та** (коли він постає синонімом до сполучника **але**), **так, однак, зате** [12, с. 194]. У граматиках та підручниках останньої третини ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. виокремлено переважно шість протиставних сполучників: **а,**

але, та (у значенні *але*), *зате, проте, однак*, наголошено, що вони мають чітко визначену семантику, без підтримки контексту виражають протиставні семантико-синтаксичні відношення, та зараховано їх до семантичних [2, с. 302–303, 311; 3, с. 252; 18, с. 399; 24, с. 239 та ін.].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автори останніх досліджень, присвячених аналізу складносурядних речень загалом і протиставних складносурядних речень зокрема, по-різному оцінюють роль сполучників у формуванні протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складносурядних речень. Н. В. Рула зараховує їх до семантичних [15, с. 92–100]. К. Г. Городенська в монографії «Сполучники української літературної мови» висловила думку про те, що у формуванні протиставного відношення, крім сполучника, певну роль відіграє і лексичне наповнення предикативних частин, що дало їй підстави кваліфікувати протиставні сполучники *а, але, зате, однак, одначе, проте, та* як частково асемантичні [5, с. 32]. Проте у своїх пізніших працях частково асемантичними дослідниця вважає *а, але, проте, однак / одначе*, а також протиставно-обмежувальні сполучники *та, так*, аргументуючи це тим, що у формуванні протиставного семантико-синтаксичного відношення між предикативними частинами складносурядних речень, поєднуваними цими сполучниками, істотну роль відіграє лексичне наповнення їхніх складників і менше – сполучник, натомість протиставно-компенсувальному сполучникові *зате* та його стилістичному синонімові *так* надає статусу семантичних [6, с. 25; 7, с. 121–123, 131–137]. Мовознавиця зазначає, що функція сполучника *зате* «полягає в семантичному (змістовому) обмеженні першої предикативної частини і водночас у визначенні того, чим це обмеження компенсоване у другій предикативній частині. Саме за допомогою сполучника *зате* можна найчіткіше протиставити втрачене і набуте та увиразнити компенсацію» [7, с. 122]. Авторка пропонованої статті у своїх попередніх працях підтримала думку щодо кваліфікування протиставних сполучників *але, зате, однак / одначе, проте, та, так* як частково асемантичних, проте сполучникові *а* надає статусу асемантичного, оскільки він уживаний у протиставних складносурядних реченнях, де протиставну семантику формує лексичне наповнення їхніх предикативних частин [19; 20; 22].

Сучасні дослідники характеризують протиставні складносурядні речення, переважно виокремлюючи основні їхні значеннєві різновиди та зазначаючи сполучники, використовувані в них. Проте аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що не всі протиставні сполучники можливі в усіх семантичних різновидах протиставних складносурядних речень, ба більше – навіть ті сполучники, які вживають в одному значеннєвому різновиді та допускають взаємозаміну, використовувані не з однаковою частотністю. Досліджень, у яких було б визначено чинники функціонування тих чи тих сполучників у протиставних складносурядних реченнях, на тепер ще немає. Отже, актуальною є потреба вивчення дистрибуції та продуктивності сполучників у складносурядних протиставних реченнях, що й визначає актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті – дослідити умови вживання сполучників у складносурядних протиставних реченнях; установити чинники, які впливають на вибір того чи того сполучника.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували протиставні складносурядні речення, дібрані із творів української літератури другої половини ХХ ст. – першої чверті ХХІ ст. методом суцільної вибірки. Як основний використано описовий метод із його прийомами спостереження та інтерпретації, систематизації та класифікації мовних явищ; методики трансформаційного та компонентного аналізу використано для визначення семантики протиставних складносурядних речень; метод когнітивного аналізу застосовано для встановлення впливу логічних формул на структуру досліджуваних речень та вживання в них тих чи тих сполучників.

Результати дослідження та їх обговорення. Суть протиставних відношень розкрив Ю. В. Шевельов (Юрій Шерех), який констатував, що «протиставний зв'язок (за сучасною термінологією – протиставні семантико-синтаксичні відношення) полягає в граматичному поєднанні таких синтаксичних одиниць, які логічно одна одну мусіли б виключати» [23,

с. 106]. Інші дослідники зазначають, що за протиставлення йдеться про контрастний характер значень компонентів у поєднаних предикативних частинах [2, с. 311; 7, с. 132], невідповідність, суперечність між діями, процесами, станами [18, с. 401; 24, с. 340]. Загальну протиставну семантику диференціюють на кілька різновидів, хоча єдиного переліку цих різновидів немає. Б. М. Кулик вирізняє протиставлення контрастне з поділом на стверджувальне, заперечно-стверджувальне і з яскраво вираженими часовими відношеннями; обмежувальне, близьке до обмежувального протиставлення з допустовим відтінком; компенсувальне [12, с. 194–195]. А. П. Грищенко, автор підрозділу «Складносурядне речення», виокремлює три види протиставних складносурядних речень: 1) власне-протиставні з їхнім різновидом – допустово-протиставними; 2) обмежувально-протиставні, які теж можуть бути ускладнені допустовим відтінком, з їхнім різновидом – обмежувально-компенсувальними; 3) заперечно-протиставні [18, с. 403–405]. А. П. Загнітко поділяє протиставні складносурядні речення сучасної української мови на протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні [8, с. 348]. К. Ф. Шульжук вирізняє власне-протиставні, обмежувально-протиставні, протиставно-компенсувальні [24, с. 240–241], а П. С. Дудик і Л. В. Прокопчук, К. Г. Городенська – власне-протиставні, протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні [3, с. 257–258; 7, с. 132–136]. Фактично такі самі види протиставних складносурядних речень виокремлює і Н. В. Рула, проте протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові і протиставно-компенсувальні речення вона об'єднує в одну групу – невластиві протиставні конструкції з трьома названими різновидами та протиставляє їх власне-протиставним [15, с. 96–99]. Р. О. Христіанінова розподіляє означені речення на протиставно-заперечні, протиставно-допустові, протиставно-обмежувальні та протиставно-компенсувальні [22].

На формування протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складносурядних речень впливає як сполучник, так і лексичне наповнення предикативних частин [7, с. 131; 22]. Думки мовознавців щодо ролі сполучників у диференціюванні протиставної семантики діаметрально протилежні. Зокрема, А. П. Грищенко наголошував, що вживання кожного з протиставних сполучників пов'язане з окремими відтінками протиставлення [18, с. 403], а М. У. Каранська зазначала, що «протиставні сполучники становлять системну групу, в якій кожен сполучник відрізняється від іншого своїм значенням і вживанням» [9, с. 202]. Натомість Г. С. Весельська постулює, що «протиставні сполучники *а, але, однак / однаке, проте* однаково диференціюють протиставну семантику, із-поміж них вирізняється лише сполучник *зате*, що передає протиставні семантико-синтаксичні відношення зі значенням компенсації» [1, с. 23–24]. Донедавна найпродуктивнішими в протиставних складносурядних реченнях дослідники вважали сполучники *але, а* [13, с. 161; 9, с. 202]. Проте ще Ю. В. Шевельов, наголошуючи, що «найтипівіший і найпоширеніший протиставний сполучник *але*», водночас зауважував, що «успішно змагаються зі сполучником *але* новоутворювані сполучники протиставного характеру, що рекрутуються з прислівників і вставних слів, на зразок *зате, проте, однак, а втім, тим часом, так* і інші» [23, с. 106]. Проаналізовані нами протиставні складносурядні речення, дібрані методом суцільної вибірки із художніх творів другої половини ХХ ст. та першої чверті ХХІ ст., засвідчують широке використання в художніх творах другої половини ХХ ст. сполучників *а, але, а* у творах ХХІ ст. – сполучників *але, проте*. Інші протиставні сполучники трапляються в тих і тих художніх текстах значно рідше.

Аналіз протиставних складносурядних речень сучасної української мови дає підстави стверджувати, що такі речення постають на основі різних логічних формул, що й визначає використання тих чи тих сполучників: 1) різкої антитези між висловленим у предикативних частинах; 2) заступлення бажаної, очікуваної ситуації небажаною, неочікуваною; 3) обмеження ситуації, відображеної в першій предикативній частині; 4) невідповідності ситуацій, переданих у предикативних частинах; 5) компенсації.

У складносурядних реченнях, побудованих на основі різкої **антитези** між висловленим у предикативних частинах, спостережено використання лише сполучника *а*. Антитеза

виникає, якщо: 1) в одній частині щось заперечують, а в іншій – стверджують: *Кому однаково, а кому ні* (О. Гончар); *Не час минає, а минаєм ми* (Л. Костенко); *Хто жартує, а хто й ні* (О. Гончар); *Інші можуть, а я не можу* (О. Довженко); *Ніби це не він катував людей, а його самого пекли огнем, і розтинали до нестями* (О. Довженко); 2) у предикативних частинах ідеться про антоніміїні поняття: *Кому війна, а кому мати родна* (О. Гончар); *Одні були царівен не гірш, а другі – як бідні Міньйони* (Л. Костенко); *Одна душа – як скрипка, а друга – як литавра* (Л. Костенко). Так само на антонімії побудовані речення, де ситуації предикативних частин протиставлені за часовими або просторовими параметрами: *Чужі приходять в час твоїх щедрот, а я прийшла у час твого смутку* (Л. Костенко); *Ген, за далекими дахами, ще догоряв обкурений сивими приміськими димами багрянець, а тут, під балконом, вже зовсім затемрілось...* (Ю. Мушкетик). Уживання в таких реченнях тільки сполучника *а* зумовлене подібністю їх до зіставних складносурядних речень. Зіставні конструкції постають на основі двох незалежних одна від одної ситуацій, які співіснують в об'єктивній дійсності і які зіставляють за відповідною неконтрастною ознакою [2, с. 308]. Функції обох предикативних частин у загальному плані зіставних складносурядних речень еквівалентні. Розглянуті вище протиставні складносурядні речення так само постають на основі двох незалежних одна від одної ситуацій, які зіставляють за контрастною ознакою. Такі речення зараховують до власне-протиставних [7, с. 132–133]. К. Г. Городенська власне-протиставними складносурядними реченнями вважає також конструкції зі сполучником *а*, ґрунтовані на дезідентифікації, на взір: *Горілка не дівка, а мачуха не мати* (М. Номис), *Швець – не купець, а коза – не товар* (М. Номис) [там само, с. 133], що вважаємо безпідставним, адже контраст у таких реченнях маємо в предикативних частинах, а не між ними. Між предикативними частинами таких речень, на нашу думку, постають розподільно-перелічувальні відношення [19, с. 162–163; 21, с. 141], пор.: *Горілка не дівка, і мачуха не мати, Швець – не купець, і коза – не товар*.

У складносурядних протиставних реченнях, які постають на основі логічної формули **заступлення** друга предикативна частина відображає ситуацію, що постає замість очікуваної, про яку йдеться в першій частині. Семантику заміщення підтримує лексичне наповнення другої предикативної частини, у якій використовують прийменниково-відмінкові сполучення з прийменником *замість* чи прислівник *натомість*: *Обіцяно було казкове електричне місто над Дніпром, життя культурне та веселе, а замість того – годуй плавневих комарів та слухай щовечора жаб'ячі концерти* (О. Гончар); *3 дня на день очікували снігу, але замість нього прийшли холодні, набридливі дощі...* (Н. Гурницька); *За пиловою хмарою мав би виднітися парк Шевченка, а натомість зловісно тріпотіла пільма* (М. Кідрук); *Чернишеві вже вдалося подавити кілька вогневих точок, але натомість оживають інші* (О. Гончар). У цих реченнях виявлено сполучники *а, але*. Речення названого різновиду трапляються в обстеженому фактичному матеріалі зрідка, інших сполучників не зафіксовано, але припускаємо, що в них можливі також *проте, однак / одначе, та*, принаймні вживання їх у наведених вище реченнях видається правомірним, пор.: *3 дня на день очікували снігу, проте (однак / одначе, та) замість нього прийшли холодні, набридливі дощі; За пиловою хмарою мав би виднітися парк Шевченка, проте (однак / одначе, та) натомість зловісно тріпотіла пільма*.

Конструкції, утворені на ґрунті **обмежувальних** відношень, частіше структурують сполучники *але, проте*, рідше – *а, однак / одначе, та*. Такі речення називають протиставно-обмежувальними [3, с. 257–258; 15, с. 96], або реченнями з обмежувально-протиставними відношеннями [24, с. 241]. Вони досить поширені в сучасній українській мові. В означеному виді складносурядних речень ситуація, відображена в другій предикативній частині, постає зовнішнім чи внутрішнім чинником, який:

1) припиняє розгортання ситуації в першій предикативній частині, яка розпочалася і могла б тривати ще певний час, оскільки не дійшла свого логічного завершення: *Жінка закинула голову та вишкірилася, але удар несподівано збив її з пантелику* (М. Кідрук); *Мабуть, грала б до ночі, але приїхав касир, і всі кинулись одержувати зарплату* (О. Гончар); *Родина Адама й взагалі слухати не хотіла про таку невістку, але він затявся і таки домігся*

свого (Н. Гурницька); За декілька годин Анна почала приходити до тями і майже забула про зустріч із небожем пана Вітольда, **проте** коли той раптом сам прийшов до них додому, вона знов відчувала якесь дивне занепокоєння (Н. Гурницька); Він уже майже вискочив сам на сам із бригадиром, **проте** хтось із газовиків в останню мить перевів м'яч на кутовий (С. Жадан); Він іще б якийсь час міркував про голову сільради, **та** з-над ближчих горбів вихопився табунець качок (Є. Гуцало); На обличчя рвалась якась реакція, **та** жінці вдалося придушити її (М. Кідрук);

2) перешкоджає реалізації намірів, сподівань, очікувань, висловлених у першій частині: Рута хотіла побажати сестрі на добраніч, **але** та демонстративно відвернулася обличчям до стіни (М. Кідрук); Вуйко мав би взяти когось їм на допомогу, **але** він жаліє грошей на прислугу (Н. Гурницька); Бачу, що гарні, **але** віднеси їх кудись на землю (Н. Гурницька); Давно треба взяти вуйка до себе, **проте** той ніяк не погоджується на переїзд... (Н. Гурницька); Мав із нею сина і сподівався мати ще спадкоємців, **проте** дві наступні вагітності завершилися передчасно... (Н. Гурницька); Гра вже мала завершитись, **проте** суддя, підсліпувато мружачись, усе ніяк не міг розгледіти, що там із часом... (С. Жадан); Це ж, по суті, єдиний отут наш південний ліс, заповідним би йому бути, **а** він під сокиру йде (О. Гончар); Давно б уже йому переселитися на вищу горизонталь, **а** він усе кружляє тут, як сич, ніяк не може розлучитися з учораїнім днем (О. Гончар); Зі смертю мами світ мав би завалитися чи принаймні похитнутися, **а** нічого надзвичайного не відбувалося (Н. Гурницька); Хотів прийти до вас, шашки посовати, **та** приїхали до мого напарника гості, і я заступив його на діжурстві (Ю. Мушкетик); Обрадувана, просяяна, збігши до річки, взялася його читати, **та**, видно, лист виявився не таким, на який сподівалась: прочитавши, гнівно подерла, на дрібні пелюстки посікла його й пустила за водою (О. Гончар); Силкувалася ні про що не думати, **та** в голові безперестану крутилися батькові образливі слова (М. Кідрук);

3) обмежує або заперечує ситуацію, відображену в першій предикативній частині: Начебто хтось її душив, **але** довкола нікого не було (М. Кідрук); Деякі з персонажів, особливо старі люди, були вбрані в одяг початку століття, **однак** більшість мали сучасний вигляд (І. Роздобудько); Рута налаштувалася на довгезелезний имаркато-патетичний монолог, **однак** сестра обмежилась однією фразою (М. Кідрук); Тому частково причиною Рутиного вчинку став саме стрес, **однак** значно більшою мірою спроба самогубства була наслідком нещасливого збігу обставин (М. Кідрук); Так що до еміграції дружина поїхала сама, **а** він залишився в Харкові нібито стерегти квартиру (С. Жадан); І пішов світ гуляти, **а** материнське лоно залишилося там, де і має бути – у цій землі (В. Терлецький);

4) періодично перериває тривання дії, стану, ознаки, вираженої в першій предикативній частині: Сера мешкала сама, **але** інколи її відвідував колишній чоловік (І. Роздобудько);

5) не припиняє, але негативно впливає на реалізацію ситуації, відображуваної в першій частині, якимось чином затримує її реалізацію або не дає реалізуватися повною мірою: Лад і порядок в господі, **Але** вже сила не та (М. Луків); Рано чи пізно вони дізнаються про тебе, **але** я намагатимусь якомога довше відволікати їхню увагу (В. Терлецький); Сама підбирала кольори, нитки та фасони, **а** в довгі зимові вечори оздобила весь її одяг мереживом, вишивкою та намистом, **проте** вже незабаром їй почало бракувати часу на все це (Н. Гурницька); Життя увійшло у звичну колію, **проте** незабаром Анна почала помічати, що мама дедалі частіше нездужає (Н. Гурницька); Травмований, як міг, рвав оборону супротивника, **проте** один на мінному полі не воїн... (С. Жадан); Дівчина мала чудовий зір і могла добре роздивитися, **проте** мозок неначе замилував його обрис (М. Кідрук).

Погоджуємося з висловленим дослідниками зауваженням, що в протиставно-обмежувальних складносурядних реченнях може виникати додатковий відтінок допустовості [7, с. 135; 18, с. 404]. Такий самий відтінок можливий і в реченнях заступлення. Проте в названих реченнях це лише відтінок значення на противагу конструкціям із семантикою невідповідності, де це значення є основним, на підставі якого й виникає протиставлення.

Складносурядні речення **невідповідності**, предикативні частини яких відображають ситуації, що логічно не відповідають одна одній, кваліфікують як протиставно-допустові. Ці речення чи не найчастіше вживані з-поміж усіх протиставних. У них мовець передає

несподіваний перебіг подій, пов'язаних причиново-наслідковими відношеннями, але наслідок постає як логічно невмотивований, він суперечить причині. Дослідники відзначають, що такі відношення між предикативними частинами певною мірою суголосні з відношеннями між предикативними частинами складнопідрядних допустових речень [7, с. 135–136; 15, с. 99; 22]. Предикативні частини в означених реченнях поєднують зазвичай сполучники *а, але, проте*, рідше – *однак / одначе, та*, спорадично – *так*, які вважаємо взаємозамінними. Якоїсь помітної різниці в семантиці речень із названими сполучниками не виявлено, проте зазначимо, що сполучник *так* постає як стилістично маркований, уживаний переважно в розмовному мовленні, а в художніх творах надає розповіді розмовного характеру: *Усю ніч вітер бив, виляскував брезентом наметів, усю ніч гнав хмари по небу, а дощу так і не нагнало* (О. Гончар); *Важкої роботи їй не дають, у пекарні вона не працює, а руки все одно понижені* (Н. Гурницька); *Залунав дзвоник, але ніхто зі студентів не зрушив з місця* (І. Роздобудько); *Доц припинився, проте випогоджуватися, схоже, не збиралося* (М. Кідрук); *З вулиці відблискувало слабке світло, однак воно тутешній темряві нічим зарадити не могло* (Л. Дереш); *Виклик пішов, однак Інді не відповідала* (М. Кідрук); *Увага, виявлена Шелюженком, стосувалась, звісно, колективу в цілому, одначе Маша сприймала його дії так, ніби він хотів усім цим <...> виявити увагу їй, Маші, особисто, їй насамперед* (О. Гончар); *На плиті стояв приготований матір'ю сніданок, одначе Рута навіть не глянула в той бік* (М. Кідрук); *У нас було дві кімнати, та понад усе я любила сидіти в під'їзді* (І. Роздобудько); *Руки все ще нагадували протези, та Руті вдалося зім'яти пучками холодне простирadlo* (М. Кідрук); *Скинулась здорова риба серед Десни, так я взяв собі і заснув* (О. Довженко).

Конструкції, у яких між предикативними частинами виникають відношення **компенсації**, структурує зазвичай сполучник *зате*. К. Г. Городенська визначає його як єдино можливий сполучник, що виражає протиставно-компенсувальні семантико-синтаксичні відношення в усіх функційних стилях української літературної мови. Близьким за значенням до нього дослідниця називає сполучник *так*, але зауважує, що він є стилістичним синонімом до сполучника *зате*, адже виражав компенсувальне значення у творах української класичної літератури та в розмовному мовленні [7, с. 122]. Натомість П. С. Дудик і Л. В. Прокопчук подають три сполучники в означених реченнях – *зате, але, проте* [3, с. 258], а К. Ф. Шульжук указує, що компенсувальне значення передає передовсім сполучник *зате* або інший, ужитий у такому значенні, та наводить приклад речення зі сполучником *але*: *В провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне* (Григорій Тютюнник) [24, с. 241]. В обстеженому фактичному матеріалі нам також трапилися протиставно-компенсувальні речення зі сполучниками *але, проте*: *Щоправда, вербоматку валити тяжче, ніж смереку чи навіть бука, але ж платня красна...* (О. Гончар); *Будинок був доволі маленьким та занедбаним, проте його оточували великий сад та шматок землі під грядки* (Н. Гурницька), що дає підстави висновкувати про істотний вплив на формування семантики цих речень лексичного наповнення їхніх предикативних частин. Зважаючи на це, підтримуємо думку про використання в розгляданих реченнях трьох сполучників *зате, але, проте*, а сполучника *зате* зараховуємо до частково асемантичних, не заперечуючи те, що протиставно-компенсувальне значення можуть підсилювати сполучники *але, та*, утворюючи поєднання *але зате, та зате*: *Багато влітку доводилося на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна* (Іван Багряний); *Панти стали наполовину тонші, та зате були уже тверді, як кістка, і чистесенькі, оксамитні зверху* (Іван Багряний) [7, с. 123; 24, с. 241], усе ж дозволимо собі не погодитися з думкою К. Г. Городенської, що такі поєднання трапляються нерідко. В обстеженому фактичному матеріалі не зафіксовано жодного речення з *але зате, та зате*, що спонукає стверджувати протилежне: компенсувальні речення загалом трапляються не часто, а з названими поєднаннями двох сполучників – дуже рідко.

Дослідники акцентують на тому, що в протиставно-компенсувальних реченнях певному негативному явищу, події протиставлене позитивне [3, с. 258; 8, с. 348]. Проте аналіз фактичного матеріалу не підтверджує позитивності компенсувального чинника як важливу ознаку розгляданих речень, оскільки явища, відображувані в першій частині, не

завжди сприймаємо як негативні, так само як і повідомлюване в другій частині не завжди постає як позитивне. Незаперечними є лише факти протиставлення та домінування однієї ситуації (компенсувальної) над іншою (компенсованою).

Протиставно-компенсувальні відношення між предикативними частинами визначаємо, якщо ситуація другої предикативної частини:

1) є позитивною та компенсує негативну ситуацію, відображену в першій частині: *Телевізора у них не було, **зате** було багато настільних ігор, музичних дисків, фортепіано* (Н. Сняданко); *Тривожність не зникла, **зате** сонливість і відчуття голоду наче рукою зняло* (М. Кідрук);

2) є негативною, так само як і ситуація в першій частині, але протиставлена їй як така, що впливає сильніше: *Протягом років «біла смерть» не розмила, не здолала греблю, **зате** чорна воєнна смерть уже ось нависає над нею, давить на цих крокуючих у півтемряві людей всім тягарем приреченого на розшматування бетону* (Олесь Гончар);

3) набирає сили на протигагу ситуації першої частини, яка втрачає свою вагу, причому обидві події за ознакою «негативна – позитивна» не протиставлювані: *Логіка причин і наслідків таме, **зате** набирають контрасту химерні зв'язки між тим, що всередині тебе, і тим, що назовні* (Л. Дереш).

Висновки й перспективи. Протиставні складносурядні речення в сучасній українській мові постають на основі різних логічних формул: 1) різкої антитези між ситуаціями, відображеними в предикативних частинах; 2) заступлення очікуваної ситуації неочікуваною; 3) обмеження ситуації, відображеної в першій предикативній частині; 4) невідповідності ситуацій у предикативних частинах; 5) компенсації. Семантику означених речень формує лексичне наповнення предикативних частин та сполучники, які поєднують ці частини в одну конструкцію. Використання тих чи тих сполучників визначене логічною формулою, на основі якої постає складне речення. У конструкціях власне-протиставних, вибудованих на основі антитези між висловленим у предикативних частинах, уживають лише сполучника *а*. У складносурядних протиставних реченнях, ґрунтованих на заступленні, уживані сполучники *а, але*. Предикативні частини конструкцій, які постають на основі обмежувальних відношень, поєднують переважно сполучники *але, проте*, рідше – *а, однак / одначе, та*. У протиставно-допустових реченнях зазвичай трапляються сполучники *а, але, проте*, рідше – *однак / одначе, та*, спорадично *так*. Конструкції, у яких між предикативними частинами виникають відношення компенсації, структурує зазвичай сполучник *зате*, зрідка сполучники *але, проте*. Найпродуктивнішими у складносурядних протиставних реченнях постають сполучники *а, але, проте*.

Перспективу вбачаємо в дослідженні функціонування сполучників у протиставних складносурядних реченнях на матеріалі текстів інших функційних стилів, що вможливить усебічний опис дистрибуції протиставних сполучників у сучасній українській мові.

Список використаної літератури

1. Весельська Г. С. Сполучники сурядності в українській мові: діахронічний аспект. *Українська мова: історія, теорія, практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (до 80-річчя від дня народження Володимира Власенка) (15 січня 2026 р., м. Житомир)*. Житомир, 2026. С. 21–25.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 380 с.
4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
6. Городенська К. Г. Семантико-синтаксична типологія сполучникових складносурядних речень. *Українська мова*. 2019. № 2. С. 21–29.
7. Городенська К. Г. Сполучникові складносурядні речення української мови в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2022. 208 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.

10. Кислиця Д. Граматика української мови. Синтакса. Торонто : Вид-во «Нові дні», 1963. 88 с.
11. Ковалів П. К. Українська мова. Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1966. 219 с.
12. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Синтаксис. Київ : Радянська школа, 1961. 285 с.
13. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Радянська школа, 1951. Т. II. Синтаксис. 408 с.
14. Левицький М. Українська граматика для самонавчання. Вид. 3-є, випр. й доповн. Катеринослав – Ляйпціг, 1923. 197 с.
15. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2019. 260 с.
16. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. 2-е вид. з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 584 с.
17. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Вид. 3-є, переробл. Відень, 1914. 202 с.
18. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 515 с.
19. Христіанінова Р. О. Складні речення зі сполучником *а* в сучасній українській мові. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. пр., присвяч. 70-річчю від дня народж. проф. П. І. Білоусенка*. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2018. С. 158–170.
20. Христіанінова Р. О. Функційна подібність сурядних сполучників *і* (*й*) та *а*. *Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської. 29–30 листопада 2018 року*. Київ, 2018. С. 106–108.
21. Христіанінова Р. Асемантичні сполучники *і* (*й*), *а* в складносурядних та синкретичних сурядно-підрядних реченнях. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2019. № 5. С. 139–157.
22. Христіанінова Р. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія протиставних складносурядних речень української мови. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Monografia II / Red. Oleh Beley*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza AUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2020. S. 71–86.
23. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Видавництво «Молоде життя», 1951. 402 с.
24. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References

1. Veselska, H. S. (2026). Spoluchnyky suriadnosti v ukraïnskii movi: diakhronichniy aspekt [Conjunctions of order in the Ukrainian language: a diachronic aspect]. In: *Ukrainska mova: istoriia, teoriia, praktyka [Ukrainian language: history, theory, practice]: materialy Vseukraïnskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (do 80-richchia vid dnia narodzhennia Volodymyra Vlasenka) (15 sichnia 2026 r., m. Zhytomyr)*. Zhytomyr, 21–25 (in Ukr.).
2. Vykhoanets, I. R. (1993). Hramatyka ukraïnskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid, 368 (in Ukr.).
3. Dudyk, P. S. & Prokopchuk, L. V. (2010). Syntaksys ukraïnskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 380 (in Ukr.).
4. Horodenska, K. H. (2007). Hramatychnyi slovnyk ukraïnskoi movy: Spoluchnyky [Grammatical dictionary of the Ukrainian language: Conjunctions]. Kherson: Vydavnytstvo KhDU, 340 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukraïnskoi literaturnoi movy [Conjunctions of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 208 (in Ukr.).
6. Horodenska, K. H. (2019). Semantyko-syntaksychna typolohiia spoluchnykovykh skladnosuriadnykh rechen [Semantic-syntactic typology of conjunction-complex sentences]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language], (2)*, 21–29 (in Ukr.).
7. Horodenska, K. H. (2022). Spoluchnykovi skladnosuriadni rechennia ukraïnskoi movy v novykh koordynatakh formalno-hramatychnoi ta semantyko-syntaksychnoi struktury [Conjunctive complex sentences of the Ukrainian language in new coordinates of formal-grammatical and semantic-syntactic structure]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia “Ruta”», 208 (in Ukr.).
8. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukraïnskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]: monohrafiia. Donetsk: DonNU, 662 (in Ukr.).
9. Karanska, M. U. (1992). Syntaksys suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy [Syntax of the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: NMK VO, 400 (in Ukr.).
10. Kyslytsia, D. (1963). Hramatyka ukraïnskoi movy. Syntaksa [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Toronto: Vyd-vo “Novi dni”, 1963, 88 (in Ukr.).
11. Kovaliv, P. K. (1966). Ukrainska mova [Ukrainian language]. Niu-York – Paryzh – Toronto, 219 (in Ukr.).
12. Kulyk, B. M. (1961). Kurs suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy. Ch. II. Syntaksys [Course of Modern Ukrainian Literary Language. Part II. Syntax]. Kyiv: Radianska shkola, 285 (in Ukr.).
13. Bulakhovskiy, L. A. (Ed.) (1951). Kurs suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy. Tom II. Syntaksys [Course of Modern Ukrainian Literary Language. Vol. II. Syntax]. Kyiv: Radianska shkola, 408 (in Ukr.).
14. Levytskyi, M. (1923). Ukrainska hramatyka dlia samonavchannia [Ukrainian grammar for self-study]. Vyd. 3-ye, vypr. i dopovn. Katerynoslav – Liaipstsih, 197 (in Ukr.).

15. Rula, N. V. (2019). Semantyko-syntaktychna typolohiia skladnosuriadnykh rechen u suchasni ukrainskii movi [Semantic-syntactic typology of complex sentences in modern Ukrainian]. PhD dissertation (Ukrainian language). Lutsk, 260 (in Ukr.).
16. Simovych, V. (1919). Hramatyka ukrainskoi movy dlia samonavchannia ta v dopomohu shkilnii nautsi [Ukrainian grammar for self-study and to help with school studies]. 2-e vyd. z odminamy i dodatkamy. Kyiv–Liaipsih: Ukrainska nakladnia, 584 (in Ukr.).
17. Smal-Stotskyi, S. & Gartner, F. (1914). Hramatyka ruskoi movy [Russian grammar]. Vyd. 3-ye, pererobl. Viden, 202 (in Ukr.).
18. Bilodid, I. K. (Ed.) (1972). Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language. Syntax]. Kyiv: Naukova dumka, 515 (in Ukr.).
19. Khrystianinova, R. O. (2018). Skladni rechennia zi spoluchnykom *a* v suchasni ukrainskii movi [Complex sentences with the conjunction *a* in the modern Ukrainian language]. In: *Skhidnoslovianski movy v yikh istorichnomu rozvytku* [East Slavic languages in their historical development]: zb. nauk. pr., prysviach. 70-richchiu vid dnia narodzh. prof. P. I. Bilousenka. Zaporizhzhia: TOV “LIPS” LTD, 158–170 (in Ukr.).
20. Khrystianinova, R. O. (2018). Funktsiina podobnist suriadnykh spoluchnykiv *i* (*ü*) ta *a* [Functional similarity of the ordinal conjunctions *i* (*ü*) and *a*]. In: *Sotsiokulturni ta komunikativni aspekty funktsionuvannia movnykh odynyts* [Sociocultural and communicative aspects of the functioning of language units]: materialy Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii z nahody yuvileiu doktora filolohichnykh nauk, profesora Kateryny Hryhorivny Horodenskoï. 29-30 lystopada 2018 roku. Kyiv, 106–108 (in Ukr.).
21. Khrystianinova, R. (2019). Asemantychni spoluchnyky *i* (*ü*), *a* v skladnosuriadnykh ta synkretichnykh suriadno-pidriadnykh rechenniakh [Asemantic conjunctions *i* (*ü*), *a* in complex and syncretic ordinal-subordinate sentences]. In: *Mova: klasychne – moderne – postmoderne* [Language: classical – modern – postmodern], (5), 139–157 (in Ukr.).
22. Khrystianinova, R. (2020). Formalno-hramatychna i semantyko-syntaktychna typolohiia protystavnykh skladnosuriadnykh rechen ukrainskoi movy [Formal-grammatical and semantic-syntactic typology of antithetical grammatical and syntactic words of the Ukrainian language]. In: Beley, O. (Ed.). *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Monografia II: Oficyna Wydawnicza AUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe*, 71–86 (in Ukr.).
23. Shereh, Yu. (1951). Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Essay on Contemporary Ukrainian Literary Language]. Munich, 402 (in Ukr.).
24. Shulzhuk, K. F. (2004). Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Akademia”, 408 (in Ukr.).

DISTRIBUTION OF CONJUNCTIONS IN ADVERSATIVE COMPOUND SENTENCES

**Raisa Khrystianinova, Doctor of Philology, Professor,
Head of the Ukrainian Language Department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)**

e-mail: khrystianinova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

Scopus Author ID: 59469407800

Abstract. Introduction. *The factors determining the functioning of particular conjunctions in adversative compound sentences of different semantics still remain a debatable issue and therefore require special investigation, which defines the relevance of the present study.*

The purpose. *To investigate the conditions of conjunction usage in adversative compound sentences; to identify the factors influencing the choice of a particular conjunction; to determine the most frequently and least frequently used adversative conjunctions.*

The methods: *descriptive method with the techniques of observation and interpretation, systematization and classification of linguistic phenomena; structural method, including transformational and component analysis techniques; cognitive analysis; quantitative calculations.*

Main results of the study. *Adversative compound sentences in modern Ukrainian arise on the basis of various logical patterns: 1) sharp antithesis between predicative clauses; 2) substitution of an expected situation by an unexpected one; 3) limitation of the situation reflected in the first predicative clause; 4) inconsistency of situations in the predicative clauses; 5) compensation.*

*The semantics of these sentences is formed by the lexical content of the predicative clauses and by the conjunctions connecting these clauses into a single construction. The use of particular conjunctions is determined by the logical pattern underlying the compound sentence. In constructions based on antithesis between the propositions expressed in the predicative clauses (proper adversative sentences), only the conjunction *a* is used. In adversative compound sentences based on substitution, the conjunctions *a* and *ale* are used. Predicative clauses of constructions based on restrictive relations are predominantly connected by the conjunctions *ale* and *npome*, less frequently by *a*, *odnak* / *odnache*, and *ta*. In adversative-concessive*

sentences, the conjunctions *а*, *але*, and *проте* usually occur, less frequently *однак* / *одначе* and *та*, and sporadically *так*. Constructions in which compensatory relations arise between predicative clauses are usually structured by the conjunction *зате*, and more rarely by *але* and *проте*. The most productive conjunctions in adversative compound sentences are *а*, *але*, and *проте*.

Originality. Adversative compound sentences in modern Ukrainian have been analyzed on the basis of logical patterns, and the influence of the logic of opposition between situations of objective reality on the use of conjunctions in these sentences has been established.

Conclusions and specific suggestions of the author. Adversative compound sentences in modern Ukrainian are formed on the basis of various logical patterns. The use of particular conjunctions is determined by the logical pattern underlying the adversative sentence. The most productive conjunctions in these sentences are *а*, *але*, and *проте*.

Key words: adversative compound sentence, conjunction, predicative clause, proper adversative compound sentences, adversative-restrictive compound sentences, adversative-concessive compound sentences, adversative-compensatory compound sentences.

Надійшла до редакції: 17.01.2026

Прийнято до друку: 27.02.2026

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-91:398.8:355.01

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-86-93

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ЖАНРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛИСКОВОЇ В ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВІЙНИ

*Н. М. Дяченко, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
(Житомир, Україна)*

e-mail: dyachenkonatali@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7659-208X>

У статті представлено комплексний лінгвопрагматичний аналіз трансформацій жанру української колискової пісні, що відбулися під впливом реалій повномасштабної війни з 2022 р. Призначення дослідження полягає у виявленні механізмів адаптації традиційних фольклорних форм до мілітарного дискурсу та визначенні ролі новочасної колискової як засобу психологічної саморегуляції та національної мобілізації. Наукова новизна роботи зумовлена запровадженням уточненої типології колискових за критерієм розширеної адресатності, що ґрунтується на концепції М. Степаненка про динаміку мовного розвитку в часи війни. Описано явища «суб'єктної інверсії» та «семантичного одомашнення» загрози в межах жанру. Методологія опирається на поєднання методів дискурс-аналізу, лінгвотекстологічного вивчення корпусу текстів конкурсу «Коліскова для найрідніших» та прагматичну інтерпретацію мовних одиниць. Результати дослідження засвідчують розмивання жанрових меж колискової, яка в умовах війни може набувати ознак реквієму, молитви або замовляння-прокляття. Виявлено, що використання демінутивів для мілітарних об'єктів виконує захисну функцію, нівелюючи страх перед смертю. Описана трансформація ролі адресата: дитина в текстах часто постає не об'єктом опіки, а активним захисником роду. Висновки підтверджують гіпотезу про еволюцію сучасної колискової в специфічну форму «лінгвальної ППО», що виконує терапевтичну роль та забезпечує збереження національної ідентичності. Одержані дані мають практичне значення для подальших студій із етнолінгвістики, фольклористики та психолінгвістики; можуть стати підвалинами для розробки методів психологічної допомоги, що ґрунтуються на рідному слові й народній культурі.

Ключові слова: колискова, мілітарний дискурс, лінгвопрагматика, суб'єктна інверсія, адресатність, постфольклор, семантична трансформація.

Актуальність. Жанр колискової пісні в українській лінгвокультурі традиційно маркуванню як простір абсолютної безпеки, сакральне коло, що відмежовує дитину від зовнішніх загроз. У класичній фольклористичній парадигмі (за О. Деєм [5] та С. Грицою [3]) колискова розглядали як герметичну комунікативну систему, де домінує сугестивна функція, спрямована на створення ідеалізованого мікросвіту, вільного від соціальних чи мілітарних потрясінь. Проте екзистенційні виклики повномасштабної російсько-української війни 2022–2024 рр. призвели до радикальних трансформацій цієї стабільної моделі.

Сучасна колискова перестає бути герметичною, вона виявляє високу проникність для зовнішніх деструктивних наративів, інтегруючи в себе досвід сирен, ракетних обстрілів, вимушеного переміщення та втрати дому. Цей процес ми визначаємо як залучення мілітарного дискурсу до інтимного лінгвального простору, що призводить до появи нових лексико-семантичних зв'язків та прагматичних настанов.

Наукова проблема полягає в необхідності фіксації та ґрунтовного лінгвістичного опису цих змін, оскільки вони відображають не лише поверхові лексичні запозичення, а й глибинні зсуви в мовній картині світу українців. Трансформація традиційних образів-символів (наприклад, заміна антропоморфного «сну» чи «кота» на образи воїнів ЗСУ або систем ППО) свідчить про зміну концептуальних засад захисту в національній свідомості.

Крім того, особливої уваги потребує дослідження адаптивного потенціалу мови в умовах граничного стресу. Колискова у воєнний час трансформується з утилітарного засобу заколисування в складний лінгвопсихологічний механізм резильєнтності, де омовлення загрози через демінутивні форми та специфічні синтаксичні конструкції (зокрема суб'єктну інверсію) стає інструментом збереження ментального здоров'я нації.

Аналіз текстів, представлених на культурному порталі «Експеримент» у межах літературного конкурсу «Колискова для найрідніших», дає змогу простежити ці процеси в реальному часі, фіксуючи перехід від класичного фольклорного канону до новітнього постфольклорного дискурсу, що поєднує архаїчну магію слова з актуальним мілітарним досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент дослідження української колискової пісні як специфічної лінгвокультурної та музично-поетичної системи закладений у фундаментальних працях класиків фольклористики: Ф. Колесси, О. Дея, С. Грици та ін. Зокрема, С. Грица розглядає колискову через призму її сугестивної природи та ритмо-інтонаційної стабільності, що забезпечує психологічний комфорт адресата [3]. Лексико-семантичний склад традиційної колискової, де домінують демінутиви та архетипні образи (кіт, сон, дрімота), детально описаний у дослідженнях В. Давидюка [4]. У контексті дослідження жанрових модифікацій важливим є спостереження М. Степаненка про те, що воєнний дискурс спричиняє докорінну ревізію традиційних фольклорних моделей, перетворюючи їх на засіб національної саморефлексії та психологічної адаптації [9]. Питання трансформації фольклорної традиції в екстремальних умовах та вивченням постфольклорних явищ розробляють сучасні дослідники, чиї праці стали методологічним підґрунтям нашої розвідки. Зокрема, О. Кузьменко ґрунтовно дослідила фольклор періоду АТО/ООС, виокремивши специфіку «окопної» творчості та лексичні зміни у пісенному дискурсі [8]. М. Степаненко у своїх працях аналізує динамічні процеси в українській мові воєнного часу, зокрема лексичну неологізацію та зміну емоційно-експресивного забарвлення звичної лексики [9]. О. Кісь розглядає антропологічні та гендерні аспекти побутування фольклору в умовах війни, акцентуючи на зміні ролі жінки-матері як хранительки та захисниці [7].

Окрему групу досліджень становлять праці з лінгвопрагматики (зокрема А. Вежбицької [11] та Є. Бартмінського [10]), які дають змогу інтерпретувати мовні одиниці як маркери національної картини світу. Попри значну кількість розвідок, присвячених мілітарному дискурсу, пласт текстів, створених після 24 лютого 2022 року на цифрових платформах, залишається недостатньо вивченим. Зокрема, матеріали спеціалізованих літературних конкурсів, як «Колискова для найрідніших» на культурно-просвітницькому порталі «Експеримент» (md-eksperiment.org), ще не ставали об'єктом цілісного наукового аналізу [6]. У цих текстах спостерігаємо унікальне поєднання авторської інтенції та колективного несвідомого, що призводить до появи таких лінгвістичних феноменів, як суб'єктна інверсія та семантична гібридизація. Відсутність системного філологічного опису новітніх колискових пісень, які функціують у мережевому просторі, зумовлює актуальність та наукову новизну пропонованої статті.

Мета дослідження полягає в системному виявленні та лінгвопрагматичному описі трансформацій сучасної української колискової в контексті воєнного дискурсу 2022–2026 рр.; розробленні оновленої типології новочасних колискових за критерієм розширеної адресатності (із залученням концепції М. Степаненка); аналізі феномену суб'єктної інверсії та механізмів «семантичного одомашнення» мілітарної лексики, а також у визначенні специфіки межових жанрових форм (колискова-реквієм, колискова-замовляння) як інструментів ментального опору та психологічної резильєнтності.

Матеріали й методи дослідження. Методологічну базу дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів, вибір яких зумовлений метою роботи та специфікою матеріалу, зокрема використано: метод суцільної вибірки – для формування корпусу текстів сучасних колискових із порталу «Експеримент» (конкурс «Коліскова для найрідніших»); описовий метод – для систематизації та класифікації лексичних інновацій та тематичних груп (зокрема групи «Загроза»); метод лінгвопрагматичного аналізу – для з'ясування ілюктивної сили текстів та особливостей комунікативної взаємодії «адресант – адресат» у межах воєнного дискурсу; компонентний аналіз – для виявлення семантичних трансформацій та процесів «одомашнення» військової лексики; дискурс-аналіз – для інтерпретації текстів у контексті соціокультурних та психологічних реалій повномасштабного вторгнення; метод контекстуального аналізу – для вивчення особливостей функціонування метафор та виявлення суб'єктно-реверсивних зв'язків у структурі вірша.

Матеріалом дослідження став корпус текстів (понад 50 авторських текстів) Всеукраїнського літературного конкурсу «Коліскова для найрідніших», організованого порталом «Експеримент» та видавництвом «4Mamas». Вибір цього джерела зумовлений репрезентативністю представленого масиву: участь у проєкті взяли автори різних вікових категорій (діти, підлітки, дорослі), що дало змогу простежити трансформацію жанру на різних рівнях мовної свідомості та виявити спільні лінгвопрагматичні тенденції воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Портал «Експеримент» як комунікативний простір лінгвокультурної рефлексії і зокрема Конкурс «Коліскова для найрідніших» (<https://md-eksperiment.org/category/konkursy/kolyskova-dlja-najridnishykh>), став унікальним прецедентом у сучасному цифровому просторі України. Він акумулював корпус текстів, що репрезентують широку соціальну та вікову амплітуду – від професійних літераторів до дітей, що безпосередньо переживають досвід війни. Ми розглядаємо це джерело як осередок формування воєнного постфольклору. Процес «фольклоризації» авторського тексту тут відбувається через використання стійких архетипних формул («люлі-люлі», «котику сірий», «золота верба»), які слугують каркасом для наповнення принципово новим, часто травматичним змістом. Мова в цих текстах постає не просто інструментом комунікації, а формою активного вербального спротиву. Кожна лексема, інтегрована в ритміку колискової, проходить процес «семантичного випробування» на здатність протистояти деструктивному зовнішньому впливу.

Важливо диференціювати джерела походження текстів сучасних колискових, оприлюднених на порталі «Експеримент». Наш аналіз засвідчує, що найбільш радикальні жанрові трансформації відбуваються у доробку дорослих авторів (Х. Ополонської, В. Бережної, В. Корінь, Я. Красюк та ін.). У цих текстах ми спостерігаємо свідому лінгвотерапевтичну стратегію, де дорослий мовець виступає транслятором безпеки, адаптуючи воєнну реальність до дитячого сприйняття.

Натомість у безпосередньо дитячій творчості, яка також була представлена на конкурсі, переважає експліцитне (пряме) вираження травматичного досвіду, де дитина залишається об'єктом опіки, а не ініціатором захисту. Отже, визначена нами *суб'єктно-реверсивна функція* (коли ліричний герой перебирає на себе роль активного протектора) є характерною рисою саме авторської професійної та аматорської колискової воєнного часу. Це свідчить про те, що жанр трансформується з пасивної пісні-засинання на активний інструмент формування внутрішньої стійкості (резильєнтності).

Контраст між віковими категоріями авторів дає змогу глибше зрозуміти прагматику текстів. Зокрема, у роботі Іллі Харі (категорія учнівської молоді) ми бачимо щирі емоційну рефлексію дитини, яка фіксує воєнні реалії без значних семантичних трансформацій. Натомість поезії О. Палєй демонструють усвідомлену авторську стратегію дорослого, де загрозу нівельовано через складні образи та метафори, що підтверджує перехід колискової у площину лінгвотерапевтичного інструментарію.

Поезія переможниці конкурсу Х. Ополонської реалізує традиційну модель, адже написана від дорослого для дитини. У ній прочитуємо справжнє материнське тепло та

турбота. «Колискова для синочка» – маленька історія про те, як маля намагається боротися зі сном («сон завзято відганяє»), а мама терпляче вкладає його, обіцяючи казку та затишок під ковдрою. Авторка вдало використовує класичні для українського фольклору елементи – *вітер, сонце, місяць та зірки*. Це створює атмосферу спокою та затишку, характерну для дитячого сну. Вірш має чіткий ритм і традиційний приспів («*Люлі-люлі, баю-бай*»), що дуже важливо для жанру колискової – це допомагає «заколисати» читача або слухача. Вербальними виразниками традиційності є також пестливі форми та анімалістичні порівняння, зокрема порівняння синочка з *пташечкою, цвіркуном та мурашкою*. Таке прочитання образу додає тексту динаміки та показує дитину як непосидючу, але дуже рідну істоту. Фраза «*скарб мій*» підкреслює безмежну цінність дитини для матері.

У межах сучасного лінгвістичного дискурсу особливої ваги набуває аналіз трансформації жанру колискової, де традиційні фольклорні моделі переосмислено крізь призму воєнного досвіду. Із цього погляду, прикметною особливістю аналізованих колискових є суб'єктна інверсія. Якщо класична прагматична модель творів цього жанру побудована за схемою асиметричних суб'єкт-об'єктних відносин, де дорослий – це активний мовець (суб'єкт), а дитина – пасивний слухач (об'єкт взаємодії). Проте з-поміж робіт, представлених на конкурсі, є такі, що демонструють деконструкцію цієї схеми. Ми помічаємо докорінну зміну в ролях учасників спілкування: якщо раніше в колисковій матір оберігала дитину, то тепер саме дитина постає в ролі того, хто дає силу чи захист. Відбувається своєрідний обмін ролями, де маля стає не просто адресатом пісні, а символічним захисником, що допомагає дорослим вистояти в умовах війни.

Одним із показових прикладів такої метаморфози є поезія Варвари Бережної (учениці). Ключовим конструктором її колискової слугують рядки: «*Спи, мій брате... Я як мати...буду навколо ходити... сторожити, щоб ні біди, ні тривоги не могли стіною стати. Я їх сильною рукою вмити зумію розігнати*». У наведеній конструкції чітко зафіксовано феномен суб'єктної інверсії: дитина, яка в класичному каноні є пасивним об'єктом заспокоєння, вербально перебирає на себе роль активного захисника. Морфологічний рівень тексту підтверджує цей перехід: домінування дієслів першої особи однини майбутнього часу (*зумію, розжену, захищу*) маркує зміну стану – від беззахисного «об'єкта загрози» до свідомого «суб'єкта захисту». Із когнітивного погляду цей процес можна трактувати як специфічну лінгвістичну стратегію компенсації: в умовах, коли фізична безпека не гарантована, мова бере на себе функцію «вербального щита». Через самоназивання захисником дитина (або автор у її ролі) провадить акт психологічного самозбереження, відновлюючи цілісність власного «Я» перед обличчям хаосу. Таким способом сучасна колискова трансформується з пісні для сну на інструмент терапії та формування внутрішньої стійкості.

Теоретичним підґрунтям для розмежування типів сучасної колискової є концепція М. Степаненка, обґрунтована у праці «Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку» (2024). Дослідник, спираючись на критерій адресатності, що програмує стратегію вербальної структури тексту, виокремлює пісні для дітей, пісні для дорослих та універсальні тексти [9, с. 133–134]. Водночас аналіз масиву творів воєнного часу спонукає до розширення цієї класифікації через виокремлення специфічних функційно-прагматичних типів, де образ адресата зазнає суттєвих екзистенційних трансформацій.

На нашу думку, залежно від спрямованості комунікативного вектора, у межах новочасних колискових доцільно виокремити такі групи:

- традиційної адресатності (з мілітарним компонентом): тексти, що зберігають класичну спрямованість на дитину, проте інтегрують у «безпечний» простір реалії війни (образи ППО, сирен, ЗСУ). Тут мета пісні залишається традиційною – заспокоєння та оберіг дитячого сну.

- реверсивної адресатності: пісні, у яких фіксуємо явище суб'єктної інверсії. У таких текстах дитина вербально перебирає на себе роль захисника чи джерела сили для дорослого, що докорінно змінює прагматику жанру.

- метафоричної (розширеної) адресатності, що поділені на:

– патріотичні колискові, де об'єктом опіки постає рідна країна або мала батьківщина – село. Деякі колискові до України містять ознаки суміжного за сутністю жанру – молитви;

– фронтові колискові, адресовані, з одного боку, воїнам-захисникам як засіб духовної підтримки, а інші – ворогам. Колискові для ворога актуалізують архаїчну модель замовляння. У таких текстах традиційне побажання сну трансформоване в магичне закликання на вічний сон (смерть) агресора, що засвідчує повернення жанру до його прадавніх захисних та обрядових витоків (див. також: [9, с. 138–139]);

– меморіальні колискові, адресовані загиблим («вічна колискова»). Це унікальний тип тексту, що поєднує ознаки класичної колискової та реквієму. Тут ритуал засинання трансформується в метафору вічного спокою, а сама пісня стає засобом меморіалізації подвигу та подолання колективної травми втрати;

– колискові-самозвернення, де адресат і адресант збігаються, а пісня стає інструментом індивідуальної психологічної терапії та самозаспокоєння мовця.

Така диференціація дає змогу простежити, як жанр колискової в умовах повномасштабного вторгнення виходить за межі камерного родинного спілкування, перетворюючись на потужний засіб терапії, національної консолідації та вшанування пам'яті.

Окрім переосмислення рольових моделей, сучасна колискова на порталі «Експеримент» виявляє феноменальну здатність убирати й семантично адаптувати «чужорідні» лексеми, які раніше були нетиповими для цього жанру. Наприклад, у текстах В. Корінь, Я. Красюк і В. Бережної та інших спостережено явище, яке ми визначаємо як «семантичне одомашнення» війни. Це стратегія інтеграції деструктивних реалій у камерний світ дитини через знайомі образи, що дає змогу знизити рівень їхньої техногенної ворожості.

Лексична група «Загроза», що охоплює номінації *ракети, дрони, сирени, тривога*, проходить через інтенсивний процес метафоризації та анімізації. Зокрема, у поезії Я. Красюк звук сирени позбавлено своєї механічної природи і наділено людськими емоціями – він «плаче», а ракета трансформується у «злу хмару»: *«Не бійся, маленьке, то сирена плаче — / То вітер розказує, що її не бачив. / А зла хмара-ракетка десь там пролетіла...»* Така метафоризація переводить небезпеку з розряду некерованого військового об'єкта в площину природних явищ (негоди), які за своєю суттю є тимчасовими. Аналогічну стратегію використовує В. Корінь, де загрозу від дронів приборкано через образ «залізних птахів», що летять стороною: *«Нехай залізні птахи летять стороною, / Я буду твоїм оберегом і стіною...»*.

Лексична група «Захист»: *ЗСУ, воїни, ППО, ангели-охоронці*. В особливий спосіб це реалізовано у текстах В. Корінь, де мілітарний образ «сталевих птахів» (літаків ППО) отримує позитивну конотацію через сусідство з демінутивами: *«пташки небесні наш сон бережуть»*.

Особливої уваги заслуговує функціонування демінутивних суфіксів *-оньк-, -ечк-, -ик-* у поєднанні з воєнною термінологією. У текстах конкурсу «Коліскова для найрідніших» зафіксовано явище лінгвальної адаптації загрози, де мілітарні об'єкти вербально марковано як елементи безпечного дитячого світу. Таке «семантичне приборкання» ворожих реалій створює емоційний фільтр, що оберігає дитячу психіку від прямої травматизації, трансформуючи первісний жах у зрозумілу, хоча й тривожну, метафору.

Ще однією прикметною рисою корпусу колискових, представлених на конкурс, є, як уже йшлося вище, прагматика адресації (Україна постає як макрооб'єкт заколисування) та функційне розширення жанрових можливостей. Тексти І. Харі «Коліскова для України», О. Палей «Люлі-люлі, Україно», Я. Красюк «Спи, Україно, серце моє» та інші фіксують перехід жанру від інтимно-сімейного до національно-державного масштабу. У таких віршах спостерігаємо лінгвальну персоніфікацію: Україна постає не як геополітичний суб'єкт, а як втомлена мати або велика дитина, що потребує відновлення внутрішнього ресурсу через сон. Відбувається трансформація функції: колискова набуває ознак політичної молитви або маніфесту. Лексика високої інтимності (*рідна, серденько, засинай*) синтезується з концептами державності (*земля, прапор, воля*). Це дає змогу перетворити приватний ритуал сну на акт національного єднання.

Меморіальна функція: мовна фіксація травми. Твір О. Білоус «Спи, моє Світло...» репрезентує меморіальну іпостась жанру – «колискову пам'яті», звернену до тих, чий сон став вічним. Семантична сакралізація через використання концепту «Світло» як замітника імені є ключовим прийомом, що уможлиблює дистанціювання від біологічного факту смерті. Мова цієї колискової стає «вмістилищем» для нестерпного болю, надаючи смерті культурно прийнятної форми, що є необхідною умовою опрацювання колективної травми.

Як було зазначено вище, аналізований корпус текстів продемонстрував функційну динаміку жанру: від пасивного сну до активної резильєнтності. На основі аналізу матеріалів конкурсу ми виокремлюємо розширену систему новітніх функцій колискової: психотерапевтичну – зняття гострого стресу через вербальну нейтралізацію загрози; компенсаторну – моделювання безпечного простору («ідеального дому») засобами мови; суб'єктно-реверсивну, виявлену через інверсію традиційних рольових моделей: ліричний герой-дитина дистанціюється від ролі пасивного об'єкта опіки та ініціює акт захисту; мобілізаційна – вербальне програмування перемоги через образ «неминучого ранку»; ідентифікаційну – маркування «свого» простору через українські лінгвокоди та архетипи; меморіальну – легітимізація досвіду втрати та трансформація горя в сакральну пам'ять; сакральну-магічну – повернення до природи закликання-оберега; комунікативно-об'єднувальну – створення емоційного містка між роз'єднаними війною людьми; естетико-гуманістичну – ствердження краси рідного слова як антитези потворності війни; рефлексивну – це центральна функція, що забезпечує лінгвокультурне самоусвідомлення автора та слухача і виявлена у свідомому зіставленні ідеалізованого минулого та травматичного сьогодення, перетворюючи хаос емоцій на структурований поетичний монолог. Використання рефлексивних дієслів та метафор усвідомлення дає змогу мовцеві дистанціюватися від болю та вписати свій приватний досвід у загальнонаціональний наратив. Сукупність цих функцій забезпечує стан лінгвістичної резильєнтності – здатності нації відновлюватися через збереження внутрішньої гармонії, закладеної у рідному слові.

Висновки й перспективи. Аналіз сучасних текстів, оприлюднених на порталі «Експеримент», дає підстави стверджувати, що в умовах повномасштабної війни жанр колискової пісні зазнав глибоких змістових та функційних змін. Проведене дослідження вможливило такі узагальнення:

Трансформація жанрової моделі. Традиційну колискову, що тривалий час функціювала як «закрите коло безпеки», трансформовано у відкриту систему. Сучасний текст активно взаємодіє з мілітарним дискурсом, перетворюючись із камерного засобу заспокоєння на майданчик для вербалізації воєнного досвіду та подолання колективної травми.

Оновлення типології за критерієм адресатності. Доведено, що реалії війни зумовили розширення кола адресатів жанру, сформувавши систему новочасних колискових: традиційних, реверсивних, патріотичних, фронтових, а також специфічних межових форм. До останніх зараховано патріотичні, які межують із молитвою, меморіальні колискові (на межі з реквіємом) та колискові для ворога (на межі із замовлянням). Така типологія засвідчує вихід жанру за межі камерного дитячого дискурсу в площину магічного захисту, загальнонаціональної терапії та меморіалізації досвіду.

Феномен суб'єктної інверсії. Виявлено радикальну зміну ролей у комунікативній парі «мати – дитина», за якої дитину-адресата вербально наділено функціями захисника. Використання дієслівних форм першої особи (особливо в текстах авторів-підлітків) свідчить про спробу подолання безпорадності через мовне проектування внутрішньої сили.

Механізм «одомашнення» мілітарної лексики. Основним інструментом адаптації жанру до умов війни стала інтеграція назв військової техніки та реалій (*ППО, ракети, ЗСУ*) у пестливу, демінутивну структуру пісні. Така метафоризація загрози створює емоційний захисний бар'єр, що робить травматичну реальність менш загрозливою для дитячої свідомості.

Розширення прагматичного спектра. Сучасна колискова вийшла за межі суто утилітарної функції (засинання), набувши психотерапевтичного, мобілізаційного та рефлексивного значень. Вона стала інструментом лінгвокультурного самоусвідомлення нації, допомагаючи зберігати ментальну стійкість у кризових умовах.

Символічний статус пісні-оберега. У сучасному лінгвопрагматичному просторі колискова виконує роль «захисного екрана». Через ритмізоване слово вона трансформує енергію страху в енергію опору, утверджуючи незнищенність рідного мовного простору та духовну незламність українців.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в докладному вивченні лексико-семантичної динаміки та когнітивних механізмів створення нових метафоричних моделей у воєнному дискурсі. Актуальним залишається аналіз способів вербалізації національної ідентичності в неофольклорних текстах різних авторів, що уможливить глибше розуміння процесів адаптації української мови до екстремальних суспільно-політичних викликів.

Список використаної літератури

1. Білоножко Г. Л. Фольклор зони АТО: специфіка жанрів та образності. *Культура України*. 2018. № 61. С. 120–129.
2. Гарасим Я. Народна словесність у системі національної культури. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 412 с.
3. Грица С. Й. Фольклор у просторі та часі. Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. 228 с.
4. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк : Вежа, 2005. 296 с.
5. Дей О. І. Українська народна пісня. Київ : Дніпро, 1985. 320 с.
6. Експеримент. Колискова для найрідніших: літературний конкурс. Офіційний сайт. URL: <https://md-eksperiment.org/category/konkursy/kolyskova-dlja-najridnishykh>.
7. Кісь О. П. Новітній український фольклор: від Майдану до війни. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 4. С. 12–19.
8. Кузьменко О. Фольклор війни: досвід лінгвотекстологічного аналізу. Львів : Інститут народознавства НАНУ, 2023. 450 с.
9. Степаненко М. І. Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2024 рр.). Харків : Видавець Іванченко І. С., 2024. 804 с.
10. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin : UMCS, 2009. 328 s.
11. Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition. Oxford : Oxford University Press, 1992. 487 p.

References

1. Bilonozhko, H. L. (2018). Folklor zony ATO: spetsyfika zhanriv ta obraznosti [Folklore of the ATO zone: specificity of genres and imagery]. In: *Kultura Ukrainy [Culture of Ukraine]*, (61), 120–129 (in Ukr.).
2. Harasym, Ya. (2010). Narodna slovesnist u systemi natsionalnoi kultury [Folk literature in the system of national culture]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 412 [(in Ukr.).
3. Hrytsa, S. Y. (2000). Folklor u prostori ta chasi [Folklore in space and time]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 228 (in Ukr.).
4. Davydiuk, V. F. (2005). Pervisna mifolohiia ukrainskoho folkloru [Primitive mythology of Ukrainian folklore]. Lutsk: Vezha, 296 (in Ukr.).
5. Dei, O. I. (1985). Ukrainska narodna pisnia [Ukrainian folk song]. Kyiv: Dnipro, 320 (in Ukr.).
6. Eksperyment. Kolyskova dlja nairidnishykh: literaturnyi konkurs [Lullaby for the Dearest: a literary contest]. Official site. Retrieved from <https://md-eksperiment.org/category/konkursy/kolyskova-dlja-najridnishykh> (in Ukr.).
7. Kis, O. P. (2017). Novitnii ukrainskyi folklor: vid Maidanu do viiny [The latest Ukrainian folklore: from Maidan to the war]. In: *Narodna tvorchist ta etnografia [Folk creativity and ethnography]*, (4), 12–19 (in Ukr.).
8. Kuzmenko, O. (2023). Folklor viiny: dosvid linhvotekstolohichnoho analizu [Folklore of war: an experience of linguo-textual analysis]. Lviv: Instytut narodoznavstva NANU, 450 (in Ukr.).
9. Stepanenko, M. I. (2024). Polityka i viina: zakonornosti ta paradoksy movnoho rozvytku (2022–2024 rr.) [Politics and war: regularities and paradoxes of language development (2022–2024)]. Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. S., 804 (in Ukr.).
10. Bartmiński, J. (2009). Językowe podstawy obrazu świata [Linguistic foundations of the world view]. Lublin: UMCS, 328 (in Pol.).
11. Wierzbicka, A. (1992). Semantics, culture and cognition. Oxford: Oxford University Press, 487 (in Eng.).

LEXICAL-SEMANTIC AND GENRE TRANSFORMATIONS OF THE CHILDREN'S LULLABY IN THE LINGUOPRAGMATIC DISCOURSE OF WAR

*Nataliia Dyachenko, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Methods of Its Teaching,
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine)*

e-mail: dyachenkonatali@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7659-208X>

Abstract. Introduction. The article presents a comprehensive linguopragmatic analysis of the transformations within the Ukrainian lullaby genre under the influence of the full-scale war since 2022. It highlights the problem of how traditional short folklore forms react to extreme historical trauma and adapt to military discourse.

The purpose. The purpose of the study is to identify the mechanisms of adaptation of traditional folklore forms to military discourse and to determine the role of the modern lullaby as a tool for psychological self-regulation and national mobilization.

The methods. The methodology is based on a combination of discourse analysis, linguotextological study of the corpus of texts from the “Lullaby for the Dearest” contest, and pragmatic interpretation of linguistic units.

Main results of the study. The research findings indicate a blurring of the genre boundaries of the lullaby, which, in wartime conditions, can take on the characteristics of a requiem, a prayer, or an incantation-curse. It was found that the use of diminutives for military-related objects and alarming phenomena performs a protective function, neutralizing the fear of death. The transformation of the addressee’s role is described: the child in the texts often appears not as an object of care, but as an active protector of the kin. The findings confirm the hypothesis about the evolution of the modern lullaby into a specific form of “lingual air defense” that performs a therapeutic role and ensures the preservation of national identity.

Originality. The scientific novelty of the work lies in the introduction of a refined typology of lullabies based on the criterion of expanded addressee-orientation, grounded in M. Stepanenko's concept regarding the dynamics of language development during wartime.

Conclusions and specific suggestions of the author. The obtained data have practical significance for further studies in ethnolinguistics and folkloristics; they can serve as a basis for developing psychological assistance methods based on the native word and folk culture.

Key words: lullaby, military discourse, linguopragmatics, subject inversion, addressee-orientation, post-folklore, semantic transformation, M. Stepanenko.

Надійшла до редакції: 27.02.2026

Прийнято до друку: 02.04.2026

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ ПЕРСУАЗИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)
e-mail: mkalko@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>
Scopus Author ID: 57219247796

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)
e-mail: mkalko@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>
Scopus Author ID: 57219238410

Статтю присвячено комплексному аналізу основних комунікативних тактик, спрямованих на реалізацію персуазивного впливу в навчальному дискурсі. Матеріал дослідження – мовленнєві акти, що містять комунікативний вплив, вилучені методом суцільної вибірки з відеоуроків української мови, розміщених на платформі цифрового й змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн». Навчальний дискурс визначено як комплекс інституційно регламентованих і соціально стандартизованих ситуацій комунікативної взаємодії між передавачами знань (викладачами, вчителями, навчальними текстами) і їхніми реципієнтами (студентами, учнями), що мають інформаційно-контролювальне й виховне спрямування. Персуазивність кваліфіковано як факультативну текстово-дискурсивну категорію, орієнтовану на зміну поведінки, оцінок, поглядів. Персуазивна стратегія в навчальному дискурсі представлена п'ятьма основними тактиками: 1) формування позитивного емоційного настрою, спрямованого на спонукання учнів до активної діяльності за допомогою мовленнєвих актів, які забезпечують приємне емоційне тло, посилюючи впевненість і захоплення; 2) нейтрального спонукання, що передбачає непрямі заклики та аргументацію, сприяючи ефективності й швидкості досягнення результату; 3) солідаризації, яка створює відчуття єдності та причетності; 4) інтимізації, орієнтованої на розбудову близьких, довірливих стосунків; 5) апелювання до авторитету, яке полягає в посиленні впливу шляхом покликання на думки відомих людей, авторитетні джерела. Мова в процесі навчання – потужний інструмент, спрямований на зміну або трансформацію світоглядних настанов здобувачів освіти, вплив на систему їхніх переконань і цінностей, підвищення мотивації до здобуття знань.

Ключові слова: навчальний дискурс, персуазивність, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовленнєвий акт, іллокуція, перлокуція.

Актуальність. Новітня функційно-комунікативна парадигма зумовила підвищену увагу до вивчення проблем ефективної комунікативної взаємодії та мовленнєвої діяльності комунікантів. Мова об'єднує адресанта й адресата, забезпечує створення спільної реальності, сприяє ухваленню взаємовигідних рішень, а отже, безпосередньо пов'язана з переконувальною функцією, реалізованою за допомогою маніпуляції та аргументації, що передбачає взаємодію низки мовних і дискурсивних засобів. Л. Вінгенштейн, досліджуючи механізми розуміння мови, зазначає: правильно казати не «без мови ми не могли б порозумітися одне з одним», а «без мови ми не могли б впливати на інших людей, не могли б прокладати дороги, робити машини» [3, с. 224]. Сучасний навчальний дискурс не може обійтися без впливу, оскільки має вирішальне значення в продукуванні соціальної реальності, забезпеченні відчуття спільної належності, формуванні світоглядних настанов. Саме комунікативні практики педагога, ґрунтовані на гармонійному поєднанні вербальних і

невербальних ресурсів, сприяючи довірливим взаєминам зі здобувачами освіти, упорядковують мережу інтерпретаційних структур, забезпечують появу стійких ціннісних пріоритетів, інтегрованих у систему очікувань адресата.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідники наголошують на засадничій ознаці дискурсу – бажанні мовця впливати на слухача [1, с. 95; 2, с. 60; 5, с. 156; 6, с. 384; 12, с. 17; 18, с. 11]. М. Стаббс зауважує, що дискурс, конструюючи соціальну реальність, істотно впливає на світогляд і поведінку, та вирішальна роль у цьому процесові належить контекстуальному використанню мовних засобів [18, с. 12]. На думку Т. А. Космеди й О. Р. Микитюк, діяльнісна природа дискурсу, його соціолінгвальна зумовленість задані представленням своєрідної взаємодії особистостей у соціумі та сукупністю їхніх комунікативних дій [6, с. 381], тому як інтерактивне явище він чинить вплив на поведінку й думки реципієнта, сприяє формуванню нових світоглядних настанов, опосередковує появу стійких переконань. Проблеми персуазивного впливу були предметом дослідження психологів (Н. В. Гребінь, О. Г. Коваленко, С. Московічі, М. М. Поліщук, О. В. Самборська, Р. Чалдіні й ін.), соціологів (М. Ке де Врі, Ж. Ламбен, У. Ліппман, В. В. Москаленко, А. Маслоу, М. М. Слюдоревський, В. О. Татенко, Дж. Тернер й ін.), педагогів (В. М. Галузяк, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, Т. Ланке, А. В. Нікітіна, О. М. Пехота, І. І. Садова й ін.), риторів (Аристотель, Ф. Зімбардо, С. Кері, М. Ляйппе, Д. Карнегі, В. Ю. Крикун, Л. С. Павлюк, П. Сопер й ін.). У лінгвістиці питанням персуазивної комунікації присвячено праці Ф. С. Бацевича, А. П. Загнітка, Р. Лакоффа, Дж. Ліча, Н. В. Кондратенко, М. Стаббса, М. І. Степаненка, С. Т. Шабат-Савки й ін. Р. Лакофф переконливо доводить, що персуазивність – це витончений, часто мало усвідомлювальний процес, невід’ємна властивість мови в її соціальному вияві, нерозривно пов’язаний із повсякденним спілкуванням, густо насиченим спробами переконати, здобути прихильність, запевнити співрозмовника у своїй компетентності або просто «вижити», зберігши комунікативну рівновагу [13, с. 39]. Дж. Ліч, аналізуючи впливові засоби, пропонує формулу AIDA, що передбачає поетапне формування переконань: A (attention) – увага, I (interest) – інтерес, D (desire) – бажання, A (action) – дія [14, с. 27]. Вважаємо, що ця формула є дієвою для реалізації персуазивної стратегії в навчальному дискурсі: учитель має постійно привертати увагу учнів, викликати зацікавленість, що сприятиме розгортанню подальшої пізнавальної діяльності, сформувати відчуття потреби в оволодінні знаннями, у результаті чого виформується активна навчальна позиція здобувачів освіти. На думку М. Стаббса, діяльність педагога нерозривно пов’язана з впливом, і вчитель будь-якого фаху має володіти знаннями про мову й мовлення задля оптимізації спілкування з учнями. Навчаючи, педагог має керувати освітнім процесом, послуговуючись такими комунікативними ходами, як: привернення й утримання уваги учнів; контроль за правильністю їхнього мовлення; перевірка розуміння ними навчального матеріалу; формулювання висновків й узагальнення навчального матеріалу; визначення основних його понять; корекція відповідей учнів; виокремлення з навчального матеріалу важливих проблем для подальшого опрацювання [18, с. 51–53]. Персуазивна стратегія в навчальному дискурсі передбачає гармонійне залучення низки інструментів: раціонального доведення, переконливого аргументування, а також використання вербальних і невербальних засобів, які діють на емоції. Саме когнітивні, психологічні, соціальні, мовні механізми, комплексно впливаючи на свідомість і позасвідомість, спонукають індивіда до схвалення тих чи тих рішень на підставах демократичного, гармонійного, кооперативного спілкування.

Метою статті є комплексний аналіз комунікативних тактик, спрямованих на реалізацію персуазивного впливу в навчальному дискурсі. Матеріалом дослідження послуговували мовленнєві акти, що містять комунікативний вплив, вилучені методом суцільної вибірки із відеоуроків української мови, розміщених на платформі цифрового й змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн». Цей освітній ресурс відзнято в студії із залученням провідних українських педагогів, які розробили дистанційні уроки, забезпечивши рівний доступ до якісної освіти. Основне завдання платформи – залучити учнів до електронного навчання, а отже, її прагматичне навантаження пов’язане з персуазивним впливом. Педагог,

звертаючись до віртуальної аудиторії, має на меті не лише передати знання, а й вплинути, переконати, пробудити свідому потребу оволодіння ними. Дослідники в царині мовознавства й педагогіки (І. О. Гуменюк, Т. Ю. Ковалевська, Д. Л. Настас, О. Г. Томчаковський й ін.) наголошують, що навчальні відео, поєднуючись із візуальними, звуковими, текстовими елементами, посилюють ефективність дидактичного впливу.

Результати дослідження та їх обговорення. Навчальний дискурс належить до інституційних і віддзеркалює сформовані впродовж тривалого часу й усталені в соціумі загальноприйняті механізми комунікації, ґрунтовані на статусно орієнтованих правилах, нормах, принципах, настановах, що регулюють навчальну взаємодію, визначають соціальні ролі і статуси учасників. До його релевантних ознак належать: мета спілкування, представницька функція його учасників та типові фіксовані обставини спілкування [7, с. 83]. А. Р. Габідулліна, кваліфікуючи навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен, наголошує на його семіотичності й спрямованості на «процес формування та інтерпретації навчальних текстів у цілісній, замкненій комунікативній ситуації у сфері організованого навчання» [4, с. 70]. Навчальний дискурс – це інституційно регламентовані й соціально стандартизовані ситуації комунікативної взаємодії між передавачами знань (викладачами, вчителями, навчальними текстами) і їхніми реципієнтами (студентами, учнями), що мають інформаційно-контрольовальне й виховне спрямування. Ця взаємодія орієнтована на співтворчість учасників й прагматично націлена на учнів для досягнення успіху в суспільному житті. Однією із визначальних рис навчального дискурсу є вплив на когнітивну систему здобувачів освіти, реалізований за допомогою оптимальних тактик персуазивної комунікації, які використовує вчитель як посередник між знаннями й психофізіологічним потенціалом учнів. Персуазивність кваліфікуємо як факультативну текстово-дискурсивну категорію, орієнтовану на зміну поведінки, оцінок, поглядів. Переконавання є прерогативою соціально статусної, наділеної владою людини, яка, використовуючи вагомі аргументи, впливає на аудиторію, що вільно його сприймає, змінюючи своє ставлення до повідомлюваного. Персуазивна стратегія в навчальному дискурсі спрямована не на зміну думок, а на модифікацію когнітивних настанов аудиторії, інформаційний зміст висловлень покликаний зміцнити позитивні переконання, посилити цінності, викликати бажання здобувати знання. Педагог, реалізуючи персуазивний вплив, має дотримуватися трьох основних законів переконливої комунікації: 1) зрозуміти – не означає прийняти; 2) довести – не означає переконати; 3) створити емоційну прихильність до себе [2, с. 74]. Результативність персуазивного впливу в навчальному дискурсі залежить передусім від ступеня його відповідності намірам реципієнта, усвідомлення аргументації, наявності в мовця й слухача спільної інформаційної основи, характеру соціальних пріоритетів і орієнтирів.

Однією із найбільш представлених у досліджуваному матеріалі є тактика формування позитивного емоційного настрою, яка досить потужно впливає на позасвідомість і загальний психоемоційний стан адресата, пор.: *Тема нашого сьогоднішнього уроку легка, як пір'їнка; Цікаво, яким же буде наступне запитання!; Впевнена, ви швидко знайшли відповідь на це питання.* Реалізуючи цю тактику, надавачі освітніх послуг використовують: 1) мовленнєві акти схвалення, які сприяють формуванню впевненості учнів у власних силах: *У вас три "так!" Вітаю, друзі! Це означає, що ви уважно слухали й дістали користь;* 2) мовленнєві акти, які демонструють власний емоційний стан, вербалізуючи почуття радості, щастя, задоволення і маючи на меті не скільки експлікувати психоемоційний стан, стільки викликати в реципієнтів емпатію: *Рада вас вітати!; Я буду втішена вашими правильними відповідями; Вірю у вас і вашу кмітливість!; Тишуся, якщо пам'ятаєте це з попередніх наших уроків;* 3) мовленнєві акти звернені до попереднього позитивного досвіду адресата, які, нагадуючи про здобуті успіхи, викликають приємні, натхнені почуття й відчуття, актуалізують у свідомості чинник сприятливого минулого: *Маю надію, що ви на попередніх уроках так не ловили і правила пам'ятаєте досі; На минулому занятті ви стали експертами та експертками з другорядних членів речення;* 4) мовленнєві акти спрямовані на прогнозування майбутнього позитивного досвіду: *Знайте, що, розібравшись із простим реченням, ви станете віртуозами й у складному; Розуміння цієї теми у восьмому класі – запорука вашого успіху в дев'ятому!* Посилює персуазивний вплив на учнів позитивно

конотована лексика, яка аксіологічно маркує досягнення учнів: *Хто обрав В, той молодець! Ми добре попрацювали над темою «Просте ускладнене речення»*. Використовуючи стилістично й емоційно забарвлені лексеми, експресивний синтаксис, адресат не лише виражає ставлення до змісту повідомлення, а й викликає потрібну йому позитивну реакцію адресанта. Іллокуція таких мовленнєвих актів спрямована на переконливий емоційний вплив, а перлокуція – на зміну почуттів, відчуттів тощо.

Вагома роль у реалізації тактики формування позитивного емоційного настрою належить звертанню, яке, називаючи адресата, експресивізує мовлення, і, як слушно зауважує І. Ю. Шкіцька, виражає суб'єктивне ставлення, належить до зовнішніх показників прихованих намірів мовця, бере участь у привертанні й переключенні уваги адресата, і є знаряддям емоційного впливу [10, с. 112]. Звертання в досліджуваному матеріалі належать до ідентифікаційних, оскільки називають осіб за їхніми реальними, диференційними ознаками, напр.: *Вітаю, любі учні; Палкі вітання, дорогі учні; Палкі вітання, любі восьмикласниці та восьмикласники* та компліментарними, спрямованими на часткове перебільшення навчальних досягнень адресата, реалізованими за допомогою номінативних одиниць зі значенням похвали, пор.: *Що скажете ви, шановні редактори? Як виправляти будемо?; Дякую, мої професіонали*.

Забезпечують створення позитивного емоційного настрою передовсім мовленнєві акти похвали, які є чи не найпотужнішими засобами персуазивного впливу, оскільки зменшують критичність адресата, сприяють формуванню довіри, мінімізують комунікативну напругу, створюють передумови кооперативної комунікації. Використовуючи цю тактику, викладач зазвичай досягає бажаного перлокутивного ефекту, оскільки вона сприяє гармонізації комунікативної взаємодії. Тактика формування позитивного емоційного настрою корелює із принципом увічливості Дж. Ліча як системи правил спілкування, побудованих на максимах тактовності, щирості, схвалення, згоди, симпатії, скромності. Як зауважує дослідник, вони є важливим впливовим чинником гармонійного спілкування [15, с. 132], підтримують соціальну рівновагу, сприяють дружньому тону спілкування, сигналізують про зацікавленість співрозмовників один одним [15, с. 82].

Ефективним засобом тактики формування позитивного емоційного настрою є метафора, яка допомагає перевести складні абстрактні поняття в площину зрозумілого життєвого досвіду, пор.: *Речення називаються двоскладними. Уявімо, що в складі такого речення є королева (підмет) і король (присудок). Якщо ж королева-підмет пішла на шопінг, а король-присудок лишився сам, речення стане односкладним із головним членом речення у формі присудка*. Метафора змушує адресата візуалізувати, уявляти, установлювати аналогії, а отже, сприяє глибшому засвоєнню, запам'ятовуванню, пор.: *Підкреслюймо обставину, як коштовне кольє: риска – крапка – риска – крапка; Якщо порівняльний зворот вмотивується на початку речення, ставимо після нього одну кому*.

Переконання передбачає використання мовцем мовленнєвих актів директивів, іллокутивна, мета яких змусити слухача виконати яку-небудь дію (Дж. Остін, Дж. Серль й ін.). У навчальному дискурсі вони реалізують тактику нейтрального спонукання, доміантними в якій, на думку С. Т. Шабат-Савки, є інтенції поради, пропозиції, застереження, втішання, заклику [11, с. 173], оскільки здебільшого вчитель м'яко рекомендує учням виконати певну дію, що, на його погляд, буде їм необхідна, вигідна, корисна. Дотримуємося погляду Дж. Сьорля, який зауважував, що «порада є не спробою змусити зробити щось у тому сенсі, у якому це можна сказати про прохання. Порада схожа на повідомлення того, що буде для тебе найкращим» [16, с. 67]. У навчальному дискурсі такі мовленнєві акти мають обов'язково містити пояснення й обґрунтування, пор.: *Будьте активними та уважними, аби отримати максимум користі від уроку; А щоб закріпити вивчене, завантажуйте конспект та виконуйте тести!; Отже, мистецтво — це час і простір, в якому живе краса людського духу. Дорогі учні, відволікайтесь від смартфонів, щоб помічати її навколо*. Увічливого відтінку формам наказового способу надають вставні словосполучення *будь ласка, будьте ласкаві*, які зменшують іллокутивну силу директива,

реалізуючи інтенцію м'якого, тактовного прохання, пор.: *Будь ласка, пильнуйте, щоб правильно узгоджувати іменник у роді, числі, відмінку.*

Тактику нейтрального спонукання реалізують також перформативні висловлення із дієсловами *прошу, раджу, пропоную, рекомендую, запрошую* тощо, які, експлікуючи іллокутивну силу директива, наголошують на м'якій інтенції мовця, порівняймо: *Я тебе прошу, а не наказую.* Такі мовленнєві акти сприяють демократизації навчального дискурсу, оприявнюючи максимум ввічливості, експривізують мовлення вчителя, виявляють привітне ставлення до учнів, скорочують комунікативну дистанцію, напр.: *Пропоную попрактикуватися!; Рекомендую поставити відео на паузу та самостійно знайти словосполучення у цьому вірші; Раджу за потреби натиснути на паузу, щоб встигати нотувати; Насамкінець запрошую вас виконати домашнє завдання; Аби нові знання закріпились надовго, прошу вас ознайомитися з конспектом до уроку і виконати домашнє завдання.*

Продуктивним засобом реалізації тактики нейтрального спонукання є досить часто вживане дієслово *нагадувати*, семантика якого містить імпліковану сему «вимоги» – «примувувати згадати про кого-небудь, що-небудь» [8, с.316]. Уживаючи його, педагог наголошує на раніше набутих знаннях, уміннях, навичках, прагне їх максимально активізувати, закріпити в пам'яті учнів, адже багаторазове повторення є потужною формою прямого навіювання, пор.: *Аби ви були впевнені в собі, коли робите синтаксичний розбір речення, нагадую вам, що присудки бувають прості дієслівні, складені дієслівні, складені іменні.*

Досить активно надавачі освітніх послуг використовують тактику солідаризації, спрямовану на об'єднання вчителя й учня, пошук спільного, зменшення ієрархічної дистанції та формування відчуття співпраці. Реалізують цю тактику передусім мовленнєві акти репрезентативи, директиви й експресиви, домінантною в яких є інтенція співробітництва. Основним лексичним маркером тут є займенники *ми, наш*, словосполучення *наше з вами, ми з вами*, які створюють ілюзію активної участі, посилюють емоційний зв'язок з аудиторією: *На минулих заняттях ми вивчили види односкладних присудкових речень; Підкресливши в реченні головні члени, ми можемо з'ясувати, яке воно – просте (має одну граматичну основу) чи складне (дві або більше основ); Наше з вами завдання – шукати неповні речення і спостерігати за почерками письменників.* Такі висловлення сприяють підвищенню мотивації до навчання, мінімізують відстороненість адресата, адже його залученість до дискурсу, на думку психолінгвістів, забезпечує емоційну й інтелектуальну прихильність, позитивно впливає на інтенсивність зусиль, які слухач згодом докладе задля досягнення найкращого результату [11, с.696; 17, с.26]. Займенники *ми*, задіюючи групову свідомість, *наш*, залучаючи ефект ідентифікації, належності, посилюють персуазивну стратегію, створюючи відчуття єдності й спільних зусиль. Окрім того, традиційним засобом солідаризації з аудиторією є вживання дієслів у формі дійсного способу першої особи множини: *записуємо, думаємо, позначаємо, міркуємо* тощо, напр.: *Спершу підкреслюємо граматичні основи в реченнях, визначаємо особи, де це можливо, а потім з'єднуємо пари.* Пом'якшувальна форма директива, у якій ужито дієслово наказового способу першої особи множини, іллокутивно спрямована на запрошення до спільної інтелектуальної діяльності: *поговорімо, підсумуймо, вимовляймо, продовжуймо* тощо, напр.: *Поговорімо відверто і щиро!; Так і пояснюймо: тире в простому неповному реченні на місці пропущеного присудка.* Перлокутивний ефект тактики солідаризації зумовлений тим, що учень постає поряд із учителем рівноправним учасником освітнього процесу, зменшується соціальна ієрархічна відстань, і як наслідок виникає зацікавленість, мотивованість, залученість до активної співпраці.

Близькою до тактики солідаризації є тактика інтимізації, спрямована на зближення з адресатом із метою зменшення дистанції між комунікантами, формування ореолу довіри, залучення до діалогу, невимушеної бесіди. Сприймаючи вчителя як свого, відносно рівного, близького, здобувачі освіти не бояться помилятися, ставити запитання, висловлювати власну думку, що однозначно призведе до глибшого розуміння предмета вивчення. Засобами її реалізації є передовсім звертання *друзі, друзята*, пор.: *Друзі, українська стане для вас зрозумілою і легкою завдяки нашим урокам і виконанню домашнього завдання; Друзята, відтепер я вірю, що прикладка перестане бути для вас світом виживання, а стане*

простором творчості й пригод. Інтимізації комунікативної взаємодії сприяють я-висловлення, де, на думку С. Т. Шабат-Савки, займенник маркує авторську інтенцію, слугує її джерелом, а предикат своєю семантикою, часовою формою вербалізує конкретну інтенцію [11, с. 79], пор: *Мене звати Дарія Прищепи, і я готова допомагати вам пізнавати нашу мову; А тепер я прочитаю текст*. Висловлюючи свої захоплення, переваги, уподобання, педагог без тиску й маніпуляцій допомагає учням скорегувати й їхні життєві пріоритети, пор.: *Я намагаюся приділяти вивченню іноземних мов мінімум пів години щодня, окрім суботи та неділі; Замість білого пшеничного хліба, я обираю хліб з пророщеного зерна*. Я-висловлення сприяють аргументації, підсиленню, некритичності персуазивного впливу, заохочуючи тим самим учнів до певних дій.

Тактику інтимізації забезпечує також вживання педагогом у висловленнях прецедентних феноменів, з якими передовсім обізнані учні, пор.: *Як Ірука Уміно повірив у Наруто, так і я вірю у вас!* Уживаючи прецедентні для восьмикласників, багато з яких захоплюється японськими коміксами, імена Ірука Уміно – персонаж аніме й манги, перший наставник Наруто Узумаки, учитель ніби стає своїм для учнів, поділяє їхні інтереси, а отже, це сприяє зближенню, зростанню авторитету. Впливовий ефект мають також складні мовленнєві акти, у яких учитель ділиться особистим досвідом, пор.: *Мене звати Прищепи Дарія Леонідівна. Моє хобі – читати твори сучасних письменників, зокрема Юрія Іздрика та Сергія Жадана; Якби про Кейна заговорив мій 10-річний син, я б точно знала, що він має на увазі саме Кейна-блогера, на відео якого дівчата злітається, як мухи на мед*. Перлокутивний ефект у такому разі спрямований на створення довірливих стосунків, підвищення мотивованості, формування позитивного ставлення до вчителя, а отже, неодмінно призводить до підвищення якості навчання.

Тактику інтимізації потужно реалізують у навчальному дискурсі риторичні питання, які стають своєрідними когнітивними подразниками, сприяючи діалогізації мовлення, активізації уваги, залучаючи мислення учнів, забезпечуючи проблемне навчання, пор.: *Дивина та й годі, правда?; Друзі, а як не переплутати означення зі складеним іменним присудком?* Використовуючи цей прийом, надавачі освітніх послуг ніби нашоухують учнів на правильні висновки, застерігають від поспішних узагальнень. Дієвою формою є побудова розповіді у формі питання – відповідь, яка, з одного боку, надаючи мовленню динамізму, а з іншого – стимулюючи бажання почути відповідь, впливає на глибше занурення учнів у зміст повідомлюваної інформації: *Що таке додаток? Це другорядний член речення, який означає предмет, на який спрямована дія; Що вивчається у розділі мовознавства «Синтаксис»? Правильна відповідь: словосполучення та речення*.

Тактику інтимізації забезпечують також прийоми: 1) створення інтриги: *По великому секрету вам скажу, що перед зворотом-присудком залежно від інтонації і, звичайно, за бажанням автора можна ставити тире; Між нами кажучи, додаток найпростіший відокремлений член речення; відчуваючи себе залученими до таємниці, учні краще запам'ятовують навчальний матеріал, а вчитель контролює інформаційний потік, акцентуючи увагу на важливому; 2) применшення власних чеснот: *Сьогодні ви завантажите власний світ словами-прикладками, дізнаєтесь, як правильно їх писати і станете такими грамотіями, що втретє носа навіть мені, своїй вчительці*; створюючи позитивний образ своїх учнів на своєму тлі, педагог зменшує їхній опір новим знанням, адже, отримавши схвалення, адресат підсвідомо відчуває потребу віддячити. Ця тактика продуктивно впливає на результативність переконання, адже спроектована на картину світу учнів, залучає їхні емоції, а отже, посилює мотивацію до навчання.*

Продуктивною в досліджуваному матеріалі є тактика апелювання до авторитету, пов'язана зі зверненням адресанта до думок авторитетних осіб або джерел із метою посилення важливості інформації. Її реалізують за допомогою згадування відомих особистостей: *З певною художньою метою Тарас Тополя поставив наголос у слові неправильно, але ви вже підковані — кажемо тільки «тонкий»;* Наостанок додам, що спостерігати, помічати схожості і порівнювати — ознака творчих і кмітливих! Саме так, спостерігаючи за птахами, *Леонардо да Вінчі* і намалював прототип сучасного

дельтаплана; покликання на фундаментальні наукові праці: *Орфографічні норми*, які регулюють правильне написання слів, та пунктуаційні (уживання розділових знаків) зафіксовано в книжці, яку можна без перебільшення назвати альфою й омегою усієї української мови. Це **Правопис**. Якщо стало цікаво, обов'язково ознайомтеся з цією працею і знайдіть відповіді на інші запитання; З авторитетних джерел можемо згадати, наприклад, **орфоепічний словник за редакцією Миколи Погрібного** (44 000 слів); цитування: *Правопис* – це еталон писемної літературної мови, яка, за слушним спостереженням **Юрія Шевельова**, є штучним витвором високорозвиненого суспільства, а не відтворенням почутого «з уст народу». Перлокутивний ефект цієї тактики спрямований не лише на підвищення інтелектуального рівня здобувачів освіти, а й на налаштування на сприйняття інформації, посилення рівня довіри, сприяння усвідомленій навчальній діяльності, її використання в навчальному процесі позитивно впливає на прагнення здобувачів освіти до самовдосконалення й розвитку.

Висновки й перспективи дослідження. Персуазивний навчальний дискурс передбачає дотримання вимог і досягнення результату, він спрямований на об'єднання учасників, створення мотиваційного поля, що сприятиме випрацюванню спільного бачення й єдиного рішення. Водночас переконання повинне містити мовні сигнали, які є сильними аргументами, соціально вагомими чинниками, що викликають у реципієнта когнітивні процеси, призводячи до зміни ставлення до навчання. Реалізуючи персуазивну стратегію в навчальному дискурсі, педагоги використовують п'ять основних тактик: 1) формування позитивного емоційного настрою, спрямоване на спонукання учнів до активної діяльності за допомогою мовленнєвих актів, які забезпечують приємне емоційне тло, посилюючи впевненість і захоплення; 2) нейтрального спонукання, що передбачає непрямі заклики та аргументацію, сприяючи ефективності й швидкості досягнення результату; 3) солідаризації, яка створює відчуття єдності й причетності; 4) інтимізації, орієнтованої на розбудову близьких, довірливих стосунків; 5) апелювання до авторитету, яке полягає в посиленні впливу шляхом покликання на думки відомих людей, авторитетні джерела. Фактично будь-яке використання мови пов'язане з впливом, надзвичайно складно змінити переконання чи сформувати нові, тому в процесі персуазивної комунікації в навчальному дискурсі передовсім варто посилити позитивне ставлення учнів до оволодіння знаннями, модифікувати упереджене ставлення, пробудити зацікавленість. Мова в процесі навчання є потужним інструментом, який сприяє зміні або трансформації світоглядних настанов, впливає на систему переконань і цінностей. Перспективу подальших розвідок убачаємо в описі взаємодії вербальних і невербальних засобів персуазивного впливу в навчальному відеодискурсі.

Список використаної літератури

1. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 332 с.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Вітгенштайн Л. *Tractatus Logico-Philosophicus*; Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995. 311 с.
4. Габидулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен. *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 70–78.
5. Загнітко А. П. *Основи дискурсології*. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
6. Космеда Т. А., Микитюк О. Р. Термін дискурсивно-текстовий простір у метамові політичної лінгвістики і лінгвоперсонології: теоретичне обґрунтування та практика застосування. *Термінологічний вісник*. 2025. Вип. 8. С. 379–392.
7. Литвиненко Н. П. Автокомунікація в медичному дискурсі (на матеріалі діалогів лікар-пацієнт). *Українська мова*. 2009. № 3. С. 83–96.
8. *Словник української мови: у 20 томах* / Наук. кер. проекту В. А. Широков. Київ : Наукова думка, 2018. Том 9: Міщанин – Настукувати. 912 с.
9. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
10. Шкіцька І. Ю. Прийоми посилення впливової функції звертань. *Лінгвістичні дослідження*. 2011. Вип. 31. С. 104–110.
11. Kahn W. A. Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*. 1990. Vol 33. P. 692–724.

12. Kristeva J. *Le language, cet inconnu*. Paris : Ed. du Seuil, 1981. 334 p.
13. Lakoff R. T. *Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples from advertising. Analyzing discourse: Text and talk. Georgetown University Round Table on Language and Linguistics*. Washington : Georgetown University Press, 1982. P. 25–42.
14. Leech G. *English in advertising*. London : Longman, 1972. 210 p.
15. Leech G. *Principles of Pragmatics*. London & New York : Longman, 2016. 250 p.
16. Searle J. R. *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. London : Cambridge University Press, 1969. 171 p.
17. Shaw K. An engagement strategy process for communicators. *Strategic Communication Management*. 2005. Vol. 9. № 3. P. 26–29.
18. Stubbs M. *Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language*. Oxford : Blackwell, 1983. 272 p.

References

1. Bezuhla, L. R. (2007). Verbalizatsiya implitsytnykh smysliv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi [Verbalization of implicit meanings in German-language dialogical discourse]. Kharkiv: KHNU im. V. N. Karazina, 332 (in Ukr.).
2. Vintoniv, M. O., Vintoniv, T. M., & Mala, Yu. V. (2018). Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsiyi v ukrayinskomu politychnomu dyskursi [Syntactic means of expressivity in Ukrainian political discourse]. Vinnytsya : TOV «TVORY», 336 (in Ukr.).
3. Vithenshtayn, L. (1995). *Tractatus Logico-Philosophicus; Filosofski doslidzhennya* [Tractatus Logico-Philosophicus; Philosophical Studies]. Kyiv : Osnovy, 311 (in Ukr.).
4. Habidullina, A. R. (2009). Navchalno-pedahohichnyy dyskurs yak linhvistychnyy fenomen [Educational and pedagogical discourse as a linguistic phenomenon]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, (6), 70–78 (in Ukr.).
5. Zahnitko, A. P. (2008). *Osnovy dyskursolohiyi* [Fundamentals of Discourseology]. Donetsk: DonNU, 194 (in Ukr.).
6. Kosmeda, T. A., Mykytyuk, O. R (2025). Termin dyskursyvno-tekstovyy prostir u metamovi politychnoyi linhvistyky i linhvopersonolohiyi: teoretychne obgruntuvannya ta praktyka zastosuvannya [The term «discursive-textual space» in the metalanguage of political linguistics and linguistic personology: theoretical justification and practical]. In: *Terminolohichnyy visnyk [Terminological bulletin]*, (8), 379–392 (in Ukr.).
7. Lytvynenko, N. P. (2009). Avtokomunikatsiya v medychnomu dyskursi (na materiali dialohiv likarpatsiyent) [Autocommunication in medical discourse (based on doctor-patient dialogues)]. In: *Ukrayinska mova [Ukrainian language]*, (3), 83–96 (in Ukr.).
8. Shyrokov, V. A. (ed.) ta in. (2018). *Slovnyk ukrayinskoyi movy: u 20 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, (9), 912 (in Ukr.).
9. Shabat-Savka, S. T. (2014). Katehoriya komunikatyvnoyi intentsiyi v ukrayinskiy movi [Category of communicative intention in the Ukrainian language]. Chernivtsi: «Bukrek», 412 (in Ukr.).
10. Shkitska I. Yu. (2011). Pryyomy posylennya vplyvovoyi funktsiyi zvertan [Techniques for strengthening the influential function of appeals]. In: *Linhvistychni doslidzhennya [Linguistic research]*, (31), 104–110 (in Ukr.).
11. Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. In: *Academy of Management Journal*, (33), 692–724 (in Eng.).
12. Kristeva, J. (1981). *Le language, cet inconnu*. Paris: Ed. du Seuil, 334 (in Fr.).
13. Lakoff, R. T. (1982). *Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples from advertising*. In: D. Tannen (ed.). *Analyzing discourse: Text and talk. Georgetown University Round Table on Language and Linguistics*. Washington : Georgetown University Press, 25–42 (in Eng.).
14. Leech, G. (1972). *English in advertising*. London: Longman, 210 (in Eng.).
15. Leech, G. (2016). *Principles of Pragmatics*. London & New York: Longman, 250 (in Eng.).
16. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. London: Cambridge University Press, 171 (in Eng.).
17. Shaw, K. (2005). An engagement strategy process for communicators. In: *Strategic Communication Management*, (9), (3), 26–29 (in Eng.).
18. Stubbs, M. (1983). *Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language*. Oxford: Blackwell, 272 (in Eng.).

COMMUNICATIVE TACTICS OF PERSUASIVE COMMUNICATION IN EDUCATIONAL DISCOURSE

**Valentyna Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Scopus Author ID: 57219247796

Mykola Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the

Abstract. Introduction. *Language unites the addresser and the addressee, ensures the construction of a shared reality, and facilitates mutually beneficial decision-making. Therefore, it is directly related to the persuasive function, implemented through manipulation and argumentation, which involves the interaction of various linguistic and discursive means.*

Purpose. *The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of communicative tactics aimed at implementing persuasive influence in educational discourse. The research material consists of speech acts containing communicative influence, selected by continuous sampling from Ukrainian language video lessons published on the digital and blended learning platform “All-Ukrainian School Online”.*

Results. *In implementing a persuasive strategy in educational discourse, educators employ five main tactics: 1) the formation of a positive emotional atmosphere, aimed at encouraging students’ active engagement through speech acts that create a favourable emotional background, enhancing confidence and enthusiasm; 2) neutral inducement, which involves indirect appeals and argumentation, contributing to the efficiency and speed of achieving results; 3) solidarization, which creates a sense of unity and involvement; 4) intimidization, focused on building close and trusting relationships; 5) appeal to authority, which strengthens influence by referring to the opinions of well-known individuals and authoritative sources.*

Persuasive educational discourse presupposes compliance with requirements and achievement of results; it is aimed at uniting participants and creating a motivational field that facilitates the development of a shared vision and a common solution.

Originality. *Educational discourse is defined as institutionally regulated and socially standardized situations of communicative interaction between knowledge transmitters (lecturers, teachers, educational texts) and their recipients (students, pupils), which have informational, regulatory, and educational purposes. This interaction is oriented toward the co-creation of participants and is pragmatically directed at learners to achieve success in social life. Persuasiveness is interpreted as an optional textual-discursive category aimed at changing behaviour, evaluations, and views.*

Conclusion. *In fact any use of language is associated with influence. Since it is extremely difficult to change existing beliefs or form new ones, persuasive communication in educational discourse should primarily aim to strengthen students’ positive attitudes toward acquiring knowledge, modify prejudiced perceptions, and stimulate interest. Language in the learning process is a powerful tool that contributes to the transformation of worldview orientations and influences the system of beliefs and values.*

Key words: *educational discourse, persuasiveness, communicative strategy, communicative tactic, speech act, illocution, perlocution.*

Надійшла до редакції: 12.02.2026

Прийнято до друку: 17.03.2026

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ МЕДІАТЕКСТІВ ПРО КІНОМИСТЕЦТВО

*І. М. Литвин, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: im.lytvyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-9796>

У статті висвітлено особливості функціонування концептуальних метафор в англомовних медіатекстах на тему кіномистецтва й аналізується їх український переклад крізь призму когнітивно-дискурсивного підходу. У межах когнітивного підходу визначаємо метафору як спосіб концептуалізації досвіду, коли одна сфера знань осмислюється через іншу. Переклад метафори трактуємо як відтворення концептуальної моделі, закладеної в джерельному тексті, враховуючи прагматичну функцію метафори, її роль у формуванні авторської позиції, емоційного впливу та смислової організації тексту. Проаналізовано, наскільки переклад зберігає концептуальне наповнення метафори, її культурні асоціації та комунікативний ефект у мові перекладу. Обґрунтовуємо трансформації, яких зазнає конвенційна метафора кіномистецьких медіатекстів у процесі перекладу під впливом мовних, культурних і дискурсивних чинників.

Приходимо до висновку, що у сучасних медіатекстах про кіномистецтво домінують концептуальні метафоричні моделі, які висвітлюють позитивний образ кіномитця через сфери сакрального, соціально-ієрархічного, тваринного, космологічного та ціннісного досвіду. Метафоричні моделі конвенційних метафор зазвичай зберігаються в українському перекладі, позаяк вони відповідають українській культурі, стилістичним нормам тощо. Значно рідше моделі конвенційних метафор зазнають трансформацій з метою досягнення функціонально-комунікативної еквівалентності джерельного та перекладного текстів.

Ключові слова: *концептуальна метафора, конвенційна метафора, медіатекст, кінодискурс, когнітивно-дискурсивний підхід, перекладацька трансформація, донорська сфера, функціонально-комунікативна еквівалентність.*

Актуальність. Сьогодні цифрова журналістика пропонує розмаїття медіатекстів про кіномистецтво, насичених яскравими метафоричними образами. Це ставить перед перекладачем таких текстів складне завдання: знайти оптимальні шляхи відтворення метафор в перекладі. Актуальність дослідження зумовлена важливістю вивчення специфіки концептуальних метафор в сучасному медійному просторі, зокрема в сучасних англомовних медіатекстах про кіномистецтво, та їх відтворення в українському перекладі. Образ кіномитців в англомовній публіцистиці ґрунтується на когнітивних метафоричних моделях, які потребують як лінгвістичного, так і когнітивно-дискурсивного аналізу для їх адекватного відтворення в українському перекладі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За теорією концептуальної метафори, розробленою Дж. Лакоффом і М. Джонсоном у праці «Metaphors We Live By», метафора є когнітивним механізмом осмислення дійсності, притаманна повсякденній мові й мисленню людини [8]. Згідно з цією теорією, поняття одних концептуальних сфер (target domains (сфери мішені) / реципієнтних / цільових) інтерпретуються через інші концептуальні сфери (source domains (сфери джерела) / джерельні / донорські), що формує концептуальні метафоричні моделі (С. Глаксберг, Т. Грейді, Е. Кіттай, Л. Ліпка, А. Лерер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі й ін).

Сучасні підходи до перекладу метафор ґрунтуються на працях П. Ньюмарка [6], Г. Турі [11], Р. ван ден Брука [12], які описали основні прийоми та стратегії відтворення метафоричних значень у тексті перекладу. У сучасних перекладознавчих студіях під когнітивним кутом зору аналізують переклад метафор М. Кендрік-Мердок, яка досліджує функціональність метафоричних моделей та стратегії їх перекодування; Я. Ганіч, Т. Павлович, А. Яхич, висвітлюючи трансформацію конвенційних концептуальних метафор в

процесі перекладу однієї мови іншою, залучають компетенцію носія мови та вплив мови оригіналу [10]. Результати емпіричних досліджень Е. Сато доводять, що метафори є відкритими одиницями, які залишають простір для заповнення, ігнорування, усунення або зміни в процесі перекладу, а отже, вони можуть слугувати майданчиками для застосування різноманітних перекладацьких підходів [5]. Досліджують переклад метафор як мовної репрезентації концептуальних картин світу К. Шеффнер, М. Шаттлворт, О. Ясинецька, Я. Кривонос.

Нові напрацювання щодо перекладу метафор публіцистичних текстів в українських перекладознавчих студіях належать Н. Григорян, І. Рожелюк, які акцентують у своєму дослідженні на лінгвокультурному аспекті. Питання стратегій перекладу та перекладацьких трансформацій у процесі відтворення метафор англomовного медійного дискурсу перебувають у центрі уваги таких українських науковців, як Н. Мисик, Є. Корнєлаєва; переклад метафор воєнного дискурсу висвітлюють Л. Мосієвич, С. Єлісєєва, політичного – А. Васильєва, А. Борисенко.

Логічним продовженням окресленого вектора досліджень є перехід від медіадискурсу загалом до аналізу його вузких сфер. У цьому дослідженні зосередимо увагу на когнітивних моделях конвенційних метафор, використовуваних у медіатекстах про кіномистецтво, та їх перекладі.

Метою статті є виявлення типових когнітивних моделей метафор, використовуваних для характеристики творчої особистості в англomовній публіцистиці про кіномистецтво та визначення особливостей їх відтворення в українському перекладі. Акцентуємо на конвенційних метафорах – усталених в англomовній та українській публіцистиці про кіномистецтво.

Методи й матеріали дослідження. Методологія дослідження ґрунтована на комплексному підході, що поєднує загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи: когнітивно-дискурсивний аналіз використано як панівний метод для виявлення метафоричних моделей в англomовному медіадискурсі про кіно; метод концептуального аналізу застосовано для структурування концептосфери (домену) кіномистецтва; метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу – для уточнення значень метафор у конкретних ситуаціях вживання. Метод моделювання дав змогу реконструювати типові когнітивні перенесення ознак із різних концептосфер на концептосферу КІНОМИСТЕЦТВО. Використовуючи зіставний метод, порівняли вихідні метафоричні моделі в англomовних медіатекстах і їхні трансформаційні відповідники в українському перекладі.

У публіцистичних текстах, присвячених кіномистецтву, концептуальні метафори ретранслюють як денотативну (асоціативно-метафоричну), так і конотативну (оцінну, експресивну, функціонально-стилістичну) інформацію [1, с. 161], формуючи багатогранний образ митця. Зокрема, аналіз матеріалів А. Брессанін про італійську акторку та сценаристку А. Маньяні [3], статті Е. Ніколсон про Г. Келлі [7], а також інтерв'ю з Дж. Робертс [9] дає змогу виокремити кілька типових когнітивних моделей метафор, застосованих для характеристики діячів кіно.

Результати дослідження та їх обговорення. Метафорична модель АКТОРКА – БОЖЕСТВО передбачає осмислення образу кіномисткині через релігійно-міфологічну сферу (часто використовувані вербальні знаки: *богиня*, *муза*, *ікона*). Так, героїнею інтернет-статті Анни Брессанін «*You can't grasp her or replicate her': Why Anna Magnani is the overlooked 'goddess' of Italian cinema*» [3] є італійська акторка й сценаристка Анна Маньяні – виконавиця трагедійних ролей, лауреатка премії «Оскар». Для створення образу талановитої акторки уже в заголовку Анна Брессанін використовує метафору *goddess* – «*admiration woman admired for beauty or charm*» [3], побудовану на уподібненні концептосфер (доменів) ЛЮДИНА – БОЖЕСТВО, яку перекладаємо прямим українським відповідником – метафорою *богиня* в значенні: «Переносне: жінка, яка вражає своєю красою, величиною або талантом» [2], пор.: з прямим значення лексеми *богиня*: «В античній міфології і деяких східних релігіях – божество жіночої статі» [2]. У метафорі *goddess* / *богиня* актуалізуються семи 'винятковості', 'недосяжності'. Пор. також: «*Meryl Streep called her "a goddess"*» [3] // *Меріл Стріп* назвала її «*богинею*». В інтернет-статті про Грейс Келлі – талановиту

американську акторку, княгиню Монако, журналістка-кінокритикиня Емі Ніколсон також застосовує метафору, побудовану за цією когнітивною моделлю: «*From **film goddess** to princess*» [7] // «Від кінобогині до принцеси». *Muse* (муза) – «a person or personified force who is the source of inspiration for a creative artist» [4] – ще один класичний приклад конвенційної, але надзвичайно стійкої, метафори в публіцистиці, що ґрунтується на джерельній релігійно-міфологічній сфері (муза – «У грецькій міфології – одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки» [2]): «*And in his entry on 1957's **The Nights of Cabiria**, which features Fellini's wife and **muse** Giulietta Masina in one of the most gut-wrenching performances...*» [3] // *А в записі про фільм «Ночі Кабірії» 1957 року, в якому дружина і муза Фелліні Джульєтта Мазіна грає одну з найболючіших ролей...*». У словосполученні *muse Giulietta Masina* акторку осмислено як духовне джерело творчості режисера Федеріко Фелліні.

У цьому фрагменті переклад композита *gut-wrenching* з метафоричним значенням: «making you feel very upset or worried» [4] – прикметником *найболісніший* є прикладом комплексної трансформації. У перекладацькому рішенні поєднано механізми реметафоризації (трансметафоризації) та метонімічного зсуву [1, с. 158; 163–164], що дає змогу адаптувати експресивну англomовну лексичну одиницю до норм українського кіномистецького дискурсу. Заміна моделі РОЛЬ – МЕХАНІЧНА ДІЯ (викручування) + АНАТОМІЯ (соматизм *нутроці*) моделлю РОЛЬ – БІЛЬ уможливорює збереження емоційної напруги джерельного тексту, уникаючи при цьому натуралізму, невластивого українській традиції опису кіномистецтва. Метонімічна заміна *причина – наслідок* полягає в тому, що англійське *gut-wrenching* фокусовано на механічній дії, яка спричиняє біль, український відповідник *найболісніший* апелює до результату цього процесу – відчуття болю.

Для опису переконливого кінообразу, створеного італійською акторкою, журналістка Анна Брессанін застосовує предметоцентричну метафору: «*Pina (Magnani) is **the moral compass** of the first half of the film*» [3] // *Піна (Маньяні) є совістю першої половини фільму*. В українському перекладі реалізовано трансформацію метафоричної моделі: ПЕРСОНАЖ – НАВІГАЦІЙНИЙ ПРИЛАД на ПЕРСОНАЖ – СОВІСТЬ, змінено донорську (джерельну) концептосферу метафори в результаті трансформації, яку в перекладознавстві кваліфікують як реметафоризацію, або трансметафоризацію [1, с. 162–163], або заміну метафоричного образу [6]. Перекладацька трансформація дає змогу зберегти метафоричність, авторську інтенцію, разом з тим наблизити перекладений текст до українського читача.

Модель АКТОРКА – СТАТУСНА ФІГУРА акцентує на авторитеті й винятковому становищі кіномитців: «*Still, many today are unfamiliar with the “undisputed **queen** of Italian cinema”*» [3] // *Проте, багато хто досі не знає про «беззаперечну королеву італійського кіно»*. Джерельною сферою метафори *queen of Italian cinema* постає соціальна стратифікація (монархія, влада), а цільовою – професійне визнання в галузі кіно. Така метафора характерна для англomовної публіцистики, зокрема кінокритики. Метафору *queen* в українському перекладі збережено («беззаперечна *королева італійського кіно*»), оскільки: образ королеви хоч і не є настільки частотним в українській публіцистиці, однак метафора, що має оцінний характер, зрозуміла українському читачеві (*королева* – «перен., розм. Про жінку, що виділяється серед інших красою, поставою, вмінням і т. ін.» [2]), тож не створює культурного бар'єру. Отже, застосована стратегія форенізації (орієнтації на джерельний текст) забезпечує адекватну передачу оцінно-стилістичної інформації джерельного медіатексту в перекладі.

Модель зооморфної метафори АКТОРКА – ТВАРИННИЙ СВІТ репрезентує образ акторки через характеристики представниці тваринного світу – тигриці. У цьому разі актуалізуються семи 'сили', 'пристрасті', 'темпераменту': «*The New York Times called her “superb” and “**the tigress** of Italy's screen”*» [3] // *Газета «The New York Times» нарекла її «неперевершеною» і «тигрицею італійського екрану»*. У наведеному фрагменті метафора *the tigress of Italy's screen*, що є типовою для англomовної публіцистики, формує яскраву

оцінну характеристику акторки. В українському перекладі метафору збережено (*тигриця італійського екрану*), що є виправданим з огляду на відтворення образного компоненту джерела, незважаючи на те, що образ тигриці для портрету акторки нечасто трапляється в українських медіатекстах про кіно, але знайомий українському читачеві (*тигриця* – «перен., розм. Про жінку, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра» [2]). Збереження донорської концептосфери метафори в українському перекладі є стилістично доцільним, позаяк відтворює метафоричний образ англомовної інтернет-статті та не суперечить українській культурній традиції.

Модель АКТОРКА – НЕБЕСНЕ ТІЛО – одна із найчастотніших і найтиповіших метафоричних моделей медіатекстів про кіномистецтво: «*One uncle had been a vaudeville-era star...*» [7] // *Один дядько був зіркою епохи водевілю...* Концепт ЗІРКА репрезентує космологічну сферу, але в публіцистичних текстах про кіномистецтво функціонує як метафоризований культурний концепт. Модель є усталеною як в англомовному, так і в українському медіадискурсі. У межах цієї моделі знаменитість осмислено як об'єкт суспільного визнання, захоплення, слави, популярності: про Ман'яні: *An unconventional star* [3] // *Неординарна зірка*. Про Джулію Робертс: *Jane Pauley: «She's an Oscar-winner, A-List star...*» [9] // *Джейн Полі: Вона володарка Оскара, зірка першої величини...* Український переклад останнього фрагмента репрезентує функційно-комунікативну еквівалентність, де ідентичне смислове навантаження передано через традиційні для певної культури когнітивні моделі. Зокрема, англійськомовну метафору *A-List star*, що апелює до бізнес-рейтингів, заміщує український відповідник *зірка першої величини*, така трансформація дає змогу зберегти інтенцію інтерв'юєрки – підкреслити статус акторки – без втрати гармонійного звучання у перекладному тексті. Ефективним засобом реанімації конвенційних «стертих» метафор у медіадискурсі є використання епітетів, які уточнюють або трансформують звичний образ. Наприклад, додавання атрибута до сталої метафори у словосполученні *An unconventional star* (*незвичайна чи неординарна зірка*) руйнує автоматизм сприйняття штампа. Такий епітет, додаючи конвенційній метафорі індивідуальних рис, повертає їй образність.

У публіцистиці доволі часто реалізованою є модель метафори АКТОРКА – ІДЕАЛ / ОБ'ЄКТ ПРАГНЕННЯ, яка сприяє романтизації й ідеалізації образу: «*...Sophia Loren is the fantasy of the Italian woman. The icon, the dream*» [3] // *... Софі Лорен є ідеалом італійської жінки. Ікона, мрія*. Хоча прямий відповідник слова *fantasy* – *фантазія*, в українському контексті слово *ідеал* звучить природно і зрозуміло для українського читача. Джерельний концепт метафори DREAM / МРІЯ репрезентує сферу психоемоційного досвіду людини, зрозумілий як читачам оригінального тексту, так і перекладного.

Проаналізовані моделі конвенційних метафор систематизуємо за типом джерельної сфери, через яку концептуалізовано образ акторки в публіцистичному дискурсі про кіномистецтво:

Сакральнo-міфологічна сфера: АКТОРКА – БОЖЕСТВО (*богиня, муза*)

Зооморфна сфера: АКТОРКА – ТВАРИННИЙ СВІТ (*тигриця*)

Соціально-ієрархічна сфера: АКТОРКА – СТАТУСНА ФІГУРА

Космологічна сфера: АКТОРКА – НЕБЕСНЕ ТІЛО (ЗІРКА)

Ціннісно-ідеалізована сфера: АКТОРКА – ІДЕАЛ / МРІЯ

морально-етична сфера: ГЕРОЇНЯ – СОВІСТЬ

Емоційно-фізіологічна сфера: РОЛЬ – БІЛЬ / СТРАЖДАННЯ

Психоемоційна сфера: РОЛЬ – ЕМОЦІЙНЕ ВИСНАЖЕННЯ

Висновки й перспективи. У сучасних медіатекстах про кіномистецтво, зокрема присвячених позитивному образу акторів, домінують концептуальні метафоричні моделі, що висвітлюють образ акторки через сфери сакрального, тваринного, соціально-ієрархічного, космологічного та ціннісного досвіду. Такі моделі слугують стилістичній виразності (образності) тексту, спрямовані на підсилення оцінності, експресивності, створення значущості та формування романтизованого, часто гіперболізованого образу кіномитця.

Метафоричні моделі конвенційних метафор англomовного медіатексту про кіномистецтво зазвичай зберігаються в українському перекладі, позаяк вони відповідають нормам українського публіцистичного стилю. Прямий переклад конвенційних метафор є доречним у випадках, коли їхні донорські концептосфери мають універсальний характер і є спільними для представників різних лінгвокультур. Такі метафори функціонують як складники глобального культурного коду, що робить їх інтернаціональними та легкокодованими. Застосування прямого перекладу метафор у межах медіадискурсу сприяє економії когнітивних зусиль адресата: читач миттєво ідентифікує знайомий образ, не відволікаючись на його додатковий аналіз. Це забезпечує високу динаміку сприйняття тексту, що є важливим для інформативної публіцистики. Значно рідше моделі конвенційних метафор в перекладах медіатекстів зазнають трансформацій з метою досягнення функціонально-комунікативної еквівалентності. Перспективи досліджень полягають у розширенні корпусу англійськомовних публікацій та їхніх українських перекладів із метою виявлення типових стратегій відтворення концептуальних метафор. Актуальним є вивчення прийомів перекладу концептуальних метафоричних моделей із урахуванням культурної специфіки та прагматичного впливу метафор на реципієнта.

Список використаної літератури

1. Литвин І. М. Основи перекладознавства. Підручник. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2024. 294 с.
2. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd> (дата звернення: 11.02.2026).
3. Bressanin Anna. 'You can't grasp her or replicate her': Why Anna Magnani is the overlooked 'goddess' of Italian cinema. URL: <https://www.bbc.com/culture/article/20250929-why-anna-magnani-is-the-overlooked-goddess-of-italian-cinema> (дата звернення: 11.02.2026).
4. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 11.02.2026).
5. Hanić Jasmina, Pavlović, Tanja, Jahić, Alma. Translating emotion-related metaphors: A cognitive approach. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/322013921_Translating_emotion-related_metaphors_A_cognitive_approach (дата звернення: 15.02.2026).
6. Hewmark P. A Textbook of Translation. New York : Prentice Hall, 1988. 292 p.
7. Julia Roberts: actress and homemaker. CBS Sunday Morning. URL: https://www.youtube.com/watch?v=SPu5SSYe_t0&t=14s.
8. Lakoff G., & Johnson M. Metaphors We Live By (2nd ed.). New York : University of Chicago Press, 2003. 256 p.
9. Nicholson Amy. How Grace Kelly overcame shyness to become Hollywood royalty. URL: <https://www.bbc.com/culture/article/20171220-grace-kelly-was-the-family-failure>.
10. Sato Eriko. Metaphors and Translation Prisms. Theory and Practice in Language Studies. November 2015. https://www.researchgate.net/publication/284431551_Metaphors_and_Translation_Prisms. DOI:10.17507/tpis.0511.01.
11. Toury G. Descriptive Translation Studies and beyond. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 1995. 311 p.
12. Van den Broeck R. The Limits of Translatability: As Exemplified by Metaphor. *Poetics Today*. 1981. Vol. 2, no. 4. P. 73–87.

References

1. Lytvyn, I. M. (2024). *Osnovy perekladoznavstva* [Fundamentals of translation studies]. Cherkasy: Vydavnytstvo Yu. Chabanenko, 294 (in Ukr.).
2. Tlumachnyi slovyk ukrainskoi movy [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. (n. d.). Available at: <https://slovyk.ua/index.php> (in Ukr.).
3. Bressanin, A. (2025, September 29). 'You can't grasp her or replicate her': Why Anna Magnani is the overlooked 'goddess' of Italian cinema. BBC Culture. Available at: <https://www.bbc.com/culture/article/20250929-why-anna-magnani-is-the-overlooked-goddess-of-italian-cinema> (in Eng).
4. Cambridge University Press. (n.d.). Cambridge dictionary. Available at: <https://dictionary.cambridge.org> (in Eng).
5. CBS Sunday Morning. (2022, October 9). Julia Roberts: Actress and homemaker [Video]. YouTube. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=SPu5SSYe_t0 (in Eng).
6. Hanić, J., Pavlović, T., & Jahić, A. (2016). Translating emotion-related metaphors: A cognitive approach. ResearchGate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/322013921_Translating_emotion-related_metaphors_A_cognitive_approach (in Eng).
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by* (2nd ed.). New York: University of Chicago Press (in Eng).
8. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. New York: Prentice Hall (in Eng).

9. Nicholson, A. (2017, December 20). *How Grace Kelly overcame shyness to become Hollywood royalty*. BBC Culture. Available at: <https://www.bbc.com/culture/article/20171220-grace-kelly-was-the-family-failure> (in Eng).
10. Sato, E. (2015). Metaphors and translation prisms. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(11), 2187–2196. Available at: <https://doi.org/10.17507/tpls.0511.01> (in Eng).
11. Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 311 (in Eng).
12. Van den Broeck, R. (1981). The limits of translatability: As exemplified by metaphor. In: *Poetics Today*, 2 (4), 73–87. Available at: <https://doi.org/10.2307/1772487> (in Eng).

CONCEPTUAL METAPHORICAL MODELS IN THE ORIGINAL AND TRANSLATION OF CINEMATIC MEDIA DISCOURSE

**Iryna Lytvyn, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Translation Theory and Practice,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: im.lytvyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-9796>

Abstract. Introduction. The rapid development of digital journalism and the popularization of film-related texts in the media space necessitate a comprehensive study of metaphorical images as tools for conceptualizing creative activity. The relevance of the topic is determined by the need to explore the linguo-cognitive aspects of translating English metaphors within the cinematic discourse.

Purpose. The study aims to investigate the functional characteristics of conceptual metaphorical models in English-language media texts about cinematography and to analyze the strategies for their rendering in Ukrainian translation.

Methodology. The study is conducted within the framework of a cognitive-discursive approach, which allows for considering metaphor as a cognitive mechanism for interpreting reality and a strategic tool for media communication. The applied approach enables the identification of the interconnection between the linguistic form of a metaphor, its conceptual content, and its pragmatic function in the context of modern film journalism.

Results. Within the cognitive approach, metaphor is defined as a mode of experience conceptualization based on the projection of knowledge between domains. It has been established that the translation of metaphors in film journalism is a complex process of reproducing the conceptual model of the source text. It is proved that the success of translational decisions depends on considering the pragmatic function of the metaphor, its role in shaping the author's intentions, its emotional impact on the recipient, and the overall semantic organization of the media text. The main types of correspondences have been identified: preservation, replacement, or modification of the source domain of the metaphorical model.

Originality. The scientific novelty of the research lies in the systematization of translation strategies for conventional metaphors based on contemporary English-language media texts about cinematography. For the first time, the level of preservation of conceptual content and cultural associations of metaphorical images in translation has been assessed from the perspective of cognitive-discursive analysis. A typology of translational transformations has been substantiated, driven by discrepancies in linguistic worldviews, cultural contexts, and the specifics of film discourse as a specialized sphere of media communication.

Conclusions. The study demonstrates that in modern media texts about cinematography, particularly those devoted to the positive representation of actors, conceptual metaphorical models dominate, objectifying the image of the film artist through sacred, animalistic, socio-hierarchical, cosmological, and axiological domains of experience. It is established that models of conventional metaphors in cinematic discourse are predominantly preserved in Ukrainian translation, which is due to a shared sociocultural experience and the universality of cognitive structures. At the same time, in rare cases, translational transformations are applied to achieve functional-communicative equivalence, aimed at adapting the image to the norms of the Ukrainian language and the recipient's culture of perception.

Key words: conceptual metaphor, conventional metaphor, media text, cinematic discourse, cognitive-discursive approach, translational transformation, source domain, functional-communicative equivalence.

Надійшла до редакції: 21.02.2026

Прийнято до друку: 07.04.2026

TEACHING ENGLISH-UKRAINIAN LEGAL TRANSLATION AS A KIND OF SPECIALIZED TRANSLATION

**T. V. McGowan, Candidate of Philological Sciences, senior lecturer
Institute of English philology and methods of teaching English,
Cherkasy national university named after Bohdan Khmelnytskyi
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: tat.mcgowan@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2249-8343>

For today's Ukraine it is important to develop legal linguistics and legal translation. The present-day political situation and striving of the country to become an EU member-state demands coordinating of existing rights and duties of people with the ones accepted in the EU. Provision of a high-quality translation at all level of legal communication becomes essential. Hence, there is the need for law students, students studying international relations and students who are future translators to master the legal language – the language of law.

The topicality of the research is caused by the fact that legal translation is a new branch developing in Ukraine which is still working on theoretical and practical foundations of law linguistics and translation and needs a deeper understanding of mechanics of legal translation.

The aim of this study is to look through translation transformations used in translation of legal terminology within an English-Ukrainian/Ukrainian-English pair of languages. The paper also offers a model of practical exercises for teaching legal translation at a university level.

The results of the work show that a more spread kind of legal translation in Ukraine is written limited to the translation of legal documents of various kinds. The peculiarities of both written legal translation and oral legal translation are defined by differences in legal vocabulary and syntactic structures of English and Ukrainian. Special attention should be paid to terminological collocability, law realities, law terms of Latin and French origin.

Key-words: legal vocabulary, semantic and syntactic difficulties, translation transformations.

Legal translation is a “linguistic and legal procedure for reproducing the legal content of a legal text of a culturally specific legal system of one country and in its language using the specific language of the recipient's legal system in order to preserve the relevant legal meaning and/or implement the pragmatic functions of the translated message/text” [9, pp. 110 – 112].

Literature review. In Ukraine, legal translation as such is undergoing a stage of developing its theoretical and practical foundations, which is confirmed by the not numerous works on the theory and methods of teaching legal English terminology by such Ukrainian scholars as G. Apalat [1], O. Viynyuk [2], Z. Kotsiuba [4], V. Karaban [3; 4], and A. Lyashuk [7] which explains **the topicality of this research.**

The methods of research combine analysis and synthesis of theoretical and practical works of contemporary scholars on the topic of legal translation, as well as the description of methods for teaching specialized translation based on the author's (T.McGowan) own **practical materials** developed for classes in specialized translation and the teaching of topics “Crime” and “International Law”.

The goal of the paper is to study what legal translation is, which scientists work in legal translation and legal linguistics in Ukraine, which types of legal translation are singled out, which type of legal translation is practiced more in Ukraine, what makes peculiarities of both written legal translation and oral legal translation, describe the code of ethics of a court translator, point out lexical and syntactical pitfalls of legal translation. look through translation transformations characteristic for translation of legal terminology and legal realities within an English-Ukrainian/Ukrainian-English pair of languages and to offer a set of practical exercises for teaching legal translation at a university level.

The findings. Legal translation, like any other professional translation, requires from a translator a significant language knowledge base as well as competence not only in the field of law and jurisprudence, but also in other areas [9, p. 44], since legal translation, as an interdisciplinary

discipline, is based on the achievements of linguistics, law, translation studies, especially their comparative subfields – comparative linguistics, comparative law, legal linguistics.

The requirements for a translator are determined by the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine: a translator is another participant in criminal proceedings who is fluent in the state language as well as the language of the court participant who needs the translation, a translator is not personally interested in the results of the case hearing and is invited into criminal proceedings by authorized persons (bodies) (Translation in progress). The definition provided does not specify the criteria for the competence and qualification of a translator in legal translation, narrowing their professional compliance to the presence of the following: a diploma indicating specialization, the translator's age and registration in the Reference and Information Register of Translators, the procedure for maintaining which is approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated March 11, 2013 No. 228 [9, p. 22].

Legal translation is viewed differently in Ukraine and the USA: legal or judicial translation in the USA is considered to be a type of translation that takes place in courts and is mostly an oral translation of a simultaneous or consecutive nature. Legal translation in Ukraine mainly includes written translation of legal documentation, and not the work of a translator in the courtroom, since the official language of legal proceedings in Ukraine is Ukrainian [6, p. 28].

Written legal translation is based on the principles of objectivity and reliability, namely [10]:

1) the translation must be objective and unemotional, that is, one that reflects the facts, and not a subjective assessment of the content of the document;

2) the translation must be understandable and accurate.

To implement the principle of objectivity at the lexical level, the following should be avoided:

a) subjective evaluative linguistic means in the text of documents;

b) emotionally colored words, dialect words and jargon, instead, commonly used words and legal terminology should be preferred.

At the syntactic level the principle of objectivity is implemented thanks to:

a) the avoidance of direct speech;

b) the absence of exclamatory, interrogative and imperative sentences;

c) the widespread use of passive constructions and complex sentences;

d) the expression of imperatives using the infinitive form or impersonal inflection.

The principle of reliability is achieved by adhering to a number of speech conventions:

a) logical consistency;

b) the tendency to unification and standardization;

c) persuasiveness, which involves stating the reason in a clear and substantiated form;

d) demonstrability [10].

Legal or court interpretation is a complex type of translation, as it requires the reproduction of various genres of judicial discourse along with perfect knowledge and interpretation of the norms of constitutional, administrative, criminal, civil, labor and other branches of law of the countries of both languages [6, p. 29].

The difficulties of court translation are due to the following tasks that arise for translators:

– to convey the meaning of the terminological language of the court to ordinary citizens who might not know it;

– to reproduce rhetorical devices, manipulative techniques, various language registers and the tone of lawyer's speeches, while preserving the syntactic structure of the sentence and the semantic content of the statement. For example, often during a trial, lawyers can use various manipulative techniques to use testimony in favor of their client. In particular, in the following example, such manipulation is based on the use of the definite and indefinite article: "*Did you see a broken headlight?* or *Did you see the broken headlight?*". An experiment conducted by Loftus showed that witnesses in most cases were inclined to answer affirmatively to the second question due to the presence of the definite article 'the' [14, p. 173]. It should be noted that the absence of an identical phenomenon of the definite article in the Ukrainian language complicates the search for appropriate strategies for reproducing the meaning for the translator;

– to convey not only the meaning of the utterance, but also the mood and state of the speaker according to the “verbatim requirement”, according to which the translator must convey all the elements of the original message that may affect the verdict. For example, Holly Mikkelsen argues that in the case where a witness says: “*I, well...I don’t know...I suppose, yes, I saw him there*” this should not be reproduced generalized as “*I think, I saw him there*”, but should retain the shade of uncertainty and doubt that is in the original [15, p. 126]. Thus, the translation “*I, well, I don’t know...I suppose, yes, I saw him there*” in Ukrainian will reproduce not only the content, but also the emotional part of the message, which can be of decisive importance even when passing a verdict [6, p. 30];

– carefully select clear equivalents for each word with appropriate shades of meaning, since any word in court can be appealed against [6, p. 30];

– find a middle ground between literal translation and translation of the meaning of the statement. For example, judges usually insist on literal translation in court. However, from the point of view of a practicing translator, literal translation is often incorrect since literal translation can significantly distort the content of linguistic information. As a result of such translation, conflict situations may arise as well as mutual misunderstanding between the participants of the trial. For example, when considering a case on violation of migration legislation in one of the courts in Germany, an English-speaking defendant in his testimony called one of the witnesses in the case “brother”. The translator translated this word as “brother”, but later it turned out that the offender and the witness are not relatives, and the translator did not take into account the wider use of this word, which should be translated as “friend”. It took time to clear up the confusion and restore understanding between the court and the persons being questioned [12, p. 181];

– adhere to the same translation of terms when they are used again in order to avoid terminological confusion, which requires the translator to familiarize themselves with the case and documents in advance and to compile a glossary of terms. For example, the translator needs to have the same understanding of the context and circumstances of the case as the lawyers and witnesses participating in the hearing. Without this, it is sometimes impossible to find a linguistic equivalent. That is why, translators need to have the case materials in advance: for example, statements of claim and responses, a chronology of events agreed upon by the parties, lists of actors and written testimonies of witnesses and experts in both languages as well as materials about which questions may arise. When reading the materials in two languages, the translator creates a glossary of terms already used by the parties in order not to create confusion among English-speaking listeners. For example, an act of acceptance-transfer, which was translated in writing by another translator as an “act of acceptance”, and orally by the translator will call it a “handover certificate”. In this case, the impression may arise that these are two different documents. It has been not the first time that during such readings significant errors were found in the written translation of documents [12, p. 183].

The professional ethics of a court interpreter was developed by the National Association of Judicial Interpreters and Translators (NAJIT) and includes the following requirements [16]:

1. The original message must be transmitted without distortion, additions, deletions, and the tone and register must be preserved. Any fabrication is unacceptable: if the translator did not hear something, they must find it out.

2. The translator must be impartial and not be involved in a conflict of interest from any party (court, plaintiff, accused), but remain independent and objective and seek the truth. For example, the question may arise as to whose side the translator is on and who pays for their services. According to the law, a translator is involved in a criminal case by an investigator, plaintiff or court (judge), and the translator’s remuneration is carried out by the decision of these bodies or officials. The task of the trial is to establish the truth on the basis of the collected evidence, among which the testimonies of the defendant, the victim, witnesses and other persons are of great importance. In this sense, the meaning of the translator is to assist the court (investigation) in obtaining evidentiary information in the case, and the translator is perceived as an assistant to the investigation or the court. On the other hand, the purpose of the translator’s participation in the trial is to express the legitimate interest of a person who does not speak the language of the court proceedings, primarily the accused, in the right to defense. For a translator who is involved in working in a court case,

psychological preparation is a very important issue, since the detained offender or suspect may be, for example, a compatriot, countryman or other person who subconsciously or openly seeks support from the translator, hopes for some clues and real help. At the same time, the translator is subject to pressure, sometimes outright distrust from the authorities. There are also situations when foreigners feel prejudice against the state where they are, but at the same time they trust the translator, because the latter knows their cultural environment, is their compatriot. As for whose side the translator is on, it should be determined what comes first for the translator: the interest of finding the truth or the interest of protecting the defendant [12, p. 181].

3. The translator should not reveal any details of the case, and all notes should be destroyed afterwards. A necessary requirement for the translator is confidentiality, that is, to keep in secret the information that is confidential by law. The translator may be warned by the investigator or the investigator about the non-disclosure of information from the preliminary investigation which he signs with a warning of liability [12, p. 182].

4. The translator should not perform any other work, except translation, for example, giving advice on the case, interpreting realities, laws, terms, since this is not the work of the translator. For example, socio-cultural differences can lead to some misunderstandings and complicate the communicative situation, and the translator sometimes has to give explanations. But at the same time, the translator should not be a consultant and give their own explanations. For example, at one of the court hearings, during the dialogue between the judge and the offender, the translator began to say something in the offender's language, which clearly did not correspond to the judge's short question. The judge interrupted the translator and asked about it, to which the translator replied that he was explaining some provisions of the law. To this the judge replied that he would provide all the necessary explanations himself and that this was not part of the interpreter's task.

5. The interpreter must adhere to the rules of the court process, translate from the first person, indicate when they want to say something on their own behalf.

6. The interpreter must maintain their knowledge in the field at the proper level at all times, constantly improving their professional skills.

7. Regarding obstacles, the interpreter must report any circumstances that prevent the proper performance of the duties: fatigue, ignorance of certain terminology, inability to hear the speaker.

Some other aspects of professional court translator's ethics are as follows [12, p. 182–183]:

- The interpreter's behavior must be tolerant, with a respectful attitude towards the participants in the court, for example, not turning their back on the speaker;

- The interpreter's language should be clear, without vocabulary noise and unnecessary sounds;

- It is necessary to discuss the type of translation that will be used during the trial, since consecutive and simultaneous translations require different skills from the interpreter and require different time costs, which may affect the organizational aspects of the hearing, since consecutive translation takes twice as long as the simultaneous one. For example, oral translation includes two types of translation, consecutive and simultaneous. Both types require separate skills and training, not every translator has both. In consecutive translation, the interpreter is next to the witness or expert, or next to the accused person, and translates sentence by sentence or segment by segment, relying on their written notes. The lawyer asks questions, pauses during which the interpreter translates. The same thing happens when, for example, the witness answers: after each sentence, there is a pause during which the interpreter translates. Naturally, in this case, the testimony takes twice as long as if the witness immediately listened and responded in the language of the proceedings. If this is not taken into account in the planning, the schedule will be disrupted, the speeches will have to be postponed, another expert will already be busy at that time [8].

- Find out the possibility of the translator's refusal to translate in court. Very often this is due to pressure on the translator from the accused.

Specifics of legal vocabulary. Speaking about the translation of the law vocabulary, it is necessary to emphasize that written and oral legal translation is terminological. Legal vocabulary is filled with terms and clichés, which are of such an origin: mainly of Latin, frequently of French, and rarely of the native language origin [9, p. 44], for example, borrowings from Latin in English

and Ukrainian law terminology: *de facto* – *де-факто* (фактично); *de jure* – *де-юре* (юридично); *pro bono* – *про боно* (безкоштовна юридична допомога); borrowings from French in English and Ukrainian law terminology: *affidavit* – *афідевіт* (письмове свідчення під присягою), *alibi* – *алібі* (доказ невинуватості), *jurisdiction* – *юрисдикція* (юридична влада), *force majeure* – *форс-мажор* (непереборна сила), *verdict* – *вердикт* (судове рішення). Examples of judicial terms peculiar only to the US English: *double jeopardy* (a person cannot be tried twice for the same crime under the Fifth Amendment), *three strikes law* (a law that imposes harsher sentences on repeat offenders, often leading to life sentences). Only to the Ukrainian language: *люстрація* (the process of vetting and banning officials associated with previous corrupt or authoritarian regimes), *тимчасово переміщена особа (ТПО)* (a Ukrainian legal term for internally displaced persons due to the conflict with Russia 2022-present).

Another feature of legal vocabulary is its socio-cultural colouring, which is manifested in a large number of realities, especially when the legal systems of the country of the source language and the country of the target language of translation do not match, for example, legal US terms *Miranda rights* [the rights read to a suspect upon arrest, including the right to remain silent and the right to an attorney (from *Miranda v. Arizona* case, 1966)], *Gerrymandering* (manipulating electoral district boundaries for political advantage).

Another peculiarity of legal terminology is the coexistence of terms which meaning changes in translation when they are combined with other words and word combinations, for example, the adjective “legal” in Ukrainian has different translation counterparts: *юридичний* (*legal adviser* – *юрисконсульт*), *правовий* (*legal document* – *правовий документ*), *судовий* (*legal costs* – *судові витрати*), *законний, який має законну силу* (*legal owner* – *законний власник*) [12, p. 182].

The synonym rows of legal vocabulary are marked by an evaluative component, for example, the term “crime” has several synonymous equivalents with different stylistic colouring: neutral crime: “offence”, “wrongdoing”; serious crime: “felony”, “misdemeanor”. Synonymous sets can also differ in semantics to denote types of crime by the place of its happening, for example: “theft” can be “shoplifting”, “carjacking”, “pickpocketing”, “burglary” [12, p. 183].

The main method of translating legal terms is the selection of interlingual equivalents. In the absence of direct equivalents, it is possible to use various translation transformations like descriptive translation, copying, transliteration, permutation, concretization, addition and generalization. For example, the translation of the law expressions denoting a specific crime situation needs descriptive translation: “drive-by murder” is in Ukrainian *вбивство, скоєне навмисно особою, яка знаходиться в машині, яка вистрілила зі зброї в іншу особу, яка знаходиться поза машиною* (a murder committed intentionally by a person who is in a car who fired a weapon at another person who is outside the car), “first-degree premeditated murder” is in Ukrainian *навмисне вбивство без пом'якшуючих вину обставин* (an intentional murder without extenuating circumstances) [12, p. 183]. However, if there is a generally accepted dictionary equivalent, it is inappropriate to introduce a new term [9, p. 51].

To translate realities, one should use methods of copying, transliteration or descriptive translation, for example, *Miranda rights* – *права Міранди*, where we can observe transliteration used for the translation of the proper name into Ukrainian: **Miranda** – *Міранда*, permutation caused by the differences in the grammatical aspect of English and Ukrainian: Noun + Noun structure in English is substituted by flexions of the Genitive case added to the proper name in Ukrainian with the reverse order of words: **Miranda rights** – *права Міранди*.

A practical set of exercises for teaching legal translation.

Teaching legal translation to students should be based on their provision with a profound vocabulary of legal terms. With this in mind the first step is to acquaint students with it through different law-related texts reading. Reading of such texts will not only familiarize students with the legal vocabulary, but also create the background knowledge about law systems in the target and source language countries which is necessary for correct understanding and, hence, a right choice of translation counterparts. The texts for vocabulary introduction need to have pre-translated main terms which will facilitate the translation of them and build the base of the students' vocabulary stock. At this level all text comprehension exercises (True / False; Finish the line; Pick up the

heading) are good. Let us look through methods of teaching legal translation using the example of the author's handout (T. McGowan) based on the text "O. J. Simpson Trial" taken from the online encyclopedia *Britannica* (18) and online sources [17]:

Ex. 1. Read the text below and pick up an appropriate title for it:

a) O. J. Simpson is a football star, b) O. J. Simpson's escape from the police, c) Nicole Brown's murder.

O. J. Simpson trial, criminal trial of former college and professional football star O. J. Simpson, who was acquitted in 1995 of the murder of his ex-wife Nicole Brown Simpson and her friend Ronald Goldman. It was one of the most notorious criminal trials in American history.

On the night of June 12, 1994, Simpson's ex-wife and Goldman were stabbed to death outside her condominium in Los Angeles, and Simpson quickly became the prime suspect. Rather than surrender to police after being notified of impending charges, on June 17 Simpson hid in the back of a sport-utility vehicle driven by his friend A.C. Cowlings. After being told that Simpson had a gun to his own head, law-enforcement officers followed the vehicle at low speeds for more than an hour. The attempted "escape" was televised live nationally – seen by an estimated 95 million viewers – and hundreds of Simpson's fans lined the streets in support of him. It ended at Simpson's home in Brentwood, California, where he was placed under arrest and taken into police custody (O. J. Simpson trial).

Ex. 2. Mark the sentences true or false:

___ O. J. Simpson was convicted of the murder of Nicole Brown Simpson and Ronald Goldman.

___ The murders took place on June 12, 1994, outside Nicole Brown Simpson's condominium.

___ Simpson immediately turned himself in to the police after being named a suspect.

___ A. C. Cowlings drove a sports car while helping Simpson evade the police.

___ The police followed Simpson at high speeds throughout Los Angeles.

Ex. 3. Complete the sentences using the information from the text:

1. In Brentwood, California, O. J. Simpson was placed _____.

2. The murder victims were Simpson's ex-wife, Nicole Brown Simpson, and her friend. _____.

3. Instead of _____ to police, Simpson hid in a back of the car driven by A. C. Cowlings.

4. The police followed the vehicle at low speeds because Simpson had a _____ to his head.

5. Simpson quickly became the _____.

The next step is activization of the introduced vocabulary for which such exercises can be used:

1. Students need to find the counterparts of the translated legal terms in the original texts.
2. Explain the meaning of the terms in English.
3. Restore the content of the text by the terms.
4. Translate parts of the introduced text into the target and source language. For example,

Ex. 4. Match counterparts of the terms:

1. Criminal trial

2. Acquittal

3. Murder

4. Prime suspect

5. Charges

6. Law enforcement officers

Основний підозрюваний

Вбивство

Обвинувачення

Правоохоронні органи

Виправдання

Судовий кримінальний процес

Ex. 5. Explain the meaning of the following terms:

court sentence, arrest, police pursuit, stabbed to death, impending charges.

Ex. 6. Retell the text by the following terms:

notorious criminal trial, victims, the prime suspect, instead of surrendering, a gun to the head, law-enforcement officers, placed under arrest.

Ex. 7. Translate the text from English into Ukrainian and from Ukrainian into English at sight:

1. O. J. Simpson was acquitted in 1995 of the murder of his ex-wife Nicole Brown Simpson and her friend Ronald Goldman. 2. Вбивство сталося 12 червня 1994 року біля квартири Ніколь Браун Сімпсон. 3. Simpson's ex-wife and Goldman were stabbed to death. 4. Мумтєво Сімпсон став головним підозрюваним. 5. Rather than surrender to police after being notified of impending charges, Simpson hid in the back of a sport-utility vehicle. 6. Дізнавшись, що Сімпсон тримає пістолет біля своєї голови, правоохоронні органи понад годину переслідували автомобіль на низькій швидкості.

Another group of exercises is aimed at developing memory and memorization of the terms. Such exercises are based on grouped by categories terms that students should reproduce after looking at and memorizing them for two minutes. For example,

Ex. 8. Reproduce the terms by heart after memorizing them for two minutes:

a) escape, police pursuit, charges, arrest, custody;

a) court, defense, prosecution, evidence, sentence.

Very close to the mentioned above group is a kind of exercises where students familiarize themselves with proper nouns – names of people, public institutions and organizations, geographical names, titles and positions of employees that need correct pronunciation, translation and memorization. For example,

Ex. 9. Translate the proper names:

O. J. Simpson, Nicole Brown Simpson, Ronald Goldman, Lance Ito, Marcia Clark, Christopher Darden, F. Lee Bailey, Robert Blasier, Shawn Chapman Holley, Robert Shapiro, Alan Dershowit, Robert Kardashian, Johnnie Cochran, A. C. Cowlings, Mark Fuhrman.

The next stage is robust translation drilling which includes sight translation of a bunch of original texts which have key-words and word-combinations introduced before the text the meaning of which students need to guess by matching them with their 1) translation, or 2) explanation. For example,

Ex. 10. Translate the text into Ukrainian at sight matching the terms with their translation counterparts in a) and explanations in b): *arraign, attorney, witness, testify* // *свідок, адвокат, свідчити, звинуватити*;

1. a plea of not guilty 2. domestic violence 3. to frame 4. take the stand //

a) A formal statement made by a defendant in court declaring that they are not guilty of the charges against them; b) To falsely accuse someone of a crime they did not commit in order to make them appear guilty; c) To testify in court as a witness, usually by answering questions under oath; d) Abuse or violent behavior occurring within a household, typically between partners or family members

Simpson was formally arraigned on July 22, 1994, entering a plea of not guilty. The trial began on January 24, 1995, with Lance Ito as the presiding judge. The Los Angeles district attorney's office, led by Marcia Clark and Christopher Darden, emphasized the domestic violence that had occurred prior to and after the Simpsons' 1992 divorce as a motive for the murders. The attorneys representing Simpson, known as the "Dream Team," included F. Lee Bailey, Robert Blasier, Shawn Chapman Holley, Robert Shapiro, Alan Dershowitz, and Robert Kardashian, the latter of whom was also Simpson's longtime friend; Johnnie Cochran later became the defense team's lead attorney. The Simpson defense was based largely on the grounds that evidence had been mishandled and that many members of the Los Angeles police department were racist, particularly Mark Fuhrman, a detective who allegedly found a bloody leather glove at Simpson's home. The defense team argued that the glove could not have been Simpson's, because it appeared too small for his hand when he tried it on in the courtroom. In addition to the glove, the defense claimed that other important evidence had been planted by the police to frame Simpson. During the trial, which lasted more than eight months, some 150 witnesses testified, though Simpson did not take the stand (O. J. Simpson trial).

Another group of exercises is to practice sight translation of the texts with the same legal terms but from the target language to the source one, for example,

Ex. 11. Translate the text into English at sight:

*Американський суд прийняв рішення про дострокове звільнення О. Джея Сімпсона
Знаменитий футболіст і актор відсидів 9 років*

У четвер, 20 липня, в США завершилися слухання про дострокове звільнення американського актора і спортсмена О. Джея Сімпсона, який відбуває покарання за збройне пограбування і напад. Як повідомляє "Голос Америки", рада з умовно-дострокового звільнення вирішила, що його можна звільнити з в'язниці.

О. Джей Сімпсон – знаменитий гравець в американський футбол, внесений до Залу слави НФЛ. Після завершення спортивної кар'єри знімався в різній рекламі, працював коментатором і знявся в десятичі фільмів.

У 1994–1995 роках у Каліфорнії відбувся судовий процес у справі Сімпсона, якого звинувачували у вбивстві його колишньої дружини Ніколь Браун Сімпсон і її друга Рональда Голдмана. Футболіста виправдали, але потім за цивільним позовом родичі загинули відсудили 33,5 млн доларів.

У 2008 році Сімпсона посадили у в'язницю на 33 роки за пограбування торговця спортивними трофеями, у якого були кубки, що раніше належали футболістові. У 2017 році завершився мінімальний термін, після якого Сімпсон міг просити про дострокове звільнення (American court).

The next kind of exercises is independent translation of the original texts where students create their own vocabulary of legal counterparts themselves and translate the texts. For example,

Ex. 12. Read and translate the text, make up your pool of legal terms and their Ukrainian counterparts:

On October 2, 1995, the jury finally began deliberating and reached a verdict in less than four hours. Ito, however, delayed the announcement until the following day. On October 3 Simpson was found not guilty of the murders of Nicole Brown Simpson and Ronald Goldman. After the verdict, polls of public opinion continued to break down along racial lines. Whites were largely dismayed by the jury's decision, whereas the majority of African Americans supported it, seeing Simpson's acquittal as a victory in a legal system that systematically discriminated against Blacks.

Although Simpson was acquitted in the criminal case, he was also sued by the victims' families for wrongful death, and the civil trial began in October 1996. Less than four months later, that jury found him responsible for the deaths of Nicole Brown Simpson and Ronald Goldman and awarded their families \$33.5 million in damages (O. J. Simpson trial).

Solidifying exercises are based on the revision of the whole vocabulary studied, for example,

Ex. 13. Translate the legal terms into Ukrainian at a fast tempo:

jury, law enforcement officers, murder, not guilty plea, plaintiff, police custody, police pursuit, presiding judge, prime suspect, prosecution, testify, take the stand, trial, verdict, wrongful death.

Ex. 14. Translate the legal terms into English at a fast tempo:

Виправдання, притягнення до відповідальності, арешт, звинувачення, цивільний судовий процес, кримінальний судовий процес, збитки, відповідач, команда захисту, обговорення, окружний прокурор, домашнє насильство, докази, сфабрикувати, суддя.

Another group of solidifying exercises moves away from any visual support for translation to purely oral translation by ear: consecutive and simultaneous interpreting. Consecutive translation is performed when the speaker makes pauses within which the interpreter should manage to translate the message. Note-taking, that is abbreviated record making, is often used by interpreters to remember bulky messages. It demands from the translator immediate understanding of the original message, retaining it in the memory, making notes and restoring the information from these notes [13, p. 290]. Simultaneous translation is done at the same time as the original message is produced, it starts either immediately or with 5-6 words difference. Simultaneous translation can be oral one-way or two-way interpretation produced within limited time span with or without special equipment [13, p. 291]. It is quite often impossible to reproduce classical simultaneous translation with an

interpreter being in a separate booth, receiving information through the earphones and translating it via a microphone due to technical issues at class. Though “whispering” technique can be a very good drill which allows to involve a big number of students at the same time: some students play the role of foreigners in need of translation and check the correctness of their groupmates’ translation, some produce the speech to be interpreted if there are no recorded texts, others play the role of interpreters. “Whispering” is an oral translation aimed at a specific recipient (or recipients) with or without special equipment. When it is done with special equipment, it provides simultaneous translation to a group of recipients with an interpreter being in the hall where the event takes place, or outside it (subject to the operation of the equipment). “Whispering” without equipment is carried out by an interpreter, being directly behind the recipient. It is often used at events which don’t presuppose translation into the recipient’s language [13, p. 291]. For example,

Ex. 15. Translate the recording of the text from ex. 12 consecutively.

Ex. 16. Translate the recording of the text from ex. 10 using whispering technique.

Ex. 17. Translate the recording of the text from ex. 1 simultaneously.

The final group of solidifying exercises is based on case scenario practice when students need to role-play a trial simulation followed by notes taking of all the hearing. For example,

Ex. 18. Role play the court hearing of O. J. Simpson.

Conclusions. The study shows that legal vocabulary in both the Ukrainian and English languages is specific despite a great number of terms coming from Latin and Old French. Terminological collocability, law realities, different language systems are the pitfalls of successful translation. Though legal translation is presented by written and oral forms, the main criterion of its success is exactness and pragmatic correspondence. Objectivity and impersonality are characteristics of written legal translation. Oral translation is more complicated as it should reflect rigidity of legal terminology and rich pragmatic modality of attorneys, witnesses and plaintiff’s speeches. The legal vocabulary itself needs precise translation demanding the usage of direct counterpart. In case of the absence of the latter copying, transliteration / transcription, descriptive translation as well as addition or reduction translation transformations are used. Teaching legal translation demands not only memorizing terms, but also familiarizing students with legal notions and systems in source and target language countries.

Implications. The study shows the acute necessity for Ukraine to develop clear and exact demands for professional competence of legal translators and interpreters and to create a pool of court written translators and oral interpreters as well as the theoretical and methodological base for teaching future legal translators.

Limitations and Future Scope. Though the findings of the study are sufficient, some areas demand further research. We mainly concentrated on identifying types of legal translation, vocabulary peculiarities, difficulty of legal terms translation and ways of their translation. We also looked through teaching methods concerning sight and oral translation. The future research might encompass creating thematic glossaries of legal vocabulary and specifics of teaching written translation.

Список використаної літератури

1. Апалат Г. П. Англomовний юридичний дискурс і його відтворення українською мовою : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. / Національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 19 с.
2. Війнюк О. Ю. Відтворення англійської юридичної лексики в українських наукових перекладах. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. 221 с.
3. Карабан В. І. Переклад англomовної юридичної літератури. Вінниця : Нова книга, 2006. 656 с.
4. Карабан В. І., Рудь І. А. До теорії англо-українського юридичного перекладу. *Languages and Cultures in New Europe: Contacts and Identity*. 2009. С. 369–374.
5. Коцюба З. Г. Експресивність номінативних речень як перекладацька проблема у перекладі юридичних текстів (на матеріалі англійської та української мов). Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001. 198 с.
6. Лобода Ю. А., Власюк А. О. Сучасний стан та перспективи розвитку судового перекладу в Україні. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. Vol. VI (49), Issue 166. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-166VI49-06>.
7. Ляшук А. М. Семантична структура лексики на позначення понять права в українській та англійській мовах. Кіровоград : КОД, 2008. 240 с.

8. Переклад у процесі. *Pravo*. URL: <https://pravo.ua/articles/pereklad-u-protsesi/> (дата звернення: 23.02.2025).
9. Савченко Е. О. Перекладацький аспект англomовних юридичних текстів. Суми: Сумський державний університет, 2021. 156 с.
10. Стоянова Т. В. Особливості перекладу юридичних документів ЮНЕСКО щодо захисту права на освіту. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2019. 172 с.
11. Шаблій О. А. Юридичний переклад як складова правової діяльності. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: тези доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2012. С. 110–112.
12. Єлісєєва С. В. Труднощі перекладу судових справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2023. № 59(1). С. 180–184. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.1.41>.
13. Daminov N. K. The Role of Simultaneous Interpretation in the System of Types of Translation. *International Journal on Integrated Education*. 2022. Vol. 5, № 11. P. 10–15.
14. Hale S. *Community Interpreting*. London: Palgrave Macmillan, 2007. 301 p.
15. Mikkelsen H. Community interpreting: An emerging profession. *Interpreting*. 1996. Vol. 1. P. 125–129.
16. NAJIT Code of Ethics and Professional Responsibilities. *NIWAP Library*. URL: <https://niwaplibrary.wcl.american.edu/wp-content/uploads/NAJITCodeofEthicsFINAL.pdf> (date of access: 23.02.2025).

Список використаних джерел

17. American court rules on early release of O. J. Simpson (2017). *LB.ua*. Available at: https://lb.ua/world/2017/07/21/372022_amerikanskiy_sud_prinyal_reshenie.html.
18. O. J. Simpson trial. (n. d.). *Britannica*. Available at: <https://www.britannica.com/event/O-J-Simpson-trial>.

References

1. Apalat, H. P. (2002). *Anhlo-movnyi yurydychnyi dyskurs i yoho vidtvorennia ukrainskoiu movoiu* [English-language legal discourse and its reproduction in Ukrainian]. Extended abstract of Candidate's thesis (Ukrainian language). Kyiv, 19 (In Ukr).
2. Viiniuk, O. Yu. (2003). *Vidtvorennia anhliiskoi yurydychnoi leksyky v ukrainskykh naukovykh perekladakh* [Rendering English legal vocabulary in Ukrainian academic translations]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 221 (In Ukr).
3. Karaban, V. I. (2006). *Pereklad anhlo-movnoi yurydychnoi literatury* [Translation of English legal literature]. Vinnytsia: Nova Knyha, 656 (In Ukr).
4. Karaban, V. I., & Rud, I. A. (2009). *Do teorii anhlo-ukrainskoho yurydychnoho perekladu* [Toward a theory of English-Ukrainian legal translation]. In: *Languages and Cultures in New Europe: Contacts and Identity*, 369–374 (In Ukr).
5. Kotsiuba, Z. H. (2001). *Ekspresyvnist nominatyvnykh rechen yak perekladatska problema u perekladi yurydychnykh tekstiv (na materiali anhliiskoi ta ukrainskoi mov)* [Expressiveness of nominative sentences as a translation problem in legal texts (based on English and Ukrainian)]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 198 (In Ukr).
6. Loboda, Yu. A., & Vlasiuk, A. O. (2018). *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku sudovoho perekladu v Ukraini* [Current state and prospects of court interpreting development in Ukraine]. In: *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(49), 27–31. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-166VI49-06> (In Ukr).
7. Liashuk, A. M. (2008). *Semantychna struktura leksyky na poznachennia poniat prava v ukrainskii ta anhliiskii movakh* [Semantic structure of legal terminology in Ukrainian and English]. Kirovohrad: KOD, 240 (In Ukr).
8. *Pereklad u protsesi* [Translation in process]. (n. d.). *Pravo*. Available at: <https://pravo.ua/articles/pereklad-u-protsesi/> (in Ukr).
9. Savchenko, E. O. (2021). *Perekladatskyi aspekt anhlo-movnykh yurydychnykh tekstiv* [Translation aspects of English legal texts]. Sumy: Sumy State University, 156 (In Ukr).
10. Shablii, O. A. (2012). *Yurydychnyi pereklad yak skladova pravovoi diialnosti* [Legal translation as a component of legal activity]. In: *Ukrainska mova v yurisprudentsii: stan, problemy, perspektyvy: Materialy VIII Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 110–112 (in Ukr).
11. Stoianova, T. V. (2019). *Osoblyvosti perekladu yurydychnykh dokumentiv YuNESKO shchodo zakhystu prava na osvitu* [Translation peculiarities of UNESCO legal documents on the protection of the right to education]. Odessa: South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, 172 (in Ukr).
12. Yelisieieva, S. V. (2023). *Trudnoshchi perekladu sudovykh sprav* [Difficulties in translating court cases]. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*, 59 (1), 180–184. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.1.41> (in Ukr).
13. Daminov, N. K. (2022). The role of simultaneous interpretation in the system of types of translation. In: *International Journal on Integrated Education*, 5(11), 10–15 (in Eng).
14. Hale, S. (2007). *Community interpreting*. Palgrave Macmillan (in Eng).
15. Mikkelsen, H. (1996). Community interpreting: An emerging profession. *Interpreting*, 1(1), 125–129 (in Eng).
16. NAJIT. (n. d.). *Code of ethics and professional responsibilities*. NIWAP Library, 240. Available at: <https://niwaplibrary.wcl.american.edu/wp-content/uploads/NAJITCodeofEthicsFINAL.pdf> (in Eng).

List of sources used

17. American court rules on early release of O. J. Simpson. (2017, July 21). *LB.ua*. Available at: https://lb.ua/world/2017/07/21/372022_amerikanskiy_sud_prinyal_reshenie.html (in Eng).
18. Encyclopaedia Britannica. (n. d.). *O. J. Simpson trial*. Available at: <https://www.britannica.com/event/O-J-Simpson-trial> (in Eng).

НАВЧАННЯ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ ЯК РІЗНОВИДУ ГАЛУЗЕВОГО ПЕРЕКЛАДУ

**Т. В. Макгауен, кандидат філологічних наук, старший викладач,
Навчально-науковий інститут іноземних мов,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: tat.mcgowan@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2249-8343>

Проблема. Для сучасної України важливим є розвиток юридичної лінгвістики та юридичного перекладу. Сучасна політична ситуація та прагнення країни стати членом Європейського Союзу вимагають узгодження чинних прав й обов'язків громадян із тими, що прийняті в ЄС. Забезпечення високоякісного перекладу на всіх рівнях юридичної комунікації стає необхідним. Отже, виникає потреба в тому, щоб студенти-правники, студенти міжнародних відносин та майбутні перекладачі опановували юридичну мову – мову права.

Метою дослідження є з'ясування сутності юридичного перекладу, доробок науковців, які працюють у галузі юридичного перекладу та юридичної лінгвістики в Україні, виокремлення типів юридичного перекладу, встановлення того, який вид юридичного перекладу є найбільш поширеним в Україні, визначення особливостей письмового й усного юридичного перекладу, опис кодексу етики судового перекладача, виявлення лексичних і синтаксичних труднощів юридичного перекладу, аналіз перекладацьких трансформацій, характерних для перекладу юридичної термінології та юридичних реалій в англо-українській / українсько-англійській мовній парі, а також пропозиція комплексу практичних вправ для навчання юридичного перекладу на університетському рівні.

Основні результати дослідження. Робота показує, що юридична лексика як в українській, так і в англійській мовах є специфічною, незважаючи на значну кількість термінів латинського та старофранцузького походження. Термінологічна сполучуваність, юридичні реалії та відмінності мовних систем становлять труднощі для успішного перекладу. Юридичний переклад представлений письмовою та усною формами, головним критерієм його успішності є точність і прагматична відповідність. Об'єктивність та безособовість є характерними рисами письмового юридичного перекладу. Усний переклад є складнішим, оскільки має передавати суворість юридичної термінології та багату прагматичну модальність мовлення адвокатів, свідків і позивачів. Сама юридична лексика потребує точного перекладу із застосуванням прямих відповідників. За відсутності таких використовуються копіювання, транслітерація/транскрипція, описовий переклад, а також перекладацькі трансформації додавання або вилучення. Навчання юридичного перекладу вимагає не лише запам'ятовування термінів, а й ознайомлення студентів із юридичними поняттями та правовими системами країн мови оригіналу і мови перекладу.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що юридичний переклад є новою галуззю, яка розвивається в Україні та все ще формує теоретичні й практичні засади юридичної лінгвістики та перекладознавства, ця розвідка надає стратегії та описує механізми юридичного перекладу.

Висновки та конкретні пропозиції. Дослідження демонструє нагальну потребу України в розробленні чітких і точних вимог до професійної компетентності юридичних перекладачів та усних перекладачів, створенні бази судових письмових та усних перекладачів, а також у формуванні теоретичної та методологічної основи для підготовки майбутніх фахівців юридичного перекладу.

Ключові слова: юридична лексика, семантичні та синтаксичні труднощі, перекладацькі трансформації.

Надійшла до редакції: 25.02.2026

Прийнято до друку: 27.03.2026

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ НУМЕРОНІМІВ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

**О. М. Нежива, доктор філософських наук,
професор кафедри іноземних мов професійного спрямування,
Національний університет харчових технологій
(Київ, Україна)**

e-mail: nezhyva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4229-6754>

Scopus Author ID: 57193166602

Стаття присвячена дослідженню нумеронімів – лексичних одиниць, у структурі яких цифрові компоненти замінюють частину буквенного складу слова, як явища сучасного цифрового дискурсу. Метою роботи є аналіз структурно-семантичних особливостей нумеронімів та виявлення оптимальних лінгвістичних стратегій їхнього відтворення при перекладі з англійської на українську мову.

Попри активне поширення нумеронімів у науково-технічному та інтернет-дискурсі, вони досі не стали предметом системного перекладознавчого аналізу. Стаття заповнює цю прогалину, пропонуючи класифікацію нумеронімів за трьома структурними типами (кількісні, фонетичні, онімічні/концептуальні) та систематизуючи перекладацькі стратегії їхнього відтворення в українській мові.

Дослідження ґрунтоване на комплексі методів: описовому аналізі, контрастивному зіставленні англійської та української мов, структурному та семантичному аналізі, а також функціонально-прагматичному підході. Матеріалом слугують нумероніми зі сфер інформаційних технологій, бізнес-комунікації, політичного дискурсу та інтернет-спілкування.

Переклад нумеронімів є багаторівневим процесом, що залежить від типу одиниці, дискурсивного середовища та очікувань цільової аудиторії. Виявлено чотири основні перекладацькі стратегії: транслітерація та пряме запозичення, експлікація (описовий переклад), морфологічна адаптація та калькування, компенсація у відтворенні мережевого сленгу. Встановлено, що кількісні нумероніми частіше зберігаються без перекладу як міжнародні графічні коди, тоді як фонетичні потребують функціонального відповідника через відмінності фонологічних систем двох мов.

Ключові слова: нумеронім, аббревіація, цифрова комунікація, переклад, перекладацькі стратегії, мовна економія, IT-дискурс.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку глобального інформаційного суспільства характеризується інтенсивною цифровізацією комунікаційних процесів, інтеграцією мов у міжнародний науково-технічний простір та активним формуванням нових мовних моделей, орієнтованих на принцип економії мовних засобів. У межах цього процесу виникають специфічні лінгвістичні утворення, що поєднують графічні та фонетичні ресурси мови, зокрема нумероніми – лексичні одиниці, у структурі яких цифрові компоненти замінюють частину буквенного складу слова або словосполучення.

Відтак, поява та поширення нумеронімів зумовлені не лише прагненням до мовної компресії, а й впливом цифрової культури, програмування, технічної документації та мережевої комунікації. Такі одиниці, як *i18n* (internationalization), *l10n* (localization), *a11y* (accessibility), функціонують у професійному дискурсі як терміни зі сталою семантикою, що значно ускладнює їхній переклад у мовах з іншими словотвірними та фонетичними системами.

Проблемність перекладу нумеронімів зумовлена тим, що вони поєднують кілька рівнів мовної організації: графічний (наявність цифр), фонетичний (можлива співзвучність із повним словом), словотвірний (компресія шляхом вилучення певної кількості літер) та семантичний (закріплене значення в професійному середовищі). До того ж у процесі перекладу постає питання вибору стратегії: зберігати оригінальну форму, транслітерувати її, створювати функціональний відповідник чи повністю розгортати скорочення.

Крім того, додаткову складність становить різниця між аналітичним типом англійської мови та більш синтетичною природою української. Числова модель скорочення, що органічно функціонує в англійській (наприклад, заміна кількості пропущених літер цифрою),

не завжди може бути адекватно відтворена в українській без втрати зрозумілості або термінологічної точності.

Отже, переклад нумеронімів потребує комплексного підходу, який урахує їхню морфологічну будову, комунікативну функцію, сферу вживання та прагматичний потенціал. Незважаючи на активне поширення таких одиниць у науково-технічному та цифровому дискурсах, проблема їх системного аналізу та вироблення перекладацьких стратегій залишається недостатньо розробленою, що й зумовлює актуальність дослідження специфіки перекладу нумеронімів у лінгвістичному аспекті.

Актуальність теми зумовлена відсутністю уніфікованих стратегій перекладу цифрових скорочень у фахових текстах. Специфіка нумеронімів полягає в їхній поліфункціональності: вони одночасно поєднують у собі ознаки аббревіації, гри слів та технічного терміна. Крім того, неправильна інтерпретація або невдале калькування таких одиниць може призвести до спотворення змісту повідомлення або втрати його прагматичного ефекту, що робить лінгвістичний аналіз способів їх перекладу вкрай затребуваним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема творення та функціонування нумеронімів опосередковано представлена в сучасних лінгвістичних і перекладознавчих дослідженнях, однак не стала об'єктом системного аналізу. У наукових працях розглянуто загальні питання перекладу аббревіатур, акронімів і різних типів скорочень (О. Бондаренко), досліджено типологію аббревіатур і специфіку їхнього функціонування в галузевих терміносистемах, зокрема у сфері митної справи (В. Дейнека), а також окреслено особливості аббревіації в сучасній англійській мові (Л. Денисюк).

Лексичні інновації ХХІ століття, відображені в англо-українському словнику Ю. Зацного, створюють додаткове теоретичне підґрунтя для аналізу новітніх словотвірних процесів, зокрема пов'язаних із цифровізацією мовлення. Функціональні характеристики аббревіацій у сучасній англійській мові стали предметом дослідження науковця Д. Шеремета, а перекладацькі аспекти сучасних англійських скорочень – Т. Ніколаєвої. Методологічно важливими є також праці, присвячені контрастивним дослідженням у перекладознавстві та аналізу перекладацьких неточностей у фаховому веб-контенті.

Водночас аналіз наукової літератури засвідчує, що нумероніми як окремий різновид аббревіації, сформований під впливом цифрової комунікації та інтернет-дискурсу, залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, відсутні ґрунтовні праці, у яких було б комплексно розглянуто їхні структурно-семантичні особливості та перекладацькі стратегії відтворення в українській мові. Наявні дослідження зосереджені переважно на загальних проблемах аббревіації або інноваційної лексики, тоді як специфіка числового компонента в структурі слова та його вплив на переклад залишаються поза межами системного аналізу.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю комплексного вивчення нумеронімів як лінгвістичного явища та визначення оптимальних способів їх перекладацької репрезентації з урахуванням семантичних, структурних і прагматичних чинників.

Метою статті є дослідження структурно-семантичних особливостей нумеронімів та визначення оптимальних стратегій їх перекладу українською мовою з урахуванням специфіки мови-реципієнта.

Матеріали й методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів, що забезпечують всебічний аналіз нумеронімів як мовного та перекладознавчого феномена. Крім того, робота ґрунтується передусім на методах **дескриптивного аналізу**, що передбачає систематизацію, класифікацію та опис структурних, семантичних і функціональних характеристик нумеронімів у сучасному англійському дискурсі. Застосування цього методу дає змогу визначити їхні словотвірні моделі, графічні особливості та комунікативні функції. Також важливу роль відіграє у дослідженні **порівняльний (контрастивний) аналіз**, який спрямований на зіставлення способів творення та функціонування нумеронімів в англійській та українській мовах, а також на виявлення перекладацьких труднощів і стратегій їх подолання. Водночас контрастивний підхід дає змогу простежити, як відмінності у

фонетичній системі, морфологічній будові та словотвірних механізмах двох мов впливають на можливість збереження або трансформації нумеронімів у процесі перекладу. Крім того, у дослідженні використано такі методи, як-от:

- *метод структурного аналізу* – для виявлення внутрішньої організації нумеронімів (співвідношення буквенного та цифрового компонентів);

- *семантичний аналіз* – з метою встановлення значеннєвих особливостей і ступеня термінологічної усталеності таких одиниць;

- *функціонально-прагматичний підхід* – для визначення комунікативної доцільності використання нумеронімів у різних типах дискурсу;

- *елементи перекладознавчого аналізу* – для систематизації стратегій відтворення нумеронімів (транслітерація, калькування, описовий переклад, збереження оригінальної форми тощо).

Матеріалом для дослідження є нумероніми різних типів, а саме: **фонетичні, кількісні та графічні**. Вони функціонують у сферах інформаційних технологій, бізнес-комунікації, політичного дискурсу та повсякденного інтернет-спілкування.

Отже, комплексне застосування зазначених методів забезпечує можливість системного аналізу нумеронімів як інноваційного мовного явища та дозволяє окреслити специфіку їх перекладу з урахуванням структурних, семантичних і прагматичних чинників.

Результати дослідження та їх обговорення. Для системного аналізу особливостей перекладу нумеронімів необхідно передусім визначити їхню лінгвістичну природу та класифікувати їх за способами утворення. Відтак, термін «*нумеронім*» (від лат. *numerus* – «число» та грец. *ονυμα* – «ім'я») позначає тип аббревіації, де цифри використовуються для заміщення літер, складів або цілих слів з метою скорочення графічного обсягу одиниці [1].

У сучасній лінгвістиці нумероніми розглядають як результат «економії мовних зусиль», що особливо характерно для комп'ютерного дискурсу та професійних жаргонізмів. На відміну від класичних акронімів, нумероніми використовують цифровий символ не як числівник, а як фонографічний елемент.

Іноді букви та цифри в скороченнях читаються так само, як звучать окремі частини слова. Тобто число або літера передають звучання, подібне до повного слова. Наприклад, “**K9**” використовується замість “*canine*”, оскільки вимовляється як “*kay-nine*”, що звучить подібно до “*canine*”. Подібний принцип застосовують і в англійській мові: “**L8**” → “*late*” (ел-ейт), “**B4**” → “*before*” (бі-фор), “**2day**” → “*today*”, “**4U**” → “*for you*”.

Ще один поширений спосіб скорочення – заміна групи літер між першою та останньою літерою слова числом, яке показує, скільки літер пропущено. Наприклад, “**i18n**” → “*internationalization*” (між “i” та “n” пропущено 18 літер), “**l10n**” → “*localization*”, “**a11y**” → “*accessibility*”, “**c12n**” → “*certification*”. Іноді в підрахунок можуть включати й останню літеру або змінювати правило скорочення залежно від прийнятого стандарту в певній галузі. Такі скорочення особливо популярні в ІТ-сфері, технічній документації та цифровому спілкуванні, де важлива швидкість і компактність запису.

Отже, ґрунтуючись на дослідженому та проаналізованому матеріалі щодо нумеронімів, вважаємо за доцільне відповідно класифікувати їх на три основні групи за структурою.

1. Перша група – це *кількісні нумероніми (Alphanumeric contraction)*. Вони найпоширеніші в ІТ-сфері. Цифра позначає кількість пропущених літер між початковим та кінцевим символами слова. Наприклад, **i18n** (*internationalization* – 18 літер між ‘i’ та ‘n’), **l10n** (*localization* – 10 літер).

2. Друга група охоплює *фонетичні нумероніми (Phonetic based)*. Ця група базується на співзвучності назви цифри в англійській мові з певними словами або морфемами. Наприклад, **b2b** (*business-to-business*, де цифра «2» [tu:] замінює прийменник «to»), **4U** (*for you*).

3. Третя група – це *онімічні або концептуальні нумероніми*. До цієї групи належать нумероніми, у яких цифри вказують на кількість учасників, версію або історичний контекст. Наприклад, **G7** (*Group of Seven*), **V8** (двигун).

Також нумероніми виконують кілька важливих функцій, які перекладач повинен враховувати для збереження прагматики тексту. Це такі функції, як:

1. Перша функція – *когнітивна*, яка передбачає стиснення складної термінологічної назви до лаконічного знака, що полегшує професійне сприйняття.

2. Друга функція нумеронімів – *маркувальна*, яка вказує на належність тексту до певної субкультури (наприклад, розробників програмного забезпечення або фінансових аналітиків).

3. Третя функція – *експресивна*, що передбачає використання цифр як елемента мовної гри, яка часто трапляється в рекламних текстах та заголовках (наприклад, *Can2* замість *Can too*).

Отже, головною проблемою першого етапу перекладу є декодування. Оскільки більшість нумеронімів сформовані в межах англomовного дискурсу, їхня внутрішня форма часто втрачається при спробі механічного перенесення в українську мову. До того ж якщо кількісні нумероніми (як *i18n*) сприймаються як міжнародні графічні символи, то фонетичні (як *P2P* – *peer-to-peer*) створюють «лінгвістичний розрив», оскільки в українській мові цифра «2» не має фонетичної схожості з прийменником спрямування.

Отже, нумероніми є складними полікомпонентними утвореннями, переклад яких вимагає не лише знання терміносистеми, а й розуміння специфічних механізмів графічної конденсації тексту.

Крім того, переклад нумеронімів вимагає від фахівця не лише термінологічної точності, а й розуміння прагматичного контексту. Головна складність полягає у виборі між збереженням лаконічної цифрової форми та забезпеченням зрозумілості для цільової аудиторії. Відповідно до цього, перекладачу слід використовувати систему перекладацьких стратегій:

1. Перша стратегія ґрунтована на транслітерації та прямому запозиченні. Відповідно ця стратегія є домінантною у сфері інформаційних технологій та міжнародного бізнесу. Вона передбачає збереження оригінального написання нумероніма латиницею, оскільки багато нумеронімів (наприклад, *P2P*, *B2B*, *SaaS*) стали міжнародними візуальними брендами. Крім того, їхня кирилізація або повний переклад можуть ускладнити професійну комунікацію. Наприклад: англійський нумеронім *i18n* у професійних текстах українською мовою частіше залишається в оригіналі, позаяк спеціалісти сприймають його як графічний код, що не потребує перекладу.

2. Друга стратегія – це стратегія експлікації, тобто описового перекладу. Експлікацію застосовують тоді, коли нумеронім є маловідомим або специфічним для вузької культури. Оскільки замість цифрової форми використовують повну дешифровку значення мовою перекладу. Наприклад: нумеронім *ally* (*accessibility*) в українськомовних загальних текстах доцільно перекладати як «цифрова інклюзивність» або «забезпечення доступності», тому що пряме запозичення «*ally*» буде незрозумілим для широкого загалу.

3. Третя стратегія – морфологічна адаптація та калькування. Ця стратегія передбачає створення українського відповідника за моделлю оригіналу, хоча вона є найменш вживаною через мовні бар'єри. Адже постає проблема фонетичного калькування. Так, англійські фонетичні нумероніми (наприклад, *4ever* – *forever*) ґрунтуються на англійських числівниках. Українська цифра «4» (чотири) не має такої ж співзвучності, тому калькування «4и» або «4ас» не функціонує як мовна гра. Проте успішним прикладом є використання нумеронімів у внутрішньомовній адаптації, наприклад, *G7* – «Велика сімка» (де цифра перетворюється на числівник, зберігаючи зміст, але втрачаючи форму скорочення).

4. Четверта стратегія ґрунтується на перекладацькій трансформації при відтворенні мережевого сленгу. У процесі перекладу неформальної комунікації (чати, ігрові форуми) часто застосовують компенсацію. Якщо англійський нумеронім *2late* (*too late*) неможливо перекласти цифрою в українській мові, перекладач може використовувати інші засоби економії (наприклад, аббревіатури або сленг), щоб зберегти динаміку тексту.

Отже, аналіз стратегій перекладу нумеронімів засвідчує відсутність універсального способу їх відтворення. Адже вибір перекладацького рішення залежить від типу нумероніма, сфери його функціонування, рівня усталеності в міжнародному дискурсі та очікувань цільової аудиторії. Якщо у професійному середовищі (ІТ, фінанси, міжнародний бізнес) домінує стратегія збереження оригінальної форми як маркера термінологічної точності та

глобальної уніфікації, то в публіцистичних або загальноінформаційних текстах перевагу надають експлікації чи частковій адаптації.

Також особливу складність становлять фонетичні нумероніми, оскільки їхня внутрішня форма безпосередньо пов'язана з фонологічною системою англійської мови. У таких випадках перекладач змушений або відмовлятися від цифрової гри, або шукати функціональний відповідник, здатний компенсувати експресивний ефект іншими мовними засобами [9]. Натомість кількісні нумероніми частіше сприймаються як міжнародні графічні коди й можуть зберігатися без перекладу, виконуючи роль своєрідних терміносигналів.

Отже, переклад нумеронімів є багаторівневим процесом, що передбачає:

- декодування внутрішньої структури скорочення;
- визначення його семантичної та прагматичної функції;
- аналіз дискурсивного середовища;
- вибір адекватної перекладацької стратегії.

З огляду на це нумероніми як полікомпонентні графо-лексичні утворення поєднують у собі ознаки аббревіації, символізації та мовної гри. Саме ця гібридність зумовлює їхню перекладацьку складність і водночас актуальність для сучасного перекладознавства.

Висновки й перспективи. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що нумероніми є характерним явищем цифрової епохи, яке відображає тенденцію до мовної економії, візуалізації та глобалізації професійної комунікації. Їхній переклад вимагає поєднання лінгвістичної компетентності, культурної обізнаності та прагматичного чуття перекладача. Крім того, у більшості випадків перекладач опиняється перед вибором між формальною точністю та комунікативною зрозумілістю. Адже саме баланс між цими двома чинниками визначає адекватність перекладу.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення типології перекладацьких рішень залежно від жанру тексту та рівня спеціалізації аудиторії, а також аналіз функціонування нумеронімів у міжкультурній комунікації.

Список використаної літератури

1. Бондаренко О. Особливості перекладу аббревіатур, акронімів і скорочень. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2014. № 1. С. 76–83.
2. Дейнека В. Типи аббревіатур та їх функціонування в терміносистемі митної справи. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2011. № 5. Ч. 2. С. 137–141.
3. Денисюк Л. Аббревіація сучасної англійської мови. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 1. С. 63–65.
4. Нежива О. М. Мовна економія в німецькій мові на прикладах складних і скорочених слів. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2020. № 41. С. 25–31.
5. Нежива О. М. Специфіка економічної термінології в англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 172–175.
6. Ніколаєва Т. М. Перекладацькі аспекти сучасних англійських аббревіацій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 37. С. 107–110.
7. Шеремет Д. Методи відтворення англійських аббревіатур українською мовою. *Нова філологія*. 2011. № 44. С. 226–229.
8. Lančarič D. On the sign nature of e-language numeronyms. Lančarič, D., Pavlík, R. et al. (eds). *Abbreviation tendencies in English and Slovak: Electronic language and onomastics*. Bratislava : Z-F LINGUA; 2011. P. 7–29.
9. Yunis Milana Abbasova. Language of social media: An investigation of the changes that soft media has imposed on language use. *9th International Research Conference on Education, Language and Literature IRCEELT*. Tbilisi, Georgia. 2019. P. 309–314.

References

1. Bondarenko, O. (2014). Osoblyvosti perekladu abreviatur, akronimiv i skorochen [Peculiarities of translation of abbreviations, acronyms and reductions]. *Teoretychni y prykladni problemy suchasnoyi filolohiyi* [Theoretical and applied problems of modern philology], 1, 76–83 (in Ukr.).
2. Deyneka, V. (2011). Typy skorochen' ta yikh funktsionuvannya v systemi mytnoyi terminolohiyi [Types of abbreviations and their functioning in the customs terminology system]. In: *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky* [Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Volyn National University], (5), 2, 137–141 (in Ukr.).
3. Denysyuk, L. (2015). Abreviatsiya suchasnoyi anhliys'koyi movy [Abbreviation of modern English]. In: *Nova pedahohichna dumka* [A new pedagogical thought], (1), 63–65 (in Ukr.).
4. Nezhyva, O. M. (2020). Movna ekonomiya v nimetskiy movi na prykladakh skladnykh ta skorochenykh sliv [Language economy in the German language on examples of complex and abbreviated words]. In: *Humanitarna osvita*

u vyshchyykh tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh [Humanities education in technical higher educational institutions], (41), 25–31 (in Ukr.).

5. Nezhyva, O. M. (2022). Spetsyfika ekonomichnoyi terminolohiyi v anhliys'kiy movi [Specifics of economic terminology in English]. In: *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka* [Academic notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism], 33 (72). (1), 172–175 (in Ukr.).

6. Nikolayeva, T. M. (2018). Aspekty perekladu suchasnykh anhliys'kykh skorochen' [Translation aspects of modern English abbreviations]. In: *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University], (37), 107–110 (in Ukr.).

7. Sheremet, D. (2011). Metody vidtvorennya anhliys'kykh abreviatur ukrayins'koyu movoyu [Methods of reproducing English abbreviations in Ukrainian]. In: *Nova filolohiya* [New philology], (44), 226–229 (in Ukr.).

8. Lančarič, D. (2011). On the sign nature of e-language numeronyms. In: Lančarič, D., Pavlík, R. et al. (eds). *Abbreviation tendencies in English and Slovak: Electronic language and onomastics*. Bratislava: Z-F LINGUA, 7–29 (in Eng.).

9. Yunis, Milana Abbasova (2019). Language of social media: An investigation of the changes that soft media has imposed on language use. In: *9th International Research Conference on Education, Language and Literature IRCEELT*. Tbilisi, Georgia, 309–314 (in Eng.).

SPECIFICS OF TRANSLATING NUMERONYMS: LINGUISTIC ASPECT

Olga Nezhyva, Doctor of Philosophy Science, Professor

Professor of the Department of Foreign Languages for Professional Purposes,

National University of Food Technologies

(Kyiv, Ukraine)

e-mail: nezhyva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4229-6754>

Scopus Author ID: 57193166602

Abstract. Introduction. The rapid digitalization of communication and the integration of languages into the global scientific and technological space have contributed to the emergence of innovative linguistic units aimed at language economy. Among them, numeronyms – lexical formations combining alphabetic and numeric components – have become widespread in IT, business, political, and online discourse. Despite their active functioning, their translation into Ukrainian remains insufficiently systematized in modern translation studies.

Purpose. The article aims to investigate the structural and semantic characteristics of numeronyms and to determine effective linguistic strategies for their adequate rendering in English-Ukrainian translation, taking into account the specifics of the recipient language.

Methods. The research is based on a complex of general scientific and specialized linguistic methods, including descriptive analysis, structural and semantic analysis, contrastive analysis of English and Ukrainian, functional-pragmatic approach, and elements of translation analysis used to systematize translation strategies.

Results. The paper defines the linguistic nature of numeronyms and classifies them into three types such as quantitative (alphanumeric contractions), phonetic-based, and conceptual numeronyms. Their cognitive, marking, and expressive functions are identified. The study outlines key translation strategies such as direct borrowing and transliteration, explicatory (descriptive) translation, morphological adaptation and calquing, and compensatory transformation in informal discourse. It is established that quantitative numeronyms often function as international graphic codes and may be preserved in translation, whereas phonetic numeronyms pose greater difficulties due to differences in phonological systems.

Originality. The article provides a comprehensive linguistic and translation-oriented analysis of numeronyms as a hybrid, polyfunctional phenomenon of digital communication and systematizes translation strategies depending on discourse type and target audience.

Conclusions. Translating numeronyms requires decoding their internal structure, determining their semantic and pragmatic function, and selecting a context-sensitive strategy. The author suggests preserving original forms in professional IT and business discourse, while applying explicatory or adaptive strategies in public and general texts. Further research should focus on developing a genre-based typology of translation solutions and examining numeronyms in intercultural communication.

Key words: numeronym, abbreviation, digital communication, translation, translation strategies, linguistic economy, IT discourse.

Надійшла до редакції: 24.01.2026

Прийнято до друку: 07.03.2026

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ МІЖНАРОДНИХ ПРОЄКТІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

І. М. Турчин, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов,

Львівський національний університет

ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

(Дубляни, Україна)

e-mail: irynaturchyn1@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4630-8273>

Scopus Author ID: 58018200900

О. Я. Іщенко, старший викладач кафедри іноземних мов,

Львівський національний університет

ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

(Дубляни, Україна)

e-mail: olgaishchenko21@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0711-6052>

Л. Й. Бондарчук, старший викладач кафедри іноземних мов,

Львівський національний університет

ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

(Дубляни, Україна)

e-mail: lbondarcuk660@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0009-0007-1712-4447>

У статті проаналізовано матеріали та тексти грантових програм і визначено існування багатьох термінологічних словосполучень та стандартних формулювань, які функціонують у межах інституційного дискурсу ЄС. Реалізовано мету дослідження – комплексний аналіз особливостей перекладу лексичних одиниць у текстах міжнародних грантових програм, а також обґрунтування ролі та значущості процесів цифровізації в сучасному науково-освітньому та адміністративному середовищі, яка полегшує комунікацію між учасниками з різних країн. Установлено, що деякі терміни не мають повних еквівалентів в українському освітньому середовищі, а також досліджено варіанти перекладу. Наголошено, що найпоширенішими способами перекладу безеквівалентної лексики є транскодування, описовий переклад, калькування, аналогія. Установлено, що англіцизми набувають статусу нормативних одиниць української літературної мови.

Виявлено, що проєктна діяльність за своєю природою є міждисциплінарною, зокрема, звернено увагу на проєкти програми Erasmus+, а саме KA2 DEFOP – 101083143 «Дистанційна освіта майбутнього: кращі практики ЄС у відповідь на вимоги сучасних здобувачів вищої освіти та представників ринку праці». Зважаючи на участь у проєктах, зазначено, що розроблено освітню програму «Інженерія програмного забезпечення» у дистанційній формі та створено лабораторію дистанційної освіти з використанням інтернет-технологій.

Ключові слова: міжнародний проєкт, цифровізація, міждисциплінарна предметна область, лексична одиниця, переклад.

Актуальність. Світ швидко змінюється, тому впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу міжнародного співробітництва є необхідною умовою цих трансформаційних процесів. Не можемо оминати той факт, що цифровізація міжнародних проєктів полегшує комунікацію між учасниками з різних країн і, таким чином, координація діяльності стає гнучкішою.

У період посиленої інтернаціоналізації вищої освіти України та розширення можливостей академічної спільноти для участі у програмах міжнародної мобільності та технічної допомоги ЄС, питання адекватного відтворення англійської термінології набуває особливої гостроти. За відсутності фахового перекладу наявність розбіжностей у поняттях

англійського та українського текстів може створювати бар'єри для успішної проектної діяльності української академічної спільноти. Для усунення цих міжмовних розбіжностей відповідно до лексико-семантичних норм української мови актуальним є застосування трансформацій у процесі перекладу як ключового інструменту передавання точної інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті досліджено низку праць вітчизняних і зарубіжних науковців. У них високий рівень стандартизації термінології, тому розуміння перекладу цих термінів є важливим для формування освітньої політики в країнах-учасниках програми. Крім того, у контексті міжнародних проєктів висвітлено поняття «міждисциплінарна предметна область», що закріплено у законодавстві України. У своєму дослідженні ми акцентуємо увагу на способах перекладу лексичних одиниць, поданих В. Карабаном [4]. Науковці Л. Пшенична, В. Шевченко, Н. Шишкіна ґрунтовно досліджували поняття «термін» та термінологічну культуру [9]. Наукові розвідки В. Яблочнікової [10] стосуються безеквівалентної лексики, а способи перекладу цієї лексики описано вченим Г. Мірамом [6]. Слід зазначити, що професор М. Баган висвітлює проблеми англізації сучасного українськомовного комунікативного простору [1].

Метою дослідження є здійснення комплексного аналізу особливостей перекладу лексичних одиниць у текстах міжнародних грантових програм, а також обґрунтування ролі та значущості процесів цифровізації в сучасному науково-освітньому та адміністративному середовищі.

Матеріали та методи дослідження. Стаття ґрунтується на аналізі офіційно-ділових документів Європейського Союзу, зокрема матеріалів програми Erasmus+ Programme Guide [12], а також документа щодо особливостей реалізації проєктів Жан Моне в Україні [7] оскільки саме ці тексти є репрезентативними зразками сучасного європейського адміністративного та освітнього дискурсу. У статті застосовано описовий та порівняльний методи. Водночас використано елементи контекстуального аналізу для дослідження функціонування термінів та термінологічних словосполучень.

Результати дослідження та їх обговорення. Проектна діяльність за своєю природою є міждисциплінарною. Відповідно до законодавства України, яке ухвалює Верховна Рада, міждисциплінарна предметна область – це сфера знань, що повністю або частково охоплює предметні царини двох чи більше спеціальностей однієї або декількох галузей знань. Вона формується на їхньому перетині та має застосування для розробки міждисциплінарних освітніх програм [5].

У контексті міжнародних проєктів така предметна область формується на перетині міжнародних відносин, освіти та педагогіки, як у проєктах Erasmus+. Наприклад, проєкти за напрямом КА2 «Розбудова потенціалу вищої освіти» мають виразний міждисциплінарний характер. Це – комплексна діяльність проектної команди, що об'єднує знання, методи та підходи з різних галузей науки з метою досягнення визначених результатів.

Зауважимо, що у межах проєкту Erasmus+ КА2 DEFER – 101083143 «Дистанційна освіта майбутнього: кращі практики ЄС у відповідь на вимоги сучасних здобувачів вищої освіти та представників ринку праці» [8] до виконання завдань, пов'язаних з удосконаленням і забезпеченням стійкості системи дистанційної освіти на основі кращих європейських практик, було залучено фахівців із різних галузей, зокрема економіки, бухгалтерського обліку та оподаткування, комп'ютерних технологій, менеджменту, іноземних мов, підприємництва і торгівлі, а також правознавства.

Не можемо оминути той факт, що цифровізація у проектній діяльності України з іншими країнами є невід'ємним компонентом успішного економічного розвитку нашої країни. Використання цифрових технологій для планування та координації міжнародних проєктів допомагає їх ефективній реалізації. Зокрема, у межах проєкту Erasmus+ КА2 DEFER – 101083143 [8] для проведення відеоконференцій, онлайн-зустрічей, навчальних занять і вебінарів активно використовувалася платформа Zoom. Для спільної роботи з документами та обміну файлами було використано хмарні сервіси, зокрема Google Диск. Крім того, із використанням електронної платформи було розроблено освітню програму «Інженерія

програмного забезпечення» у дистанційній формі. У межах проєкту проведено низку онлайн-конференцій, а також тестування науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти, адміністративного персоналу та роботодавців. Більше того, створено лабораторію дистанційної освіти з використанням інтернет-технологій, що забезпечує можливість навчання без фізичної присутності у закладі освіти. Така форма організації освітнього процесу передбачає поєднання синхронних і асинхронних видів освітньої діяльності. У дистанційному форматі також було організовано міжнародне стажування для науково-педагогічних працівників та адміністрації університету. З метою поширення результатів проєкту було активно використано соціальні мережі, зокрема Facebook, YouTube, Instagram і Telegram.

У період посиленої інтернаціоналізації вищої освіти України і все більшими можливостями для студентів різного рівня підготовки та академічної спільноти загалом брати участь у програмах міжнародної мобільності, а також у програмах технічної грантової допомоги ЄС постає питання аналізу термінології та адекватного перекладу.

Зазначимо, що термінологія у міжнародних проєктах є важливою, щоб уникнути непорозумінь, адже всі учасники проєктної діяльності повинні володіти нею однаково. Уніфікація термінів зможе поліпшити координацію на всіх етапах, адже термін є «межею, кордоном, завершальним етапом у розвитку думки, подаючи її мовними засобами й таким чином з'єднуючи думку й мову, стаючи засобом її накопичування (номінативна функція) і передавання мисленнєвої інформації (комунікативна функція)» [9].

Витлумачення проблеми відсутності еквівалентів є важливим аспектом щодо дослідження термінології в міжнародних документах. Як вказують науковці, «безеквівалентна лексика» – це слова, які відсутні в іншій культурі та мові. Ці слова належать до культурних елементів, що характерні лише для культури А і відсутні в культурі Б. Науковці додають, що ця лексика не має еквівалентів за межами мови, до якої належить [10, с. 251]. Транскодування, описовий переклад, калькування, аналогія є найпоширенішими способами перекладу безеквівалентної лексики [6].

Зважаючи на термінологію у міжнародних проєктах, проаналізуємо деякі лексичні одиниці. Уточнюємо визначення слова «стейкхолдер», як «особа, яка інвестувала кошти у щось або має важливий зв'язок із цим, і тому зазнає впливу від його успіху чи невдачі»; а також «особа чи організація, яка має інтерес, вплив або відповідальність у певній діяльності та отримує від неї користь» [16]. У програмі Erasmus+ чітко виділено у реченні «the proposal involves non-academic stakeholders (e. g. business and industry) that will bring a skills and labour market perspective to the proposed» [12, с. 327] «*non-academic stakeholders*» як «неакадемічні стейкхолдери», а саме зовнішні партнери (промисловість, уряд, громада), які працюють за межами університетів, надаючи перевагу практичному застосуванню, прибутку чи впливу на політику над науковими публікаціями. Крім того, «стейкхолдерами» є також викладачі та студенти, які зосереджені на створенні знань, викладанні та академічній ретельності і, таким чином, вони є «академічними».

Зауважимо, що у реченні «the relation between the resources and the expected results is adequate and the work plan is realistic, with well-defined activities, timelines, clear deliverables and milestones» [12, с. 326] заценовано увагу на терміни «*deliverables*» та «*milestones*». Перш за все, використовуючи термін «*deliverables*», мають на увазі результати проєкту, які надаються для відображення прогресу проєкту (у будь-якому форматі) і які повинні бути описані із зазначенням часу їх виконання. Це можуть бути зустрічі, заходи, семінари, тренінги, практикуми, вебінари, конференції тощо; а також посібники, інструкції, звіти, листівки, брошури, навчальні матеріали тощо. У документі «Особливості реалізації проєктів Жан Моне в Україні» зазначено «Зміна крайньої дати для *deliverables*» [7], де слово не перекладали, а залишили англійською мовою, а «*deadline*» передали як «крайня дата». Слід наголосити, що О. Глазова зараховує слово «дедлайн» до професійних жаргонізмів журналістів [3], а редакторка О. Васильєва пропонує перекладати як «крайдата» [2]. Лексема «*milestones*» означає «контрольні точки – це ключові етапи в проєкті, які допомагають відстежувати його прогрес (наприклад, стартові зустрічі, засідання керівного комітету, перший варіант опитування, прототип тощо). Вони можуть відповідати завершенню

важливого результату (deliverable), що дозволяє перейти до наступної фази роботи або є необхідним на проміжних етапах» [11]. Частково безеквівалентним словом можемо вважати «milestones», що описово перекладаємо як «проміжні етапи проєкту». У словнику вказано вузьке значення, як «етап проєкту, використовуваний для вимірювання прогресу до кінцевої мети» [15].

Зауважимо, що «stakeholder», «deliverables», «deadline» є англіцизмами, що є узвичаєними, фонетично, графічно й граматично освоєними запозиченнями і стали нормативними одиницями української літературної мови, а також збагатили її виражальні можливості [1, с. 40].

Чинниками, які зумовили лексичні труднощі науково-технічного перекладу, на думку В'ячеслава Карабана, є багатозначність слів і термінів та необхідність добору адекватного словникового відповідника чи оптимального варіанту перекладу; специфіка функціонування загальнонавчальної лексики в науково-технічних текстах; а також потреба правильного вибору й застосування відповідних способів перекладу лексичних одиниць [4, с. 315].

Привертають увагу також такі словосполучення, як «*learning performance*» і «*flexible learning pathways*», які часто трапляються в апікаційних формах. Термін «*performance*» у контексті освіти зазвичай вказує на результати діяльності студента (оцінки, бали, успішність). Дослівний переклад «виконання навчання» або «показники навчання» не відповідає нормам українського наукового стилю. Використання лексичної трансформації – конкретизації: переклад цього терміна як «ефективність» є доцільним у міжнародних документах. Це адаптує текст до українського педагогічного дискурсу, де категорія «ефективність» є центральною у процесі оцінювання освітнього процесу. Зауважимо, що конкретизація значення є трансформацією, коли термін ширшої семантики в оригіналі замінюємо на термін вузької семантики [4, с. 300]. Крім того, науковці стверджують, що це слово у текстах є складним, багатозначним поняттям, яке не має одного чіткого визначення і залишається дискусійним; охоплює такі характеристики, як якість, ефективність, продуктивність, успішність; визначається через вимірювання та кількісні показники; оцінюється відносно певного стандарту або очікуваного результату; по-різному інтерпретується в різних наукових галузях (бізнес, психологія, лінгвістика) [13, с. 608–619]. Застосування трансформацій робить можливою передавання смислових понять, відтінків, цілих структур речень у процесі перекладу з англійської мови на українську і таким чином допомагає передати точний зміст оригіналу, адаптуючи його під норми мови перекладу. Аналіз матеріалів та текстів, а саме апікаційних форм та довідників грантових програм ЄС, показує, що наявна велика розбіжність між семантичними значеннями та поняттями англійських та українських текстів. Отже, такий аналіз є перш за все актуальним з погляду його практичних потреб.

У документі ЮНЕСКО вказано, що Нова глобальна дорожня карта вищої освіти «Beyond Limits: New Ways to Reinvent Higher Education», представлена ЮНЕСКО на Всесвітній конференції з вищої освіти 2022 року (WHEC 2022), підтримує гнучкі навчальні програми («*flexible learning pathways*»), що поєднують різні рівні та типи навчання. Межа між формальним, неформальним та інформальним навчанням поступово розмивається, оскільки формальне навчання тепер може відбуватися поза аудиторіями та кампусами [14]. Слово «*pathways*» (шляхи, траєкторії) є метафоричним і вказує на послідовність освітніх кроків. Оскільки в українській системі освіти поняття «шлях» є занадто абстрактним для офіційного документа, у цьому разі ми теж бачимо перевагу застосування конкретизації, адже заміна широкого поняття на конкретне «навчальні програми» (або «індивідуальні навчальні плани») є необхідною для юридичної та адміністративної чіткості. Програма Erasmus+ передбачає чітку документальну фіксацію навчання, тож термін «програма» є зразком контекстуальної заміни, бо перекладним відповідником стало не слово зі словника, а підібране з урахуванням його контекстуального значення [4, с. 287–288].

Висновки й перспективи. Аналіз матеріалів та текстів, а саме довідника грантової програми ЄС Erasmus+ Programme Guide показує, що наявна висока концентрація термінологічних словосполучень та стандартних формулювань, які функціонують у межах

інституційного дискурсу ЄС, не маючи еквівалентів в українському освітньому середовищі. Проаналізовано терміни та термінологічні словосполучення «stakeholder», «deliverables», «deadline», «milestones», «learning performance» і «flexible learning pathways».

Програми ЄС мають велике практичне значення для економічного розвитку нашої країни, тому неправильне розуміння критеріїв оцінювання проєктів може знизити шанси українських закладів вищої освіти на отримання грантів. Крім того, роль цифровізації в міжнародних проєктах пришвидшує їх реалізацію, забезпечує дистанційну співпрацю та дає змогу залучати партнерів з різних країн, а міждисциплінарна взаємодія дає змогу комплексно вдосконалити систему дистанційної освіти та підвищити професійні компетентності науково-педагогічних і адміністративних працівників.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні термінологічного апарату міжнародних проєктів, поглибленому аналізі способів перекладу нових термінів та їх адаптації в умовах цифровізації.

Список використаної літератури

1. Баган М. П. Англізація сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки. *Українська мова*. 2020. 1 (73). С. 38–53. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.038>.
2. Васильєва О. Які два українських слова замінять англізм «дедлайн» із жахливим походженням. URL: https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_aki-dva-ukrayinskih-slovazaminyat-anglizm-dedlajn-iz-zhahlivim-pohodzhennyam/1153099.
3. Глазова О. П. Жаргон і сленг: як ставитись до них словеснику? URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/2651/1/O_Glazova_MD_9_IPPO.pdf.
4. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова Книга, 2018. 656 с.
5. Міждисциплінарна предметна область. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/en/63007>.
6. Мірам Г. Е. Практичний переклад: нотатки до лекцій. Київ: Ніка-Центр, 2005, 334 с.
7. Особливості реалізації проєктів Жан Моне в Україні. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/p_krainik_realization_jeanmonnet_neo_10_10_2023.pdf.
8. Проєкт Erasmus+ KA2 DEFEP – 101083143. «Distance Education for Future: Best EU Practices in Response to the Requests of Modern Higher Education Seekers and the Labor Market». URL: <https://chmnu.edu.ua/defep/>.
9. Пшенична Л., Шевченко В., Шишкіна Н. Термінологічна культура фахівця – освітньо-навчальний проєкт. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2012. № 733. С. 34–41.
10. Яблочнікова В. О. Особливості перекладу без еквівалентної лексики. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*. 2015. № 59. С. 249–251.
11. Continuous reporting on milestones & deliverables. URL: <https://webgate.ec.europa.eu/funding-tenders-opportunities/spaces/OM/pages/1867968/Continuous+reporting+on+milestones+deliverables>.
12. Erasmus+ Programme Guide 2026. URL: programme-guide-2026_en.pdf.
13. Folan, P., Browne, J., & Jagdev, H. (2007). Performance: Its meaning and content for today's business research. *Computers in Industry*. 58 (7). P. 605–620.
14. Flexible learning pathways: A more relevant future for all. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/flexible-learning-pathways-more-relevant-future-all>.
15. Milestone. URL: https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/milestone#google_vignette.
16. Stakeholder. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/stakeholder>.

References

1. Bahan, M. P. (2020). Anhlyzatsiia suchasnoho ukrainskomovnoho komunikativnoho prostoru: prychny, osnovni vyivay ta naslydky [Anglicization of the modern Ukrainian-language communicative space: causes, main manifestations and consequences]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, 1 (73), 38–53. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.038> (in Ukr.).
2. Vasyliieva, O. Yaki dva ukrainskykh slova zaminiaiat anhlyzm «dedlajn» iz zhakhlyvym pokhodzhenniam [Which two Ukrainian words can replace the Anglicism «deadline» with a disturbing origin]. Available at: https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_aki-dva-ukrayinskih-slovazaminyat-anglizm-dedlajn-iz-zhahlivim-pohodzhennyam/1153099 (in Ukr.).
3. Hlazova, O. P. (2013). Zharhon i slenh: yak stavytys do nykh slovesnyku? [Jargon and slang: how should a philologist treat them?]. Available at: http://elibrary.kubg.edu.ua/2651/1/O_Glazova_MD_9_IPPO.pdf (in Ukr.).
4. Karaban, V. (2018). Pereklad anhliiskoi naukovo i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical difficulties, lexical, terminological and stylistic issues]. Vinnytsia: Nova Knyha, 656 (in Ukr.).

5. Interdisciplinary subject area. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/en/63007> (in Ukr.).
6. Miram, H. E. (2005). *Praktychnyi pereklad: notatky do leksii* [Practical translation: lecture notes]. Kyiv: Nika-Tsentr, 334 (in Ukr.).
7. Peculiarities of Jean Monnet projects implementation in Ukraine. Available at: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/p_krainik_realization_jeanmonnet_neo_10_10_2023.pdf (in Ukr.).
8. Erasmus+ KA2 DEFEP – 101083143. *Distance Education for Future: Best EU Practices in Response to the Requests of Modern Higher Education Seekers and the Labor Market*. Available at: <https://chmnu.edu.ua/defep/> (in Ukr.).
9. Pshenychna, L., Shevchenko, V., & Shyshkina, N. (2012). Terminolohichna kultura fakhivtsia – osvitno-navchalnyi proiekt [Terminological culture of a specialist – an educational project]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ukrayinskoyi terminolohiyi»* [Visnyk of Lviv Polytechnic National University. Problems of Ukrainian Terminology], 733, 34–41 (in Ukr.).
10. Yablochnikova, V. O. (2015). Osoblyvosti perekladu bezekvivalentnoi leksyky [Peculiarities of translating non-equivalent vocabulary]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiya. Seriya: Filolohichna* [Naukovi zapysky of Ostroh Academy National University. Philology Series], 59, 249–251 (in Ukr.).
11. Continuous reporting on milestones & deliverables. Available at: <https://webgate.ec.europa.eu/funding-tenders-opportunities/spaces/OM/pages/1867968/Continuous+reporting+on+milestones+deliverables> (in Eng.).
12. Erasmus+ Programme Guide 2026. Available at: [programme-guide-2026_en.pdf](https://www.erasmusplus.europa.eu/programmes/your-erasmus-programme/guide) (in Eng.).
13. Folan, P., Browne, J., & Jagdev, H. (2007). Performance: Its meaning and content for today's business research. *Computers in Industry*, 58 (7), 605–620 (in Eng.).
14. Flexible learning pathways: A more relevant future for all. UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/en/articles/flexible-learning-pathways-more-relevant-future-all> (in Eng.).
15. Milestone. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/milestone>
16. Stakeholder. Available at: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/stakeholder> (in Eng.).

PECULIARITIES OF TRANSLATING LEXICAL UNITS IN INTERNATIONAL PROJECTS UNDER DIGITALIZATION

**Iryna Turchyn, Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv
(Dubliany, Ukraine)**

e-mail: irynaturchyn1@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4630-8273>
Scopus Author ID: 58018200900

**Olha Ishchenko, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages,
Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv
(Dubliany, Ukraine)**

e-mail: olgaishchenko21@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0711-6052>

**Liudmyla Bondarchuk, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages,
Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv
(Dubliany, Ukraine)**

e-mail: lbondarcuk660@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0009-0007-1712-4447>

Abstract. Introduction. The article analyzes the materials and texts of grant programs and identifies numerous terminological collocations and standard formulations that function within the institutional discourse of the European Union.

Purpose. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the translation features of lexical units in international grant program texts, as well as to substantiate the role and significance of digitalization processes in the contemporary scientific, educational, and administrative environment, which facilitates communication between participants from different countries.

Methods. The study employs descriptive and comparative methods. Elements of contextual analysis are also used to examine the functioning of terms.

Results. It has been established that some terms lack full equivalents in the Ukrainian educational context. It has been emphasized that the most common methods of rendering non-equivalent lexis include transcoding, descriptive translation, calquing, and analogy. It has been found that anglicisms have acquired the status of normative units of the Ukrainian literary language and are actively used in contemporary usage. It has also been revealed that the project activities are inherently interdisciplinary. Particular attention has been paid to Erasmus+ projects, specifically under the KA2 action “Capacity Building in Higher Education,” including the KA2 DEFEP project – 101083143 “Distance Education for Future: Best EU Practices in Response to the Requests of Modern Higher Education Seekers and the Labor Market”. Interdisciplinary collaboration has enabled comprehensive improvement of the distance education system in higher education institutions and enhanced professional competencies of academic and administrative staff.

Originality. Attention was paid to translation differences and difficulties. The terms and terminological collocations “stakeholder,” “deliverables,” “deadline,” “milestones,” “learning performance,” and “flexible learning pathways” have been analyzed.

Conclusion. EU programs are of significant practical importance for the economic development of our country. Prospects for further research lie in expanding the terminological apparatus of international projects, conducting an in-depth analysis of translation strategies for new terms, and examining their adaptation in the context of digitalization.

Key words: international project, digitalization, interdisciplinary subject area, lexical unit, translation.

Надійшла до редакції: 26.02.2026

Прийнято до друку: 30.03.2026

**ПРАГМАТИЧНІ МАРКЕРИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ
В УКРАЇНСЬКОМУ ОНЛАЙН-ДИСКУРСІ
(НА МАТЕРІАЛІ НОВИННИХ ПУБЛІКАЦІЙ ПРО БЛЕКАУТИ)**

**О. В. Хуторний, аспірант кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: khutoryni.oleksii723@vu.cdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2929-9132>

Статтю присвячено виявленню та систематизації прагматичних маркерів маніпулятивного впливу в українських новинних онлайн-публікаціях, присвячених темі блекаутів. Дослідження спрямоване на з'ясування ролі заголовка як самодостатньої мікроодиниці медіадискурсу, що провадить первинне фреймування кризових подій та формує інтерпретаційні установки реципієнта.

Наукова новизна полягає в прагмалінгвістичному аналізі заголовків новин про блекаути крізь призму теорії мовленнєвих актів. Прагматичні маркери маніпулятивного впливу систематизовано з урахуванням їхньої іллокутивної сили та прогнозованого перлокутивного ефекту, що дало змогу описати заголовок як «перлокутивну пастку» кризового медіадискурсу. Методологічну основу дослідження становлять прагматичний і дискурс-аналітичний підходи в поєднанні з якісним контент-аналізом. Матеріалом слугував корпус із 60 заголовків українських онлайн-медіа («Oboz.ua», «УНІАН», «1+1», «24 канал») за жовтень 2025 – січень 2026 року. Аналіз зроблено з оперттям на теорію мовленнєвих актів Дж. Остіна та Дж. Серля.

У ході дослідження виокремлено десять типів прагматичних маркерів маніпулятивного впливу, серед яких найчастотнішими є емоційно-оцінні, часові та кількісні. Доведено, що маніпулятивний потенціал заголовків реалізований переважно через непрямі мовленнєві акти, де формальні репрезентанти виконують функції прихованих директивів або експресивів. Маніпуляція має здебільшого імпліцитний характер і спрямована на формування стратегії «тривожного очікування», що знижує критичне сприйняття інформації та закріплює відчуття неминучості кризових подій.

Ключові слова: прагматичні маркери, маніпулятивний вплив, мовленнєвий акт, іллокуція, перлокуція, блекаути, онлайн-дискурс.

Актуальність дослідження. Сучасний медіадискурс зазнає численних трансформацій: із джерела інформування він перетворюється на інструмент активного формування суспільної свідомості. Через масові вимкнення електроенергії в Україні особливої важливості набуває онлайн-комунікація, оскільки швидкість поширення інформації та фрагментарність її сприйняття створюють сприятливе підґрунтя для маніпулятивного впливу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявити приховані механізми впливу на реципієнта, що реалізовані через прагматичне маркування новинних текстів, особливо в кризові періоди. В умовах сучасного швидкого темпу онлайн-споживання контенту заголовки перетворюються для реципієнта на самодостатню мікроодиницю дискурсу, яка часто стає єдиним джерелом інформації, засвоєваної споживачем. Більшість користувачів обмежується скануванням заголовків без переходу до повного читання тексту. Це посилює прагматичне навантаження цього елемента медіатексту та підвищує його маніпулятивний потенціал. У зв'язку з цим аналіз прагматичних маркерів у заголовках новин про блекаути є важливим для розуміння механізмів впливу медіа на інтерпретацію кризової реальності та формування суспільних установок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві аналіз «мови війни» та кризового дискурсу змістився в площину когнітивної лінгвістики та критичного дискурс-аналізу, де особливу увагу приділено механізмам конструювання травматичного досвіду та національної ідентичності в медіа. Представники школи

медіалінгвістики Ф. Бацевич [1], Г. Почепцов [2] акцентують на трансформації конотацій звичних лексем та появі нових прагматичних маркерів, що регулюють рівень суспільної тривожності. Крім того, вивчення кризових комунікацій нерозривно пов'язане з аналізом інструментів протидії дезінформації та виявленням прихованих стратегій маніпулятивного впливу в цифровому середовищі. Цим аспектам присвячено дослідження Х. Дацишин [3], В. Аккурт [4], К. Видайчук [5], Т. Голоти [6], О. Медвідь [7].

Мета статті – виявити й систематизувати прагматичні маркери маніпулятивного впливу в українських новинних онлайн-публікаціях про блекаути. Новим постає аналіз специфічних мовних засобів, що формують інтерпретаційну рамку кризової події в сучасному цифровому середовищі.

Матеріали й методи дослідження. Методологічну основу становить прагматичний та дискурс-аналітичний підходи в поєднанні з якісним контент-аналізом. Матеріалом дослідження слугував корпус із 60 заголовків («OBOZ.UA», «УНІАН», «1+1», «24 канал») за жовтень 2025 – січень 2026 року.

Результати дослідження та їх обговорення. У межах прагмалінгвістичного підходу заголовок медіатексту постає не лише як номінативна одиниця, а як повноцінний мовленнєвий акт, що володіє специфічною іллокутивною силою. Згідно з теорією Дж. Остіна, будь-яке висловлення функціонує на трьох рівнях: *іллокутивному* (приблизно еквівалентно значенню в традиційному розумінні), *іллокутивному* (комунікативна інтенція) та *перлокутивному* (досягнутий ефект). Дослідник наводить приклад розрізнення іллокутивних і перлокутивних актів:

- 1) «сказавши це, я попередив його» (іллокутивний акт);
- 2) «сказавши це, я переконав, здивував його або змусив його зупинитися» (перлокутивний акт) [8, с. 108–109].

У контексті мас-медіа іллокутивний аспект заголовка часто виходить за межі чистої дескрипції, перетворюючись на інструмент прихованого впливу, де справжня мета автора (спонування, маніпуляція, формування ставлення) може не збігатися з поверхневим змістом висловлювання.

Подальший розвиток цієї теорії в працях Дж. Серля дав змогу систематизувати іллокутивні акти за їхньою функційною спрямованістю. Автор виокремлює три ключові виміри для розмежування мовленнєвих актів: іллокутивну мету, напрям відповідності між словами та світом, а також виражений психологічний стан. На основі цих ознак він визначає п'ять основних категорій: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви та декларації. Дослідник стверджує, що існує досить обмежена кількість основних речей, які люди роблять за допомогою мови: ми розповідаємо людям, як ідуть справи, ми намагаємося змусити їх щось зробити, ми беремо на себе зобов'язання щось зробити, ми виражаємо наші почуття та ставлення і ми вносимо зміни за допомогою наших висловлювань [9, с. 369].

Для заголовків із маніпулятивним потенціалом характерне використання непрямих мовленнєвих актів, де формальні репрезентативи (повідомлення про факти) виконують роль директивів (прихованих наказів) або експресивів (емоційного зараження).

Особливу увагу в аналізі прагматичних маркерів варто приділити перлокутивному аспектові – прогнозованому впливу на когнітивну та емоційну сфери адресата. Маніпуляція в заголовках реалізована через розрив між іллокуцією (наміром) та перлокуцією (результатом), коли читача спонукають до висновків, які прямо не вербалізовані, але закладені в прагматичній структурі висловлення. З огляду на це, заголовок стає «перлокутивною пасткою», де використання специфічних маркерів (інтриги, алармізму, солідаризації) створює необхідний емоційний фон для подальшої інтерпретації основного тексту в заданому автором ключі.

Застосування теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна та Дж. Серля до аналізу медійних заголовків дає змогу деконструювати маніпулятивні стратегії, виявивши приховані механізми впливу на аудиторію. Це допомагає класифікувати прагматичні маркери не лише за їхньою семантикою, а й за типом іллокутивної сили та характером перлокутивного ефекту, що критично важливо для розуміння функціонування сучасної медіакомунікації.

Прагматичні маркери потрактовані як формальні показники (лексичні, граматичні, пунктуаційні), що вказують на імпліцитну інтенцію автора змінити емоційний стан реципієнта.

Аналіз корпусу заголовків новин чотирьох українських медіа засвідчив такі найчастотніші типи маркерів:

1. Часові та аспектуальні маркери. Лексеми «*вже*», «*знову*», «*незабаром*» та конструкції «*занурилися у блекаут*» створюють перлокутивний ефект перманентної кризи.

2. Кількісні маркери. Апеляція до масштабів («*більшість*», «*майже вся країна*») без належного контексту створює ілюзію статистичної достовірності. Перлокутивний ефект – нагнітання катастрофи та масштабності проблеми.

3. Емоційно-оцінні маркери. Використання слів із високим афективним навантаженням («*катастрофа*», «*критична ситуація*», «*повний блекаут*») активує емоційну реакцію, знижуючи рівень раціонального критицизму. Перлокутивний ефект полягає у створенні тривоги та хвилювання.

Нижче наведено розширену класифікацію виявлених маркерів, що підтверджені прикладами з досліджуваного корпусу текстів. Кожен заголовок ілюструє домінантний маркер, хоч у реальному дискурсі він може містити й додаткові прагматичні ознаки (див. табл. 1).

Таблиця 1

Типологія прагматичних маркерів

№ з/п	Типи прагматичних маркерів	Приклад із корпусу (заголовок)	Іллокутивна функція (мета автора)	Перлокутивна функція (вплив на читача)
1	Емоційно-оцінні	« “Чорна зима” : в РНБО сказали, як змінилася кампанія ворога з ударів по енергетиці»	Створення емоційно насиченого негативного фону події	Активація первісних страхів та екзистенційної тривоги
2	Аспектно-динамічні	«Дві області України занурилися у блекаут »	Акцентування на раптовості та безконтрольності процесу	Створення ефекту присутності та миттєвого стресового шоку
3	Кількісні (статистичні)	«... 70 % домівок без світла? Енергетики розкрили правду»	Масштабування катастрофи через цифрову конкретику	Підвищення довіри до повідомлення та шоківий ефект від масштабу
4	Колективно-просторові	«Українців попередили про масштабні відключення світла 8 січня: “накриє” всю країну »	Масштабування локальної загрози до загальнонаціональної	Посилення відчуття особистої вразливості та неминучості
5	Предиктивно-питальні	«Чи доб’ється Путін тотального блекауту в Україні? »	Моделювання катастрофічного майбутнього у форматі запитання	Підсвідома легітимізація загрози як реального сценарію

6	Пунктуаційні (графічні)	<i>«Енергосистема в аварійному режимі: в яких областях ситуація зі світлом найгірша»</i>	Створення жорсткої логічної зв'язки «криза – наслідок» через двокрапку	Примусове фокусування уваги на найгіршому сегменті інформації
7	Епістемічні (одкровення)	<i>«Енергетики розкрили правду про кількість відключень»</i>	Створення ілюзії доступу до прихованої, «справжньої» інформації	Стимулювання цікавості та формування недовіри до офіційних звітів
8	Атрибутивно-цитатні	<i>«“Чи можна переглянути оплату?” Прохання мами школярки, яка не могла навчатись онлайн через блекаут...»</i>	Персоналізація страждання через пряму мову очевидців	Викликання емпатичного страху та емоційне виснаження реципієнта
9	Модальні (невпевненості)	<i>«Відключень світла може побільшати: українців попередили»</i>	Трансляція стану невизначеності та відсутності гарантій	Формування стану перманентного «тривожного очікування»
10	Директивно-попереджувальні	<i>«Українців готують до нових відключень світла»</i>	Позиціонування аудиторії як пасивного об'єкта впливу / подій	Викликання почуття фаталізму, покори та втрати контролю над життям

*Таблицю створено на основі власного дослідження з оперттям на джерела фактичного матеріалу: [https://www.obozrevatel.com/; https://1plus1.ua/; https://24tv.ua/; https://www.unian.ua].

Таблиця демонструє, що маніпуляція в медіадискурсі про блекаути працює як багатокомпонентна система. Заголовок зрідка містить лише один маркер; зазвичай це комбінація (наприклад, кількісний маркер + епістемічний + пунктуаційний), що створює «щільну» маніпулятивну сітку.

Розгляд наведених прикладів дає підстави стверджувати, що маніпулятивний потенціал реалізовано через спільну для всіх заголовків *стратегію «тривожного очікування»*. Наприклад, використання метафоричного маркера «чорна зима» (цитовання офіційних осіб) переносить повідомлення з раціональної площини в емоційну, де зима сприймається не як сезон, а як екзистенційна загроза.

Маркер «занурилися» в поєднанні з географічними назвами («Дві області...») створює ефект присутності та миттєвого погіршення стану, що стимулює реципієнта до швидкого кліку на новину (клікбейтний ефект), але водночас підвищує загальний рівень стресу.

Особливу роль відіграють пресупозиції в запитаннях: заголовок «*Чи може Росія залишити лівий берег без світла?*» вже містить приховане твердження, що така можливість існує і є цілком реальною. Тому прагматичні маркери не просто описують реальність, а конструюють її, нав'язуючи реципієнтові роль жертви обставин.

Поділ прагматичних маркерів за типом впливу засвідчує переважання імпліцитної маніпуляції в заголовках медіаповідомлень про блекаути. Прямий вплив реалізований переважно через емоційно-оцінні та цитатні маркери, тоді як більшість інших стратегій функціонують приховано, маскуючись під інформування або прогнозування. Це підтверджує тезу про те, що маніпуляція в кризовому медіадискурсі має здебільшого непрямий, фреймовий характер.

Висновки й перспективи. Емпіричне дослідження 60 заголовків українських онлайн-медіа підтвердило, що прагматичне маркування є системним явищем. Найбільш частотними є поєднання емоційно-оцінних та часових маркерів, що дає медійникам змогу не лише привертати увагу до новини, а й керувати емоційним станом аудиторії. Маніпуляція в таких текстах є «м'якою», оскільки вона ґрунтована на мовних засобах, що сприймаються як природна частина новини, проте мають потужний перлокутивний ефект – сформувати відчуття неминучості кризи та безпорадності.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні перлокутивного ефекту зазначених маркерів на рівні коментарів користувачів у соціальних мережах.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29–37. URL : <https://movoznavstvo.org.ua/vsi-nomera-zhurnalu/statti/2009-1-sichen-lyutij/batsevich-f-s-lingvistichna-pragmatika-sproba-obgruntuvannya-problemnogo-polya-i-doslidnitskoji-odinitsi> (дата звернення: 10.01.2026).
2. Почепцов Г. Теорія комунікації. Київ : Видавничий центр «Київський університет», 1999. 301 с.
3. Дацишин Х. Сучасний заголовок новин в українських інтернет-ЗМІ: між клікбейтом та інформативністю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Журналістика*. 2021. № 2(2). С. 76–82. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/may/23704/13.pdf> (дата звернення: 15.01.2026).
4. Аккурт В. Методи маніпулятивного впливу у лінгвістиці. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2020. Вип. 30. С. 5–23. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8533> (дата звернення: 08.01.2026).
5. Видайчук К. В., Видайчук К. Л. Маніпулятивні тактики в заголовках сучасних інтернет-видань. *Філологічні студії*. 2022. Вип. 17. С. 21–29. URL : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40372/> (дата звернення: 10.01.2026).
6. Голота Т. С. Маніпулятивні повідомлення в заголовках новинних інтернет-ресурсів. *Українське мовознавство*. 2023. Вип. 1(53). С. 135–148. URL : [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).135-148](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).135-148) (дата звернення: 11.01.2026).
7. Медвідь О., Дойніков К., Азімова О. Прагмалінгвальні засоби впливу на аудиторію в масмедіа. *Філологічні трактати*. 2024. Т. 16. № 1. С. 141–155. URL : [https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16\(1\)-14](https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16(1)-14) (дата звернення: 16.01.2026).
8. Austin J. L. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press, 1962. 174 p.
9. Searle J. R. *A taxonomy of illocutionary acts*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975. P. 344–369.

References

1. Batsevych, F. (2009). Linhvistychna prahmatyka: sproba obgruntuvannya problemnogo polia i doslidnytskoi odynytsi [Linguistic pragmatics: An attempt to substantiate the problem field and research unit]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, 1, 29–37. Available at : <https://movoznavstvo.org.ua/vsi-nomera-zhurnalu/statti/2009-1-sichen-lyutij/batsevich-f-s-lingvistichna-pragmatika-sproba-obgruntuvannya-problemnogo-polya-i-doslidnitskoji-odinitsi> (in Ukr.).
2. Pocheptsov, H. (1999). *Teoriia komunikatsii [Theory of communication]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Kyivskiy universytet”, 301 (in Ukr.).
3. Datsyshyn, Kh. (2021). Suchasnyi zaholovok novyn v ukrainskykh internet-ZMI: mizh klikbeitem ta informatyvniosti [The modern news headline in Ukrainian online media: Between clickbait and informativeness]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”: Zhurnalistyka [Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”: Journalism]*, 2(2), 76–82. Available at : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/may/23704/13.pdf> (in Ukr.).
4. Akkurt, V. (2020). Metody manipulyativnoho vplyvu u linhvistytsi [Methods of manipulative influence in linguistics]. In: *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiynskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: Linhvistychni nauky [Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky: Linguistic Sciences]*, 30, 5–23. Available at : <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8533> (in Ukr.).
5. Vydaichuk, K. V., & Vydaichuk, K. L. (2022). Manipulyativni taktyky v zaholovkakh suchasnykh internet-vydan. [Manipulative tactics in the headlines of modern online media]. In: *Filolohichni studii [Philological Studies]*, 17, 21–29. Available at : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40372/> (in Ukr.).
6. Holota, T. S. (2023). Manipulyativni povidomlennia v zaholovkakh novynnykh internet-resursiv [Manipulative messages in headlines of news internet resources]. In: *Ukrainske movoznavstvo [Ukrainian Linguistics]*, 1(53), 135–148. Available at : [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).135-148](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).135-148) (in Ukr.).
7. Medvid, O., Doinikov, K., & Azimova, O. (2024). Prahmalinhvalni zasoby vplyvu na audytoriiu v masmedia [Pragmalinguistic means of influencing the audience in mass media]. In: *Filolohichni traktaty [Philological Treatises]*, 16(1), 141–155. Available at : [https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16\(1\)-14](https://doi.org/10.21272/Ftrk.2024.16(1)-14) (in Ukr.).

8. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press, 174 (in Eng.).
9. Searle, J. R. (1975). *A taxonomy of illocutionary acts*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 344–369 (in Eng.).

PRAGMATIC MARKERS OF MANIPULATIVE INFLUENCE IN UKRAINIAN ONLINE DISCOURSE (BASED ON NEWS PUBLICATIONS ABOUT BLACKOUTS)

Oleksii Khutornyy, *Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: khutornyi.oleksii723@vu.cdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2929-9132>

Abstract. Introduction. *Modern media discourse is undergoing significant transformations, evolving from a mere information source into an active instrument for shaping social consciousness. In the context of the current “attention economy” and time deficits, headlines serve as self-sufficient discourse units that perform primary event framing and anchor specific evaluative frames in the recipient’s subconscious. Crisis situations, such as massive power outages in Ukraine, provide a fertile ground for manipulative influence through pragmatic marking.*

Purpose. *The article aims to identify and systematize pragmatic markers of manipulative influence in Ukrainian online news publications concerning blackouts.*

Methods. *The research is based on pragmatic and discourse-analytical approaches combined with qualitative content analysis. The study material consists of a corpus of 60 headlines from popular Ukrainian online media outlets (such as “Oboz.ua”, “UNIAN”, “1+1”, “24 kanal”) published between October 2025 and January 2026.*

Results. *Drawing on the speech act theory developed by J. Austin and J. Searle, the study analyzes headlines as speech acts possessing specific illocutionary force and perlocutionary effects. Ten types of pragmatic markers were identified and classified: emotional-evaluative, aspectual-dynamic, quantitative, collective-spatial, predictive-interrogative, punctuation, epistemic, attributive-quotation, modal, and directive-warning. The analysis shows that manipulative potential is realized through indirect speech acts, where formal representatives (statements of fact) function as covert directives or expressives aimed at emotional contagion.*

Originality. *The novelty of the research lies in the systematic analysis of specific linguistic tools that form the interpretative framework of crisis events in the contemporary digital environment. The study demonstrates how pragmatic marking functions as a “perlocutionary trap”, where the strategic use of markers like alarmism or revelation creates an emotional background that guides the reader’s further interpretation of the news.*

Conclusion. *Empirical research confirms that pragmatic marking in media discourse about blackouts is a systemic phenomenon used to implement a strategy of “anxious expectation”. Manipulation in these texts is often “soft” and implicit, as it relies on linguistic means that appear as natural parts of the news while inducing a sense of inevitability, crisis, and loss of control.*

Key words: *pragmatic markers, manipulative influence, speech act, illocution, perlocution, blackouts, online discourse.*

Надійшла до редакції: 18.01.2026

Прийнято до друку: 24.02.2026

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'373.612:821.161.2

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-139-145

ВОДНІ ПРОСТОРИ ЯК ДОНОРНА МЕТАФОРИЧНА СФЕРА В ЗБІРЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ВІТЕР З МАРСА»

*Г. А. Губарева, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)*

e-mail: hubareva@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3090-3441>

*Р. А. Трифонов, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)*

e-mail: roman.tryfonov@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-3288-9363>

Стаття присвячена дослідженню словообразів водного простору в новій збірці поезії Ліни Костенко «Вітер з Марса» (2026). Об'єктом аналізу є вербальні знаки, що репрезентують водойми та пов'язані з ними поняття, а предметом – їхня метафорична та концептуальна функція в авторській поетичній картині світу.

У роботі вперше здійснено цілеспрямоване комплексне дослідження сфери водних образів як донорного домену в поетичному ідіолекті Ліни Костенко на матеріалі її найновішого доробку. Установлено специфіку сполучуваності та прагматики відповідних вербальних одиниць, а також простежено еволюцію та стабільність когнітивних структур у творчості поетки.

У дослідженні використано комплекс методів: лінгвостилістичний та контекстуально-інтерпретаційний аналіз для з'ясування семантики словообразів; метод когнітивно-метафоричного моделювання для виокремлення донорних та акцепторних сфер; елементи компонентного та дистрибутивного аналізу.

Доведено, що на відміну від образів лісу і степу, які функціонують переважно в прямих значеннях, образи водних просторів є здебільшого метафоричними донорами. Вони мають виразне аксіологічне навантаження, спрямоване на осмислення соціальних процесів, глобальних криз та екзистенційних станів. Виявлено ключові опозиції руху і статичності (ріка проти болота), правильного і неправильного простору, а також зафіксовано випадки імпліцитного вияву когнітивної метафори води.

Ключові слова: водні простори, концептосфера, донорна сфера, когнітивна метафора, аксіологія, словообраз, болото, ріка.

Актуальність. Після виходу найповнішого вибраного часів незалежності «Триста поезій» (2) Ліна Костенко опублікувала нову збірку віршів «Вітер з Марса» (1), яка має двоплановий характер: поєднує риси також вибраного (доти не друковані вірші, написані за три з половиною десятиліття, від початку 1990-х; найраніші з датованих – 1992 р.) і свіжого доробку (значна частина поетичних текстів датована 2020-ми, найпізніший – 8 березня 2026 р.). Друга книжка, відповідно, щойно стає об'єктом досліджень, які можуть мати багато аспектів і ліній. Ми в цій статті зупинимось на одній невеликій, але показовій ділянці авторської поетичної картини світу – словообразах водного простору, які виконують метафоричну і концептуальну функцію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про Ліну Костенко написано чимало наукових праць, у яких вивчено різні аспекти її поезики, зокрема лінгвостилістичні

(Є. Антоненко, З. Висоцька, Г. Вокальчук, Г. Губарева, І. Дишлюк, О. Дільна, С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Кравець, Н. Мех, Л. Миронюк, Л. Савченко, Н. Сидяченко, В. Статєєва, М. Стецик, Г. Сюта й ін.). І хоча вербальна репрезентація природи у Ліни Костенко вже ставала об'єктом досліджень, наш вибір водних просторів для цієї статті зумовлений їхньою специфікою в означеній концептосфері, зокрема своєрідною сполучуваністю та прагматикою відповідних вербальних знаків. Конкретні спостереження щодо словообразів водного простору належать Інні Дишлюк (Літвіновій) [1], Ларисі Кравець [3; 4; 5], Наталі Сидяченко [6]. Роботи цих дослідниць є цінним джерелом для нашої праці, але водночас маємо відзначити, що цілеспрямоване дослідження сфери водних образів як донорної в поезіях Ліни Костенко здійснюється вперше (у студії Л. Кравець [4] вода як донорська зона українського поетичного тексту розкрита багатогранно, але приклади з Костенко репрезентовані мінімально).

Мета дослідження. Визначити вербальне наповнення семантичної сфери водного простору як донорної для образних висловів, спрямованість її одиниць, прагматичну значущість у збірці «Вітер з Марса».

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували поетичні тексти зі збірки Ліни Костенко «Вітер з Марса» (2026) та фрагменти інших її текстів. Для розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс сучасних лінгвістичних методів: контекстуально-інтерпретаційний аналіз (для виявлення прихованих смислових конотацій словообразів), метод когнітивно-метафоричного моделювання (для виокремлення донорних та акцепторних концептуальних сфер), а також метод зіставного аналізу (для порівняння функціонування водного коду із суходільним).

Результати дослідження та їх обговорення. Зіставний аналіз доменів концептосфери «природа» в збірці одразу показує цікаве явище. Лексеми ядерної зони доменів *ліс* і *степ* у поезіях вживаються практично винятково в прямих значеннях (що не заперечує контекстуальних розширень семантико-смислової структури слова, які тонко спостеріг у поезіях Ліни Костенко Володимир Калашник [2]): «*Забуваю тишу лісів*», «*вже у Зоні мої ліси*» (1, с. 26), «*Спасибі небу і лісам, / що я була щасливою*» (1, с. 153), «*В моїх лісах є магія краси, / в Твоїх степах є магія свободи*» (1, с. 161), «*Люблю степи. Крізь біль, і час, і відстань – / я їх Тобі у слові поверну*» (1, с. 162). Все це реальні українські простори, що проходять аксіологічне осмислення. Високий рівень контекстуальної емоційності закономірно веде до метафоризації, але в ній природа є акцепторною сферою, об'єктом персоніфікації: «*Не знаю, як люди, / а ліси мене не забудуть. / Я їх любила. І вони мене теж*» (1, с. 27). Лісові і степові простори концептуалізовано у збірці саме так.

Водні простори когнітивно освоєні інакше. Навіть суто кількісно використання номіналом таких просторів як прямих назв або в ролі метафоричних акцепторів (тип 1) кількісно поступається вживанню в ролі метафоричних донорів (тип 2). Однак випадки першого типу фіксуємо також. Це лексеми *море*: «*У Сіракузах все здається вічним – / мозаїки, сієста в холодку, / і пінії над морем Іонічним...*» (1, с. 12), *озеро*: «*Хочу лісу і хочу озера*» (1, с. 26) (сурядність із розглянутим вище *лісом* творить ідеальний мікрокраєвид в авторській картині світу). Емоційно наповненим і високоідеалізованим є у вірші «Я виросла із князем візаві» образ Дніпра («*...де хвилі гір над хвилями води / з Дніпра виносять острів, як перлину*» (1, с. 187)), хоча фактично він тут виконує допоміжну функцію в окресленні простору дитинства і життя – Труханового острова (згаданий вірш 2023 року є мотивним продовженням класичних «Я виросла у київській Венеції...» та «Дніпро, старенький дебракадер, левино-жовті береги...», де «інтерпретація образу здійснюється через образ пам'яті з конотацією *вічність*» [1, с. 97]).

У складніших і далеких від ідеалізації словообразах водного простору відзначаємо сильну семантику об'єктності, навіть пасивності: цей простір (у слововжитках першого типу) є локусом негативного впливу людини: «*Німрати в землю / стронцію у зливу / відходи в море / віруси в ріку*» (1, с. 119). Більш експресивний вияв того самого прагматичного значення – у метафоричній конструкції «*Колись давно під Києвом жив Змій. / Триглавий Змій, таких вже не буває. / Тепер живе Чотириглавий Змій, / з'їдає все, рікою запиває*» (1, с. 25), у яку інтегрована ріка, однак знов-таки у функції метафоричного акцептора. Тут

продовжується лінія класичного «...життя зникає, як ріка Почайна. / Через віки, а то й через роки / ріка вже стане спогадом ріки» (2, с. 87), де спочатку ріка подається як донор для концептосфери життя, але згодом структура «перевертається», ріка стає об'єктом людського впливу і прямим, а не метафоричним предметом зображення.

Коли ж ми почнемо розглядати водні простори як суто донорну сферу, відкриваються надзвичайно розмаїті вектори інтерпретацій, різноспрямовані з лінгвокультурного, аксіологічного, прагматичного поглядів. Одним із ключових у збірці (третім за послідовністю, тобто одним з елементів зачину) є текст, написаний 20 березня 2022 року, в один з пікових моментів першої фази повномасштабного вторгнення:

Всі маски вже впали, і всі королі уже голі.

І всі Златоусту усе вже сказали торік.

Виходимо з моря своєї гіркої недолі.

Заходимо в повінь усіх Вавилонських рік (1, с. 8).

Образний дует «море + ріки» тут має виразну лінгвокультурну маркованість і несе колосальне когнітивне навантаження. Очевидно, що *море гіркої недолі* відсилає до Червоного моря з книги Вихід, яке євреї під проводом Мойсея перетнули, тікаючи з єгипетського рабства. Як у Біблії перехід через море означає порятунок від смерті, розрив з минулим і важкий шлях до свободи, так у контексті вірша *море гіркої недолі* — це багатовікова історія бездержавних страждань і попередній стан суспільства доби незалежності. Парадокс і трагедію української ситуації передано через мікс водних метафор християнського дискурсу: здійснення історичного «Виходу» веде у *повінь Вавилонських рік* — нову катастрофу світового масштабу. Четвертий рядок відсилає до прецедентного тексту (ПТ) Псалма 137 (136): «*Над вавилонськими ріками, там ми сиділи й ридали, як згадували Сіон!*» (пер. І. Хоменка), але іменник *повінь* стає інтенсифікатором псалмової алюзії, підкреслює катастрофічний, нестримний і безпрецедентний масштаб цієї трагедії. Контекст ПТ — це гіркий плач ізраїльтян, які втратили батьківщину, чий храм було зруйновано і які опинилися в полоні у Вавилоні. Це символ вигнання, неволі, туги за домом і глибокої національної скорботи. Відповідно, у контексті вірша цей рядок є водночас і емоційним словообразом (вода як ситуативний локус плачу, страждання, нещастя, втрат), так і метафорою масового біженства (через асоціацію з ПТ «перебування поза батьківщиною»).

Якщо рухатися в логіці композиції самої книжки ретроспективно, то ситуація «до Виходу» подана через численні яскраві словообрази, зокрема метафоричні, і тут теж виявляємо пару з водного простору, тільки цього разу це «річка + болото» в тексті 1993 року:

Перелицьовані новатори.

Які річки, такі й фарватери.

Пора спускати на воду кораблі,

а у нас тут мальовані глечики на болоті плавають (1, с. 103).

Ця водна метафора, як і низка інших (далеко не лише водних) у книжці, має прагматичний зміст: негативна оцінка ситуації з імпліцитним запитом на соціальні зміни. Як досягається це? За допомогою локусу, що поданий як «неправильний»: і через низхідну градацію від *річки* до *болота*, і через імпліцитний традиційно негативний зміст конструкції «які ..., такі й ...», і через знов-таки імпліковану неможливість здійснення дії, поданої в бажаній/необхідній модальності («*спускати на воду кораблі*») в описаному локусі. Працює також антитеза динаміки і статичності.

Для другого компонента цієї антитези використано словообраз *болото* не лише в процитованому вірші. *Болото* не вживане в книжці в прямому значенні, лише метафорично (хоча цілком могло б бути назвою української топографічної реалії, адже фактично болота належать до дорогого авторці північноукраїнського, зокрема поліського, простору поряд з лісами та озерами), їхня лінгвокультурна маркованість настільки сильна, а потреба в образному заповненні соціальних когнітивних ознак «бездіяльність, безнадійність, загроза» настільки значуща для авторки, що функціонал словообразу *болото* у книжці — суто метафоричний. Пор. також:

Зелена твань, болотяні настелі!

*Трясовина, що поглинає слід.
Мойсей народ виводив із пустелі.
Де той Мойсей, що виведе з боліт?! (1, с. 101)*

У цьому вірші 1993 року публікації *болото* подається як локус консервативного національного існування, а головною прагматичною імплікацією стає потреба руху. Якщо врахувати, що в картинах світу багатьох народів «ВОДА асоціюється з супер-доменом РУХ» [7, с. 184], болотний застоюний стан води марковано як негативний. Це сутнісний фрагмент поетичної картини світу авторки, засвідчений повтором словообразу *болото* (у формі множини *болота* – це також фіксуємо як граматичну особливість поезії Костенко) вже у вірші 2025 року:

*Це час не мій, усе в ньому чуже.
В цих болотах поезія захрясне.
Душа сахнулась, береже
все, що для неї дороге і власне.
Світ втратив сенси, ошалів,
кишить наскрізь ворожими нуртами.
Магнітне поле невимовних слів
летить над болотами (1, с. 51).*

Щоправда, якщо у вірші 1993 року метафора болота працює в контексті соціальних трансформацій, то вірш 2025 року пронизаний мотивом екзистенційного відчуження («*Це час не мій, усе в ньому чуже*»). Незважаючи на стабільність метафоричного словообразу, головним завданням ліричної героїні у новому вірші стає не зміна збожеволілого світу, а збереження власного внутрішнього ядра – того, що є «дорогим і власним». Образ боліт працює також як локус для утвердження сили несказан(н)ого: «*Магнітне поле невимовних слів летить над болотами*» в найпотужнішому образі вірша, що дає надію у фіналі. Те, що неможливо або недоцільно висловлювати вголос у цій реальності, не зникає, а окреслює власний локус, ознаками якого є невидимість, притягальність, висота і динаміка. На рівні вияву тієї самої когнітивної структури новітній текст продовжує одночасно два попередні: процитовану вище соціальну декларацію про Мойсея і класичну лірику «Несказане лишилось несказаним», а метафори продовжують зберігати відзначену дослідниками в авторки діаду «емоційність і філософічність» [3, с. 49].

Варто звернути увагу також на відображення глобальної кризи, війни, деструктивних процесів через *ворожі нурти*, які переповнюють простір навколо. Цей словообраз також є вкоріненим водночас і в етнокультурну традицію, і в попередню творчість авторки, пор.: «*Ще довго не осяде каламуть. / Ще довго будуть в душах чорторії*» (1, с. 104). *Нурти* й *чорторії* як елементи негативного/ворожого водного простору втрачають невід’ємну від боліт статику, вони гіпердинамічні, проте зберігають негативну маркованість через непередбачуваність руху, відсутність прозорості і небезпеку (спільну з образом боліт) бути затягнутим у низовий світ і загинути.

Когнітивно-оцінні ознаки «неправильний водний локус» і «статика замість динаміки» є повторюваними в поезіях збірки «Вітер з Марса», їх можна назвати інтегральними для творчості Ліни Костенко. Пор. вірш 1993 року:

*Мені сьогодні снівся уночі
фрегат, що зачепився за корчі.
Хто змусив його плавати в корчах?
Чого таке верзеться по ночах?
Яка у нас флотилія сумна!
Кругом корчі, і флагмана нема (1, с. 98).*

Наведений текст повторює властиву і попередньо розглянутим антитезу статичності і руху, де рух марковано як не тільки бажаний, а природний стан. Однак вірш «Мені сьогодні снівся уночі...» має специфічну рису на рівні мововтілення – відсутність слів, які б називали водний простір. Очевидно, що сукупність лексем із семантичного поля (*корчі, фрегат, плавати*) такий

простір імплікує, але прямої назви нема. Назвемо це явище частково виявленою когнітивною метафорою і зазначимо її присутність у ще одному тексті (1994 року):

*У нащадків Колумба
під вікнами клумба.
Корабель їхнього дому
пливе у лісах Пенсильванії.
А їхній предок
на постаменті у Барселоні,
йому все видно, як на долоні.
Він їм каже: – Ви ж теж Колумби,
чого ж ви причадили біля клумби?
Ану гляньте в бінокль, –
можже, відкриєте Україну? (1, с. 31)*

Імпліковані в контексті поняття *море, океан* не вербалізовані. Але бачимо типове для Ліни Костенко метафоричне моделювання негативної ситуації через когнітивні ознаки, які ми вже простежували: неправильність простору («*Корабель їхнього дому / пливе у лісах Пенсильванії*») є метафоричним репрезентантом неправильності в соціальному житті, неправильний / небажаний стан веде до думки про бажані соціальні зміни. Тут особливість на рівні синтаксису і прагматики полягає в тому, що бажаний стан експліковано через прямий мовленнєвий акт спонукання / заклику. Також у цьому випадку бачимо ще один вияв того, як «у творах Л. Костенко силове поле стрижневої метафори часто поширюється на значну кількість інтегративних компонентів тексту, які послідовно узгоджуються із фіктивним денотатом метафори та утворюють багатоступінчасту структуру» [5, с. 60]. Варто звернути увагу також, як у метафорі водного простору, частково проявлений через пучок когнітивних ознак, «підсвічується» якась із останніх. У цьому випадку ознака частково (непрямо) вербалізованої сутності *море / океан* – це можливість бачити далеко і рухатися до відкриттів (яка метафоризується в потрібному авторці україноцентричному напрямку).

Нарешті, у прямо названого Океану в одному з «Летючих катренів» має вияв конотативна оцінна сема стихії з ворожим людині впливом:

*І що лишилось
що лишилось нам
крізь цей бедлам
і жах
і лихоліття
дивитися, як зносить Океан
сумних людей ХХ-го століття (1, с. 147)*

Вірш передає інтенсифіковану семантику безнадії і безсилля, де Океан є водночас локусом і байдужим до людини суб'єктом. Написання слова з великої літери може як вказувати на велич стихії, піднесення її до рівня божества саме в цьому тексті, так і вести до традиції грецьких (або інших) міфів.

Висновки й перспективи. Отже, ми бачимо низку суттєвих ознак використання водних просторів як донорної метафоричної сфери у поезії Ліни Костенко в збірці «Вітер з Марса». На відміну від суходільних образів лісу і степу, образи водойм частіше метафоричні, ніж буквальні. Для їх використання характерна сильна аксіологічність, причому якщо аксіологія лісу і степу центрована на внутрішні стани ліричної героїні, то аксіологія болота, ріки, моря, океану, нурту тощо – на соціум. Пріоритетними є аксіологічні опозиції правильного / неправильного простору, придатного / непридатного для дії, антитеза руху / статичності, широти / вузькості погляду, з також виразно присутніми конотативними семами небезпеки, страждання. Біблійні та історичні фонові знання в метафорах водних просторів працюють у загальному контексті функціонування таких когнітивних структур у поезії Ліни Костенко. Водні простори можуть не вербалізуватися прямо, однак аксіологія лишається їм іманентною. Загалом варто відзначити, що одним із провідних мотивів «Вітру з Марса» є гостре бажання нормальності світу, відповідності зовнішньої норми усталеній внутрішній

реальності душі ліричної героїні, де світ керується законами моралі, широти погляду й живого руху. І саме у словообразах водних просторів, що марковані як нормальні і ненормальні, як ті, що дають можливість руху та широту погляду, і ті, що її обмежують / перепиняють, ці ключові інтенції та аксіологеми виявлено повно й показово. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у докладному зіставленні водного метафоричного коду поезії з іншими природними доменами (флористичним, фауністичним тощо).

Список використаної літератури

1. Дишлюк І. Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 211 с.
2. Калашник В. Розширення семантико-сислової структури слова в художній мові (за збіркою вибраних віршів Ліни Костенко «Триста поезій»). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2014. Вип. 37. С. 18–23.
3. Кравець Л. «І десь над гранями свідомості є те, чого іще нема» (метафора Ліни Костенко). *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 43–49.
4. Кравець Л. Концепт *вода* як донорська зона метафор української поезії. *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХІФТ, 2015. Вип. 2. С. 60–66.
5. Кравець Л. Метафора природи в поетичних текстах М. Рильського і Л. Костенко. *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 52–62.
6. Сидяченко Н. Про особливості мовотворчості Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 64–68.
7. Genesin M., Koleci F., Mirchevska-Bosheva B., Veljanovska K., Spiro A. Some metaphors of 'WATER' in the phraseology of three Balkan languages from a cognitive linguistic perspective: An ongoing research project. *Lingue e Linguaggi*. 63 (2024), P. 175–186.

Джерела

1. Костенко Л. Вітер з Марса : нова книга поезій. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2026. 224 с.
2. Костенко Л. Триста поезій : вибране. 28-ме вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. 416 с.

References

1. Dyshliuk, I. (2002). Leksyko-semantychne vyrazhennia kontseptu «pryroda» u poetychnii movi Liny Kostenko [Lexico-semantic expression of the concept “nature” in the poetic language of Lina Kostenko]. Doctoral dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 211 (in Ukr.).
2. Kalashnyk, V. (2014). Rozshyrennia semantyko-smyslovoi struktury slova v khudozhnii movi (za zbiorkoiu vybranykh virshiv Liny Kostenko “Trysta poezii”) [Expansion of the semantic-meaning structure of the word in artistic language (based on the collection of selected poems by Lina Kostenko “Three Hundred Poems”)]. In: *Linhvistychni doslidzhennia* [Linguistic Studies], (37), 18–23 (in Ukr.).
3. Kravets, L. (2010). «I des nad hraniamy svidomosti ye te, choho ishche nema» (metafora Liny Kostenko) [“And somewhere beyond the edges of consciousness there is what is not yet there” (metaphor of Lina Kostenko)]. In: *Kultura slova* [Culture of the Word], (73), 43–49 (in Ukr.).
4. Kravets, L. (2015). Kontsept voda yak donorska zona metafor ukrainskoi poezii [The concept of water as a source domain of metaphors of Ukrainian poetry]. In: *Ukrainskyi svet u naukovykh paradyhmakh* [Ukrainian World in Scientific Paradigms], (2), 60–66. Kharkiv: KhIFT (in Ukr.).
5. Kravets, L. (2020). Metafora pryrody v poetychnykh tekstakh M. Rylskoho i L. Kostenko [Metaphor of nature in the poetic texts of M. Rylsky and L. Kostenko]. *Kultura slova* [Culture of the Word], (92), 52–62 (in Ukr.).
6. Sydiachenko, N. (2010). Pro osoblyvosti movotvorchosti Liny Kostenko [On the peculiarities of Lina Kostenko's language creativity]. *Kultura slova* [Culture of the Word], (73), 64–68 (in Ukr.).
8. Genesin, M., Koleci, F., Mirchevska-Bosheva, B., Veljanovska, K. & Spiro, A. (2024). Some metaphors of 'WATER' in the phraseology of three Balkan languages from a cognitive linguistic perspective : An ongoing research project. *Lingue e Linguaggi*, 63, 175–186. (in Eng.).

Sources

1. Kostenko, L. (2026). Viter z Marsa [Wind from Mars] : nova knyha poezii. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 224 (in Ukr.).
2. Kostenko, L. (2024). Trysta poezii [Three hundred poems] vybrane (28th ed.). Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 416 (in Ukr.).

WATER SPACES AS A METAPHORICAL SOURCE DOMAIN IN LINA KOSTENKO'S COLLECTION "WIND FROM MARS"

*Halyva Hubarieva, PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Language, V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine)*

e-mail: hubareva@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3090-3441>

Roman Tryfonov, PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Language, V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine)
e-mail: roman.tryfonov@karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-3288-9363>

Abstract. Introduction. The study explores the verbal representation of water spaces in the newest poetry collection by Lina Kostenko, “Wind from Mars” (2026). While her poetic language has been studied from various stylistic and conceptual perspectives, her latest book remains unexamined. Water metaphors carry a high axiological load, serving as crucial tools for modeling the author’s poetic vision of the world.

Purpose. The main objective of this article is to determine the exact verbal components of the water space domain in “Wind from Mars”, identify the primary target domains of these metaphorical transitions, and evaluate their pragmatic significance within the overall structure of the collection.

Methods. To achieve these goals, a comprehensive methodology is applied, integrating contextual-interpretative, cognitive-metaphorical, and comparative approaches. Cognitive modeling helps differentiate between source and target conceptual domains, mapping the trajectories of metaphorical extension.

Results. A comparative analysis reveals a striking asymmetry. While land-related lexemes like “forest” and “steppe” are used literally, water vocabulary is predominantly utilized as a source domain. The study reveals that the “sea + rivers” binary image is deeply rooted in biblical discourse, carrying profound cognitive weight. For instance, the “sea of bitter misfortune” evokes the Book of Exodus, which abruptly shifts into the “flood of Babylonian rivers”, an allusion to Psalm 137 (136), which the author uses to conceptualize the catastrophic scale of modern war and mass displacement. Furthermore, the image of «swamp» is entirely metaphorical, standing for social stagnation, passivity, and existential alienation. Conversely, destructive historical upheavals are verbalized through hyper-dynamic images like “whirlpools” and “vortices”, which embody unpredictability and danger.

Originality. This paper represents the first targeted, comprehensive research focusing on the aquatic vocabulary of Lina Kostenko’s latest book “Wind from Mars” as a metaphorical source domain, demonstrating both the continuity of her poetic style and the emergence of new pragmatic functions triggered by recent crises.

Conclusion. The study demonstrates that water spaces constitute a vital source domain in “Wind from Mars”. Unlike terrestrial images, aquatic vocabulary functions primarily on a metaphorical level, relying on binary oppositions: movement versus stasis, and normal versus abnormal space. These structures effectively articulate the yearning for moral clarity and purposeful movement.

Key words: water spaces, conceptual sphere source domain, cognitive metaphor, axiology, swamp, river.

Надійшла до редакції: 05.03.2026

Прийнято до друку: 04.04.2026

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АРХЕТИПУ ЗЕМЛІ-МАТЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*О. І. Кондратюк, аспірантка кафедри української мови та журналістики,
Уманський національний університет
(Умань, Україна)*

e-mail: kondratiuk.04@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0009-0008-9014-656X>

Статтю присвячено дослідженню динаміки та семантичних зрушень лінгвокультурологічного архетипу Землі-Матері в українському мовному просторі періоду повномасштабної російсько-української війни. Наукова новизна полягає в тому, що в роботі вперше в контексті сучасної воєнної дійсності зіставлено традиційний етнічний код «Землі-годувальниці» з фольклорною міфологемою Змія як уособлення деструктивного Хаосу. Для розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс філологічних методів: концептуальний, лінгвокультурологічний та дискурс-аналіз мовних одиниць у художньому й публіцистичному дискурсах. Доведено, що під впливом екзистенційного стресу відбувається когнітивно-семантична деконструкція ідилічного хронотопу «золотих нив». Традиційне поняттєве ядро архетипу зазнає амбівалентного зсуву від пасивно-страдальної семантики «землі-страдниці» до активно-захисної моделі «Землі-Воїна», де сакралізований ландшафт постає самодостатнім суб'єктом мілітарного спротиву.

Ключові слова: лінгвокультурологія, архетип, Земля-Мати, воєнний стан, концепт «Земля», міфологема Змія, мовна картина світу, семантична трансформація.

Актуальність. Образ України в народній свідомості споконвіку ґрунтувався на архетипі Землі-Матері – сакрального простору гармонії, родючості та мирного творення, поставав світом «золотих нив» і «мирного неба», де буття підпорядковане природним циклам життя, проте історія раз у раз руйнує цю ідилію викликами екзистенційного зла. Вторгнення агресора в цій парадигмі постає не просто як військовий конфлікт, а як міфологічне повернення Змія Горинича. Цей образ – багатоликий, раптовий і руйнівний — уособлює хаос, що прагне поглинути світло і спотворити саму сутність мирної землі. Центральною науковою проблемою дослідження є дихотомія між традиційним пасивним сприйняттям архетипу Землі-Матері як «годувальниці» та її сучасною трансформацією в активний образ «Землі-Захисниці». В умовах повномасштабного вторгнення відбувається деконструкція ідилічного хронотопу «золотих нив». Традиційний сакральний простір гармонії змушений реагувати на появу метафоричного «Змія» – сили, що не просто знищує ресурси, а зазіхає на онтологічні основи буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема архетипу Землі-Матері є мультидисциплінарною і лежить на перетині філософії, психології, лінгвістики та літературознавства. Її вивчення в сучасній науці розвивається за кількома векторами. Перший вектор охоплює фундаментальні основи архетипіки, закладені в працях К. Г. Юнга, який визначив архетип Матері як один із найпотужніших елементів колективного несвідомого, що поєднує в собі аспекти «доброї» (дбайливої) та «жахливої» (тієї, що поглинає) матері: «Її якісними ознаками є материнська пристрасть і співчуття; магічна влада жінки; мудрість і духовна височінь, що перевищують межі розуму; все, що є добрим, що опікується і підтримує, що сприяє росту і плодючості. І навпаки, з іншого боку, вона уособлює те, що таїть у собі таємницю, сутінки, безодню; те, що поглинає, спокушає і отруює, що навіює страх і є неминучим, наче сама доля» [6, с. 88]. К. Г. Юнг указував на подвійну природу Великої Матері (The Dual Mother), де світла іпостась виявляється як дбайлива, родюча, та, що дає життя, а темна – як та, що забирає його, поглинає чи карає «Подібно до інших архетипів, архетип матері має майже незліченну кількість аспектів. Я назву лише деякі з його найважливіших форм: мати і бабуса; мачуха і теща; будь-яка жінка, з якою людина пов'язана... У ширшому сенсі слова — це речі, які вселяють відданість і

благоговіння, як-от **Земля**, космос, море і глибокі води, величні дерева чи затишні печери» [6, с. 87]. У контексті української культури ці ідеї розробляли М. Шлемкевич та О. І. Кульчицький, акцентуючи на «кордоцентричності» українців. Так О. І. Кульчицький у своїх працях (зокрема, «Світовідчуття українця», «Введення у проблематику націософії») вивчав структуру української душі через систему факторів, один із головних – геопсихічний (вплив ландшафту, чорнозему та природи), який прямо пов'язував український кордоцентризм із культом Землі. «Український етнічний масив виявляє глибоку, іноді містичну прив'язаність до своєї землі, яка виступає не просто як економічний ресурс, а як Земля-Мати – жива, плодюча істота, що живить і формує душевну структуру» [3, с. 49]. У своїй знаковій праці «Галичанство» (1956) та філософських есеях М. Шлемкевич досліджує типи українського світогляду. Він виводить образ українця-хлібороба, чиє життя повністю підпорядковане ритмам природи та культу Землі, протиставляючи його раціональному західному світові. «Українська культура – це культура хліборобська *par excellence*. Її релігійність, її етика, її естетика виросли з борозни, з глибокого пошанування землі. Земля для українця – це святиня, це Велика Мати, релігійне благоговіння перед якою пережило віки і трансформувалося з язичницьких міфів у християнські обряди» [5, с. 12].

У науковому аналізі (зокрема, при дослідженні трансформації цього архетипу в умовах сучасної війни) концепції М. Шлемкевича, О. І. Кульчицького та К. Г. Юнга ідеально доповнюють одна одну. К. Г. Юнг дає загальну психологічну матрицю: Земля – це колективне несвідоме, Велика Мати, яка має дві сторони (добра, що дає життя, і темна/грізна, що поглинає та карає), а от О. І. Кульчицький і М. Шлемкевич приземлюють цей архетип на український ґрунт, показуючи, що для українця зв'язок із Землею-Матір'ю є домінантним. Це основа нашої психіки, яка традиційно формувала мирний, «дитячий», хліборобський тип культури. Сьогодні, під час війни, цей архетип трансформується. Мирна Земля-Мати (Деметра) О. І. Кульчицького та М. Шлемкевича активізує свій юнгіанський оборонний, грізний аспект, вона перестає бути лише пасивною годувальницею, а стає мілітарною силою, яка захищає своїх дітей і «карає» ворогів, перетворюючись на цвинтар для загарбників.

Другий вектор дослідження є суто лінгвокультурологічним. Вивченню концепту «Земля» в мовній картині світу присвячено праці С. Я. Єрмоленко, Ж. П. Соколовської та В. І. Кононенка. Зокрема, В. І. Кононенко підкреслює, що «Земля в українській ментальності – це не просто об'єкт господарювання, а суб'єкт, наділений ознаками живої істоти, що зближує її з образом Матері. Вона здатна відчувати біль, радість і, найголовніше, давати моральну оцінку вчинкам людей» [2, с. 124]. Спираючись на твердження Ж. П. Соколовської про те, що мовна картина світу є «специфічним ракурсом» бачення дійсності етносом [4, с. 133], ми фіксуємо, що трансформація архетипу є реакцією мовної системи на зміну онтологічного буття людини [4, с. 134]. Нез'ясованим залишається характер мовної адаптації цього архетипу до умов сучасного воєнного дискурсу. Академік С. Я. Єрмоленко у своїх працях (зокрема, «Мова і свято душі», «Фольклор і літературна мова» [1]) досліджує мовну естетику та сакральні коди фольклору. Вона наголошує на тому, що в українській мовній картині світу «земля» є живим, антропоморфним суб'єктом. «У фольклорній і поетичній моделях світу українців лексема земля постає не як пасивне просторове поняття, а як сакралізований суб'єкт, наділений материнськими рисами. Вона здатна «чути», «радіти», «сумувати» й «жахатися», що фіксується у сталих мовних метафорах (*земля плаче, свята земля, мати-сира земля*)» [1, с. 108].

Мета дослідження – визначити особливості лінгвокультурної та семантичної трансформації архетипу Землі-Матері в українському текстовому просторі під впливом екстремального воєнного стресу.

Матеріали й методи дослідження. Для досягнення мети використано тексти класичної української літератури та сучасної публіцистики. Методологічну базу становлять методи концептуального аналізу, лінгвокультурологічний метод та дистрибутивний аналіз лексичної сполучуваності.

Результати дослідження та їх обговорення. До того моменту, як залізна луска Змія торкнулася наших кордонів, Україна в колективній свідомості існувала в стані великого Миру. Земля-Мати поставала як жива істота, чие дихання відчувалося в кожному подиху вітру, поля були золотою плоттю Землі, що безкінечно переливалася під сонцем, а сама Земля віддавала свої багатства щедро, наче мати, яка нічого не шкодує для своїх дітей. Сонце сходило не для того, щоб висвітлити руйнування, а для того, щоб зігріти землю, яка пахла вечорами матіолою та свіжою травою. Це була тиша, у якій чути, як росте трава і як тече вода в річках.

Але вторгнення агресора набуло в мовній рецепції рис міфічного Змія Горинича, що повністю руйнує цей пасторальний простір. Науковий виклик полягає у визначенні того, як саме лінгвокультурологічний архетип адаптується до стресу: чи залишається він лише жертвою агресії, чи перетворюється на самодостатню міфологічну силу. Дослідження потребує аналізу засобів вербалізації цього «нового змісту», де мирна земля набуває рис мілітарної суворості, не втрачаючи при цьому своєї матерньої сутності. Художньо-естетична рецепція образу страждальної й водночас нескореної землі у творах Т. Г. Шевченка, П. Г. Тичини, О. П. Довженка, В. А. Симоненка та Л. В. Костенко підготувала підґрунтя для новітнього семантичного зсуву. В умовах екзистенційної загрози актуалізується описана К. Г. Юнгом амбівалентність Великої Матері. Сучасний мовний дискурс фіксує перехід архетипу Землі від ролі жертвовної плоті чи пасивної плодючості до статусу активного, мілітарно-сакрального суб'єкта – гнівного захисника свого роду. Прадавні захисні коди етносам'яті, що оживають у мовній системі, концептуалізують рідну землю як силу, що карає загарбника, буквально «виштовхує» окупанта й перетворюється на цвинтар для чужинців, у такий спосіб очищуючи сакральний простір нації.

Означені ментальні інтенції знайшли своє глибоке відображення в українській літературній традиції, продемонструвавши тяглість художньої рецепції скривдженої та гівної землі. Зокрема, поема «Кавказ» Т. Г. Шевченка стала одним із перших творів, де автор описав загарбника як ненаситне чудовисько, що засіває землю не зерном, а лихом: *«За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кровію политі. / Отам-то милостиві ми / Ненагодовану і голу / Застукали сердешну волю / Та й цькуємо...»* (14, с. 334).

Воєнний прихід ворога на мирну, «райську» землю автор трактує як кривавий злочин проти самої природи.

У ХХ столітті цей трагічний зсув у сприйнятті рідного ландшафту поглиблюється: у кіноповісті О. П. Довженка «Україна в огні» земля також набуває рис страждальної плоті, що палає у вогні війни (8), а поезія П. Г. Тичини «Пам'яті тридцяти» демонструє аналогічний трагічний зсув у сприйнятті рідної землі, де агресія постає як гріх Каїна: *«На кого завзявся каїн? / Боже, покарай! – Понад все вони любили / Свій коханий край...»* (13, с. 112). Воєнний прихід ворога на мирну, «райську» землю трактується як кривавий злочин проти самої природи. В. А. Симоненко у своїх текстах використовував образи «чужинців» та «орди», що зазіхають на святиню матері-землі, актуалізуючи її сакральний статус: *«Ради тебе перли в душі сію, Ради тебе мислю і творю Хай мовчать Америки й Росії, Коли я з тобою говорю!»* (12, с. 54).

В історичному романі у віршах Л. В. Костенко «Берестечко» авторка виводить прихід загарбника на рівень онтологічної руйнації світового порядку, де ворог нищить не лише матеріальну, а й сакральну структуру всесвіту *«І жах, і кров, і смерть, і відчай, і клекіт хижої орди, Маленький сірий чоловічок Накоїв чорної біди. Це звір огидної породи, Лох-Несс холодної Неві. Куди ж ви дивитесь, народи?! Сьогодні ми, а завтра — ви»* (11, с. 88).

Яскравим лінгвотекстовим підтвердженням цього процесу є роман О. С. Забужко «Музей покинутих секретів», де авторський мовний код моделює землю як живий організм, з власною онтологічною пам'яттю поколінь, перетворюючи її на сакральний хронотоп, що буквально акумулює в собі історію, де злилися минулі й теперішні битви за ідентичність, цей зв'язок проходить через щільні метафоричні ряди, показуючи, що український ґрунт береже пам'ять про кожну краплю пролитої за нього крові, перетворюючись на сакральний щит роду: *«...вся ця земля, куди не ступи, заткана голосами й привидами, як старий гобелен, —*

прошита ними наскрізь, у кілька шарів...» (9, с. 147) Письменниця вказує на феномен закоріненості, де земля є першоосновою захисту: *«Це твоя земля, і вона тримає тебе за п'яти, як антейська мати, переливає в тебе свої соки, свою глуху й тривалу, непохитну силу...»* [9, с. 322]. Відтак, у ситуації екзистенційного зла (воєнного стану) колективна пам'ять ґрунту запускає прадавні захисні механізми. Земля трансформується з матері-годувальниці в гнівну захисницю, стаючи активним учасником війни. Вона виявляє мілітарну суб'єктність – виштовхує окупанта, перетворюючи його на прах, і водночас закриває собою своїх дітей: *«...земля відкривається, щоб прийняти своїх, і закривається за ними, стаючи для ворога глухою й непроникною стіною»* (9, с. 511).

Таким чином, лексико-семантична структура концепту «Земля» в новітньому воєнному дискурсі остаточно закріплює за ландшафтом статус живого, гнівного оборонця національного буття, а класичний художній дискурс сформував семантичне підґрунтя для активації прадавніх мілітарно-захисних кодів у сучасній мовній системі під час новітньої війни. Остаточним етапом лінгвокультурологічної мілітаризації аналізованого архетипу в ситуації повномасштабного вторгнення стає новітня воєнна лірика, де простір позбавляється будь-якої дистанційованості й набуває виразної фізіологічної та сакральної живості. Яскравим репрезентантом цього зсуву є поезія Катерини Калитко, зокрема, зі збірки «Орден мовчальниць» (10), у якій Земля-Мати остаточно трансформується у гнівну суб'єктність Воїна. Авторський мовний код К. О. Калитко олюднює ландшафт, наділяючи його здатністю відчувати біль і чинити люту відплату. Рідний ґрунт тут постає не як пасивна територія, а як жива, зранена плоть, що стікає кров'ю разом зі своїми дітьми, але відмовляється коритися нападникам. Багатоликість гібридного Змія-руйнівника у поетичному просторі авторки штовхає мовну систему до активації найдавніших, хліборобських і водночас мілітарних метафор. Український чорнозем у часи екзистенційної загрози стає для загарбника смертельною пасткою, глибокою «пашею», що поглинає чужинців. Письменниця експлікує цей процес через щільні алітераційні та лексичні ряди, де земля сама вершить суд над окупантом: *«...і чорна земля, яка їх у себе приймає, / масно прицмокує, важко жує, перетравлює...»* (10, с. 42). Ландшафт перетворюється на активного учасника оборони, де кожен яр чи болото стає зброєю.

У художній системі К. О. Калитко сакральний зв'язок людини з рідною землею набуває сакрального статусу непорушного завіту, де ґрунт переливає свою «глуху і тривалу» силу в тих, хто його захищає. Земля втілює міфопоетичний архетип Матері-Охоронниці, яка закриває собою живих і стає останнім прихистком для полеглих, перетворюючи їх на частину своєї оборонної структури. Метафорична лінія поетки фіксує момент, коли ландшафт буквально зростається з тілами оборонців, утворюючи живий щит: *«...наша земля тримає нас міцно за коріння, / навіть коли вгорі тільки попіл і залізне виття»* (10, с. 89). Відтак, через поетичне слово К. О. Калитко лінгвокультурологічний концепт «Земля» остаточно позбавляється залишків віктимності, закріплюючи в асоціативній парадигмі сучасної мовної картини світу образ гівної, мілітарно-сакральної сили, що володіє абсолютною суб'єктністю та волею до опору.

У класичній літературній традиції архетип Землі-Матері здебільшого функціонував у межах сільського, аграрного хронотопу, а в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» (2019) ми спостерігаємо новітній етап його трансформації – інтеграцію в міський простір в умовах початку гібридної війни 2014 року. Російська окупація Донецька постає не просто політичним чи мілітарним актом, а онтологічним оскверненням рідного ґрунту чужорідною субстанцією, що паралізує волю людей, тоді як ворожі сили авторка маркує лексемами на позначення розпаду, гниття та тліну, які намагаються поглинути живу плоть краю.

Письменниця майстерно демонструє, як крізь асфальт і бетон індустріального Донецька проступає прадавня антейська сила української землі, що відмовляється приймати загарбника. Земля під ногами ворога втрачає пасивність, а її опір знаходить вираження через концепт «своєї території», яку неможливо вирвати з корінням: *«Ця земля – наша, і ми будемо за неї гризтися, навіть якщо доведеться вrostи в неї зубами»* (7, с. 184).

Лексико-семантичний рівень художньої мови Т. Горіха Зерня фіксує руйнування віктимного маркування українського ландшафту. Цей перехід від моделі «землі-годувальниці» до «Землі-Захисниці» підтверджує тезу В. І. Кононенка про динамічність національної концептосфери: в екстремальних марціальних реаліях мовна система миттєво активує оборонні коди етносам'яті, де рідна земля стає для окупанта непроникною стіною, а для своїх – джерелом незламності й сили.

Сучасна мовна система реагує на війну активацією прадавніх захисних кодів, зафіксованих в етнопам'яті. Війна активує «темний» бік архетипу Землі, але не як зло, а як гнівну захисницю. Тепер Земля-Мати не лише годує своїх дітей, а й стає «могилою» для ворога (Змія). Багатоликість Змія в сучасному контексті постає як відображення гібридності загроз – від фізичного знищення до інформаційної деструкції. Лексичні засоби сучасного дискурсу фіксують перехід від пасивно-вегетативної семантики до мілітарно-сакральної суб'єктності: земля набуває людських рис гніву та спротиву, вона буквально «виштовхує» чужорідний елемент і «не приймає» окупанта.

Висновки й перспективи. Залучення філософсько-психологічного та лінгвокультурологічного інструментарію дозволило розкрити глибинну трансформацію архетипу Землі-Матері в сучасній українській мовній картині світу. Якщо в класичних працях М. Шлемкевича та О. І. Кульчицького зафіксовано традиційне, «пасивно-вегетативне» сприйняття рідної землі як ласкавої матері-годувальниці, то марціальні реалії сьогодення змушують цей архетип еволюціонувати. Під впливом військової агресії традиційний образ «землі-раю» зазнав докорінних змін: вторгнення ворога, осмислене через міфологему Змія, перетворило сакральний простір гармонії на арену екзистенційної битви, де ландшафт утрачає пасивність. Дослідження амбівалентності архетипу Великої Матері дало змогу простежити, як війна актуалізує його «темну» (захисну) іпостась, трансформуючи пасивний ландшафт у гнівну, «жахливу» для ворога силу. Цей процес сягає свого апогею в новітній військовій поезії К. О. Калитко, де земля набуває рис активного суб'єкта відплати, живої плоти, яка «перетравлює» окупанта й очищує сакральний простір.

Аналіз теоретичних напрацювань В. І. Кононенка та Ж. П. Соколовської підтвердив, що концепт «Земля» в українській мовній картині світу є гнучкою, динамічною системою, яка під тиском воєнної дійсності переформатувала семантичні зв'язки від аграрно-господарських до мілітарно-сакральних. Текстовий простір фіксує анатомічну живість ландшафту та його здатність відчувати біль. Рефлексія класичної спадщини Т. Г. Шевченка, П. Г. Тичини, О. П. Довженка, Л. В. Костенко та В. А. Симоненка дала змогу простежити аксіологічну сакралізацію рідного простору перед загрозою «орди», яка стає фундаментом українського коду стійкості.

Новітнього філософського осмислення ця історична тривалість і спадкоємність набуває у творчості О. С. Забужко, де українська земля постає живим хронотопом, наскрізь «прошитим» колективною пам'яттю роду. Цей лінійний зв'язок замикає надсучасна жіноча рецепція війни, яка еволюціонує від маркування перших виявів російської агресії 2014 року у прозі Тамари Горіха Зерня до фізіологічного олюднення й мілітаризації ландшафту в поетичних кодах Катерини Калитко. У цьому художньому вимірі понівечений війною простір стає активним суб'єктом опору, де прадавнє антейське коріння не лише живить пам'ять, а й міцно утримує національну ідентичність в умовах повномасштабного вторгнення, перетворюючи землю на надійний щит для колективного буття.

У сучасному дискурсі зафіксовано остаточний перехід від віктимної моделі «Землі-страдниці» до концепту «Землі-Воїна», де рідний ландшафт виявляє запеклу суб'єктність і постає активним оборонцем національного буття. Боротьба зі Змієм-руйнівником, який в есеїстиці О. С. Забужко постає як гібридний Левіафан, а в романі Т. Горіха Зерня «Доця» – як підступна «інформаційно-ментальна отрута», трактується як акт відновлення світового Космосу, де рідна земля виявляє запеклу суб'єктність, «відкривається для своїх» і стає смертельною пасткою для чужинців.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаю в розширенні джерельної бази дослідження та залученні інструментарію комп'ютерної лінгвістики, зокрема корпусного

аналізу, для верифікації динаміки концепту «Земля» в сучасному медійному, художньому та суспільно-політичному дискурсах, що дасть змогу детальніше простежити процеси когнітивно-семантичного оновлення прадавніх міфологем. Окремого етнолінгвістичного аналізу потребує фіксація неолексем, оновлених стійких порівнянь та фразеологічних трансформацій, які відображають мілітаризацію аграрного коду українців. Подальший науковий інтерес становить також компаративне дослідження лінгвокультурних архетипів Землі-Матері та Змія / Левіафана в українському просторі порівняно із західноєвропейськими моделями сприйняття воєнного ландшафту. Це дозволить глибше з'ясувати специфіку національної мовної картини світу та простежити, як прадавні міфологічні коди етнопам'яті адаптуються до викликів новітньої когнітивно-психологічної та гібридної війни, формуючи нові стратегії опору через вербальні коди.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Я. Мова і свято душі: духовно-естетичний вимір української мови. Київ : Довіра, 2002. 254 с.
2. Кононенко В. І. Концептосфера української мови. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 352 с.
3. Кульчицький О. Світовідчуття українця. *Українська душа* / відп. ред. В. Храмова. Київ : МП «Фенікс», 1992. С. 41–65.
4. Соколовська Ж. П. Поняття «мовна картина світу» в системі лінгвістичних поглядів. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. Хмельницький : ХНУ, 2007. Вип. 3. С. 132–136.
5. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. 133 с.
6. Юнг К. Г. Архетипи і колективне nesvidome / пер. з нім. К. Котюк. Львів : Видавництво Астролябія, 2013. 588 с.

Список використаних джерел

7. Горіха Зерня Т. Доця : роман. Київ : Білка, 2019. 240 с.
8. Довженко О. П. Україна в огні : кіноповість. Київ : Сакцент Плюс, 2005. 144 с.
9. Забужко О. С. Музей покинутих секретів : роман. Київ : Факт, 2009. 832 с.
10. Калитко К. О. Орден мовчальниць : поезії. Чернівці : Книги – XXI : Meridian Czernowitz, 2023. 144 с.
11. Костенко Л. В. Берестечко : іст. роман у віршах. Київ : Либідь, 2010. 232 с.
12. Симоненко В. А. У твоєму імені живу : поезії, оповідання, щоденник. Київ : Веселка, 1994. 382 с.
13. Тичина П. Г. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1971. Т. 1 : Поезії. 450 с.
14. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1 : Поезії 1837–1847. 784 с.

References

1. Iermolenko, S. Ya. (2002). Mova i sviato dushi: Dukhovno-estetyetchnyi vymir ukrainskoi movy [Language and the feast of the soul: Spiritual and aesthetic dimension of the Ukrainian language]. Kyiv: Dovira, 254 (in Ukr.).
2. Kononenko, V. I. (2004). Kontseptosfera ukrainskoi movy [Conceptosphere of the Ukrainian language]. Ivano-Frankivsk: Plai, 352 (in Ukr.).
3. Kulchytskyi, O. (1992). Svitovidchuvannia ukraintsia [Worldview of the Ukrainian]. In: V. Khramova (Ed.)/ *Ukrainska dusha [The Ukrainian soul]*, 41–65. Kyiv: MP “Feniks” (in Ukr.).
4. Sokolovska, Zh. P. (2007). Poniattia “movna kartyna svitu” v systemi linhvistychnykh pohliadiv [The concept of “linguistic picture of the world” in the system of linguistic views]. In: *Aktualni Problemy Filolohii ta Perekladoznavstva*, (3), 132–136 (in Ukr.).
5. Shlemkevych, M. (1956). Halychanstvo [Galicianism]. Niu-York ; Toronto: Kliuchi, 133 (in Ukr.).
6. Jung, C. G. (2013). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious] (K. Kotiuk, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Astrolibiia, 588 (in Ukr.).

Sources

7. Horikha Zernia, T. (2019). Dotsia [Daughter]: Roman. Kyiv: Bilka, 240 (in Ukr.).
8. Dovzhenko, O. P. (2005). Ukraina v ohni [Ukraine on fire]: Kinopovist. Kyiv: Saktsent Plus, 144 (in Ukr.).
9. Zabuzhko, O. S. (2009). Muzei pokynutykh sekretiv [The museum of abandoned secrets]: Roman. Kyiv: Fakt, 832 (in Ukr.).
10. Kalytko, K. O. (2023). Orden movchalnyts [The order of silent women]: Poezii. Chernivtsi: Knyhy – XXI; Meridian Czernowitz, 144 (in Ukr.).
11. Kostenko, L. V. (2010). Berestechko [Berestechko: Historical novel in verse]: Istorychnyi roman u virshakh. Kyiv: Lybid, 232 (in Ukr.).
12. Symonenko, V. A. (1994). U tvoiemu imeni zhyvu [I live in your name]: Poezii, opovidannia, shchodennyk. Kyiv: Veselka, 382 (in Ukr.).
13. Tychyna, P. H. (1971). Vybrani tvory: U 2 t. [Selected works: In 2 vols.]. Vol. 1: Poezii. Kyiv: Dnipro, 450 (in Ukr.).
14. Shevchenko, T. H. (2001). Povne zibrannia tvoriv [Complete works]: U 12 t. Vol. 1: Poezii 1837–1847. Kyiv: Naukova Dumka, 784 (in Ukr.).

TRANSFORMATION OF THE LINGUOCULTUROLOGICAL ARCHETYPE OF MOTHER EARTH UNDER MARTIAL LAW

*Olha Kondratiuk, PhD Student at the Department of Ukrainian Language
and its Teaching Methods, Uman National University
(Uman, Ukraine)*

e-mail: kondratiuk.04@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0009-0008-9014-656X>

Abstract. Introduction. Traditionally, the image of Ukraine in the national consciousness has been deeply rooted in the peaceful, agricultural archetype of Mother Earth – an idyllic, passive “nurturer” and a sacred space of harmony. However, the existential threat of full-scale military invasion disrupts this pastoral chronotope. In contemporary discourse, the aggressor is conceptualized as a mythological multi-faced Serpent (Zmiy Gorynych), a force of chaos threatening the nation's ontological foundations.

Purpose. The purpose of this study is to trace the linguoculturological and semantic shifts within this archetype in Ukrainian textual space under the extreme stress of ongoing warfare.

Methods. The study employs a multidisciplinary approach bridging philosophy, psychology, and linguistics, drawing on C. G. Jung's theory of the Great Mother's ambivalence, alongside Ukrainian geopsychical concepts (M. Shlemkevych, O. Kulchytskyi). The linguistic framework relies on conceptual, linguoculturological, and distributive analyses of texts ranging from classical Ukrainian literature (T. Shevchenko, P. Tychna, O. Dovzhenko, V. Symonenko, L. Kostenko) to contemporary prose and poetry (O. Zabuzhko, T. Horikha Zernia, K. Kalytko).

Results. The analysis reveals that the existential threat has activated the «dark» or wrathful aspect of the Great Mother archetype – not as an expression of evil, but as a fierce protective force. The research traces a clear evolution of this concept: from the classical tradition that establishes the sacred value of the land, through its integration into modern urban spaces, to its complete militarization as a defensive force.

Originality. Classical Tradition: Establishes the sacred value of the land, portraying enemy aggression as a sin against nature. O. Zabuzhko, T. Horikha Zernia: Transition the archetype into contemporary and urban landscapes, where the soil acts as a living repository of generational memory that rejects foreign occupation. K. Kalytko: Represents the culmination of this militarization, where the land strips away all victimhood, transforms into a “Warrior Earth” and actively destroys the invader (literally “chewing and digesting” the enemy).

Conclusions. The Ukrainian linguistic worldview has rapidly adapted to wartime realities, shifting the semantic framework of the «Earth» concept from agro-pastoral passivity to military-sacred subjectivity. Future research prospects include applying corpus linguistics to analyze these shifts in media and military discourses, as well as conducting comparative studies against Western European perceptions of wartime landscapes.

Key words: linguoculturology, archetype, Mother Earth, martial law, concept «Earth», mythologeme Snake, linguistic picture of the world, semantic transformation.

Надійшла до редакції: 25.02.2026

Прийнято до друку: 30.03.2026

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ. ПРИКЛАДНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 811.111'38:82-3:81'42

DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-153-162

СИГНАЛИ ЕМОТИВНОСТІ ДЕТЕКТИВНОГО НАРАТИВУ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

**Г. В. Леценко, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики та перекладу,
Черкаський державний технологічний університет
(Черкаси, Україна)**

e-mail: h.leshchenko@chdtu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-0628>

Scopus Author ID: 60519070800

У статті досліджено лінгвостилістичні механізми репрезентації емотивних сигналів у детективному наративі Агати Крісті. Актуальність роботи зумовлена необхідністю комплексного вивчення засобів мовної актуалізації наративної напруженості в художньому тексті, а також недостатньою увагою до стилістичних аспектів функціонування емотивних тригерів у сучасних наратологічних і когнітивно-поетичних студіях. У роботі наративна напруженість потрактована як текстова властивість, спрямована на моделювання когнітивно-емоційного стану читача. Залежно від типу наративної організації виокремлено три основні типи читацької реакції: зацікавленість, саспенс і збентеженість.

Метою дослідження є виявлення та аналіз лінгвостилістичних засобів репрезентації емотивних сигналів у детективному наративі та визначення їхньої ролі у формуванні наративної напруженості. Матеріалом дослідження слугували оповідання Агати Крісті зі збірки «Пуаро веде слідство». У роботі використано методiku лінгвокогнітивного аналізу, елементи наратологічного, стилістичного та рецептивного підходів.

У результаті дослідження встановлено, що сигнали зацікавленості, саспенсу та збентеженості реалізовані через систему різнорівневих лінгвостилістичних засобів, серед яких особливу роль відіграють питальні й окличні конструкції, лексичні повтори, апосіопезис, градація, парцеляція, емотивно маркована лексика, метафоричні образи та дескрипції невербальної поведінки персонажів. З'ясовано, що ці засоби не лише репрезентують емоційний стан персонажів, а й виконують функцію емоційного програмування читацького сприйняття, інтенсифікуючи когнітивну невизначеність і стимулюючи процеси прогнозування та переосмислення подій. Визначено, що у структурі детективного наративу емотивні сигнали взаємодіють з емотивними ситуаціями та емотивними топіками, формуючи комплексну систему наративної напруженості.

Ключові слова: наративна напруженість, емотивність, емотивні сигнали, саспенс, зацікавленість, збентеженість, детективний наратив, лінгвостилістика, когнітивна поетика, Агата Крісті.

Актуальність дослідження. Наративна напруженість є однією з визначальних характеристик детективного тексту, оскільки саме вона забезпечує підтримання читацького інтересу та визначає специфіку рецепції художнього наративу. Особливу роль у створенні наративної напруженості відіграють емотивні тригери, спрямовані на активацію емоційної реакції адресата. Серед них важливе місце посідають емотивні сигнали – текстові дескрипції емоційного стану персонажів, які виконують функцію емоційного моделювання читацького сприйняття.

Аналіз останніх публікацій. У сучасних лінгвістичних студіях категорію емотивності розглядають у межах когнітивної поетики, наратології, прагмалінгвістики та лінгвостилістики. Попри значну кількість праць, присвячених емотивності художнього тексту (роботи О. П. Воробйової, О. В. Вовк, І. І. Паров'як, Є. Ю. Чайковської та ін.) і наративній напруженості (наукові розвідки Р. Бароні, У. Брюера і Е. Ліхтенштайна, Дж. Дава, Г. В. Лещенко, К. А. Лободзинської і В. В. Марченко, Д. Лоджа, П. Олера і Г. Нідінга та ін.), стилістичні механізми репрезентації емотивних сигналів у детективному наративі все ще залишаються недостатньо висвітленими. Особливої уваги потребує дослідження мовних і стилістичних засобів, за допомогою яких емотивні сигнали беруть участь у створенні атмосфери тривоги, невизначеності та психологічного напруження.

Метою розвідки є виявлення та аналіз стилістичних засобів репрезентації емотивних сигналів у детективному наративі й визначення їхньої ролі у створенні наративної напруженості.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують гостросюжетні оповідання Агати Крісті зі збірки «Пуаро веде слідство», у яких емотивні сигнали є важливим компонентом формування наративної напруженості та емоційної взаємодії з читачем. У роботі використано авторську методику лінгвокогнітивного аналізу (див. [1]), а також елементи наратологічного, стилістичного та рецептивного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Одним із провідних механізмів підтримання наративного інтересу в художньому тексті є наративна напруженість, яка особливо виразно реалізована в гостросюжетному, зокрема й детективному, наративі. У пропонованому дослідженні розмежовано поняття *напруження* і *напруженості*: під *напруженням* ми розуміємо когнітивно-емоційний стан читача, тоді як *напруженість* потрактовано як властивість тексту, спрямовану на моделювання та інтенсифікацію такого стану.

У межах рецептивно-психологічного підходу напруження виникає як реакція адресата на подієву структуру наративу й ґрунтується на взаємодії невизначеності, очікування та емоційної співпричетності. Залежно від типу наративної організації художнього тексту актуалізовано різні типи читацької реакції. Зокрема, проспективна наративна структура орієнтована на виникнення саспенсу як реакції очікування майбутніх подій; ретроспективна структура пов'язана із зацікавленням, що виникає в процесі реконструкції вже здійснених подій; рекогніційна структура актуалізує реакцію здивування, зумовлену поступовим упізнаванням та переосмисленням наративної ситуації (детальніше про методику аналізу див. [1]).

У руслі текстологічного підходу *наративна напруженість* постає як особлива стратегія організації оповіді, реалізована через систему сюжетних, композиційних і мовностилістичних засобів, спрямованих на формування прогнозованої читацької реакції. Саме таке розуміння наративної напруженості є визначальним для нашого дослідження, у якому емотивні сигнали потрактовані як один із лінгвостилістичних механізмів актуалізації наративної напруженості в детективному тексті.

Програма наративної напруженості, що є складником загальної програми інтерпретації художнього тексту, представлена комплексом різнорівневих, ієрархічно взаємопов'язаних знакових засобів, які використовувані автором тексту з метою викликати в його читача напружений інтерес [1, с. 170]. Програма напруженості реалізована щонайменше в трьох взаємопов'язаних планах наративної структури художнього тексту – сюжетному, жанровому і дескриптивному.

Інформація, представлена в дескриптивному плані художнього тексту, може бути спрямована як на інтелективну, так і на емоційну сферу адресата. З огляду на це ми поділяємо тригери наративної напруженості на **когнітивні (інтелективні)** та **емотивні**. Якщо інтелективні тригери активують процеси осмислення, інтерпретації і побудови інференцій (умовиводів), то емотивні тригери апелюють передусім до почуттєвої сфери читача, викликаючи стан емоційного збудження, пов'язаний із саспенсом, зацікавленістю або збентеженістю. Такі реакції, своєю чергою, стимулюють ментальні процеси прогнозування, оцінювання та переосмислення подальшого розвитку подій.

Теоретичною основою для виокремлення типів емотивних тригерів у нашому дослідженні стали класифікації показників емотивності художнього тексту, запропоновані С. В. Гладьо [див. 1, с. 175–176] та Г. І. Харкевич [2]. У структурі емотивних тригерів вирізняють емотивні сигнали, емотивні ситуації та емотивні топіки.

Під емотивними сигналами ми розуміємо текстові компоненти, які вербалізують емоційний стан персонажа, прямо називають його або опосередковано репрезентують через опис внутрішніх переживань, роздумів, міміки, жестів чи поведінкових реакцій героя. Репрезентація таких станів може провадитися як в авторському мовленні від третьої особи, так і в нарації від імені персоніфікованого оповідача або у внутрішньому мовленні самого персонажа.

Емотивні ситуації представлені текстовими дескрипціями емоціогенних подій чи обставинами, що містять потенціал емоційного впливу на адресата та формують його емоційне ставлення до персонажів, об'єктів і подій художнього світу. Їхня інтерпретація ґрунтована на спільності фонових знань та уявлень адресанта й адресата щодо типових зв'язків між певними ситуаціями та відповідними емоційними реакціями [2, с. 10–11].

Під емотивними топіками ми розуміємо тематичні домінанти художнього тексту, емотивний потенціал яких може визначатися як контекстом конкретного наративу, так і ширшими культурними та соціальними уявленнями. До них належать теми, що традиційно асоціюються із сильним емоційним впливом і входять до переліку літературних домінант, виокремлених Р. Шенком (смерть, небезпека, деструкція, хвороба, влада, гроші, секс, романтичні стосунки та ін.) [4, с. 4].

Оскільки предметом нашого дослідження є власне сигнали емотивності, ми зосереджуємо увагу на їхній лінгвостилістичній репрезентації в детективному наративі. Нас цікавлять насамперед мовні та стилістичні засоби, за допомогою яких автор актуалізує емоційні стани персонажів і формує прогнозовану емоційну реакцію читача. Саме тому емотивні сигнали проаналізовані в роботі крізь призму їхнього стилістичного функціонування у структурі наративної напруженості.

Сигнали емотивності (СЕ) становлять текстові дескрипції емоційного стану персонажа, які беруть участь у формуванні емоційної реакції адресата. Емоційний стан героя може бути репрезентований як експліцитно – через його безпосереднє називання автором, – так і імпліцитно, через особливості мовлення персонажа, його внутрішні роздуми, поведінкові реакції, міміку, жести, інтонаційні характеристики або інші невербальні прояви. У детективному наративі такі сигнали набувають особливої функціональної ваги, оскільки вони не лише характеризують психоемоційний стан персонажів, а й виконують роль механізмів емоційного програмування читачького сприйняття.

Емотивний стан фікціонального персонажа здатний актуалізувати у свідомості читача подібний емоційний досвід, що корелює з поняттям альтероцентричних емоцій у класифікації Е. В. Кнепкенса і Р. Зваана [3, с. 133–134]. Унаслідок цього в читача виникає відповідна загальна емотивна реакція – егоцентрична емоція, пов'язана вже з його власним переживанням подій наративу. Саме така взаємодія між емоційною сферою персонажа та рецептивною діяльністю адресата забезпечує емотивний аспект наративної напруженості.

Оскільки наративна напруженість у детективному тексті реалізована через три основні типи читачької реакції – зацікавленість, саспенс (тривожне очікування) і збентеженість, – ми виокремлюємо відповідно сигнали зацікавленості, сигнали саспенсу та сигнали збентеженості. Кожен із цих типів сигналів репрезентований за допомогою специфічних лінгвостилістичних засобів і виконує окрему функцію у структурі наративної організації тексту.

Сигнали зацікавленості представлені дескрипціями емоційного стану персонажа, зумовленого недостатністю або неповнотою інформації. Персонаж, який прагне з'ясувати приховані обставини чи заповнити інформаційні лакуни, актуалізує відповідну реакцію читачької зацікавленості. У такий спосіб емоційний стан героя проєктовано на адресата, що стимулює його пізнавальну й емоційну залученість у розвиток наративу.

Наприклад, в оповіданні «Таємниця мисливської хатини» (*'The Hunter's Lodge Case'*) зацікавленість персонажів виникає внаслідок дефіциту інформації щодо обставин убивства

містера Гаррінгтона Пейса та особи злочинця. Емотивні сигнали зацікавленості об'єктивовані через систему лінгвостилістичних засобів, які водночас репрезентують емоційний стан героїв і моделюють відповідну читачську реакцію.

I found Poirot established in an armchair by the fire. He greeted me with much affection.

'Mon ami Hastings! But how glad I am to see you! Veritably I have for you a great affection! And you have enjoyed yourself? You have run to and fro with the good Japp? You have interrogated and investigated to your heart's content?'

*'Poirot, I cried, **the thing's a dark mystery! It will never be solved.***

'It is true that we are not likely to cover ourselves with glory over it.'

*'No, indeed. **It's a hard nut to crack.***

'Oh, as far as that goes, me, I am very good at cracking the nuts! A veritable squirrel! It is not that which embarrasses me. I know well enough who killed Mr. Harrington Pace.'

*'**You know? How did you find out?***

*'Your illuminating answers to my wires supplied me with the truth..... See here, Hastings, let us examine the facts methodically and in order. Mr. Harrington Pace is a man with a considerable fortune which at his death will doubtless pass to his nephew – **point number one**. His nephew is known to be desperately hard up – **point number two**. His nephew is also known to be – shall we say a man of loose moral fiber? **Point number three!***

'But Roger Havering is proved to have journeyed straight up to London.' (1, с. 113–114).

У цьому фрагменті емоційний стан Гастінгса позначений розгубленістю та усвідомленням складності ситуації. Емотивний сигнал тут реалізовано через **дієслово емфатичного мовлення** ('I cried'), **окличні конструкції**, а також **образні лексичні засоби** ('a dark mystery', 'a hard nut to crack'). Епітет 'dark' актуалізує семантику невідомості та смислової невизначеності, тоді як **фразеологічна метафора** 'a hard nut to crack' акцентує на складності розкриття злочину та неможливості пояснити обставини події. Категоричність висловлення ('It will never be solved') передає стан емоційної розгубленості персонажа й водночас інтенсифікує наративну напруженість.

Слова Пуаро про те, що йому відома особа злочинця, переводять емоційну реакцію оповідача в площину активної зацікавленості. Зокрема, у репліці Гастінгса 'You know? How did you find out?' сигнал зацікавленості реалізований насамперед через **питальні конструкції**, які вербалізують прагнення персонажа отримати приховану інформацію та активізують аналогічну когнітивну реакцію читача. Емоційну напруженість посилюють короткі синтаксичні сегменти та **парцельована структура** висловлення, що імітує схвильованість і швидкість мовленнєвої реакції героя. Подальше мовлення Пуаро підтримує стан наративної зацікавленості за допомогою **градації** (Point No. 1... Point No. 2... Point No. 3), яка створює ефект послідовного накопичення значущої інформації та стимулює читачьке прогнозування.

В обох випадках емотивні сигнали зацікавленості поєднано з когнітивною реакцією персонажів і читача, яка спрямована на подолання інформаційної невизначеності. Супутнім когнітивним компонентом у наведених дескрипціях є запитання: ХТО ВБИВ МІСТЕРА ПЕЙСА І ЯК САМЕ МОЖНА ПОЯСНИТИ ОБСТАВИНИ ЗЛОЧИНУ?

Сигнали саспенсу представлені дескрипціями занепокоєння, тривоги, страху, відчаю тощо. Ці дескрипції характеризують тривожний стан персонажа, який очікує подальшого розвитку подій та остаточної розв'язки. Відповідною емоційною реакцією читача є саспенс.

Наприклад, в оповіданні «Трагедія в Марсдон-Менорі» ('The Tragedy at Marsdon Manor') сигнали саспенсу формуються у сцені вечері в будинку місіс Малтраверс. Під час вечері жінка чує три стуки у вікно – саме так, за її словами, її покійний чоловік зазвичай давав знати про своє повернення додому. Хоча Гастінгс намагається раціонально пояснити звук плющем, що б'ється об шибку, атмосфера тривоги поступово охоплює всіх присутніх. Надалі напруження посилюється: двері кімнати кілька разів самі відчиняються, вітер «стогне» навколо будинку, а місіс Малтраверс дедалі більше переконується в присутності в помешканні надприродної сили.

*I saw Mrs. Maltravers give a **terrified** start, and my mind flew to the old superstition that a suicide cannot rest. She thought of it too, I am sure, for a minute later, she **caught** Poirot's arm*

with a scream.

'Didn't you hear that? Those three taps on the window? That's how he always used to tap when he passed round the house.'

'The ivy,' I cried. 'It was the ivy against the pane.'

But a sort of **terror** was gaining on us all. The parlourmaid was obviously **unstrung**, and when the meal was over Mrs. Maltravers besought Poirot not to go at once. She was clearly **terrified** to be left alone. We sat in the little morning-room. The wind was getting up, and **moaning** round the house in an **eerie** fashion. Twice the door of the room came unlatched and the door slowly opened, and each time she **clung** to me with a **terrified** gasp.

'Ah, but this door, it is bewitched!' cried Poirot angrily at last. He got up and shut it once more, then turned the key in the lock. 'I shall lock it, so!'

'Don't do that,' she gasped, 'if it should come open now –'

And even as she spoke the impossible happened. The locked door slowly swung open. I could not see into the passage from where I sat, but she and Poirot were facing it. She gave one long **shriek** as she turned to him. *'You saw him – there in the passage?' she cried* (1, с. 62–63).

Сигнали саспенсу реалізовані насамперед через **емотивно марковану лексику** ('terrified', 'terror', 'scream', 'unstrung', 'eerie', 'bewitched', 'shriek'), яка безпосередньо вербалізує стан страху й тривожного очікування. Емоційна напруженість посилюється **дієсловами інтенсивної емоційної реакції** ('caught', 'clung', 'gasped', 'cried'), що передають фізіологічні прояви страху та імітують поступове наростання паніки.

Важливу роль у створенні саспенсу відіграють дескрипції звукових і візуальних образів. Повторювані **акустичні сигнали** ('three taps on the window', 'the wind was getting up, and moaning round the house') формують тривожний звуковий фон й актуалізують мотив невидимої присутності. **Персоніфікація** вітру ('moaning round the house') та **епітет** 'eerie' створюють готичну атмосферу невизначеності й загрози. Подальше нагнітання напруженості забезпечує **повтор** ('the door slowly opened', 'the locked door slowly swung open'). Повтор прислівника 'slowly' уповільнює темп оповіді та підсилює ефект тривожного очікування.

Особливого емоційного ефекту набуває **апосіопезис** у репліці місіс Малтраверс: *'if it should come open now –'*, який відображає емоційну перерваність мовлення та небажання персонажа вербалізувати власний страх. Напруженість сцени інтенсифікована також **короткими репліками, окличними й питальними конструкціями**, які імітують схвильоване мовлення персонажів та пришвидшують ритм наративу.

У наведеному фрагменті емотивні сигнали саспенсу супроводжує когнітивна реакція персонажів і читача, пов'язана з очікуванням небезпеки та прагненням раціонально пояснити ірраціональні події. Когнітивна реакція адресата конкретизована в запитанні: **ЩО СТАНЕТЬСЯ ДАЛІ?**

Сигнали збентеженості представлені дескрипціями розгубленості, здивування, дезорієнтації персонажа.

В оповіданні «Зірка Заходу» ('The Adventure of "Western Star"') сигнали збентеженості виникають у момент несподіваного розкриття Пуаро справжніх обставин зникнення діаманта «Зірка Сходу». Поведінка детектива та його пояснення суперечать очікуванням інших персонажів, унаслідок чого в них виникає стан дезорієнтації та когнітивної невизначеності.

Poirot held up his hand.

'My excuses! I sent that wire, and hired the gentleman in question.'

'You – but why? What?' The nobleman spluttered impotently.

'My little idea was to bring things to a head,' explained Poirot placidly.

'Bring things to a head! Oh, my God!' cried Lord Yardly.

'And the ruse succeeded,' said Poirot cheerfully. 'Therefore, milord, I have much pleasure in returning you – this!' With a dramatic gesture he produced a glittering object. It was a great diamond.

'The Star of the East,' gasped Lord Yardly. 'But I don't understand –'

'No?' said Poirot. 'It makes no matter. Believe me, it was necessary for the diamond to be stolen. I promised you that it should be preserved to you, and I have kept my word. You must permit

me to keep my little secret. Convey, I beg of you, the assurances of my deepest respect to Lady Yardly, and tell her how pleased I am to be able to restore her jewel to her. What beau temps, is it not? Good day, milord.'

And smiling and talking, the amazing little man conducted the **bewildered** nobleman to the door. He returned gently rubbing his hands.

'Poirot,' I said. '**Am I quite demented?**'

'No, mon ami, but you are, as always, **in a mental fog.**'

'How did you get the diamond?'

'From Mr. Rolf.'

'Rolf?'

'Mais oui! The warning letters, the Chinaman, the article in Society Gossip, all sprang from the ingenious brain of Mr. Rolf! The two diamonds, supposed to be so miraculously alike – bah! they did not exist. There was only one diamond, my friend! Originally in the Yardly collection, for three years it has been in the possession of Mr. Rolf. He stole it this morning with the assistance of a touch of grease paint at the corner of each eye! Ah, I must see him on the film, he is indeed an artist, celui-là!'

'But why should he steal his own diamond?' I asked, **puzzled** (1, с. 36–37)

Емотивні сигнали збентеженості реалізовані насамперед через **питальні та окличні конструкції** ('You – but why? What?', 'Bring things to a head! Oh, my God!'), які передають емоційний шок персонажів та їхню нездатність одразу інтерпретувати ситуацію. Ефект розгубленості посилюється **дієсловами емпатичного мовлення й емоційної реакції** ('spluttered', 'cried', 'gasped'), що імітують порушення мовленнєвої плавності та втрату емоційного контролю. Зокрема, дієслово 'spluttered' передає уривчастість і хаотичність мовлення лорда Ярді. Лексеми 'bewildered', 'in a mental fog' і 'puzzled' експліцитно маркують стан когнітивної дезорієнтації персонажа, спричинений руйнуванням його попередньої інтерпретаційної моделі подій.

Важливу роль у створенні сигналу збентеженості відіграє **апосіопезис** ('But I don't understand –'), який вербалізує незавершеність думки та когнітивну неспроможність персонажа пояснити те, що відбувається. Подібну функцію виконує і репліка Гастінгса: 'Am I quite demented?', де **риторичне запитання** експлікує стан дезорієнтації та руйнування попередньої логічної картини подій.

Напруженість сцени посилена контрастом між емоційною реакцією інших персонажів і спокійною, майже іронічною манерою мовлення Пуаро ('explained Poirot placidly', 'said Poirot cheerfully'). Така **стилістична антитеза** інтенсифікує ефект когнітивного дисонансу, оскільки впевненість детектива різко контрастує із загальною атмосферою розгубленості. Додатково збентеження актуалізоване через **градаційне** нагромадження несподіваних фактів ('The warning letters, the Chinaman, the article in Society Gossip...'), які поступово руйнують попередні уявлення персонажів про злочин.

У наведеному фрагменті емотивні сигнали збентеженості супроводжуються когнітивною реакцією персонажів і читача, спрямованою на переосмислення вже відомих фактів та реконструкцію справжньої картини подій. Відповідна читацька інференція може бути сформульована запитанням: **ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ? ЯК ТАКЕ МОЖЕ БУТИ?**

Якщо попередні приклади ілюструють окремі типи емотивних сигналів та способи їхньої лінгвостилістичної репрезентації, то аналіз оповідання «Крадіжка на мільйон доларів» ('The Million Dollar Bond Robbery') дає змогу простежити функціонування таких сигналів у динаміці цілісного наративу. За сюжетом, із трансатлантичного лайнера «Олімпія» зникають банківські облігації вартістю мільйон доларів, які перевозив Філіп Ріджвей. Обставини злочину видаються незрозумілими, оскільки облігації зберігалися в замкненій валізі, а коло підозрюваних є обмеженим. Еркюль Пуаро береться за розслідування й у процесі аналізу фактів установлює, що викрадення було частиною заздалегідь спланованої фінансової афери, а справжні облігації взагалі не перебували на борту судна.

Аналіз емотивних тригерів, які індукують наративну напруженість твору, свідчить про реалізацію 4 сигналів емотивності. Розглянемо їх детальніше.

У процесі розслідування містер Ріджвей повідомляє Пуаро подробиці викрадення облігацій: злочинець спочатку намагався зламати замок валізи, а згодом відкрив його ключем. Суперечливість цієї ситуації викликає в Пуаро стан зацікавленості, пов'язаної з когнітивною невизначеністю та неможливістю логічно пояснити спосіб учинення злочину:

'Curious,' said Poirot, his eyes beginning to flicker with the green light I knew so well. 'Very curious! They waste much, much time trying to prise it open, and then – sapristi! they find that they have the key all the time – for each of Hubbs's locks are unique.' –

'That's just why they couldn't have had the key. It never left me day or night.'

'You are sure of that?'

'I can swear to it, and besides, if they had had the key or a duplicate, why should they waste time trying to force an obviously unforceable lock! '<...>

'Very well, the bonds were stolen from the trunk. What did the thief do with them? How did he manage to get ashore with them?' (1, с. 125–126).

Сигнал зацікавленості реалізований насамперед через **лексичний повтор** ('curious', 'very curious'), який акцентує увагу на незвичності та нелогічності обставин крадіжки. Емоційну реакцію Пуаро додатково увиразнює дескрипція **невербальної поведінки** ('his eyes beginning to flicker with the green light I knew so well'), яка імпліцитно сигналізує про інтелектуальне збудження детектива та його особливу зацікавленість справою. Напруженість діалогу посилюється також **емоційно маркованим вигук** ('sapristi!'), який передає здивування й активний процес осмислення суперечливих фактів.

Важливу роль у формуванні сигналу зацікавленості відіграють численні **питальні конструкції** ('You are sure of that?', 'What did the thief do with them? How did he manage to get ashore with them?'), які вербалізують прагнення персонажів подолати інформаційну невизначеність та стимулюють аналогічну когнітивну реакцію читача. Повтор питальних структур і короткі синтаксичні сегменти створюють ефект інтенсивного інтелектуального пошуку та моделюють процес дедуктивного аналізу.

Емотивні сигнали зацікавленості в наведеному фрагменті супроводжуються когнітивною реакцією, спрямованою на реконструкцію механізму злочину. Супутнім когнітивним компонентом є запитання: **ЯК ЗЛОЧИНЕЦЬ ВІДКРИВ ВАЛІЗУ? ЯК ВІН ВИНІС ОБЛІГАЦІЇ?**

Під час розслідування Пуаро з'ясовує, що ключі від валізи з облігаціями перебували лише в трьох осіб – Філіпа Ріджвея та двох директорів банку:

'As to the keys, Mr. Ridgeway had one, and the other two are held by my colleague and myself' (1, с. 128).

Новий факт руйнує попередні уявлення про механізм злочину та звужує коло підозрюваних, унаслідок чого в персонажів і читача виникає стан когнітивної дезорієнтації та збентеженості.

Сигнал збентеженості реалізований передусім через саму логічну суперечність ситуації: обмежена кількість ключів робить випадкове проникнення до валізи практично неможливим і водночас імпліцитно переводить підозру на одного з власників ключа. Ефект когнітивного порушення посилюється лаконічністю і категоричністю репліки, побудованої як констатація факту. **Відсутність емоційно маркованої лексики** компенсована прагматичним ефектом висловлення: нейтральна тональність повідомлення контрастує з його змістовою значущістю та провокує переосмислення попередньої інтерпретації подій.

Сигнал збентеженості супроводжується когнітивною реакцією, пов'язаною з необхідністю перегляду системи підозр і пошуку нового пояснення злочину. Супутнім когнітивним компонентом є запитання: **ХТО З ТРЬОХ Є ЗЛОЧИНЦЕМ?**

Дорогою до Ліверпуля Гастінгс намагається з'ясувати, кого саме Пуаро підозрює у викраденні облігацій, проте детектив навмисно приховує свої висновки. Така комунікативна стратегія Пуаро підтримує стан зацікавленості й когнітивної невизначеності як у Гастінгса, так і в читача.

Tuesday saw us speeding to Liverpool in a first-class carriage of the L.& N.W.R. Poirot had obstinately refused to enlighten me as to his suspicions – or certainties. He contented himself with

expressing surprise that I, too, was not equally au fait with the situation. I disdained to argue, and intrenched my curiosity behind a rampart of pretended indifference (1, с. 131).

Сигнал зацікавленості реалізований насамперед через дескрипцію мовленнєвої поведінки Пуаро (*'obstinately refused to enlighten me'*), яка підкреслює його навмисне небажання розкривати інформацію. Дієслово *'refused'* у поєднанні з прислівником *'obstinately'* актуалізує мотив приховування знання та створює ефект інформаційної лакуни. Водночас **лексичне протиставлення** *'suspicions – certainties'* імпліцитно вказує на те, що Пуаро вже наблизився до розгадки злочину, однак читач і Гастінгс і далі залишаються в стані невизначеності.

Емоційна реакція Гастінгса передається через **експліцитну лексику** *'curiosity'*, яка безпосередньо вербалізує його зацікавленість, а також через **метафоричний образ** *'intrenched my curiosity behind a rampart of pretended indifference'*. Напруженість ситуації додатково підтримана авторською **іронією**, оскільки читач усвідомлює інтелектуальну перевагу Пуаро, але, як і Гастінгс, не має доступу до прихованої інформації.

Емотивний сигнал зацікавленості в наведеному фрагменті супроводжується когнітивною реакцією, спрямованою на заповнення інформаційної лакуни та прогнозування подальшого розвитку подій. Когнітивна реакція адресата конкретизована в запитанні: **ХТО Є ЗЛОЧИНЦЕМ І ЯК САМЕ БУЛО ВИКРАДЕНО ОБЛІГАЦІЇ?**

Наприкінці твору, слухаючи фінальне роз'яснення Пуаро, Гастінгс не може стримати нетерпіння й намагається якомога швидше дізнатися ім'я злочинця:

'But who – which was he?' (1, с. 136).

Сигнал зацікавленості реалізовано через **питальну конструкцію**, яка вербалізує прагнення персонажа подолати інформаційну невизначеність. Емоційну напруженість репліки посилює **синтаксичний збій** (*'who – which was he?'*), що імітує схвильованість мовлення та поспішність думки героя. Перерваність конструкції відображає стан інтелективного напруження і нетерпіння, спричиненого очікуванням розв'язки.

Пуаро, навпаки, навмисно відкладає пряме називання злочинця, поступово нагромаджуючи деталі:

'The man who had a duplicate key, the man who ordered the lock, the man who has not been severely ill with bronchitis...' (1, с. 136).

Анафоричний повтор конструкції *'the man who'* створює ефект **градаційного** накопичення інформації та підтримує стан читацької зацікавленості. Лише наприкінці репліки Пуаро називає ім'я злочинця – одного з директорів банку, чим знімає попередню інформаційну невизначеність.

Емотивний сигнал зацікавленості в наведеному фрагменті супроводжується когнітивною реакцією, спрямованою на встановлення особи злочинця. Імовірна читацька інференція може бути сформульована в запитанні: **ХТО Є ЗЛОЧИНЦЕМ?**

Висновки і перспективи досліджень. Проведений аналіз засвідчив, що емотивні сигнали є важливим механізмом актуалізації наративної напруженості в детективному тексті та беруть безпосередню участь у моделюванні прогнозованої читацької реакції. У структурі детективного наративу вони реалізують функцію емоційного програмування сприйняття, спрямовуючи рецептивну діяльність адресата в площину зацікавленості, тривожного очікування або збентеженості.

Дослідження показало, що сигнали зацікавленості, саспенсу й збентеженості актуалізовані за допомогою різноманітних лінгвостилістичних засобів, які виконують не лише експресивну, а й наративно-структурну функцію. Найпродуктивнішими засобами репрезентації емотивних сигналів виявилися питальні та окличні конструкції, лексичні повтори, емфатичні синтаксичні структури, апосіопезис, градація, парцеляція, метафоричні й епітетні образи, емотивно маркована лексика, а також дескрипції невербальної поведінки персонажів. Їхнє функціонування забезпечує інтенсифікацію когнітивної невизначеності, уповільнення або пришвидшення темпу оповіді, створення ефекту інформаційної лакуни та поступове нагнітання емоційної напруженості.

Аналіз оповідань Агати Крісті засвідчив, що різні типи емотивних сигналів тяжіють до різних способів стилістичної організації наративу. Зокрема, сигнали зацікавленості

переважно реалізовані через питальні конструкції, повтори, градацію та діалогічну взаємодію персонажів; сигнали саспенсу – через акустичні образи, апосіопезис, повтори, емотивно марковану лексику та уповільнення ритму оповіді; сигнали збентеженості – через синтаксичні збої, риторичні запитання, апосіопезис, антитезу та дескрипції когнітивної дезорієнтації персонажів.

Водночас емотивні сигнали не є єдиним механізмом формування наративної напруженості в детективному тексті. Важливу роль у цьому процесі відіграють також емотивні ситуації та емотивні топіки, які створюють ширший емоціогенний контекст наративу й забезпечують додатковий вплив на рецептивну діяльність адресата. Саме взаємодія емотивних сигналів з емотивними ситуаціями та тематичними домінантами тексту формує комплексну систему емоційного програмування читацького сприйняття.

Перспективним напрямом подальших досліджень видається вивчення лінгвостилістичних механізмів репрезентації емотивних ситуацій і топіків у різних типах детективного та гостросюжетного наративу. Окремий інтерес становить дослідження динаміки емотивних сигналів у романному детективному дискурсі, де наративна напруженість реалізована в складнішій композиційній та рецептивній структурі.

Список використаної літератури

1. Лещенко Г. В. Категорія напруженості в англomовному гостросюжетному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект : дис. ...д. філол. наук: спец. 10.02.04 / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 456 с.
2. Харкевич Г. І. Стан тривоги в контексті художньої семантики : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2012. 136 с.
3. Kneepkens E. W., Zwaan R. A. Emotions and literary text comprehension. *Poetics*. 1994. № 23. P. 125–138.
4. Schank R. C. Interestingness: Controlling inferences. *Artificial Intelligence*. 1979. № 12. P. 273–297. URL : <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA062840>.

Список використаних джерел

1. Christie A. *Poirot Investigates*. London: John Lane, The Bodley Head Limited, 2007. 305 p.

References

1. Leshchenko, H. V. (2018). *Katehoriia napruzhenosti v anhlo movnomu hostrosiuzhetnomu opovidanni: lnhvokohnityvnyi aspekt* [The category of tension in the English-language thriller short story: linguocognitive aspect]. Doctoral dissertation (Germanic languages). Kharkiv, 456 (in Ukr.).
2. Kharkevych, H. I. (2012). *Stan tryvohy v konteksti khudozhnoi semantyky* [The state of anxiety in the context of literary semantics]: monohrafiia. Lutsk: Vezha-Druk, 136 (in Ukr.).
3. Kneepkens, E. W., & Zwaan, R. A. (1994). Emotions and literary text comprehension. In: *Poetics*, 23, 125–138 (in Eng.).
4. Schank, R. C. (1979). Interestingness: Controlling inferences. In: *Artificial Intelligence*, 12, 273–297. Retrieved from: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA062840> (in Eng.).

The list of used materials

1. Christie, A. (2007). *Poirot Investigates*. London: John Lane The Bodley Head Limited, 305.

EMOTIVE SIGNALS OF DETECTIVE NARRATIVE: A LINGUOSTYLISTIC PERSPECTIVE

**Hanna Leshchenko, Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Applied Linguistics and Translation,
Cherkasy State Technological University (Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: h.leshchenko@chdtu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-0628>

Scopus Author ID: 60519070800

Abstract. Introduction. The article focuses on the linguostylistic representation of emotive signals in detective narrative and their role in the formation of narrative tension in Agatha Christie's short stories. The relevance of the study is determined by the growing interest in the interaction between cognitive, emotive and stylistic mechanisms of literary narrative as well as by the insufficient attention paid to the stylistic realization of emotive triggers in detective fiction within contemporary narratological and cognitive-poetic studies.

Purpose. The purpose of the research is to identify and analyse the linguostylistic means used to represent emotive signals in detective narrative and to determine their role in modelling the reader's emotional and cognitive response.

Material and methods. *The study is based on several short stories from Agatha Christie's collection Poirot Investigates. The methodological framework combines linguocognitive analysis with elements of narratological, stylistic and reader-response approaches.*

Results. *The paper differentiates between the notions of tension and tenseness: tension is interpreted as the reader's cognitive-emotional state, whereas tenseness is viewed as a textual property aimed at generating and intensifying such a state. Depending on the type of narrative organization, three dominant reader reactions are distinguished: curiosity, suspense and bewilderment. These reactions correlate respectively with retrospective, prospective and recognition-based narrative structures.*

Particular attention is paid to emotive signals understood as textual descriptions of characters' emotional states represented either explicitly through direct nomination or implicitly through speech peculiarities, behavioural reactions, gestures, facial expressions, inner speech and other verbal or non-verbal manifestations. The study demonstrates that emotive signals function not only as means of character representation but also as mechanisms of emotional programming of the reader's perception.

The analysis shows that different types of emotive signals tend to be realized through different stylistic devices. Signals of curiosity are predominantly represented by interrogative constructions, repetitions, gradation and dialogic interaction. Signals of suspense are formed through emotionally marked vocabulary, acoustic and visual imagery, aposiopesis, repetitions and rhythm deceleration. Signals of bewilderment are often verbalized through syntactic disruptions, rhetorical questions, contrastive structures, emotionally expressive verbs and explicit markers of cognitive disorientation.

The study reveals that linguostylistic devices perform not merely expressive but also narrative and cognitive functions. They intensify uncertainty, create informational gaps, regulate narrative tempo and stimulate inferential processes in the reader's mind. The paper also emphasizes that emotive signals interact with emotive situations and emotive topics, which together constitute a complex system of narrative tension in detective fiction.

Originality. *The originality of the research lies in the integration of linguostylistic, cognitive and narratological approaches to the analysis of emotive triggers in detective narrative. The article contributes to the development of affective narratology and cognitive stylistics by demonstrating how stylistic means participate in modelling the reader's emotional involvement and interpretative activity.*

Conclusion. *The study demonstrates that emotive signals constitute an important linguostylistic mechanism of narrative tension in detective fiction and play a significant role in shaping the reader's emotional and cognitive engagement with the text. The interaction of emotive signals with emotive situations and emotive topics forms a complex system of emotional influence that intensifies suspense, curiosity and bewilderment within detective narrative. The results obtained may be used in further studies devoted to narrative tension, cognitive poetics, emotivity of literary texts and stylistic organization of detective discourse.*

Key words: *narrative tension, emotivity, emotive signals, suspense, curiosity, bewilderment, detective narrative, linguostylistics, cognitive poetics, Agatha Christie.*

Надійшла до редакції: 17.02.2026

Прийнято до друку: 22.03.2026

МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК СКЛАДНИК ІДІОСТИЛЮ Ю. ЩЕРБАКА: КОРПУСНИЙ ПІДХІД

**С. М. Луцак, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри мовознавства,
Івано-Франківський національний медичний університет
(Івано-Франківськ, Україна)
e-mail: slucak@ifnmu.edu.ua
ORCID: orcid.org/0000-0002-6862-5838
Scopus Author ID: 57947947700**

**Г. М. Юрчак, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківський національний медичний університет
(Івано-Франківськ, Україна)
e-mail: haliur@ifnmu.edu.ua
ORCID: orcid.org/0000-0002-2740-9012**

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування медичної термінології в художньому дискурсі Ю. Щербака та визначенню її ролі у формуванні інтелектуалізованого авторського стилю письменника. Актуальність роботи зумовлена зростанням уваги сучасної корпусної лінгвістики до аналізу індивідуально-авторських дискурсів, у яких спеціальна лексика виконує не лише номінативну, а й образно-символічну та концептотворчу функції. Наукова новизна дослідження полягає в аналізі медичної термінології як складника ідіостилю Ю. Щербака та у встановленні її особливостей в художньому тексті засобами корпусного аналізу. У роботі проаналізовано специфіку функціонування медичної лексики у творах «Як на війні», «Бар'єр несумісності», «Причини і наслідки» та «Чорнобиль». Встановлено, що терміни гематології, імунології, епідеміології, патології та радіаційної медицини в художньому тексті зазнають процесів детермінологізації, набуваючи додаткових емоційно-експресивних, філософських і символічних значень. Доведено, що медична термінологія в прозі Ю. Щербака є засобом моделювання складних морально-психологічних і соціальних процесів, формує концептуальні образи війни, суспільної деградації, страху, духовного опору та історичної травми. Зроблено висновок, що використання спеціальної медичної лексики є однією з визначальних рис ідіостилю письменника, а корпусний підхід відкриває перспективи для подальшого дослідження закономірностей взаємодії наукового й художнього типів мовлення.

Ключові слова: медична термінологія, ідіостиль, художній дискурс, корпусний аналіз, тематичні кластери, Юрій Щербак.

Актуальність. Література й медицина, на перший погляд, здаються далекими одна від одної, проте між ними існує глибинна, онтологічна спорідненість, яка виявляється і на рівні світогляду, і на рівні мовних практик. Обидві сфери пов'язані з процесом діагностики: медицина зосереджена на виявленні фізичних патологій, тоді як література виявляє й осмислює «патології» суспільства, людської моралі та духовності, конструюючи відповідні смислові й мовні моделі. Об'єднує їх і спільний «лікувальний» інструмент – слово, яке в обох випадках виконує не лише номінативну, а й терапевтичну, когнітивну та регулятивну функції. Недарма Гіппократ наголошував: «Є три види лікарів: один лікує травами, інший – ножем, а третій – словом. Слід звертатися до того, хто лікує словом, адже разом із тілом він лікує й душу» [1, с. 103].

Медичні сюжети та образ лікаря – носія високих моральних, інтелектуальних і гуманістичних цінностей – становлять важливу складову як української, так і світової літературної традиції. Художнє слово має потужний терапевтичний ефект: воно формує здатність до емпатії, підтримує читача в складні моменти, впливає як на емоційний, так і на

духовний стан людини. Не випадково письменники, які мають медичну освіту, часто належать до найяскравіших представників літератури. Як слушно зауважує В. Пустовіт, одним із перших українських інтелектуалів, що збагнув справжні масштаби Чорнобильської катастрофи, був саме Ю. Щербак – лікар-епідеміолог, який згодом став одним із засновників вітчизняного екологічного руху. За його творами створено низку художніх і документальних фільмів [10, с. 104]. Цей факт підводить до висновку: творча спадщина Ю. Щербака формується як поле перетину фахового медичного та художнього дискурсів, що зумовлює специфіку його індивідуального стилю і формує особливий корпусний інтерес. Характеризуючи значення термінологічної лексики з царини медицини у формуванні художнього світу та ідіостилу Ю. Щербака, зосередимо основну увагу на її семантичному, образному й дискурсивному потенціалі, а також на можливостях корпусного аналізу тематичних кластерів і колокацій цих одиниць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику медичної термінології в художньому дискурсі активно розробляють у сучасних лінгвостилістичних та когнітивних дослідженнях. Роботи Г. Германович, І. Заліпської, З. Куньч, А. Пасеки, В. Пустовіт, О. Самойленко, Ю. Миськіва [9; 10; 12] демонструють динаміку розвитку медичної термінології та її функціонування в науковому, публіцистичному й художньому дискурсах. Значущими є результати праць М. Навальної та Т. Хомич [8], у яких медичну лексику схарактеризовано як інструмент концептуалізації суспільних процесів і засіб стилістичного маркування емоційної напруги в умовах інформаційних криз. Водночас твори Ю. Щербака не отримали належного системного аналізу в аспекті корпусної методології. Наявні студії (З. Березовської, Х. Кузнецової [4], Л. Масенко, В. Фоменко) зосереджені переважно на біографічних, історико-літературних чи тематичних аспектах його творчості, тоді як питання функціонування терміносистеми, організації семантичних полів, повторюваних мовних моделей і структурування ідіостилу залишаються недостатньо висвітленими.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей функціонування медичної термінології в художньому дискурсі Ю. Щербака, визначенні її семантичних, образно-символічних і дискурсивних функцій, а також у виявленні можливостей корпусного підходу для дослідження ролі спеціальної лексики у формуванні інтелектуалізованого авторського стилю письменника.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс методів, добір яких зумовлений специфікою корпусного аналізу художньо-документальних текстів Ю. Щербака та поставленими дослідницькими завданнями. Описовий метод використано для систематизації теоретичних положень щодо медичної термінології, ідіостилу та корпусного підходу. Метод інтерпретаційного аналізу застосовано для розкриття символічного, філософського та образного потенціалу медичних термінів у творах письменника. Контекстуальний аналіз дав змогу встановити особливості функціонування термінологічних одиниць у художньому тексті, виявити процеси їх семантичної трансформації та метафоризації. Порівняльно-аналітичний метод використано для зіставлення функціонування медичної термінології у творах Ю. Щербака та визначення її ролі у формуванні індивідуально-авторського стилю письменника.

Результати дослідження та їх обговорення. Художнє бачення світу найповніше розкривається в специфічній системі образів, яку формує письменник. Образна аналогія є провідним механізмом моделювання дійсності: завдяки їй митець не лише переосмислює реальні явища, а й творить новий, часто несподіваний смисловий вимір. Троп у цьому процесі функціонує як інструмент, що не просто змінює значення, а вибудовує нову, іноді парадоксальну семантичну конструкцію. Добір художніх засобів завжди пов'язаний зі світоглядом автора та внутрішньою логікою його індивідуальної картини світу, що, своєю чергою, визначає своєрідність і неповторність його стилю. На рівні ідіостилу Ю. Щербака це означає стабільну орієнтацію на інтелектуалізований дискурс, у якому спеціальна лексика, абстрактні іменники та терміни функціонують як ядро цілих тематичних кластерів («тіло – хвороба – суспільство», «організм – система – держава», «інфекція – зараження – моральна

деградація»). У перспективі корпусного аналізу такі кластери можуть бути окреслені через частотність і колокаційні профілі ключових одиниць.

Хоча в науковій сфері слово-термін фіксує однозначність відповідного поняття, у художньому дискурсі він частково втрачає вузьку фахову семантику, утворюючи додаткові смислові зв'язки та образні відповідники. Як зазначає В. Карпова, «вводячи термін у тканину художнього тексту, автор наділяє його додатковими смисловими обертонами» [3, с. 14]. Позбавляючись власне наукового змісту, термін у художньому творі набуває нової образності, емоційності, символічності, а його функції розширюються: він не лише називає об'єкт або процес, а й передає психологічний стан, моральні оцінки та художній задум автора. У термінах сучасної лінгвістики йдеться про процеси детермінологізації та ретермінологізації, коли спеціальна лексема включена до ширшого асоціативно-образного поля [7, с. 144]. Цей процес особливо яскраво виявляється в прозі Ю. Щербака – письменника, у творчості якого професійний медичний досвід органічно поєднується з художнім мисленням та філософським осмисленням людського існування. У потенційному корпусі творів письменника медичні терміни формуватимуть окремі тематичні кластери, а їхні колокації з лексемами морально-етичного та екзистенційного плану даватимуть змогу реконструювати концептуальний вимір авторського типу письма, що «дозволяє уникнути суб'єктивізму й забезпечити репрезентативне та функціональне тлумачення лексичних одиниць» [5, с. 42].

Ранні твори Ю. Щербака (повість «Як на війні» та роман «Бар'єр несумісності») закладають підвалини особливого художньо-медичного дискурсу, у межах якого медична термінологія виконує роль не лише номінативного, а й образно-символічного засобу. Медичні поняття стають елементами авторської концепції війни як патологічного стану суспільства та людини як складного духовно-психологічного організму, що перебуває під впливом травм, страхів і екзистенційних випробувань. У такий спосіб терміни гематології, імунології, фізіології та патології впливають на систему художніх образів, які розкривають внутрішній стан героїв, атмосферу війни та моральну деградацію середовища. Відтак можемо говорити про стале розгортання в тексті метафоричного поля «людина – організм» та «суспільство – організм», де ядром є медичні терміни, а периферію становлять емоційно забарвлені лексеми. Корпусний аналіз частотності й колокацій цих термінів може виявити, які саме лексеми стабільно входять до їхнього контекстуального оточення (наприклад, словосполучення типу *патологія суспільства, моральний імунітет, інфекція страху* тощо) і як це впливає на формування інтелектуального художнього дискурсу письменника.

Одним із ключових образів у повісті «Як на війні» [15] є несумісність (incompatibility). У медицині це поняття позначає біологічну невідповідність компонентів крові. У повісті Ю. Щербака воно перетворюється на символ внутрішнього конфлікту особистості та суспільства, неможливості співіснування гуманістичних цінностей із реаліями війни. А в дискурсі роману «Бар'єр несумісності» згаданий образ набуває концептуального сенсу, відображаючи проблему людських взаємин, моральних бар'єрів і соціальної невідповідності. Символічний «бар'єр» поєднує фізіологічну і моральну площини, демонструючи, що механізми відторгнення діють не лише в біологічних системах, а й у суспільстві. Як підкреслює Г. Городиловська, у художньому тексті термін часто «виходить за межі дефініції, утворюючи асоціативне поле» [2, с. 106], і цю думку підтверджує ілюстративний матеріал зазначених творів. Аналіз колокаційного профілю лексеми *несумісність* у художньому дискурсі Ю. Щербака (з якими прикметниками, дієсловами та іменниками вона найчастіше поєднується) може проілюструвати, як зміст терміна поступово переходить із суто медичної сфери до позначення психосоціальних і етичних явищ.

Термін *переливання крові* у творі виконує гуманістичну та емоційно-символічну функції. Він постає метафорою взаємопідтримки, передавання життя, самопожертви, вказуючи на моральні та духовні ресурси людини. Аналіз сцени переливання крові показує, що навіть в екстремальних умовах герої залишаються здатними до альтруїзму, що робить цей медичний термін не лише технічним поняттям, а й важливим художнім образом. Натомість *група крові* актуалізує тему унікальності особистості, її неповторності, яка не

може бути нівельована навіть у жорсткій воєнній системі. *Резус-фактор* стає знаком певної непомітної, але важливої різниці між людьми, що здатна як об'єднувати, так і роз'єднувати їх у критичних ситуаціях, підкреслюючи індивідуальні психологічні та моральні особливості персонажів. На рівні ідіостилю ці терміни формують тематичний кластер «кров – спорідненість – солідарність», у межах якого можна виявити сталі колокації (*перелити кров, врятувати життя, спільна кров, чужа кров* тощо) та описати їхню роль у конструюванні гуманістичного пафосу тексту.

Імунологічні терміни (*антитіла, імунна реакція, імунітет, інфекція*) у художньому контексті реалізують значний символічний потенціал. *Антитіла* у Ю. Щербака – це духовний опір злу, брехні, моральній деградації. *Імунна реакція* – етична відповідь людини на несправедливість, прояв внутрішньої сили та готовності протистояти аморальним обставинам. *Імунітет* символізує моральну стійкість, здатність зберігати людяність. Натомість *інфекція* набуває значення руйнівного впливу війни, що заражає суспільство страхом, жорстокістю, підозрою. Подібні семантичні перетворення відповідають спостереженню Г. Рогачової про можливість переосмислення терміна через його включення в асоціативну структуру художнього образу [11, с. 249]. У корпусному вимірі цей блок лексики можна розглядати як ядро тематичного кластера «захист – опір – деградація», у межах якого аналіз колокацій (*інфекція страху, імунітет совісті, антитіла до зла* та под.) покаже, наскільки послідовно письменник ословлює моральні та соціальні категорії через метафори із медичною семантикою.

Широке використання термінів кровотворення (*плазма крові, клітини, лейкоцити, еритроцити*) формує деталізовану систему художніх паралелей у повісті «Як на війні» Ю. Щербака. *Плазма* символізує основу життя, що поєднує людей; *клітини* – окремі індивіди, з'єднані в єдиний суспільний організм; *лейкоцити* зіставляються із солдатами – захисниками світу, які протидіють «ворожим агентам»; *еритроцити* символізують життя, що триває попри постійний ризик смерті. Інші терміни – *організм, гемоліз, патологія, відторгнення, фізіологічний стан, трансплантація, сироватка, генетика* – також набувають образного значення. *Гемоліз* у Ю. Щербака – це руйнування людяності, розпад моральних зв'язків; *патологія* – характеристика хворобливих соціальних явищ війни; *відторгнення* – втрата людського тепла, ізоляція; *сироватка* постає як очищення й відродження; *генетика* символізує історичну пам'ять народу; *організм* моделює суспільство як єдине тіло, що реагує на моральні інфекції та внутрішні поранення. Такий підхід демонструє інтеграцію медичного і художнього дискурсів, де кожен термін стає складовою емоційно-символічного ланцюга повісті. У рамках корпусного аналізу це дає змогу окреслити стрижневі концептуальні метафори (*суспільство – організм, війна – хвороба, мораль – імунітет*) та виявити їхній системний характер у творчості автора.

У романі «Бар'єр несумісності» [14] Ю. Щербака зміст термінів, пов'язаних із кров'ю та імунологією, як і образ *несумісності*, набувають концептуального сенсу в рамках ідеї системи, що стосується і людського організму, і суспільства радянських часів. Термін *переливання крові* функціонує як метафора обміну життям, підтримки та необхідності взаємодії. *Антитіла* постають як уособлення внутрішнього морального опору; *імунна реакція* – як реакція світоглядної та психологічної самооборони. *Інфекція* набуває значення деструктивних соціальних впливів, що руйнують цілісність особистості. Терміни клітинної біології (*клітина, лейкоцити, еритроцити, плазма*) акцентують на моделюванні суспільства як єдиного організму, у якому кожен складник підтримує життєздатність системи, забезпечуючи гармонійну циркуляцію «клітин» у поліаспектній моделі соціуму. Терміни патології (*патологія, розпад, руйнування, відторгнення*) використовуються для характеристики кризових станів, конфліктів та моральних деформацій. *Відторгнення* набуває значення втрати довіри, порушення зв'язків, внутрішньої ізоляції. *Патологія* характеризує відхилення від норми в етичній, психологічній та соціальній сферах, демонструючи аналогію між медичними та моральними процесами. У романі «Бар'єр несумісності» функціонують також терміни, пов'язані з генетикою та спадковістю (*генетична сумісність, спадкові чинники*), які символізують тяглість досвіду, формування характеру та вплив минулих подій

на теперішні рішення персонажів. Усі ці лексеми формують концептуально єдиний тематичний кластер, що структурно організує текст і засвідчує інтелектуалізм авторського дискурсу.

Отже, медична термінологія в повісті «Як на війні» та романі «Бар'єр несумісності» Ю. Щербака виконує цілу низку функцій, передусім символічну, емоційно-експресивну, філософську й етичну. Термінологія інтелектуалізує художній текст, створює багатшарову образність і підсилює гуманістичний пафос твору. Термін стає інструментом авторського моделювання реальності, віддзеркалюючи процеси як фізіологічного, так і духовного життя людини. Додатково через такі терміни художній дискурс пропонує читачеві рефлексію над цінністю людського життя, стійкістю особистості та моральною відповідальністю навіть в екстремальних умовах [6, с. 123]. У романі «Бар'єр несумісності» медична лексика виконує функцію структуротворення, формуючи багаторівневу модель взаємодії фізіологічного, психологічного та соціального. Через символічне переосмислення термінів автор конструює модель несумісності як складного психосоціального явища. Як бачимо, застосування спеціальної лексики стає важливою ознакою інтелектуалізованого авторського стилю Ю. Щербака, у межах якого тематичні кластери, що формуються навколо медичних термінів, задають рамку для глибинного корпусного дослідження його ідіостилу.

Роман «Причини і наслідки» [16] – один із ключових творів письменника, де медична тематика займає центральне місце. Автор за фахом – епідеміолог, а головний герой – рабіолог, тобто лікар, який спеціалізується на вивченні сказу та вірусів, що його викликають. Тож у досвіді героя та автора помітна певна аналогія, яку можна розцінювати як прийом автобіографічний чи принаймні типологічний [4, с. 37]. Ю. Щербак використовує медичну лексику в романі не просто як «декорацію», а як метафоричний інструмент. Наукові терміни роблять інфекційне захворювання (сказ) реальним, тлінним, смертельним ворогом, а не просто абстракцією. Зазначений стильовий прийом додає дискурсу роману реалістичності та спонукає серйозно сприймати написане. З погляду корпусної лінгвістики, саме тут особливо виразно постає можливість опису тематичного кластера «сказ» через мережу його колокацій (*вірус сказу, спалах сказу, профілактика сказу, епідемія сказу*), що дозволяє простежити, як поступово біологічна хвороба перетворюється на модель соціальної й моральної патології.

Сказ – це вірусне захворювання центральної нервової системи, яке уражає людей і тварин та передається найчастіше через укуси інфікованої тварини. «Сказ нестримно поширювався концентричними колами, наче лісова пожежа», охоплюючи людей і тварин [17, с. 9]. Центральна нервова система включає головний і спинний мозок та відповідає за обробку інформації, управління рухами, рефлексами, психічними функціями та життєво важливими процесами організму. Тому логічно, що фотознімки зафіксували «на плівці момент ритуального поїдання людського мозку, зараженого вірусом цієї хвороби» [16, с. 198]. Загальне ураження центральної нервової системи вірусом сказу проявляється не лише м'язовими спазмами або судомами, а й порушенням поведінки, психіки (агресія, збудження, страх, марення) чи роботи дихальних/ковтальних м'язів тощо. Сцени з описом подібних станів пацієнтів часто трапляються в романі «Причини і наслідки». Медичні терміни в таких сюжетних ходах, крім того, набувають метафоричного сенсу, бо хворобу зображено не лише як тілесну, але і як суспільну й моральну. Наприклад, сказано, що сказ – це «зло», яке поширюється, заражаючи суспільство. У корпусному аналізі це дозволило б виокремити колокаційні пари й лексичні оточення, які поєднують терміни *вірус, інфекція, зараження, епідемія* з лексемами *страх, зло, паніка, байдужість, брехня*, тим самим відтворюючи концептуальну карту роману.

Роман поєднує медичний наратив і психологічно-моральну драму, у якій головний герой – це не просто «персонаж», а медик-спостерігач, через очі якого ми бачимо епідемію та її причини і наслідки. Напруга й відчуття невідворотності разом із чіткими й моторошними деталями симптоматики сказу підсилюють драматизм сюжету, бо хвороба – невидима і водночас смертельна – сіє паніку, страх і відчай.

Завдяки використанню медичної термінології в дискурсі роману зливаються воедино точність наукового опису і глибокий психолого-символічний зміст, а це робить сюжет

переконливим і емоційно насиченим. У такий спосіб Ю. Щербак вміло «диригує» не лише героями, а й настроєм читача. Пояснення автором складних термінів, як-от: *патологоанатомічна картина, антирабічний гамма-глобулін, гідрофобія* та ін., – досить доступне. Під час опису розтину тварини / людини читач має змогу уявити деталі патологоанатомічної картини сказу. *Антирабічний гамма-глобулін* часто фігурує в розмовах лікарів-епідеміологів, котрі дискутують про ефективність цього біологічного препарату, що містить готові антитіла до вірусу сказу. Від своєчасності його застосування залежить життя людини, яка потребує екстреного лікування після укусу інфікованої тварини. На корпусному рівні можна було б простежити, як подібні терміни вживаються в одному контекстному полі з лексикою ризику, відповідальності, провини, що додатково підтвердило б інтелектуальний характер дискурсу.

Патоген – це мікроорганізм або вірус, який здатний викликати захворювання в людини, тварини або рослини. І коли чужорідний агент, такий як вірус, бактерія чи паразит, проникає в організм, де він може розмножуватися та викликати хворобливий ефект, починається зараження. Лікареві-епідеміологу дуже важливо врахувати *інкубаційний період* – максимальний проміжок часу між моментом зараження і появою перших симптомів інфекційного захворювання. Як бачимо, через нанизування таких термінів автор дуже глибоко характеризує проблему зовнішньої невидимості загрози: вірус сказу потрапляє в організм непомітно, без миттєвих симптомів, через що пацієнт і його рідні не мають передчуття небезпеки (людина ще не знає, що всередині неї розпочалася «боротьба з нашими невидимими ворогами – мікробами й хворобами, що завжди підстерігають нас» [16, с. 174]. Для корпусної лінгвістики особливо цікавим є те, що лексика прихованості, латентності, невидимості (*інкубаційний період, прихований перебіг, латентна форма*) стабільно колокує з термінами *вірус, інфекція, патоген*, що формує мовну модель «прихованої загрози», характерну для концептуального виміру прози Ю. Щербака.

У романі «Причини і наслідки» є чимало термінів із царини симптоматики сказу. *Неврологічні зміни* – порушення функцій або структури нервової системи (головного, спинного мозку та нервів), які можуть проявлятися широким спектром симптомів. *М'язову слабкість* характеризує недостатня сила та втрата функціональності м'язів. *Судоми* – це раптові, мимовільні та болісні скорочення м'язів, які можуть тривати від кількох секунд до кількох годин. *Дисфагія* – патологічний стан із порушенням ковтання їжі, рідини або навіть слини. *Гідрофобія* – це симптом сказу, при якому у хворого виникає сильна страхова реакція на воду тощо. У наявних романних описах розвитку зазначених симптомів ураження центральної нервової системи сказ постає як всесильна потвора, супроти якої людина почувається безнадійною жертвою, причому відчуття трагізму ситуації характерне і для пацієнта, і для лікаря. При корпусному дослідженні тут можна простежити тенденцію до поєднання вузькоспеціальної симптоматичної лексики з екзистенційно забарвленими одиницями (*відчай, страх, безсилля, приреченість*), що поглиблює інтелектуально-психологічний вимір дискурсу.

Закономірно, що значна частина медичної термінології в романі «Причини і наслідки» Ю. Щербака стосується профілактичних та лікувальних заходів щодо сказу, адже це дуже підступна хвороба, яка позбавляє інфіковану людину її природних захисних функцій і перетворює на заручника власного організму. *Діагностичне обстеження та дезінфекція* спрямовані на вчасне виявлення та знищення в середовищі життєдіяльності людини збудників інфекційних хвороб та їхніх переносників. Ще важливішою є *вакцинація*, тобто введення антигенного матеріалу з метою породити імунітет до інфекційної хвороби, який запобігає зараженню або ослаблює його негативні наслідки. Ця медична процедура в сюжеті роману постає як символ надії. Через згадку про *щеплення* Ю. Щербак підкреслює, що навіть у безнадійній ситуації медицина може запропонувати шанс на порятунок, запобігти розвитку смертельно небезпечної хвороби та захистити життя інших людей. Саме завдяки використанню різноманітної фахової медичної термінології роман актуалізує емоційно-експресивний потенціал художнього дискурсу, змушуючи читача замислитися над людською відповідальністю, межею сили й морального вибору в екстремальних ситуаціях.

Роман «Чорнобиль» як один із вершинних творів Ю. Щербака – медика й письменника (мислителя та громадського діяча) – поєднує в собі риси документального репортажу, художнього осмислення й науково-аналітичного опису радіаційної катастрофи. Маючи медичну освіту та багаторічний досвід роботи лікаря-епідеміолога, письменник використовує у творі значну кількість спеціальної лексики, що дозволяє відтворити події Чорнобильської трагедії з максимальною точністю. Саме термінологія забезпечує не лише фактологічність, а й глибину образного осмислення катастрофи, яка набуває нових смислових та емоційних відтінків. У творі трагедія Чорнобиля постає одночасно і як засіб створення художнього образу, і як спосіб концептуалізації змін, що сталися в людських тілах, у психології людей та в «організмі» цілої країни. Важливим є те, що медична термінологія в романі не є випадковим елементом: вона органічно впливає з авторської інтенції показати трагедію не лише як техногенне явище, але й як глибокий процес фізіологічного, психологічного й соціального руйнування.

У багатьох епізодах роману «Чорнобиль» Ю. Щербак використовує терміни в їх первинному, науковому значенні, створюючи ефект безпосередньої присутності читача серед подій. Так, описуючи стан перших пожежників, письменник зазначає, що в хлопців стрімко наростали симптоми гострої променевої хвороби – блювання, різке печіння шкіри, біль у кістках, порушення свідомості [17, с. 30]. У цьому фрагменті терміни *гостра променева хвороба, блювання, біль у кістках, печіння шкіри* виконують номінативну функцію, позначаючи конкретні клінічні прояви, що супроводжують радіаційне ураження. З медичного погляду це точний опис первинної реакції на потужну дозу опромінення, що підтверджує високий ступінь достовірності зображених автором подій. Подібно точним є й опис гематологічних змін, адже в ліквідаторів реєстрували різке падіння лейкоцитів – лейкопенію, характерну для важкого променевого ураження кісткового мозку [17, с. 59]. Термін *лейкопенія* тут використано в прямому значенні, а детальність пояснення підкреслює, що Ю. Щербак знайомий із радіаційною медициною не теоретично, а практично. Він точно передає механізм, яким іонізуюче випромінювання уражає кровотворну систему, що створює враження медичного звіту, поданого у формі художнього тексту. На рівні корпусного опису ці епізоди становили б ядро тематичного кластера «променева хвороба», у межах якого можна простежити стабільні колокації з лексикою болю, руйнування, виснаження.

Проте термінологічна складова роману не обмежується функцією точного найменування. Письменник активно залучає терміни до процесу метафоризації та художнього осмислення катастрофи. У багатьох випадках медична лексика виходить за межі наукового вжитку й набуває переносних, символічних значень. Яскравим прикладом є опис самого міста Чорнобиля, яке «занурювалося у радіаційну інтоксикацію страху»: «небезпека в одних посилила почуття непевності і страху, у других, навпаки, викликала таке собі відчайдушне нехтування: не один з таких завзятців поплатився здоров'ям» [17, с. 6]. Тут термін *інтоксикація* переноситься на психологічний стан населення, що дозволяє авторові поєднати фізіологічне й емоційне ураження, показуючи, що Чорнобиль став отрутою не лише для тіла, а й для свідомості. Не менш промовистою є метафора *обпалених легенів*: «У моїх хворих часто тепер бувають досить звичні форми раку, наприклад, – рак легенів..., ведуться основні дослідження по вивченню молекулярних механізмів виникнення лейкозів» [17, с. 85]. Анатомічний термін *легені* переосмислюється й уживається метафорично, позначаючи пошкодження довкілля. Легені, як орган дихання, асоціюються з життям; тому фраза створює враження, що сама земля стала живим організмом, який переживає муки та задуху. Це приклад розгортання образу «пораненої країни», що є одним із наскрізних у романі. У корпусному аналізі можна було б виявити частотний зв'язок термінів *інтоксикація, легені, тканини, кістковий мозок* з назвами абстрактних понять (*страх, брехня, пам'ять, суспільство, країна*), що сприяло би реконструкції концептуальної метафори «держава як тілесний організм».

Видається, що в умовах катастрофи імунітет суспільства впав до критичної позначки. Термін *імунітет*, який належить до галузі імунології, спроектований на суспільні процеси й використаний для характеристики морального стану людей та їх здатності протистояти

інформаційній брехні, паніці й політичному тиску. Така детермінологізація дає авторові змогу створити цілісну філософську модель: Чорнобиль стає не тільки технічною аварією, а «хворобою суспільства», що уражає «клітини», «тканини» та «психіку» державного організму.

Образ тотального *опромінення* перенесений у повісті на історичну пам'ять. Події Чорнобиля стають частиною того, що назавжди змінює хід життя людей. Це не просто опромінення тіл – це опромінення емоцій, свідомості, національного досвіду. Важливу роль відіграють і терміни, пов'язані з фізіологічними процесами, бо тканини людського тіла руйнувалися, а біль розповзався нервами, як вогонь: «Шкода, що вже не було серед нас Володимира Висоцького, не народились його скорботні і мужні пісні про Чорнобиль. Про тих, хто пішов у вогонь. Висоцький був дуже потрібен там, у Зоні...» [17, с. 97]. Використання лексеми *тканини* в поєднанні з образом «вогню» створює враження, що тіло перетворюється на поле битви між життям і смертю. Такий прийом підсилює трагічність подій і дозволяє читачеві відчувати фізичну сторону катастрофи. У тексті трапляються й психіатричні поняття задля відтворення соціальної атмосфери – загальної втоми, виснаження, шоку. Через спеціальну лексику автор підкреслює, що Чорнобиль – це травма не лише тіла, але й колективної психіки. Усе це дозволяє змалювати соціально-політичний стан СРСР як хворобу на системному рівні.

Отже, медична термінологія в романі «Чорнобиль» Ю. Щербака не є суто технічним інструментом, а набуває багатовимірною змісту. Вона забезпечує документальність оповіді, передає фізіологічні процеси, формує метафоричні й символічні образи, структурує філософське й психологічне осмислення трагедії. Термін стає художнім засобом, що дозволяє авторові розкрити катастрофу як фізичну, моральну, історичну і духовну подію, а також перетворюється в ключовий чинник побудови тексту. Саме через термін Ю. Щербак творить унікальну модель світу, де кожне слово має наукову точність і водночас художню силу, а реальність постає у всій своїй складності та болючій правдивості.

Висновки й перспективи дослідження. На основі представленого аналізу можна стверджувати, що використання медичної термінології є важливою ознакою індивідуально-авторського стилю Ю. Щербака. Її символічне й образне навантаження формує оригінальний художній світ творів, у якому війна, травматична соціальна дійсність СРСР чи ситуація радіаційного вибуху набувають рис складної медико-соціальної патології з усіма її симптомами, а людина постає як організм, що прагне зберегти свою сутність у деформованому просторі.

Частотне використання Ю. Щербаком медичних термінів у художньому дискурсі не лише підкреслює професійну компетентність автора, а й забезпечує багаторівневу інтерпретацію творів, роблячи їх актуальними для сучасного лінгвістичного аналізу. Термінологічна лексика, яка часто переходить у сферу метафоричних перенесень, створює ефект подвійного кодування реальності: з одного боку – як об'єктивної фахової інформації, з іншого – як експресивного засобу художнього зображення. Відтак, користуючись корпусними методами, можливо простежити, яким чином галузева медична термінологія трансформується в елементи художнього мислення, формуючи специфічні тематичні кластери та колокаційні профілі, що визначають інтелектуальний характер прози Ю. Щербака. Подібне дослідження дозволить реконструювати глибинні механізми формування авторського концептосвіту та простежити закономірності взаємодії між науковою мовою й естетичною природою художнього тексту, а отже, й описати ідіостиль письменника в координатах сучасної корпусної лінгвістики.

Список використаної літератури

1. Афоризми, прислів'я, сентенції про лікарів *Медичне право*. 2008. № 2. URL: <https://medicallaw.org.ua/uploads/media/Aforyzmi.pdf>.
2. Городиловська Г. Переосмислення семантики терміна та розширення сфер його функціонування. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів, 2014. № 791. С. 105–108.
3. Карпова В. Термін і художнє слово: Термінологічна лексика в мові сучасної української поезії. Київ: Наукова думка, 1967. 132 с.

5. Кузнєцова Х. Проза Юрія Щербака у літературному дискурсі другої половини ХХ століття: магістерська робота. Masarykova univerzita Filozofická fakulta Ústav slavistiky. 78 с.
6. Луцак С. М., Юрчак Г. М. Теоретичні основи корпусної лінгвістики. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Слово*. 2025. Вип. 21 (77). С. 33–48. DOI: 10.31471/2304-7402-2025-21(77)-33-48
7. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
8. Ментинська І. Термінологізація та детермінологізація українських комп'ютерних термінів. *Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht (24-27 Oktober 2019)*. München: readbox unipress Open Publishing LMU, 2020. С. 143–150.
9. Навальна М. І., Хомич Т. Л. Лексика медичної сфери – джерело експресивізації мови сучасних масмедіа. *Культура слова*. 2024. № 100. С. 215–227.
10. Пасєка А. О. Розвиток української медичної термінології та урологічної термінологіки: основні етапи становлення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2024. № 4. С. 12–20. DOI: 10.32782/2710-4656/2024.4.2/02.
11. Пустовіт В. Ю. Медичний дискурс художньої літератури. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2016. Вип. 7. С. 102–110.
12. Рогачова Г. Термін у художньому тексті Принципи та методи функціонально-семантичного опису мови: підсумки, напрями, перспективи: матеріали конф. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України [та ін.]. Київ, 1997. С. 248–250.
13. Самойленко О. В. Особливості української медичної термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13(1). С. 108–111.
14. Таран А. Пошукова система й корпус як інструмент дослідження семантики слів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Філологічні науки*. 2019. Вип. 1. С. 99–103.
15. Щербак, Ю. Бар'єр несумісності : роман. Київ : Рад. письменник, 1971. 317 с.
16. Щербак Ю. Як на війні : повість та оповідання. Київ : Рад. письменник, 1966. 319 с.
17. Щербак Ю. Причини і наслідки: аналітичне дослідження. Київ : Рад. письменник, 1987. 318 с.
18. Щербак Ю. Чорнобиль: документальна повість. Київ : Вид. худ. літ. «Дніпро», 1989. 224 с.

References

1. Aforyzmy, pryslivia, sententsii pro likariv [Aphorisms, proverbs, and sayings about doctors]. (2008). In : *Medychne pravo [Medical law]*, 2. Available at: <https://medicallaw.org.ua/uploads/media/Aforyzmi.pdf> (in Ukr.).
2. Horodylovska, H. (2014). Pereosmyslennia semantyky termina ta rozshyrennia sfer yoho funktsionuvannia [Rethinking the semantics of the term and expanding the spheres of its functioning]. In: *Visnyk NU "Lvivska politekhniky". Seriiia "Problemy ukrainskoi terminolohii"* [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of Ukrainian terminology"]. Lviv, 791, 105–108 (in Ukr.).
3. Karpova, V. (1967). Termin i khudozhnie slovo: Terminolohichna leksyka v movi suchasnoi ukrainskoi poezii [Term and literary word: Terminological vocabulary in the language of modern Ukrainian poetry]. Kyiv: Naukova dumka, 132 (in Ukr.).
4. Kuznietsova, Kh. Proza Yuriiia Shcherbaka u literaturnomu dyskursi druhoi polovyny XX stolittia [Yurii Shcherbak's prose in the literary discourse of the second half of the twentieth century]. Master's thesis. Masarykova univerzita Filozofická fakulta Ústav slavistiky, 78 (in Ukr.).
5. Lutsak, S. M., Yurchak, H. M. (2025). Teoretychni osnovy korpusnoi linhvistyky [Theoretical foundations of corpus linguistics]. In: *Prykarpatskyi visnyk Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Slovo [Precarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Word]*, 21(77), 33–48 (in Ukr.).
6. Matsko, L., Sydorenko, O., Matsko, O. (2003). Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola, 462 (in Ukr.).
7. Mentynska, I. (2020). Terminolohizatsiia ta determinolohizatsiia ukrainskykh kompiuternykh terminiv [Terminologization and determinologization of Ukrainian computer terms]. In: *Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht (24–27 Oktober 2019)*. München: readbox unipress Open Publishing LMU, 143–150 (in Ukr.).
8. Navalna, M. I., Khomych, T. L. (2024). Leksyka medychnoi sfery – dzherelo ekspresyvizatsii movy suchasnykh masmedia [Medical sphere vocabulary as a source of expressivization in the language of modern mass media]. In: *Kultura slova [Culture of the word]*, 100, 215–227 (in Ukr.).
9. Pasieka, A. O. (2024). Rozvytok ukrainskoi medychnoi terminolohii ta urolozhichnoi terminoleksyky: osnovni etapy stanovlennia [Development of Ukrainian medical terminology and urological terminological vocabulary: main stages of formation]. In: *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. [Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University]*. Seriiia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. 4, 12–20 (in Ukr.).
10. Pustovit, V. Yu. (2016). Medychnyi dyskurs khudozhnoi literatury [Medical discourse of fiction literature]. In: *Literatury svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist [World literatures: poetics, mentality and spirituality]*, 7, 102–110 (in Ukr.).
11. Rohachova, H. (1997). Termin u khudozhnomu teksti [Term in a literary text]. In: *Pryntsyipy ta metody funktsionalno-semantychnoho opysu movy: pidsumky, napriamy, perspektyvy [Principles and methods of functional-semantic description of language: results, directions, prospects]*: materialy konferentsii. Kyiv, 248–250 (in Ukr.).

12. Samoilenko, O. V. (2020). Osoblyvosti ukrainskoi medychnoi terminolohii [Features of Ukrainian medical terminology]. In: *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian philological studies], 13 (1), 108–111 (in Ukr.).
13. Taran, A. (2019). Poshukova systema y korpus yak instrument doslidzhennia semantyky sliv [Search engine and corpus as a tool for studying word semantics]. In: *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriya: Filolohichni nauky* [Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University. Series: Philological sciences], 1, 99–103 (in Ukr.).
14. Shcherbak, Yu. (1971). Barrier nesumisnosti [Barrier of incompatibility]. Kyiv: Rad. pysmennyk, 317 (in Ukr.).
15. Shcherbak, Yu. (1966). Yak na viini [As in war]: povist ta opovidannia Kyiv: Rad. pysmennyk, 319 (in Ukr.).
16. Shcherbak, Yu. (1987). Prychyny i naslidky: analitychne doslidzhennia [Causes and consequences: analytical research]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 318 (in Ukr.).
17. Shcherbak, Yu. (1989). Chornobyl [Chornobyl]: dokumentalna povist. Kyiv: Vyd. khud. lit. “Dnipro”, 224 (in Ukr.).

MEDICAL TERMINOLOGY AS A COMPONENT OF YURII SHCHERBAK’S IDIOSTYLE: A CORPUS-BASED APPROACH

**Svitlana Lutsak, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Linguistics,
Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)**

e-mail: slucak@ifnmu.edu.ua

ORCID: orcid.org/0000-0002-6862-5838

Scopus Author ID: 57947947700

**Halyna Yurchak, PhD in Philology, Associate Professor of the
Department of Linguistics, Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)**

e-mail: haliur@ifnmu.edu.ua

ORCID: orcid.org/0000-0002-2740-9012

Abstract. Introduction. One of the areas contemporary linguistics is the study of the creative heritage of authors who have shaped significant cultural and intellectual traditions and produced multi-genre textual material suitable for multidimensional linguistic analysis. Among such figures is Yuri Shcherbak, a Ukrainian writer, diplomat, publicist, epidemiologist, Doctor of Medical Sciences, and public figure. His work is characterized by terminological density, the combination of medical and literary discourses, and an intellectual manner of writing, which makes the study of medical terminology within the structure of his individual style particularly relevant.

Purpose. The purpose of this study is to identify the peculiarities of the functioning of medical terminology in Yuri Shcherbak’s literary discourse, to determine its semantic, figurative, and discursive load, and to demonstrate the potential of a corpus-based approach for investigating the role of specialized vocabulary in shaping an intellectualized authorial style.

Methods. The methodological basis of the research is the corpus-based approach, which makes it possible to objectively identify the core elements of the author’s language and its dominant concepts, trace the functioning of specialized vocabulary, and reveal the specific features of the writer’s idiosyncrasy. The study also employs linguostylistic, semantic, contextual, and discursive methods of analysis.

Results. The study has shown that medical terminology in Yuri Shcherbak’s works performs not only a nominative but also a symbolic, emotional-expressive, philosophical, and concept-forming function. Terms belonging to hematology, immunology, epidemiology, pathology, and radiation medicine undergo processes of determinologization in literary texts, acquiring additional figurative and metaphorical meanings. Medical vocabulary becomes a means of representing war, social degradation, moral trauma, fear, and spiritual resistance, thereby forming a complex system of conceptual images and semantic dominants. It has been demonstrated that the use of specialized terminology intellectualizes the writer’s literary discourse and produces an effect of combining scientific precision with artistic imagery.

Scientific novelty. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive interpretation of medical terminology as an important feature of Yuri Shcherbak’s individual authorial style and in the application of a corpus-based approach to identifying patterns in the functioning of specialized vocabulary in the writer’s literary discourse.

Conclusions. *Medical terminology in Yurii Shcherbak's works performs an important text-forming and meaning-organizing role, becoming one of the key means of shaping the intellectual character of his literary discourse. The combination of specialized medical vocabulary with artistic imagery ensures a multi-layered interpretation of the human being, society, and historical reality, while deepening the psychological and philosophical dimensions of the writer's prose. The corpus-based approach opens up prospects for the further systematic study of Yurii Shcherbak's authorial language.*

Key words: *medical terminology, idiosyle, literary discourse, corpus analysis, thematic clusters, Yurii Shcherbak.*

Надійшла до редакції: 11.01.2026

Прийнято до друку: 28.02.2026

ВЕРБАЛЬНИЙ СИМВОЛ У СЛОВНИКУ: МІЖ ІНТЕРПРЕТАЦІЄЮ ТА ФІКСАЦІЄЮ СМISЛУ

*О. І. Сімович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу української мови Інституту українознавства*

*ім. І. Крип'якевича НАН України
(Львів, Україна)*

e-mail: kseniasimovych@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0889-4128>

Метою статті є окреслення особливостей лексикографічного представлення символічних значень та визначення принципів їх інтерпретації в загальномовних, діалектних і спеціальних словниках вербальних символів. У центрі уваги перебуває проблема репрезентації вербального символу як багаторівневої семантичної структури, семантика якої сформована під впливом мовних, культурних і контекстуальних чинників та не дорівнює прямому чи переносному значенням слова.

Наукова новизна дослідження полягає в трактуванні символічного значення як відносно автономного компонента семантичної структури слова, а не як різновиду переносного значення чи конотативного відтінку. У статті запропоновано розмежування слова-символу та символу-предмета, а також окреслено принципи лексикографічної інтерпретації символічних значень у словниках різних типів. Обґрунтовано доцільність виокремлення символічної семантики за допомогою спеціального маркера «симв.» у тлумачних словниках.

Методологічну основу дослідження становлять описовий метод, методи семантичного, компонентного та контекстуального аналізу, а також лексикографічного зіставлення словникових джерел. Матеріалом дослідження слугували лексеми із символічним потенціалом, представлені в тлумачних, діалектних і спеціальних словниках, а також у текстах української культурної традиції.

У результаті дослідження встановлено, що символічні значення в більшості словників або не зафіксовані, або редуковані до переносних значень та імпліцитно виявлені лише в ілюстративному матеріалі. З'ясовано, що найбільший потенціал для виявлення символічної семантики мають діалектні словники, особливо словники обрядової лексики. Висновки дослідження дають підстави стверджувати про необхідність диференційованого підходу до репрезентації символів у словниках різних типів: у загальномовних словниках доцільно фіксувати передусім домінантні та культурно усталені символічні значення, тоді як спеціальні словники символів повинні відтворювати багаторівневу структуру символічної семантики з урахуванням контекстуальних реалізацій, культурних коментарів і зв'язку слова-символу із символом-предметом.

Ключові слова: вербальний символ, символічне значення, лексикографія, лексика, семантика, текст, словник символів, словникова стаття, культурна семантика, етнолінгвістика.

Актуальність. Лексикографічна фіксація символічних значень належить до найбільш складних проблем сучасної лінгвістики, що зумовлено передусім специфікою символу як культурно маркованого знака, якому властиві багатозначність, інтерпретаційна відкритість, залежність від контексту й фонових знань. На відміну від загальноновживаного слова, символ не має чітко окресленого денотативного значення, а функціонує як смислотворчий елемент, що акумулює та розвиває («розгортає») культурно закріплені інтерпретації. У зв'язку із цим постає питання про можливості та межі лексикографічної репрезентації символічного значення. Попри наявність досліджень у семіотиці, лінгвокультурології та когнітивній лінгвістиці, проблема лексикографічного опису символів залишається нерозробленою. Спроби фіксації символічних значень у словниках мають фрагментарний характер і не формують цілісної моделі їх опису.

Традиційні словникові практики, зорієнтовані переважно на фіксацію денотативних і частково конотативних значень, обмежені щодо відтворення багатовимірної семантики символу, сформованої в культурі, історії та реальному функціонуванні в текстах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження символу демонструють відсутність єдиного підходу до його трактування, що відповідно зумовлює

складність опису цього поняття в лінгвістичній та лексикографічній традиції. У працях, присвячених співвідношенню знака й символу [2; 9; 10 та ін.], дослідники наголошують на варіативності цих понять і відсутності усталеної термінологічної межі між ними. Учені підкреслюють також багаторівневість символу, його культурну зумовленість і контекстуальну залежність, що унеможлиблює його зведення до однозначної словникової дефініції. У семіотичному та когнітивному підходах символ трактують як динамічну одиницю мовної картини світу, що змінює своє значення залежно від дискурсивних умов [2]. Окремо дослідники вказують на проблеми класифікації знакових систем та розмежування символу, метафори й інших образних засобів [22]. У лексикографічних студіях [12] наголошено на редуктивному характері словникової фіксації символічних значень або на імпліцитному поданні ілюстративного матеріалу. В українській лінгвістичній традиції символ трактують як культурно зумовлений концепт або етнокультурно закріплену лексему [4; 5; 11], що функціонує на перетині мовного та позамовного (обрядового, міфологічного) простору. Деякі аспекти його лексикографічного опису на матеріалі фольклору представлені в працях З. Василько [1] та Н. Пастух [8], де символ розглядають як елемент етнокультурно маркованої семантики. У сучасній українській лінгвістиці окремий напрям дослідження становлять праці О. Сімович, у яких на матеріалі текстів українського фольклору здійснено лексикографічне виокремлення та інтерпретацію вербальних символів [13–21 та ін.]. У цих студіях символічні значення схарактеризовано як такі, що не мають жорстко окресленої семантичної структури, контекстуально зумовлені та функціонують як динамічна та багаторівнева структура смислів. Такий підхід дає змогу по-новому осмислити можливості етнолінгвістичного словника вербальних символів.

Водночас зазначені напрацювання залишаються фрагментарними і не формують цілісної моделі лексикографічного опису символів, що зумовлює потребу подальшого теоретичного та практичного напрацювання цієї проблеми.

Мета дослідження – окреслити особливості лексикографічного представлення символічних значень з акцентом на розмежуванні вербального символу, символу-предмета і слова з переносним значенням як взаємопов'язаних, але функційно різних рівнів реалізації символу.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом для написання статті слугують авторські теоретичні узагальнення щодо лексикографічної репрезентації символічних значень, а також ілюстрації вербальних символів (*калина, нитка*), використані для моделювання запропонованої типології. У дослідженні використано описовий метод для інтерпретації лексикографічного представлення символічних значень та встановлення їх структурних особливостей. Застосовано метод лексикографічного аналізу для виявлення способів фіксації символічних значень у словникових джерелах. Для дослідження семантичної структури вербального символу використано компонентний аналіз, що дає змогу виокремити його смислові складники та встановити внутрішню організацію значення. Також залучено елементи семантичного й типологічного підходів для розмежування вербального символу, символу-предмета та слів із переносним значенням як різних рівнів реалізації символічної семантики.

Результати дослідження та їх обговорення. Символ у лінгвістичному вимірі постає як складна семантична одиниця, що потенційно може бути об'єктом лексикографічного опису, водночас його специфіка не дозволяє повноцінно описувати символічні значення в межах традиційних словникових моделей. На відміну від загальновживаного слова, семантика якого відносно стабілізована через систему денотативних і переносних значень, символ функціонує як відкрита смислова структура, що формується в процесі інтерпретації та залежить від культурного і текстового контексту. Значення символу не піддають остаточній семантичній фіксації, не зводять до фіксованих дефініцій, а реалізують як множинність потенційних смислів, актуалізованих залежно від умов функціонування. У зв'язку із цим символ доцільно розглядати не як стабільну семантичну одиницю, а як динамічну систему смислових нашарувань, у якій значення можуть набувати домінантного або периферійного статусу. Символічні значення не утворюють замкненої системи, оскільки сформовані під впливом множинних контекстів і потребують культурної «апробації». І справді, у тлумачних

словниках символи зафіксовано лише спорадично, зазвичай в узагальненому вигляді, що не відображає їхньої семантичної складності й багатоплановості. Так, зафіксовані символи зведено до рівня «кодових символів» [13], у яких втрачається багатозначність і багаторівнева організація значення.

Сама природа символу ускладнює його лексикографічне опрацювання, оскільки традиційні словникові підходи, зорієнтовані на фіксацію усталених значень, не враховують його контекстуальної змінності та культурної зумовленості.

У межах цього дослідження символічне значення potrаковано не як окрема семема чи периферійний компонент значення загальноновживаного слова, а як багаторівнева семантична структура, сформована внаслідок взаємодії мовних і позамовних (культурних, обрядових) чинників. Структура символічного значення є неоднорідною: у її межах виокремлюють домінантні й периферійні (підпорядковані) смисли. Домінантні значення становлять ядро символічної інтерпретації та є відносно стабільними в культурній традиції, натомість периферійні актуалізації мають контекстуальний характер і можуть варіюватися залежно від конкретного тексту й реципієнта.

Символічні значення не функціують ізольовано, а співіснують у межах єдиної семантичної системи, перебуваючи в різних станах актуалізації. У кожному окремому тексті активована лише частина цієї структури, тоді як інші значення залишаються потенційними, але не зникають у семантичній структурі слова та можуть одночасно реалізуватися в кожному новому конкретному тексті, однак із різним ступенем інтенсивності. Подальша актуалізація тих чи тих значень залежить від культурного фонового знання реципієнта, а також від семантичних і образних елементів тексту, що стають «актуалізаторами» інтерпретації. Саме тому важливо брати до уваги сполучуваність символу, а також інші лексеми з образним значенням (не обов'язково символами), що постають у кожному конкретному тексті. Важливо, що семантику символу «створять» не тільки ці елементи конкретного тексту, а практично всі елементи, які загалом з'являлися в його інших контекстах. І тут уже важливо, як саме ця різноманітна інформація збережена й осмислена в пам'яті кожного конкретного читача, формуючи його фонові знання.

З огляду на таку організацію символічного значення постає питання про способи його лексикографічної репрезентації. Значний потенціал для виявлення символічної семантики мають насамперед ті словникові джерела, що фіксують лексику у зв'язку з культурним і обрядовим контекстом її функціонування, зокрема діалектні словники обрядової лексики. Вони дають змогу простежити не лише обрядову, а й символічну семантику слова, яка в інших типах словників часто залишається імпліцитною.

Водночас для лексикографічного опису важливо розмежовувати символічне та переносні значення, які традиційно можуть зближуватися в словниковій практиці, проте мають різну природу. Переносне значення формується на основі подібності або суміжності ознак між предметами чи явищами і ґрунтується на встановлюваних семантичних зв'язках (метафоричних або метонімічних). У таких випадках між прямим і переносним значенням простежуємо спільну семантичну основу, що дає змогу відтворити механізм семантичного перенесення.

Натомість символічне значення не передбачає обов'язкової наявності спільної ознаки між предметом і позначуванням (наприклад, між *калиною* та *Україною*, *березою* та *смертю* немає безпосередньої предметної подібності). Його формування зумовлене культурною традицією, колективним досвідом і закріпленими в мовній свідомості інтерпретаціями. У цьому випадкові символ функціює не як результат семантичного перенесення, а як носій культурно значущих смислів, актуалізованих у конкретному текстовому та обрядовому контекстах.

У слові *калина*, зокрема, переносні значення можуть бути пов'язані з окремими ознаками предмета (напр. зовнішньою привабливістю), натомість домінантні символічні значення ('діво́ча чистота', 'краса', 'Україна') не зведені до спільних семантичних характеристик, а сформовані в межах фольклорної та культурної традиції. Вони не мають сталої «закритої» семантичної структури, контекстуально зумовлені та можуть

актуалізуватися з різною інтенсивністю залежно від смислової організації тексту та фонових знань кожного мовця або читача.

Отже, символічне значення доцільно трактувати як окремий тип семантики, що не може бути повністю описаний у межах традиційної моделі переносних значень і потребує спеціальних підходів до лексикографічного представлення.

Лексикографічна репрезентація символічних значень становить окрему проблему, зумовлену невідповідністю між багаторівневою природою символічної семантики та традиційними принципами словникового опису. Словникова дефініція, орієнтована на фіксацію сталих і узагальнених значень, не здатна повною мірою відтворити динамічної структури символу, що реалізується лише в контексті.

У більшості тлумачних словників лексеми, які в культурній традиції функціонують як символи, подані переважно на рівні загальноновживаних або переносних значень. У найкращому разі вони імпліцитно виявляються в ілюстративному матеріалі, який може містити контексти з потенційною символічною інтерпретацією, але не отримує лексикографічного оформлення [див. 13]. Це зумовлює необхідність уточнення статусу символічного значення у загальній семантичній структурі слова. У структурі тлумачних словників символічні значення здебільшого не виокремлено як самостійний компонент, оскільки вони не вписуються в традиційну модель поділу на прямі та переносні значення. Водночас у межах запропонованого підходу символічне значення розглянуто як відносно автономну багаторівневу семантичну систему, що формується (радіше «надбудовується» над ними) на основі номінативного чи переносного значення слова або ж окремих диференційних компонентів семантичної структури, однак не зведена до нього. У такому випадку ця семантика стає не джерелом, а радше підґрунтям або точкою поштовху для розгортання організованих за власними принципами символічних смислів, що можуть набувати багатозначного характеру.

У лексикографії немає усталених принципів розмежування символічного значення та суміжних явищ, зокрема метафори чи алегорії. У словниковій практиці ці типи семантичних трансформацій часто ототожнюють, і це унеможливлює чітке виокремлення власне символічного рівня значення.

Додаткову складність становить необхідність урахування двох різних рівнів функціонування символу – як предметно-культурного явища (символ-предмет), пов'язаного з обрядом, традицією та матеріальними формами культури, і як мовної одиниці (слово-символ), у семантичній структурі якого відображені відповідні культурно зумовлені значення. У словниках здебільшого фіксують лише слово, натомість символ-предмет, що існує в обрядовій практиці, залишається поза межами словникового опису або представлений фрагментарно у діалектних словниках обрядової лексики. Незважаючи на тісний зв'язок цих рівнів, їх не можна ототожнювати, оскільки вони належать до різних площин аналізу. Наприклад, лексема **нитка**, що функціонує зі значеннями '1. Тонко зсукана, скручена пряжа, яку використовують для шиття, в'язання, вишивання, виготовлення тканин і т. ін.'; 2. *перен.* 'Те, що поєднує, пов'язує з ким-, чим-небудь' (СУМ-20), у традиційній культурі українців рідко з'являється як вербальний символ, радше це назва предмета, який виконує оберегові функції. Водночас записи діалектного мовлення дають підстави кваліфікувати **нитку** таки як вербальний символ, семантика якого, звичайно ж, є вторинною щодо обрядового контексту: – *Ти чо, чого так до церкви рідко ходиш? – Кожний раз, як іду з малим, його все вікають, вже і нитку червону на руку повязала, але десь на причасті..., а Павлик починає несамовито позіхати. Дома сірники скидала аж* (ЗА); *Ўйа¹зати ди¹тин¹ і і поро¹д¹іл¹ і че¹р¹вону нитку на¹ руку* (Тищенко, с. 299).

Формулювати значення символу як 'оберіг від вроків' некоректно, адже в такому разі відбувається сплутування понять символу та предмета-оберегу. Слово **нитка**, а також пов'язані з ним словосполучення (**червона нитка**, **ниткою обв'язати** та ін.) розвивають символічне значення 'відмежування від всього злого, від болю, поганого впливу' [14, с. 43]. Натомість використання **нитки** (предмет) в обрядах, як припускаємо, вплинуло на розвиток символічного значення слова 'єднання земного світу з небесним', що ґрунтоване на уявленні

про нитку як засіб зв'язку або поєднання: *Молимося за хворих, немічних, упосліджених, тих, хто просить про молитву, про Боже милосердя. Вони тримаються за оту ниточку, що з'єднує молитовну родину з Господом* (ЗА); *Молитва – це ота ниточка до Спасителя, за яку ми тримаємось кожного дня* (ЗА); 'життя, існування' та ін. (докладно про семантичну структуру вербального символу *нитка* див.: 14).

У цьому контексті особливу роль відіграють діалектні словники, зокрема ті, що фіксують обрядову лексику. Їхня специфіка полягає в тісному зв'язку мовного матеріалу з локальними культурними практиками, що створює передумови для виявлення символічних значень, прихованих у семантичній структурі слова. Однак навіть у таких джерелах символічна семантика, на жаль, здебільшого не отримує системного опису й потребує додаткової інтерпретації. В окремій публікації проаналізовано лексеми, що відомі як вербальні символи і водночас представлені в словникових джерелах переважно як загальновживані одиниці. Порівняння словникових дефініцій із контекстами їх уживання дало змогу виявити розбіжність між зафіксованим значенням і реальною семантичною функцією слова в тексті. Виявлено, що значно більше зафіксовано, хоча й непослідовно, символічних значень у словниках обрядової лексики [13].

Отже, основна проблема лексикографічної фіксації символічних значень полягає не лише у відсутності відповідних дефініцій, а й у невідповідності між природою символу як динамічної семантичної структури та статичною формою словникового опису. Це зумовлює необхідність розроблення спеціальних підходів до лексикографування символів, які б дозволили взяти до уваги їх багаторівневу організацію та контекстуальну зумовленість.

Що ж можна запропонувати? У тлумачному словнику доцільно фіксувати лише домінантні, культурно усталені, високочастотні символічні значення, які є впізнаваними для більшості носіїв мови; тобто не кожний вербальний символ може бути описаний, як і не всі значення мають потрапити до загальномовного словника, лише «культурне ядро».

Можна формулювати символічне значення, схоже, як запропоновано в словнику вербальних символів, лише запровадити окремий маркер *симв.* (*символічне значення*), тоді така стаття виглядатиме приблизно так:

калина '1. Кушова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркуваті ягоди';

2. збірн. 'ягоди цієї рослини' [СУМ-20];

симв. Україна; дівоча чистота, краса.

Це, по-перше, не порушує структури і принципів тлумачного словника і формально вписується в словникову модель; по-друге, дасть змогу розуміти, що символічне і переносні значення не тотожні; по-третє, чітко показує інший тип семантики; по-четверте, демонструє, що символічне значення не завжди пов'язане з переносним, а іноді «виростає» на кількох диференційних ознаках. Як варіант – репрезентація не через нову ремарку («*симв.*»), а через інтерпретаційний коментар: «У фольклорній традиції також постає символом України, дівочої чистоти, краси». Можливий також інший спосіб репрезентації: «символ України, дівочої чистоти, краси». Однак так репрезентоване символічне значення слова «розчиняється» у переносному. Отже, оптимальним способом репрезентації символів видається перший.

Звичайно, жодний із цих варіантів не ідеальний, але пропонує спеціальну модель лексикографічної репрезентації, яка б дала змогу фіксувати символічні значення як відносно автономний, але структурно пов'язаний із лексичною семантикою компонент.

Цілком інші можливості дають спеціальні словники *вербальних* символів, щоправда, знову ж таки постає питання вибору матеріалу. Утім може йтися передусім про символи, які найбільш поширені в мовній картині світу українців, мають значний потенціал і надалі можуть функціонувати та розвиватися уже в нових контекстах культури.

Практичне опрацювання в спеціальних словниках дасть змогу зважити на їх багаторівневу організацію та контекстуальну зумовленість. Відповідно до запропонованої теоретичної моделі, лексикографічна інтерпретація символу не може обмежуватися фіксацією окремого значення, а має відтворювати систему взаємопов'язаних смислів,

актуалізованих у текстах. Окремий словник дасть змогу забезпечити словникову статтю достатніми контекстами (Рукопис).

Практика публікації таких словникових статей, а також багаторічна робота над словником такого типу уможлиблює виокремлення кількох принципів лексикографічної інтерпретації символічних значень у словниках вербальних символів. По-перше, символічне значення повинно постати на підставі широкого контекстуального аналізу, що охоплює різні типи текстів. Окремий приклад не є достатнім для формулювання значення, оскільки символічна семантика виявляється лише в системі повторюваних контекстів. По-друге, у межах словникової статті доцільно розмежовувати домінантні та периферійні символічні значення. Домінантні значення мають бути представлені як основні інтерпретаційні моделі, натомість периферійні – як контекстуально зумовлені варіанти їх реалізації. По-третє, необхідно брати до уваги зв'язок слова-символу із символом-предметом, зокрема у випадках, коли символічне значення сформоване на основі обрядової практики. У таких ситуаціях доцільно подавати короткий культурний або ритуальний коментар, що пояснює походження відповідного смислу. По-четверте, символічні значення потрібно фіксувати як відносно самостійний компонент семантичної структури слова, а не як додатковий конотативний відтінок. Це дає змогу уникнути їх редукції до метафоричних або стилістичних нашарувань. Натомість лексикографічна фіксація символічних значень у тлумачних словниках не передбачає відтворення всієї потенційної множинності символічних інтерпретацій. У межах загальнономовного словника доцільною видається репрезентація лише домінантних, культурно стабілізованих і загальновідомих символічних значень, які функціують у мовній свідомості носіїв як відносно усталені інтерпретаційні моделі. Периферійні, контекстуально зумовлені або індивідуально-авторські актуалізації символу мають бути предметом спеціалізованих словників символів чи етнолінгвістичних досліджень.

Зрештою, запропоновані принципи можуть бути реалізовані в різних типах словників із різним ступенем повноти. У загальнономовних або словниках культури доцільною є фіксація передусім домінантних, найбільш усталених символічних значень. Натомість спеціалізовані словники символів орієнтовані на максимально повне відтворення символічної семантики, зокрема з периферійними та контекстуальними реалізаціями. Водночас навіть такі словники не можуть претендувати на вичерпність, оскільки символічна структура значення залишається відкритою і здатною до подальших інтерпретацій. Водночас вони дадуть поштовх для розвитку інших символічних значень слова, яке читач «прочитає» вже в новому контексті.

Висновки і перспективи дослідження. Проведене дослідження засвідчило, що символічне значення не може бути повноцінно описане в межах традиційної словникової моделі, оскільки вербальний символ функціонує як багаторівнева та контекстуально зумовлена структура смислів. У статті обґрунтовано необхідність розмежування символічного і переносного значень, а також слова-символу та символу-предмета як різних рівнів реалізації символу.

Установлено, що в загальнономовних словниках символічна семантика здебільшого не зафіксована або імпліцитно виявлена лише в ілюстративному матеріалі. Натомість значний потенціал для її представлення мають діалектні словники, особливо словники обрядової лексики, де відображено слово у зв'язку з культурною практикою.

Запропоновано диференційований підхід до репрезентації символів у словниках різних типів: у тлумачних словниках доцільно фіксувати передусім домінантні та культурно усталені символічні значення, тоді як спеціальні словники вербальних символів повинні відтворювати багаторівневу структуру символічної семантики з урахуванням контекстуальних реалізацій і культурних коментарів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням моделі словникової статті для словників вербальних символів, а також із системним вивченням символічної семантики на матеріалі діалектних і обрядових текстів.

Умовні скорочення використаних джерел

СУМ-20 – Словник української мови. Т. 1–16. URL: <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0>

Тищенко – Тищенко Т. *Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи* : навчальний посібник. Умань, 2014. 383 с.

Список використаної літератури

1. Василько З. Символіка фольклорного образу. Львів : ДПА Друк, 2004. 392 с.
2. Ваховська О. В. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – постановка проблеми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 167–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/30>. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/30.pdf.
3. Данилюк Н. Найдавніші слова-фауносимволи в міфопоетичній картині світу української народної пісні. *Лінгвостилістичні студії*. 2021. Вип. 14. С. 34–45. DOI: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2021-14-34-45>.
4. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд. Київ : Наукова думка, 2007. 444 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
6. Звонко Г. Образні особливості концепту трансформації в українській мові. *Лінгвістичні та концептуальні світогляди*. 2021. Вип. 1(68). С. 66–77. URL: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.1.06>.
7. Магас Н. В. Метафоризація розуміння в українській та англійській мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філологія*. Острого : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(69). С. 3–5. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/1637>.
8. Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля : монографія. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2013. 221 с.
9. Патріарх В. Інтерпретація слова-знака і слова-символу в сучасному науковому дискурсі. *Лінгвістичні студії*. 2023. Вип. 46. С. 68–75. URL: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2023.46.6>.
10. Пашкова Н. І. Еволюція співвідношення термінів знак і символ у загальній семіотиці, лінгвістиці та культурології. *Культура і сучасність*. 2020. № 1. С. 32–38. DOI: 10.32461/2226-0285.1.2020.221331.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
12. Сердега Р. Л. Лексикографічна інтерпретація символічних значень фольклору. *Мова. Література. Фольклор*. 2023. № 1. С. 53–60. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/934923bb-aa81-432d-86d0-589e4b9e0629/content>.
13. Сімович О. Вербальні символи в літературному стандарті та в діалектах. *Діалекти в умовах сучасних викликів / відп. ред. Т. Ястремська, Д. К. Рембішевська ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Інститут Славістики ПАН. Львів–Варшава, 2024. (Серія «Діалектологічні студії / Studia Gwarowe», т. 2 (15)). С. 298–325.*
14. Сімович О. Від драбини та нитки до неба: символічне осмислення шляху у фрагменті мовної картини світу. *Лінгвістика*. 2021. № 2(44). С. 38–52.
15. Сімович О., Пастух Н. Матеріали до словника вербальних символів: Кров, Вода, Зозуля. *Діалектологічні студії*. 2: Мова і культура. Львів, 2003. С. 261–302.
16. Сімович О. Проблеми лексикографічної репрезентації символу в діалектних словниках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 21. С. 131–134.
17. Сімович О. Символ – значення – словник: шляхи інтерпретації. *Gwary dziś*. 2018. Т. 10. С. 111–125.
18. Сімович О. Символи в українській мові: репрезентація в тлумачних та спеціальних словниках. *Сучасна українська нація: мова, історія, культура*. 2016. С. 52–55.
19. Сімович О. Словник вербальних символів: Зірка, зоря. Сонце. Місяць. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус. Пам'яті Наталі Хобзей*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 304–322.
20. Сімович О. Словник вербальних символів: Кінь. *Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка*. Львів, 2019. С. 423–437.
21. Сімович О. Словник і символ: точки перетину. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус. Пам'яті Наталі Хобзей*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 104–113.
22. Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Філологія*. 2015. Т. 18, № 2. С. 88–95.

References

1. Danyliuk, N. (2021). Naidavnishshi slova-faunosymvoly v mifopoetychnii kartyni svitu ukrainskoi narodnoi pisni [The oldest fauna-symbol words in the mythopoetic worldview of the Ukrainian folk song]. In: *Linhvostylistychni studii [Linguostylistic Studies]*, 14, 34–45. DOI: 10.29038/2413-0923-2021-14-34-45 (in Ukr.).
2. Khabotniakova, P. S. (2015). Koreliatsiia poniat “obraz”, “symvol” ta “obraz-symvol” u suchasnykh linhvistychnii paradyhmi [Correlation of the concepts “image”, “symbol” and “image-symbol” in the modern linguistic paradigm]. In: *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Filolohiia [Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Philology]*, 18(2), 88–95 (in Ukr.).
3. Magas, N. V. (2018). Metaforizatsiia rozuminnia v ukrainskii ta anhliiskii movakh [Metaphorization of understanding in the Ukrainian and English languages]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Filolohiia [Proceedings of the National University of Ostroh Academy. Philology]*, 2(69), 3–5. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/1637> (in Ukr.).

4. Pashkova, N. I. (2020). Evoliutsiia spivvidnoshennia terminiv znak i symvol u zahalnoi semiotytsi, linhvistytsi ta kulturolohii [Evolution of the correlation of the terms sign and symbol in general semiotics, linguistics and cultural studies]. In: *Kultura i suchasnist* [Culture and Contemporaneity], 1, 32–38. DOI: 10.32461/2226-0285.1.2020.221331 (in Ukr.).
5. Pastukh, N. (2013). Symvolika tvaryn v ukrainskomu folklori: zozulia [Animal symbolism in Ukrainian folklore: the cuckoo]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 221 (in Ukr.).
6. Patriarkh, V. (2023). Interpretatsiia slova-znaka i slova-symvolu v suchasnomu naukovomu dyskursi [Interpretation of the word-sign and word-symbol in modern scientific discourse]. In: *Linhvistychni studii* [Linguistic Studies], 46, 68–75. URL: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2023.46.6> (in Ukr.).
7. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics] : pidruchnyk. Poltava : Dovkillia-K, 712 (in Ukr.).
8. Serdeha, R. L. (2023). Leksykohrafichna interpretatsiia symvolichnykh znachen folkloru [Lexicographic interpretation of symbolic meanings in folklore]. In: *Mova. Literatura. Folklor* [Language. Literature. Folklore], 1, 53–60. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/934923bb-aa81-432d-86d0-589e4b9e0629/content> (in Ukr.).
9. Simovych, O. (2016a). Symvoly v ukrainskii movi: reprezentatsiia v tumachnykh ta spetsialnykh slovnykakh [Symbols in the Ukrainian language: representation in explanatory and specialized dictionaries]. In: *Suchasna ukrainska natsiia: mova, istoriia, kultura* [Contemporary Ukrainian Nation: Language, History, Culture], 52–55 (in Ukr.).
10. Simovych, O. (2016b). Problemy leksykohrafichnoi reprezentatsii symvolu v dialektnykh slovnykakh [Problems of lexicographic representation of the symbol in dialect dictionaries]. In: *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Contemporary Issues in Linguistics and Literary Studie], 21, 131–134 (in Ukr.).
11. Simovych, O. (2018). Slovnyk i symvol: tochky peretynu [Dictionary and symbol: points of intersection]. In: *Dialektolohichni studii. 11: Slovo – slovnyk – korpus. Pamiati Natali Khobzei* [Dialectological Studies 11: Word – Dictionary – Corpus. In Memory of Nataliia Khobzei], 104–113. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukr.).
12. Simovych, O. (2018). Slovnyk verbalnykh symvoliv. Zirka, zoria. Sontse. Misiats [Dictionary of verbal symbols. Star, dawn. Sun. Moon]. In: *Dialektolohichni studii. 11: Slovo – slovnyk – korpus. Pamiati Natali Khobzei* [Dialectological Studies 11: Word – Dictionary – Corpus. In Memory of Nataliia Khobzei], 304–322. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukr.).
13. Simovych, O. (2018). Symvol – znachennia – slovnyk: shliakhy interpretatsii [Symbol – meaning – dictionary: ways of interpretation]. In: *Gwary dzis* [Dialects Today], 10, 111–125 (in Ukr.).
14. Simovych, O. (2019). Slovnyk verbalnykh symvoliv: kin [Dictionary of verbal symbols: horse]. In: *Dialektolohichni studii. 12: Dialekt i pamiatka* [Dialectological Studies 12: Dialect and Monument], 423–437. Lviv (in Ukr.).
15. Simovych, K. (2021). Vid drabyny ta nytky do neba: symvolichne osmyslennia shliakhu u frahmenti movnoi kartyny svitu [From the ladder and thread to the sky: symbolic interpretation of the path in a fragment of the linguistic worldview]. In: *Linhvistyka* [Linguistics], 2(44), 38–52 (in Ukr.).
16. Simovych, O. (2024). Verbalni symvoly v literaturnomu standarti ta v dialektakh [Verbal symbols in the literary standard and dialects]. In: T. Yastremska & D. K. Rembishevska (Eds.), *Dialekty v umovakh suchasnykh vyklykiv* [Dialects in the conditions of modern challenges] (Serii «Dialektolohichni studii / Studia Gwarowe», Vol. 2(15), 298–325). Lviv–Warsaw: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; Instytut Slavistyky PAN (in Ukr.).
17. Simovych, O., & Pastukh, N. (2003). Materialy do slovnyka verbalnykh symvoliv: Krov, Voda, Zazulia [Materials for the dictionary of verbal symbols: Blood, Water, Cuckoo]. In: *Dialektolohichni studii. 2: Mova i kultura* [Dialectological Studies 2: Language and Culture], 261–302. Lviv (in Ukr.).
18. Vakhovska, O. V. (2023). Znako-symvolichna pryroda slova yak odyntsi movnoi kartyny svitu: evoliutsiinyi aspekt – postanovka problemy [Sign-symbolic nature of the word as a unit of the linguistic worldview: evolutionary aspect – statement of the problem]. In: *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Filolohiia* [Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Philology. Zhurnalistyka], 34(73), 4, 167–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/30>. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/30.pdf (in Ukr.).
19. Vasylo, Z. (2004). Symvolika folklornoho obrazu [Symbolism of the folklore image]. Lviv: DPA Druk, 392 (in Ukr.).
20. Yermolenko, S. (2007). Mova i ukrainoznavchyi svitohliad [Language and Ukrainian studies worldview]. Kyiv: Naukova dumka, 444 (in Ukr.).
21. Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira, 703 (in Ukr.).
22. Zvonko, H. (2021). Obrazni osoblyvosti kontseptu transformatsii v ukrainskii movi [Figurative features of the concept of transformation in the Ukrainian language]. In: *Linhvistychni ta kontseptualni svitohliady* [Linguistic and Conceptual Worldviews], 1(68), 66–77. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2021.1.06> (in Ukr.).

VERBAL SYMBOL IN THE DICTIONARY: BETWEEN INTERPRETATION AND FIXATION OF MEANING

*Oksana Simovych, PhD in Philology, Senior Research Fellow
of the Department of Ukrainian Language, Institute of Ukrainian Studies
named after I. Krypiakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine)*

e-mail: kseniasimovych@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0889-4128>

Abstract. Introduction. The lexicographic representation of verbal symbols is one of the most complex issues in modern linguistics due to their cultural conditioning, contextual variability, and multilayered semantic structure. Verbal symbols do not possess a fixed denotative meaning and function as dynamic semantic units that accumulate culturally established interpretations. Their semantics is formed within cultural, historical, and textual contexts, which complicates their lexicographic fixation and raises the question of the extent to which symbolic meanings can be represented in dictionaries.

The purpose. The study aims to identify the principles of lexicographic representation of symbolic meanings and to distinguish approaches to their fixation in general explanatory dictionaries, dialect dictionaries, and specialized dictionaries of verbal symbols.

The methods. The research is based on semantic analysis, lexicographic description, and comparative analysis of dictionary sources, as well as the interpretation of theoretical approaches to symbol, metaphor, and allegory in linguistic studies.

Main results of the study. The analysis shows that symbolic meanings are rarely explicitly recorded in dictionaries. In general explanatory dictionaries, they are reduced to lexical or figurative meanings and are not distinguished as an independent semantic layer. Dialect dictionaries reveal symbolic meanings mainly through contextual and ethnocultural material, often implicitly. Specialized dictionaries of symbols provide more systematic and explicit representation of symbolic semantics. It is established that symbolic meaning is a multilayered structure consisting of dominant and peripheral components. Dominant meanings are culturally stabilized and widely recognized, while peripheral meanings are context-dependent and activated only in specific textual situations. Symbolic semantics remains open and dynamic, being reconstructed through interaction with cultural knowledge and discourse.

Originality. The study differentiates principles of lexicographic representation of symbolic meaning across different dictionary types and interprets symbolic meaning as an autonomous but structurally integrated component of lexical semantics.

Conclusions and specific suggestions of the author. Lexicographic representation of symbolic meanings requires differentiation between types of dictionaries. General dictionaries should include only culturally stable symbolic meanings. Dialect dictionaries should account for contextual and ethnocultural data revealing implicit symbolism. Specialized dictionaries should provide a systematic description of symbolic structures, including dominant and peripheral meanings and their contextual realizations.

Key words: verbal symbol, symbolic meaning, lexicography, semantics, dictionary of symbols, dictionary entry, cultural semantics, ethnolinguistics, text.

Надійшла до редакції: 28.01.2026

Прийнято до друку: 05.03.2026

LINGUISTIC DETERMINANTS OF PROFESSIONAL MOBILITY FOR IT SPECIALISTS IN A GLOBALIZED ENVIRONMENT

**I. M. Chemerys, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: innachemerys@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7898-3607>

Scopus Author ID: 59221811600

**I. M. Kulish, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: irinakulish@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5375-5429>

In the context of globalization and digital transformation, English for Professional Purposes (ESP) has emerged as a strategic resource for enhancing the professional mobility of IT specialists. Linguistic competence is no longer viewed as a supplementary skill but as a critical factor enabling professionals to participate effectively in the global labor market. The growing demand for collaboration within distributed international teams highlights the need to bridge the gap between technical expertise and communication competence.

The study aims to examine the impact of ESP proficiency on the professional mobility and career development of IT specialists. It also seeks to evaluate the effectiveness of authentic ESP curricula implemented by leading international universities in fostering competitive human capital for the global technology sector.

The research employs qualitative and comparative approaches. A systematic review of ESP curricula designed for IT professionals at the Massachusetts Institute of Technology (MIT) and Stanford University Language Center was conducted. In addition, content analysis of leading industry-oriented language resources published by Oxford and Cambridge was undertaken. Data from international labor market platforms, including LinkedIn and HackerRank, were synthesized to assess the relationship between language competence and employment outcomes for senior technical positions.

The findings indicate that professional mobility in the IT sector encompasses two dimensions: horizontal mobility, characterized by technological adaptability and the ability to transition between technology stacks, and vertical mobility, associated with advancement to leadership roles. Since the overwhelming majority of technical documentation, frameworks, and emerging technologies are introduced in English, language proficiency serves as a key catalyst for professional growth and technological adaptation. The analysis of MIT and Stanford curricula revealed a pedagogical shift from traditional grammar-focused instruction toward problem-based learning (PBL) and communication accuracy, reducing the likelihood of misunderstandings and technical errors in international projects. Furthermore, the study highlights the growing significance of generative artificial intelligence, where English functions as the primary medium for prompt engineering and effective human–AI interaction.

The study contributes to the existing body of knowledge by demonstrating that professional mobility in the digital era extends beyond human communication and increasingly involves interaction between humans and artificial intelligence. In this context, IT specialists act as linguistic mediators who translate business objectives into machine-interpretable instructions. The research also conceptualizes ESP as an essential communication infrastructure that directly influences individual career advancement and professional competitiveness.

The study confirms that ESP is a fundamental determinant of professional mobility and a gateway to participation in the global labor market. To strengthen the competitiveness of Ukrainian IT professionals, it is recommended to implement Content and Language Integrated Learning (CLIL), incorporate simulations of authentic industry environments through tools such as Jira and Trello, and foster Cultural Intelligence (CQ) to facilitate effective collaboration across diverse organizational and cultural contexts.

Key words: English for Professional Purposes (ESP), IT industry, professional mobility, career development, soft skills, global labor market, technical communication, prompt engineering, cultural intelligence, CLIL.

Introduction. The global landscape of the twenty-first century is characterized by an unprecedented level of digital integration, where the information technology (IT) sector serves as the primary engine of economic growth. In this environment, the concept of professional mobility has evolved from a simple change of geographic location to a multifaceted ability to navigate different technological, cultural, and organizational frameworks. Central to this mobility is the proficiency in English for Specific Purposes (ESP).

For IT professionals, English is not merely a foreign language; it is the «operating system» of global communication. From the syntax of programming languages to the documentation of cloud infrastructures, English remains the lingua franca of the tech world. However, as noted by researchers in the field of applied linguistics, General English is no longer sufficient to meet the rigorous demands of international project management and software architecture (Anthony, 2018). The necessity for specialized linguistic training arises from the high precision required in technical tasks and the increasing importance of cross-cultural collaboration in distributed teams.

This article addresses the critical gap between technical expertise and communicative competence, arguing that professional mobility is directly proportional to the specialist's ability to master the linguistic determinants of their field.

Analysis of recent research and publications. The academic foundation for teaching English for Specific Purposes was established in the late 20th century, most notably by Hutchinson and Waters (1987). Their learner-centered approach remains a cornerstone for curriculum development, emphasizing that language learning must be driven by the specific professional needs of the student. This perspective was further refined by Dudley-Evans and St John (1998), who identified the multi-disciplinary nature of ESP, requiring teachers to possess a degree of familiarity with the subject matter—in this case, computer science and information systems.

In the context of the IT industry, the works of Glendinning and McEwan (2009) have provided essential pedagogical frameworks for technical English. Their approach focuses on the lexical corpus of computing, covering areas such as hardware, software development, and network security. More recently, the focus of research has shifted towards «Soft Skills» and «Linguistic Intelligence.» Light and Pierson (2014) argue that the ability to explain complex technical concepts to non-technical stakeholders (client communication) is now as vital as the ability to write clean code.

Furthermore, global industry reports, such as the *EF English Proficiency Index (2023)*, provide empirical evidence that high English proficiency correlates with national innovation and individual salary growth. This correlation is particularly strong in the IT sector, where a lack of language skills acts as a significant barrier to entering the international labor market.

The aim of this article is to examine the role of ESP as a key driver for the professional mobility of IT specialists. We aim to analyze how specialized language training facilitates career advancement and to evaluate the effectiveness of authentic resources from world-renowned universities.

Methodology. This study utilizes a qualitative and comparative research design. We conducted a systematic review of the *MIT Professional Education* and *Stanford University Language Center* curricula for IT professionals. Content analysis was applied to industry-leading handbooks (Oxford, Cambridge) to determine the balance between technical vocabulary and communication skills. Additionally, we synthesized data from international labor market platforms (LinkedIn, HackerRank) to assess the impact of language proficiency on recruitment outcomes for senior technical roles.

Research results and discussion. Professional mobility in the IT industry can be categorized into two distinct dimensions: horizontal and vertical mobility.

Horizontal Mobility: Technological Agility. In the fast-paced IT world, technologies become obsolete within 3 to 5 years. A software engineer must be able to switch between technology stacks (e.g., from Frontend to Backend or from Mobile to AI development). Since 95 % of the primary sources for new frameworks – GitHub repositories, Stack Overflow discussions, and official documentation (Amazon AWS, Google Cloud) – are in English, linguistic competence is the

primary enabler of this “technological pivot”. According to Widdowson (1983), the ability to use language for specific purposes is not just about knowing words but about the «procedural knowledge» of how to solve problems using those words.

Vertical Mobility: Transition to Leadership. As specialists move from «Junior» to «Senior» and «Lead» positions, their primary tasks shift from writing code to managing people and projects. This transition requires a different linguistic repertoire, often referred to as Business English for IT. It involves negotiation, conflict resolution, and the ability to articulate architectural visions to investors. Research by Coyle et al. (2010) on Content and Language Integrated Learning (CLIL) suggests that when professionals learn through the medium of a foreign language, they develop higher-order thinking skills that are essential for leadership roles.

To understand the best practices in fostering professional mobility, we examined programs from MIT and Stanford.

Massachusetts Institute of Technology (MIT). The MIT Professional Education program, *Technical English for Global Engineers*, emphasizes «Global Communication.» The curriculum does not focus on grammar in isolation; instead, it uses a problem-based learning (PBL) approach. Students are required to simulate a system failure and negotiate a recovery plan. This methodology ensures that the language learned is immediately applicable to the high-stakes environment of global IT operations.

Stanford University. Stanford’s *English for IT Professionals* course focuses on “Precision and Clarity”. In software engineering, an ambiguous instruction can lead to a critical system bug. Stanford’s approach teaches specialists how to minimize “linguistic noise” and use structured communication formats (like the «STAR» method for reporting). This training directly impacts a specialist’s mobility by making them “interoperable” across international teams.

The impact of artificial intelligence on ESP. A new and significant factor in 2024 is the emergence of Generative AI. Some argue that AI translation tools might make language learning redundant. However, our study suggests the opposite. The rise of «Prompt Engineering»—the ability to communicate effectively with AI models like GPT-4 or Claude – requires a high degree of linguistic precision. Since these models are primarily trained on English-language datasets, the most sophisticated prompts are created in English.

For the IT specialist, English has become the interface through which they control AI tools. Therefore, professional mobility now includes “Human-AI Interactivity”, where the specialist acts as a linguistic bridge between the human client and the machine logic.

Despite the clear benefits, Ukrainian IT specialists often face “linguistic anxiety” or “foreign language anxiety” (FLA), which can hinder their mobility. Our research indicates that traditional academic methods in many Ukrainian HEIs (Higher Education Institutions) often focus too much on theoretical grammar and not enough on the “Scrum” and “Agile” communication cycles used in the industry.

To address this, we recommend the following:

1. **Integration of CLIL:** Teaching technical subjects like “Database Management” or “Cybersecurity” entirely in English.
2. **Simulation of Industry Environments:** Using authentic documentation and bug-tracking systems (Jira, Trello) within the language classroom.
3. **Focus on Cultural Intelligence (CQ):** Training specialists to recognize and adapt to different cultural styles of feedback and management (e.g., the directness of US feedback vs. the indirectness of Japanese communication).

Conclusions and prospects. The findings of this study confirm that English for Specific Purposes is a fundamental determinant of professional mobility in the IT industry. It is the key that unlocks the door to the global labor market, allowing specialists to move freely across technological and geographic borders.

Linguistic competence facilitates horizontal mobility by enabling rapid retraining and vertical mobility by preparing technical experts for leadership roles. Authentic programs from MIT and Stanford provide a blueprint for a more integrated, task-based approach to ESP training. As we

move further into the age of AI, the importance of English will only increase, as it becomes the primary tool for prompt engineering and human-machine collaboration.

Future research should focus on long-term career tracking of IT specialists who undergo intensive ESP training compared to those who rely solely on General English, to further quantify the economic impact of linguistic mobility.

Список використаної літератури

1. Anthony K. Introducing English for Specific Purposes. Routledge, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/345135576_Introducing_English_for_Specific_Purposes
2. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press, 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/251576256_CLIL_Content_and_Language_Integrated_Learning.
3. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press, 1998. URL: https://www.researchgate.net/publication/248530597_Developments_in_English_for_specific_purposes_a_multi-disciplinary_approach_Tony_Dudley-Evans_and_Maggie-Jo_St_John_Cambridge_Cambridge_University_Press_1998_301_pp.
4. EF Education First. EF English Proficiency Index: A Ranking of 113 Countries and Regions by English Skills. 2023. URL: <https://www.ef.com/epi/>.
5. Glendinning E. H., McEwan J. Oxford English for Information Technology. Oxford University Press, 2009. URL: https://www.edukation.com.ua/docs/Oxford_English_for_Information_Technology.pdf.
6. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A learning-centred approach. Cambridge University Press, 1987. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511733031>.
7. Light R., Pierson J. Technical English: Vocabulary and Grammar. Summertown Publishing, 2014. URL: <https://www.elttreasure.com/technical-english-vocabulary-and-grammar/>.
8. MIT Professional Education. Professional English for International IT Professionals. MIT Catalog. 2023. URL: <https://professional.mit.edu/>.
9. Stanford University. English for IT Professionals: Course Description. 2023. URL: https://www.educationunlimited.com/camp-sessions/display/location/summer-program/2/stanford-university?gad_source=1&gad_campaignid=9237560860&gbraid=0AAAAAD_wr3mOwCE65Ye0xDMme5yudt_IW&gclid=Cj0KCQjwk_bPBhDXARIsACiq8R3bn7UFVAZDvHEwFjESpj_Rfsk1cGLpwg1Ut4brrHCQ0xN3TKQkXRUA_AuqzEALw_wcB
10. Widdowson H. G. Learning Purpose and Language Use. Oxford University Press, 1983. URL: https://www.researchgate.net/publication/49617977_HG_WIDDOWSON_Learning_Purpose_and_Language_Use_HG_WIDDOWSON_Learning_Purpose_and_Language_Use

References

1. Anthony, K. (2018). Introducing English for Specific Purposes. Routledge. Available at: https://www.researchgate.net/publication/345135576_Introducing_English_for_Specific_Purposes (in Eng.).
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press. Available at: https://www.researchgate.net/publication/251576256_CLIL_Content_and_Language_Integrated_Learning (in Eng.).
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press. Available at: https://www.researchgate.net/publication/248530597_Developments_in_English_for_specific_purposes_a_multi-disciplinary_approach_Tony_Dudley-Evans_and_Maggie-Jo_St_John_Cambridge_Cambridge_University_Press_1998_301_pp (in Eng.).
4. EF Education First. (2023). EF English Proficiency Index: A Ranking of 113 Countries and Regions by English Skills. Available at: <https://www.ef.com/epi/> (in Eng.).
5. Glendinning, E. H., & McEwan, J. (2009). Oxford English for Information Technology. Oxford University Press. Available at: https://www.edukation.com.ua/docs/Oxford_English_for_Information_Technology.pdf (in Eng.).
6. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A learning-centred approach. Cambridge University Press. Available at: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511733031> (in Eng.).
7. Light, R., & Pierson, J. (2014). Technical English: Vocabulary and Grammar. Summertown Publishing. Available at: <https://www.elttreasure.com/technical-english-vocabulary-and-grammar/> (in Eng.).
8. MIT Professional Education. (2023). Professional English for International IT Professionals. MIT Catalog. Available at: <https://professional.mit.edu/> (in Eng.).
9. Stanford University. (2023). English for IT Professionals: Course Description. Available at: https://www.educationunlimited.com/camp-sessions/display/location/summer-program/2/stanford-university?gad_source=1&gad_campaignid=9237560860&gbraid=0AAAAAD_wr3mOwCE65Ye0xDMme5yudt_IW&gclid=Cj0KCQjwk_bPBhDXARIsACiq8R3bn7UFVAZDvHEwFjESpj_Rfsk1cGLpwg1Ut4brrHCQ0xN3TKQkXRUA_AuqzEALw_wcB (in Eng.).
10. Widdowson, H. G. (1983). Learning Purpose and Language Use. Oxford University Press. Available at: https://www.researchgate.net/publication/49617977_HG_WIDDOWSON_Learning_Purpose_and_Language_Use_HG_WIDDOWSON_Learning_Purpose_and_Language_Use (in Eng.).

ЛІНГВІСТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ІТ-СПЕЦІАЛІСТІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

**Інна Чемерис, кандидат педагогічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: innachemerys@vu.cdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7898-3607>
Scopus Author ID: 59221811600

**Ірина Куліш, кандидат педагогічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: irinakulish@vu.cdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5375-5429>

Анотація. Вступ. У статті досліджено роль англійської мови професійного спрямування (ESP) як стратегічного ресурсу для забезпечення професійної мобільності фахівців ІТ-сфери в умовах глобалізації. В епоху цифрової трансформації лінгвістична компетенція стає не просто допоміжною навичкою, а ключовою детермінантою, що визначає здатність фахівця інтегруватися у світовий ринок праці. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання розриву між технічною експертизою та комунікативними здібностями спеціалістів в умовах розподілених міжнародних команд.

Метою роботи є всебічний аналіз впливу володіння спеціалізованою іноземною мовою на кар'єрні траєкторії та професійну мобільність ІТ-фахівців, а також оцінка ефективності автентичних навчальних програм провідних світових університетів у контексті формування конкурентоспроможного людського капіталу.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на якісному та порівняльному аналізі. Було проведено систематичний огляд навчальних планів професійної освіти Массачусетського технологічного інституту (MIT) та Мовного центру Стенфордського університету для ІТ-фахівців. Застосовано контент-аналіз провідних галузевих посібників (Oxford, Cambridge) та синтезовано дані міжнародних платформ ринку праці (LinkedIn, HackerRank) для оцінки впливу мовної компетенції на результати найму на керівні технічні посади.

Основні результати дослідження. Встановлено, що професійна мобільність в ІТ-індустрії має два вектори: горизонтальний (технологічна гнучкість при зміні стека технологій) та вертикальний (перехід до лідерських позицій). Оскільки 95 % першоджерел нових фреймворків та документації є англійськими, лінгвістична компетенція є основним рушієм «технологічного повороту». Аналіз програм MIT та Stanford виявив зміщення акцентів від ізольованого вивчення граматики до проблемно-орієнтованого навчання (PBL) та точності комунікації, що мінімізує ризики технічних помилок у глобальних проектах. Окремо розглянуто вплив генеративного штучного інтелекту, де англійська мова стає інтерфейсом для «промпт-інжинірингу», вимагаючи ще вищого рівня лінгвістичної точності.

Наукова новизна полягає у доведенні того, що професійна мобільність фахівця в сучасних умовах включає «взаємодію людини та ШІ», де спеціаліст виступає лінгвістичним містком між бізнес-логікою та машинним алгоритмом. Обґрунтовано, що ESP є «операційною системою» глобальної комунікації, яка безпосередньо впливає на економічні показники індивідуального розвитку фахівця.

Висновки. Доведено, що ESP є фундаментальним чинником мобільності, що відкриває двері до глобального ринку праці. Для підвищення конкурентоспроможності українських спеціалістів автор рекомендує: впровадження інтегрованого навчання предмету та мови (CLIL), симуляцію реальних галузевих середовищ (використання Jira, Trello у навчанні) та розвиток культурного інтелекту (CQ) для адаптації до різних стилів управління.

Ключові слова: ESP, ІТ-індустрія, професійна мобільність, кар'єрний розвиток, софт-скілз, глобальний ринок праці, технічна комунікація, промпт-інжиніринг.

Надійшла до редакції: 18.02.2026

Прийнято до друку: 24.03.2026

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'28'286-112(=1:477-2)»18/20»(049.32)
DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-188-192

ВІД ЕКСПЕДИЦІЇ ДО АВДИТОРІЇ: НАВЧАЛЬНИЙ ФОРМАТ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ XXI СТОЛІТТЯ

Рец. на кн.: Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.; Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія (видання друге, виправлене і доповнене) Львів : ПП «Магнолія 2006», 2024. 552 с.

*Н. В. Хібеба, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри українського прикладного мовознавства,
Львівський національний університет імені Івана Франка
(Львів, Україна)*

e-mail: nataliya.khibeba@lnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1098-3082>

У XXI столітті діалектологія як лінгвістична дисципліна відчутно оновлюється та збагачується сучасними навчальними напрацюваннями. Підручники, посібники, різноманітні навчально-методичні матеріали стають не лише допоміжними ресурсами, а й необхідними інструментами формування нової генерації діалектологів – дослідників, глибоко зацікавлених у рідному слові. Своїм багаторічним досвідом у цій царині охоче діляться відомі науковці як у регіонально орієнтованих дослідженнях, зосереджених на окремих говорах чи наріччях, так і в цілісних описах українських діалектів: Мирон Яким [19], Ганна Мартинова й Тетяна Щербина [9], Галина Гримашевич [5], Тетяна Монахова [12], Руслан Сердега й Анатолій Сагаровський [16], Григорій Аркушин [1], Валентина Пачева [14], Євгенія Панцьо [13], Людмила Прокопчук [15], Оксана Суховій [17], Ганна Березовська [3], Віктор Мойсієнко [11], Наталія Шеремета і Світлана Каленюк [18] та ін.

Прикметно, що 2023 року українська діалектологія збагатилася новим науково-навчальним виданням – «Українська діалектологія» [4]. Його співавторки – Наталія Глібчук та Оксана Костів, доцентки катедри української мови імені Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, – відомі дослідниці «живого слова», передусім говорів південно-західного наріччя, а також учасниці численних діалектологічних експедицій. Їхня праця переконливо демонструє, що діалектологія – це не про «архів», а про живу й динамічну мовну реальність.

Це науково-навчальне видання стало вагомим доповненням до корпусу сучасних філологічних підручників, поєднуючи академічну ґрунтовність із доступністю і новизною викладу й вирізняючись чіткою прикладною орієнтацією. Праця не лише систематизує знання з української діалектології, а й послідовно провадить студента-філолога у світ українських говорів – від теоретичних засад до автентичного мовлення.

Поява підручника з курсу «Українська діалектологія» є закономірною і продиктованою сучасними науковими потребами. Класичні праці Йосипа Дзензелівського [6], Федота Жилка [8], Степана Бевзенка [2], Івана Матвіяса [10] та інших беззаперечних авторитетів залишаються фундаментальними для діалектологічних студій, однак сучасна мовна ситуація зумовлює потребу в нових підходах, уточненнях і переосмисленнях. Як слушно зауважує Павло Гриценко, одним із ключових завдань діалектології сьогодні є вичерпна фіксація

«всього розмаїття формальних засобів діалектної мови», а також визначення та осмислення «просторової поведінки та особливостей функціонування всіх її структурних елементів у мовленні – живому лінійному текстотворенні» [4, с. 87]. У цьому контексті особливої ваги набувають дослідження, спрямовані не лише на опис, а й на фіксацію динаміки мовних змін, опрацювання польового матеріалу та введення його до наукового обігу. Саме тому науково-навчальне видання *«Українська діалектологія»* Н. Глібчук та О. Костів постає своєрідним містком між експедиційними спостереженнями й аудиторною практикою – між живим мовленням і його науковою інтерпретацією.

Автори зазначають, що підручник спрямований на формування фахових компетентностей у студентів-філологів і реалізацію основного завдання дисципліни *«Українська діалектологія»*, а саме: забезпечити чітке розуміння діалектного членування мови, засвоєння термінологічного апарату діалектології та знання особливостей наріч і говорів на всіх мовних рівнях [4, с. 9]. Також наголошено на практичній значущості цих знань для майбутніх учителів української мови, які в умовах «говіркового оточення» набувають навичок проведення власних діалектологічних досліджень [4, с. 9].

У передмові підручника чітко окреслено його цільову аудиторію та методичну спрямованість. Визначено мету й завдання курсу, що передбачають ознайомлення студентів із системою діалектологічної термінології та фонетичними, морфологічними, синтаксичними й лексичними особливостями українських наріч і говорів [4, с. 9]. Окрему увагу приділено формуванню вмінь аналізувати діалектні тексти й працювати з діалектологічними атласами та лексикографічними джерелами.

Структура курсу вибудована навколо двох взаємопов'язаних компонентів – загальнотеоретичного та практичного. Загальнотеоретичний – охоплює основні положення діалектології та лінгвогеографії, історію їх становлення, класифікацію українських говорів, їхні диференційні ознаки, систему термінів, а також ознайомлення з діалектною лексикографією та *«Атласом української мови»*. Практичний – спрямований на формування професійних умінь студентів, зокрема транскрибування та аналіз діалектного мовлення, роботу з АУМ і проведення польових досліджень [4, с. 9–11].

Поява цього підручника зумовлена низкою проблем, що виникають під час вивчення діалектології. *«Українська діалектологія»* відображає багаторічний досвід її авторок у роботі зі студентами-україністами й пропонує цілісний підхід до вивчення діалектів – у єдності ареального, історичного та структурного аспектів а також їхніх та фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних особливостей [4, с. 12]. Унаслідок цього кожне наріччя постає як комплексне явище у взаємозв'язку просторових і мовних характеристик. Такий підхід сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, формує фахову орієнтацію на конкретні говори й розвиває аналітичні навички студентів.

Н. Глібчук та О. Костів наголошують на необхідності оновлення методології діалектології, зокрема переходу від статичного опису говорів до їх динамічного осмислення через картографічне моделювання мовного простору. Це передбачає виокремлення ядра, периферії, перехідних зон і зон вібрації, що дає змогу не лише фіксувати говіркові явища, а й відтворювати їхню неоднорідність та взаємодію в межах ареалу.

Водночас актуалізовано проблему недостатності сучасних підручників, які б репрезентували діалектологію з урахуванням новітніх підходів, орієнтованих не лише на констатацію діалектних рис, а й на аналіз перехідності, змішаності, вібрації та варіативності [4, с. 12]. У цьому контексті важливим є трактування ядра як концентрації діалектних ознак, а периферії – як зони їх послаблення та спорадичного вияву. Такий підхід дозволяє розглядати діалект як динамічну систему й увиразнює зв'язок діалектології з лінгвістичною географією [4, с. 12–13].

Позитивно оцінюємо акцент на текстоцентричному підході у викладанні курсу *«Українська діалектологія»*, позаяк він забезпечує цілісне розуміння діалектного мовлення та сприяє формуванню навичок комплексного аналізу мовних явищ [4, с. 13].

Наповнення підручника є логічно вмотивованим. Структурно виокремлено три змістові частини: теоретичні засади діалектології як лінгвістичної дисципліни [4, с. 14–85],

характеристику трьох наріч української мови та їхніх говорів [4, с. 86–484], а також огляд здобутків і напрацювань катедри української мови ім. І. Ковалика в царині діалектологічних студій. Кожен розділ доповнено бібліографією, що забезпечує можливість поглибленого опрацювання порушених питань.

Теоретична частина підручника, серед іншого, зосереджена на змістовому наповненні поняття *діалектологія*, термінологічному апараті цієї науки, основних напрямках розвитку сучасної діалектології, взаємовпливах літературної мови й діалекту, а також методах діалектологічних досліджень. Особливо підкреслено значення експедиційного методу як ключового у формуванні корпусу діалектних записів «Лабораторії діалектологічних та ономастичних студій» Львівського національного університету імені Івана Франка.

Окрему увагу приділено лінгвогеографії як самостійній лінгвістичній дисципліні, що сформувалася на основі діалектології. Визначено спільні й відмінні риси діалектології та лінгвістичної географії, окреслено її мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, методи, умови проведення дослідження, джерельну основу; водночас витлумачено ключові терміни, зокрема *ареал*, *ядро*, *зони вібрацій* [4, с. 42–48]. Також розглянуто діалектологічні атласи: їхні різновиди, принципи укладання, методика опрацювання матеріалу та здобутки української лінгвогеографії, серед яких «Атлас української мови» та регіональні атласи [4, с. 48–50].

Центральним у рецензованому виданні є розділ, присвячений характеристиці говорів трьох наріч української мови на всіх мовних рівнях. У ньому простежено еволюцію наукових підходів до діалектного членування та класифікації українських говорів – від ранніх праць Михайла Максимовича (1838 р.) до ґрунтовних досліджень українського діалектного простору, представлених в «Атласі української мови» [4, с. 60–78]. Подана ретроспектива є методично вмотивованою і забезпечує цілісне розуміння розвитку української діалектології. Додатково подано розгорнутий список основної та допоміжної літератури [4, с. 83–85], що підсилює наукову цінність видання й розширює можливості для самостійної роботи студентів.

Для наочності й можливості зіставлення дво- і тричленного поділу наріч уміщено кольорові карти, які уклали Іван Матвіяс, Кость Михальчук, Всеволод Ганцов, Іван Зілінський і Федот Жилко [4, с. 57, 79–82]. Ці матеріали є доречними, оскільки вони ілюструють різні підходи до класифікації та сприяють формуванню порівняльного бачення діалектного простору.

У розділі реалізовано системний підхід до аналізу південно-західного, північного та південно-східного наріч: окреслено межі їх поширення, узагальнено діалектні риси – фонетичні, морфологічні й синтаксичні – та подано докладний розгляд окремих говорів. Матеріал структуровано з урахуванням сучасних наукових підходів: наведено маркувальні епіграфи-характеристики говорів, які запропонували відомі діалектологи; окреслено ареал кожного говору, історію його вивчення та коло дослідників; висвітлено мовні особливості, а також лексикографічне й лінгвогеографічне опрацювання. Важливою перевагою підручника є інтеграція QR-кодів для доступу до аудіо- та відеоматеріалів, що актуалізує навчальний процес і забезпечує зв'язок теорії із живою мовною практикою. Доречним доповненням є ілюстрації діалектної стилізації в художніх текстах, які підкреслюють її роль у художній тканині твору.

Водночас важливою складовою підручника є позалінгвальна інформація: походження етнонімів «гуцули», «бойки», «лемки» [4, с. 142–145, 239–240, 269–270], історичні відомості про Покуття, Буковину, Закарпаття, Полісся [4, с. 168–173, 287–289, 359–360], вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв надсянського й лемківського говорів та ін. [4, с. 197–198, 258–260].

Окрему увагу приділено внутрішній диференціації говорів, їхнім різновидам і локальним особливостям, зокрема в межах наддністрянського говору (говір батюків) [4, с. 107–110]). Кожен підрозділ підкріплено сучасними науковими працями.

Авторки підручника є співзасновницями Лабораторії діалектологічних та ономастичних студій – науково-дослідного й навчально-методичного підрозділу філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка,

створеного у квітні 2023 року з метою цифровізації та збереження діалектного й мікротопонімного матеріалу, зібраного під час польових досліджень. У цьому контексті реалізовано використання QR-кодів, що забезпечують доступ до аудіозаписів діалектного мовлення [4, с. 101, 131, 163, 196, 230, 257, 285, 309, 337, 357, 378, 390, 402, 437, 454, 469], а також до відеозаписів на спеціально створеному YouTube-каналі лабораторії (адміністратор каналу – Оксана Костів).

Водночас варто звернути увагу на окремі дискусійні аспекти. У підрозділі, присвяченому бойківському говору, згадано словник «Мокряни. Говірка маминого села», однак доцільно було б уточнити, що його авторка Ганна Дидик-Меуш репрезентує зафіксований матеріал як наддністрянський говір [4, с. 2]. Зважаючи на леткість говорів, їхню історичну мінливість і змінність діалектних меж, зазначені терени фактично становлять перехідну зону наддністрянсько-бойківського діалектного суміжжя, що частково корелює з позицією авторок підручника, які зазначають: «у сучасних умовах на території Підбузького району Дрогобиччини зафіксовано значно більше наддністрянських рис» [4, с. 235].

З огляду на те, що діалектні риси відображають історичну еволюцію мовної системи, у наступних виданнях *«Української діалектології»* доцільно розширити коментарі, залучивши матеріали з історії української мови, що забезпечить глибше історико-лінгвістичне осмислення описуваних явищ.

У третій частині *«Української діалектології»* висвітлено історію становлення та розвиток діалектологічних досліджень на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка. Наголошено на тягlostі наукових традицій і вагомому внеску провідних учених ХІХ–ХХ ст., зокрема Івана Вагилевича, Якова Головацького, Івана Верхратського, Яна Яніва, Костя Кисілевського, Броніслава Кобилянського, Івана Ковалика та ін.

Окремо відзначено науковий доробок Ярослава Пури, Лідії Коць-Григорчук, Дмитра Гринчишина, Ірини Ощипко, Ярослави Закревської та інших дослідників, які вивчали фонетичні, акцентологічні, граматичні та лексичні особливості говорів. Підкреслено значення цих студій для теоретичного й емпіричного осмислення української діалектної системи.

Висвітлено також діяльність сучасних представниць львівської діалектологічної школи – Наталії Глібчук та Оксани Костів, які провадять систематизацію і транскрибування діалектних текстів, укладають навчальні посібники та організовують студентські польові експедиції.

Підручник *«Українська діалектологія»* Н. Глібчук та О. Костів є сучасним науково-методичним виданням, що поєднує теоретичні засади діалектології з навчальною практикою. Праця вирізняється структурованістю, опорою на результати польових досліджень та впровадженням інноваційних освітніх підходів. Як актуальне джерело з діалектології української мови, вона сприяє формуванню навичок аналізу діалектного мовлення і поглиблює розуміння мовного різноманіття.

Видання постає як цілісна репрезентація діалектного простору України, що поєднує наукове осмислення мовних явищ із живою стихією народного мовлення, увиразнюючи його багатоголосся та культурну пам'ять.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : [навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Українська мова та література»]. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. 129 с.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.
5. Гримашевич Г. Українська діалектологія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 172 с.
6. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). Ужгород, 1966. 96 с.
7. Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села. Львів : Піраміда, 2021. 288 с.
8. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів пед. ін-тів]. Київ : Рад. школа, 1966. 306 с.

9. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Українська діалектологія : [навч.-метод. посіб. для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форм навчання]. Черкаси : ЧНУ, 2006. 68 с.
10. Матвіяє І. Українська мова і її говори. Київ : Наукова думка, 1990. 163 с.
11. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське наріччя). Київ, 2015. 284 с.
12. Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с.
13. Панцьо С. С. Українська діалектологія : [практикум: навч.-метод. посіб.]. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 132 с.
14. Пачева В. Діалекти української мови : [навч. посіб.]. Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. 84 с.
15. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013, 191 с.
16. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
17. Суховій О. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Київ : Фенікс, 2014. 216 с.
18. Шеремета Н. П., Каленюк С. О. Українська діалектологія : [навч.-метод. посіб.]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2023. 166 с.
19. Яким М. Б. Українська діалектологія : [навч.-метод. посіб.]. Дрогобич : Коло, 2003. 48 с.

References

1. Arkushyn, H. L. (2012). Zakhidnopoliska dialektolohii : navch. posib. z rehion. dialektolohii dlia stud. spets. "Ukrainska mova ta literatura" [Dialectology of Western Polissya]. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 129 (in Ukr.).
2. Bevzenko, S. (1980). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola, 246 (in Ukr.).
3. Berezovska, H. H. (2015). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch. posib. Uman: FOP Zhovtyi O. O., 154 (in Ukr.).
4. Hlibchuk, N. & Kostiv, O. (2023). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Lviv: LA «Piramida», 552 (in Ukr.).
5. Hrymashevych, H. (2010). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 172 (in Ukr.).
6. Dzendzelivskiy, Y. O. (1966). Konspekt lektzii z kursu ukrainskoi dialektolohii (vstupni rozdily) [Lecture notes from the course on Ukrainian dialectology (basic concepts)]. Uzhhorod, 96 (in Ukr.).
7. Dydyk-Meush, H. (2021). Mokriany. Hovirka mamynoho sela [Mokriany. The village of Hovirka]. Lviv: Piramida, 288 (in Ukr.).
8. Zhylko, F. (1966) Narysy z dialektolohii ukrainskoi movy: navch. posib. dlia stud. filol. f-tiv ped. in-tiv [Essays on the Dialectology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Radianska shkola, 306 (in Ukr.).
9. Martynova, H. I. & Shcherbyna, T. V. (2006). Ukrainska dialektolohiia: navch.-metod. posib. dlia stud. f-tu ukr. filolohii dennoi ta zaoch. form navchannia [Ukrainian dialectology]. Cherkasy: ChNU, 68 (in Ukr.).
10. Matviias, I. (1990). Ukrainska mova i yii hovory [The Ukrainian language and its dialects]. Kyiv: Naukova dumka, 163 (in Ukr.).
11. Moisiienko, V. (2015). Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske narichchia) [Historical Dialectology of the Ukrainian Language. Northern (Polish Dialects)]. Kyiv, 284 (in Ukr.).
12. Monakhova, T. V. (2010). Ukrainska dialektolohiia: navch. posib. [Ukrainian dialectology]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 128 (in Ukr.).
13. Pantso, S. Ye. (2013). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology] : praktykum: navch.-metod. posib. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 132 (in Ukr.).
14. Pacheva, V. (2012). Dialekty ukrainskoi movy [Dialects of the Ukrainian language]: navch. posib. Melitopol: Vyd. budynok MMD, 84 (in Ukr.).
15. Prokopchuk, L. V. (2013). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch. posib. Vinnytsia: Nilan-LTD, 191 (in Ukr.).
16. Serdeha, R. L. & Saharovskiy, A. A. (2011). Ukrainska dialektolohiia: navch. posib. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 156 (in Ukr.).
17. Sukhovii, O. (2014). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch. posib. Kyiv: Feniks, 216 (in Ukr.).
18. Sheremeta, N. P. & Kaleniuk, S. O. (2023). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch.-metod. posib. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia “Ruta”», 166 (in Ukr.).
19. Iakym, M. B. (2003). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch.-metod. posib. Drohobych: Kolo, 48 (in Ukr.).

Надійшла до редакції: 15.02.2026

Прийнято до друку: 20.03.2026

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 40

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

Підписано до друку: 15.05.2026
Формат 60 x 84/8
Ум. друк. арк. 20,4. Наклад 300 прим. Зам. № 15-05.

Видавництво
ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38(050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua

© Авторські тексти, 2026